

54489

(v.bona)

54489

**ANALELE
UNIVERSITĂȚII
DIN
TIMIȘOARA**

SERIA

ȘTIINȚE FILOLOGICE

XXXIII.

1995

ANALELE
UNIVERSITĂȚII
DIN
TIMIȘOARA

SERIA
ȘTIINȚE FILOLOGICE

XXXIII
1995

Czele

COMITETUL DE REDACȚIE

Redactor responsabil:
Prof. dr. ILEANA OANCEA

Redactor responsabil adjunct:
Prof. dr. VASILE FRĂȚILĂ

Membri:

Prof.dr. MARIN BUCĂ, Prof.dr. IOSIF CHEIE, Conf.dr. DOINA DAVID,
Conf.dr. MARGARETA GYURCSIK, Conf. dr. YVONNE LUCUȚA, Conf.
dr. IOAN MUȚIU, Conf.dr. CORNELIU NISTOR, Prof.dr. HORTENSIA
PÂRLOG, Prof.dr. G.I. TOHĂNEANU, Conf.dr. MARIA ȚENCHEA

Secretari științifici de redacție:

Conf.dr. DUMITRU CRAȘOVEANU, Lect. MIHĂIȚĂ HOREZEANU

Adresa redacției:

UNIVERSITATEA DE VEST DIN TIMIȘOARA
FACULTATEA DE LITERE, FILOZOFIE ȘI ISTORIE
Bulevardul Vasile Pârvan nr. 4
1900 Timișoara
ROMÂNIA

OMAGIU PROFESORULUI ȘTEFAN MUNTEANU LA A LXXV-A ANIVERSARE

S U M A R

LISTA lucrărilor publicate de profesorul Ștefan Munteanu	11
VASILE D. ȚĂRA, <i>Profesorul Ștefan Munteanu la a LXXV-a aniversare</i>	21
MARIA ANDREI, <i>Nume de familie rusești din câmpul semantic „Denumiri de profesii” și echivalentele lor etimologice din limba română</i>	27
CLAUDIU T. ARIEȘAN, <i>Archetypes of deportment in Lactantius' „De Mortibus Persecutorum”</i>	37
DOINA BABEU, <i>Lexic românesc „de tranziție”. A (se) confruntă, a debuta</i>	47
MIRELA BORCHIN, <i>Particularități morfosintactice ale semianxiliarelor de modalitate</i>	53
MIRCEA BORGILĂ, <i>Stil și expresivitate poetică. Despre temeiurile contribuției teoretice a lui Ștefan Munteanu</i>	61
SIMONA CONSTANTINOVICI, <i>Coerență lingvistică secundă în poezia lui Nichita Stănescu</i>	71
DOINA DAVID, <i>Model latin și convergență romanică în procesul reromanizării românei literare</i>	75
SERGIU DRINCU, <i>Concepția lui Nicolae Drăganu privitoare la derivarea cu prefixe în limba română</i>	89
FLORICA DIMITRESCU, <i>Note lexicale și etimologice</i>	95
TERESA FERRO, <i>Câteva probleme ale romanizării Daciei (aspecte puțin cunoscute, sau insuficient reliefate în lucrările de specialitate)</i>	99
TERESA FERRO, <i>Sursele latine și limba română: probleme vechi și perspective noi</i>	111
VASILE FRĂȚILĂ, <i>Note lexicale și etimologice</i>	129
IONEL FUNERIU, <i>Tehnicile de editare computerizată și ortografia limbii române</i>	139
ION GHETIE, <i>În legătură cu reconstituirea limbii române din sec. al XII-lea - al XV-lea</i>	145
VIORICA GOICU, <i>Vechi atestări ale unor cuvinte românești în toponimie</i>	149
OTILIA HEDEȘAN, <i>Retorica oralității [II] - „Lecția” de retorică</i>	155
ILEANA IRIMESCU, <i>Două împrumuturi de origine germană din Banat</i>	167
GABRIEL KOHN, <i>Relevanța modelului valenței binivelare pentru obținerea unei traduceri adecvate din punct de vedere stilistic</i>	171
FLORENTINA LEUCUȚIA, <i>Observații asupra discursului filozofic în cultura românească interbelică</i>	177
DAN NEGRESCU, <i>Simbolul „treptelor” în „Luceăsfărul” lui Eminescu</i>	193
ALEXANDRU NICULESCU, <i>Diminutivele românești: o problemă de mentalitate</i>	201
ILEANA OANCEA, <i>Stilistica redivivă: Semiostilistica</i>	205

LUIZA PETRE PÂRVAN, <i>Izotopii semantice în poezia „Oraș vechi” de Lucian Blaga</i>	217
GIUSEPPE PICCILLO, <i>Evangheliarul de la Kalocsa</i>	225
RODICA POPESCU, <i>Tranzitivitatea, categorii morfologică motivată de context</i>	241
MARIA PURDELA SITARU, <i>Etnomedicină lingvistică. O problemă de terminologie</i>	249
RICHARD SÂRBU, <i>Funcțiile stilistice ale antonimelor</i>	253
MARIA SUBI, <i>Terminologia cuvântului la Mateiu Caragiale</i>	263
ADELA-MIRA TÂNASE, <i>Cuvinte monofonematice în limba franceză</i>	271
EUGEN TÂNASE, <i>Un document de mare valoare, uitat: V.A. Urechia, Album macedo-român</i>	277
LIVIA VASILUȚĂ, <i>W. Porzig și câmpul semantic: câteva note marginale</i>	287
B. Г. КОТОМАНОВ, <i>Calcări anglofone în lexiconul limbii ruse actuale</i>	295
.....	295
INDICE DE AUTORI	305

HOMAGE TO PROFESSOR ȘTEFAN MUNTEANU, ON HIS 75th ANNIVERSARY

SUMMARY

The list of the works published by profesor Ștefan Munteanu	11
VASILE D. ȚĂRA, <i>Professor Ștefan Munteanu at his 75th Anniversary</i>	21
MARIA ANDREI, <i>Russian Family Names Belonging to the Semantic Area of "Profession Names" and their Etymological Equivalents in the Romanian Language</i>	27
CLAUDIU ARIEȘAN, <i>Archetypes of Deportment in Lactanius "De Mortibus Persecutorum"</i>	37
DOINA BABEU, <i>Romanian Lexis of "Transition". To Confront, to Make One's Debut</i>	47
MIRELA BORCHIN, <i>Morphological and Syntactical Features of the Semiauxiliaries of Modality</i>	53
MIRCEA BORCILĂ, <i>Style and Poetical Expressivity. On the Grounds of Ștefan Munteanu's Theoretical Contributions</i>	61
SIMONA CONSTANTINOVICI, <i>Secondary Linguistic Coherence in Nichita Stănescu's Poetry</i>	71
DOINA DAVID, <i>Latin Pattern and Romanian Convergence in the Process of the Rero- manization of the Literary Romanian Language</i>	75
SERGIU DRINCUL, <i>Nicolae Drăganu's Conception Regarding the Prefixation in the Romanian Language</i>	89
FLORICA DIMITRESCU, <i>Lexical and Etymological Remarks</i>	95
TERESA FERRO, <i>A Few Issues Concerning the Reromanization of Dacia (Aspects that are less known or insufficiently discussed in the specialized works)</i>	99
TERESA FERRO, <i>Latin Sources and the Romanian Language: Old Issues and New Perspectives</i>	111
VASILE FRĂȚILĂ, <i>Lexical and Etymological Notes</i>	129
IONEL FUNERIU, <i>Computerized Editing Techniques and the Romanian Language</i>	139
ION GHEȚIE, <i>Concerning the Reshaping of the Romanian Language between the 12th-15th Centuries</i>	145
VIORICA GOICU, <i>Old Attestations of Romanian Words in Toponymy</i>	149
OTILIA HEDEȘAN, <i>The Rhetoric of Orality [II]- The Rhetoric „Lesson”</i>	155
ILEANA IRIMESCU, <i>Two Germanic Loans from the Banat Region</i>	167
GABRIEL KOHN, <i>The Relevance of the Two-Level Valency for the Achievement of a Stylistically Appropriate Translation</i>	171
FLORENTINA LEUCUȚIA, <i>Remarks on the Philosophical Discourse in the Romanian Culture Between the Two World Wars</i>	177

DAN NEGRESCU, <i>The Symbolism of the "Stages" in Eminescu's "Hyperion"</i> ...	193
ALEXANDRU NICULESCU, <i>Romanian Diminutives: a Question of Mentality</i> ..	201
ILEANA OANCEA, <i>Stylistics Rediviva: Semiostylistics</i>	205
LUIZA PETRE PÂRVAN, <i>Semantic Isotopies in Lucian Blaga's Poem „Old City”</i> ...	217
GIUSEPPE PICCILLO, <i>The Gospel's Book from Kalocsa</i>	225
RODICA POPESCU, <i>Transitivity - A Morphological Category Contextually Motivated</i>	241
MARIA PURDELA SITARU, <i>Linguistic Ethnomedicine. A Question of Termi- nology</i>	249
RICHARD SÂRBU, <i>The Stylistical Values of Antonyms</i>	253
MARIA SUBI, <i>Word Terminology in Mateiu Caragiale</i>	263
ADELA-MIRA TÂNASE, <i>Monophonematical Words in the French Language</i> ...	271
EUGEN TÂNASE, <i>An Extremely Valuable, but Forgotten Document: V.A. Urechia, Album macedo-român</i>	277
LIVIA VASILUȚĂ, <i>W. Porzig and the Semantic Field: Some Marginal Notes</i>	287
B. Г. КОТОМАНОВ, <i>Loan-translations from English in Contemporary Russian</i>	295
INDEX OF AUTHORS	305

HOMMAGE AU PROFESSEUR ȘTEFAN MUNTEANU À L'OCCASION DE SON LXXVe ANNIVERSAIRE

SOMMAIRE

LISTE des travaux publiés par le professeur Ștefan Munteanu	11
VASILE D. ȚĂRA, <i>Le professeur Ștefan Munteanu à son LXXVe anniversaire</i> ...	21
MARIA ANDREI, <i>Noms de famille russes du champ sémantique „Noms de professions” et leurs équivalents étymologiques en roumain</i>	27
CLAUDIU T. ARIEȘAN, <i>Archetypes of deportment in Lactanius „De Mortibus Persecutorum”</i>	37
DOINA BABEU, <i>Lexique roumain „de transition”. (Se) confronter, débiter</i>	47
MIRELA BORCHIN, <i>Particularités morpho-syntaxiques des semi-auxiliaires de modalité</i>	53
MIRCEA BORCILĂ, <i>Style et expressivité poétique. La contribution théorique de Ștefan Munteanu</i>	61
SIMONA CONSTANTINOVICI, <i>Cohérence linguistique secondaire dans la poésie de Nichita Stănescu</i>	71
DOINA DAVID, <i>Modèle latin et convergence romane dans le processus de la réromanisation du roumain littéraire</i>	75
SERGIU DRINCU, <i>La conception de Nicolae Drăganu sur la dérivation par préfixes en roumain</i>	89
FLORICA DIMITRESCU, <i>Notes lexicales et étymologiques</i>	95
TERESA FERRO, <i>Quelques problèmes concernant la romanisation de la Dacie (as pects peu connus ou insuffisamment mis en relief dans les travaux de spécialité)</i>	99
TERESA FERRO, <i>Les sources latines et la langue roumaine: problèmes anciens et perspectives nouvelles</i>	111
VASILE FRĂȚILĂ, <i>Notes lexicales et étymologiques</i>	129
IONEL FUNERIU, <i>Les techniques de rédaction sur ordinateur et l'orthographe de la langue roumaine</i>	139
ION GHETIȚE, <i>A propos de la reconstitution de la langue roumaine du XIIe au XVe siècle</i>	145
VIORICA GOICU, <i>Attestations anciennes de certains mots roumains dans la toponymie</i>	149
OTILIA HEDEȘAN, <i>La rhétorique de l'oralité (II) - „La leçon” de rhétorique</i> ..	155
ILEANA IRIMESCU, <i>Deux emprunts d'origine allemande dans le Banat</i>	167
GABRIEL KOHN, <i>Du bien-fondé de l'analyse sur deux niveaux pour une traduction adéquate du point de vue stylistique</i>	171
FLORENTINA LEUCUȚIA, <i>Observations sur le discours philosophique dans la culture roumaine de l'entre-deux-guerres</i>	177

DAN NEGRESCU, <i>Le symbole des „marches” dans „Luceafărul” de Eminescu</i>	193
ALEXANDRU NICULESCU, <i>Les diminutifs roumains: un problème de mentalité</i>	201
ILEANA OANCEA, <i>Stilistica rediviva: La sémio-stylistique</i>	205
LUIZA PETRE PÂRVAN, <i>Isotopies sémantiques dans la poésie „Oraș vechi” de Iucian Blaga</i>	217
GIUSEPPE PICCILLO, <i>L'Evangéliste de Kalocsa</i>	225
RODICA POPESCU, <i>La transitivité, une catégorie morphologique motivée par le contexte</i>	241
MARIA PURDELA SITARU, <i>Ethno-médecine linguistique. Un problème de terminologie</i>	249
RICHARD SÂRBU, <i>Les vertus stylistiques des antonymes</i>	253
MARIA SUBI, <i>La terminologie du mot chez Mateiu Cargiale</i>	263
ADELA-MIRA TÂNASE, <i>Mots monophonématiques en français</i>	271
EUGEN TÂNASE, <i>Un document de grande valeur, oublié: V.A.Urechia, Album macedo-român</i>	277
LIVIA VASILUȚĂ, <i>Quelques considérations sur le champ sémantique dans la conception de W. Porzig</i>	287
B. Г. КОТОМАНОВ, <i>Quelques calques de l'anglais dans le lexique de la langue russe actuelle</i>	295
LISTE DES AUTEURS	305

FESTSCHRIFT FÜR PROFESSOR ȘTEFAN MUNTEANU ZU SEINEM LXXV-TEN GEBURTSTAG

INHALT

Publikationsliste von Professor Ștefan Munteanu	11
VASILE D. ȚĂRA, <i>Professor Ștefan Munteanu zu seinem LXXV-ten Geburtstag</i> ..	21
MARIA ANDREI, <i>Russische Familiennamen des semantischen Feldes der Berufsbezeichnungen und ihre etymologischen Entsprechungen im Rumänischen</i>	27
CLAUDIU T. ARIEȘAN, <i>Behavioural archetypes of deportment in Lactantius „De Mortibus Persecutorum”</i>	37
DOINA BABEU, <i>Rumänischer Wortschatz der Wende. A se confrunta, a debuta</i> ..	47
MIRELA BORCHIN, <i>Morphosyntaktische Besonderheiten der Übergangshilfsverben der Modalität</i>	53
MIRCEA BORCILĂ, <i>Stil und poetische Ausdruckskraft. Über die Grundlagen der theoretischen Beiträge von Ștefan Munteanu</i>	61
SIMONA CONTANTINOVICI, <i>Sekundäre linguistische Kohärenz in der Dichtung von Nichita Stănescu</i>	71
DOINA DAVID, <i>Lateinische Modelle und romanische Konvergenzen im Prozeß der Wiederromanisierung der rumänischen Hochsprache</i>	75
SERGIU DRINCU, <i>Die Auffassung von Nicolae Drăganu betreffend die Präfixableitung im Rumänischen</i>	89
FLORICA DIMITRESCU, <i>Lexikalische und etymologische Bemerkungen</i>	95
TERESA FERRO, <i>Einige Fragen der Romanisierung Daziens (Aspekte, die in den Facharbeiten weniger bekannt bleiben oder ungenügend behandelt werden)</i>	99
TERESA FERRO, <i>Lateinische Quellen und das Rumänische: eine alte Fragestellung und ihre neuen Perspektiven</i>	111
VASILE FRĂȚILĂ, <i>Lexikalische und etymologische Bemerkungen</i>	129
IONEL FUNERIU, <i>EDV Ausgabetechniken und die Orthographie der rumänischen Sprache</i>	139
ION GHEȚIE, <i>Über die Rekonstruktion des Rumänischen vom XII. bis zum XV. Jahrhundert</i>	145
VIORICA GOICU, <i>Alte Belege rumänischer Vokabeln in der Toponymie</i>	149
OTILIA HEDEȘAN, <i>Die Rhetorik der Oralität [II] - Die Rhetoriklektion</i>	155
ILEANA IRIMESCU, <i>Zwei deutsche Entlehnungen im Banat</i>	167
GABRIEL KOHN, <i>Die Relevanz des zweischichtigen Modells für die Erarbeitung einer stilistisch angemessenen Übersetzung</i>	171
FLORENTINA LEUCUȚIA, <i>Bemerkungen zum philosophischen Diskurs in der rumänischen zwischenkriegszeitlichen Philosophie</i>	177
DAN NEGRESCU, <i>Das Symbol der Stufen in Eminescus „Abendstern”</i>	193
ALEXANDRU NICULESCU, <i>Die rumänischen Diminutiva: ein Mentalitätsproblem</i>	201

ILEANA OANCEA, <i>Stilistica rediviva: Die Semiostilistik</i>	205
LUIZA PETRE PÂRVAN, <i>Semantische Isotopien im Gedicht: „Die alte Stadt“ von Lucian Blaga</i>	217
GIUSEPPE PICILLO, <i>Das Gebetbuch von Kalocsa</i>	225
RODICA POPESCU, <i>Die Transitivität als kontextbedingte morphologische Kategorie</i>	241
MARIA PURDELEA SITARU, <i>Linguistische Ethnomedizin. Ein terminologisches Problem</i>	249
RICHARD SÂRBU, <i>Die stilistischen Eigenschaften der Antonyme</i>	253
MARIA SUBI, <i>Die Terminologie des Wortes bei Mateiu Caragiale</i>	263
ADELA-MIRA TÂNASE, <i>Monophonematische Wörter im Französischen</i>	271
EUGEN TÂNASE, <i>Eine sehr wertvolle vergessene Urkunde: V.A.Urechia, Album macedo-român</i>	277
LIVIA VASILUȚĂ, <i>W. Porzig und das semantische Feld: einige Rand- bemerkungen</i>	287
B. Г. КОТОМАПОВ, <i>Lehnübersetzungen aus dem Englischen in der russischen Gegenwartssprache</i>	295
AUTORENVERZEICHNIS	305

**LISTA LUCRĂRILOR PUBLICATE
DE
PROFESORUL ȘTEFAN MUNTEANU**

1949

1. *Limba, expresie a vieții sociale*, "Cum vorbim", 1949, nr. 5, p. 36.

1951

2. [*Limba și stilul lui*] Eusebiu Camilar, „Cum vorbim”, 1951, nr. 9-10, p. 14-19.

1953

3. *Câteva probleme în legătură cu analiza gramaticală și stilistică în școală*, LR, 1953, nr. 3, p. 63-68.

1955

4. *Un maestru al limbii poetice: G. Topârceanu*, LR, 1955, nr. 4, p. 33-45.

1956

5. *Observații în legătură cu analiza limbii și stilului operelor literare în școala medie*, în vol. colectiv *Comunicări prezentate la sesiunea științifică a Institutului de Științe Pedagogice*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1956, p. 620-631.

1957

6. *Însemnări despre stilul lui G. Topârceanu*, LL, 1957, III, p. 167-184.

1962

7. *Mijloace artistice în analiza psihologică la Liviu Rebreanu*, LL, 1962, VI, p. 193-204.
8. *Note despre stilul lui G. Bacovia*, „Scrisul bănățean”, 1962, nr. 9, p. 60-67.

1963

9. *Cuvânt și imagine poetică*, „Scrisul bănațean”, 1963, nr. 8, p. 73-84.
10. *Despre raporturile dintre limba literară și stilurile limbii*, AUT, seria Științe filologice, I, 1963, p. 269-278.
11. *Contribuții la studiul propozițiilor condiționale*, *ibidem*, p. 279-287.

1964

12. *Aspecte stilistice în sintaxa lui M. Sadoveanu*, „Orizont”, 1964, nr. 2, p. 73-76.
13. *Autobiografie și confesiune lirică*, „Orizont”, 1964, nr. 4, p. 98-109.
14. *Eminescu și limba poetică a înaintașilor*, „Orizont”, 1964, nr. 6, p. 29-37, studiu reprodus în volumul *M. Eminescu - I. Creangă. Studii*, Universitatea din Timișoara, 1965, p. 77-100.
15. *Valorificarea artistică a limbii populare în opera lui Ion Creangă*, „Orizont”, 1964, nr. 12, reprodus sub titlul *Expresia artistică a limbii populare în opera lui I. Creangă*, în volumul colectiv citat mai sus, p. 263-280.
16. *Perioada*, AUT, seria Științe filologice, II, 1964, p. 231-240.
17. *Cercetarea limbii literare și a stilului în ultimii douăzeci de ani*, „Orizont”, 1964, nr. 8, p. 107-109.
18. Boris Cazacu, *Pagini de limbă și literatură română veche* (recenzie), „Orizont”, 1964, nr. 11, p. 67-68.

1965

19. V. Șerban, *Curs practic de sintaxă a limbii române*, (recenzie), LR, 1965, nr. 1, p. 144-148.
20. *Laudă poeziei* (Tudor Arghezi), „Orizont”, 1965, nr. 5, p. 17-22.
21. Al. Andrițoiu, *Din lirica latină* (recenzie), „Orizont”, 1965, nr. 8, p. 83-85.
22. *Limba literară în opera poetică a lui V. Alecsandri* (I), „Orizont”, 1965, nr. 10, p. 3-13.
23. *Limba literară în opera poetică a lui Vasile Alecsandri* (II), *ibidem*, nr. 11, p. 67-71, articole reproduse într-un studiu de sinteză în *Limba română artistică*, 1981.
24. *Stilistica sinonimelor în limba lui Mihail Sadoveanu*, „Orizont”, 1965, nr. 12, p. 65-70.

25. *Preocupări privitoare la cultivarea și unificarea limbii române în Transilvania la începutul secolului al XX-lea*, AUT, seria Științe filologice, III, 1965, p. 123-135.
26. *Expresivitate și context. Omagiu lui Al. Rosetti la 70 de ani*, Editura Academiei, 1965, p. 607-611.

1966

27. *Stilurile limbii în pastșa lui I.L. Caragiale*, „Orizont”, 1966, nr. 3, p. 72-80.
28. *Principii de stilistică*, Universitatea din Timișoara, 1966.

1967

29. *Introducere în filologia română*, Universitatea din Timișoara, 1967.
30. *Probleme ale studierii lexicului în școală* (în colab. cu I. Muțiu), în volumul colectiv *Probleme de gramatică și stilistică*, Editura Didactică și Pedagogică, 1967, p. 90-98.
31. *Analiza gramaticală și analiza stilistică*, „Gazeta învățământului” 18 iulie 1967.
32. *Luceafărul. Considerații asupra artei literare*, LL, XV, 1967, p. 59-72, reprodus în *Limba română artistică*.
33. Jean Cohen, *Structure du langage poétique* (recenzie), AUT, seria Științe filologice, V, 1967, p. 276-281.

1969

34. *Structură stilistică și armonie poetică*, LR, 1969, nr. 3, p. 213-222.
35. *Structură stilistică și analiză stilistică*, în volumul colectiv *Metodologia istoriei și criticii literare*, București, Editura Academiei, 1969, p. 199-203.
36. *Th. Simenschy, in memoriam*, AUT, seria Științe filologice, VII, 1969, p. 290-293.
37. *Considerații asupra sinonimiei în limba lui Bălcescu*, în volumul colectiv *Studii despre Nicolae Bălcescu*, SSF, 1949, p. 147-150.
38. *Între lexicologie, limbă literară și stilistică*, SCL, 1969, nr. 1, p. 49-57.
39. *Tusculum de Lucian Blaga. Observații stilistice*, LL, XXII, 1969, p. 151-158.
40. *Etimologia și limba artistică*, „Orizont”, 1969, nr. 10, p. 92-93.
41. *Creația lexicală în limba literaturii*, „Orizont”, 1969, nr. 11, p. 78-80.

42. *Sensul inovației în limba artistică*, „Orizont”, 1969, nr. 12, p. 70-72.

1970

43. *Limbaul poetic - o altă limbă?* „Orizont”, 1970, nr. 1, p. 52-54.
44. *Mijloace gramaticale de expresie stilistică în limbile literare romanice*. „Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică”, I, București, Editura Academiei, 1970, p. 427-430.
45. *Structură populară și structură modernă în evoluția limbii române literare*, CL, 1970, nr. 2, p. 323-335.
46. *Marginalii la o carte (Despre stilul scenic)*, recenzie la *Pronunția românească literară. Stilul scenic* de Lidia Sfârlea, „Orizont”, 1970, nr. 10, p. 79-81.

1971

47. *Istoria limbii române literare. Secolele al XVI-lea - XVIII-lea*, în colaborare cu V.D. Țăra, Universitatea din Timișoara, 1971.

1972

48. *Stil și expresivitate poetică*, Editura Științifică, 1972.
49. Tudor Arghezi, *Testament*, analiză stilistică, LL, II, 1972, p. 127-131.
50. *Despre unele izvoare istorice ale limbii lui Eminescu în Scrisoarea a III-a*, LR, 1972, nr. 3, p. 219-233.
51. *Sintaxă și semantică. Observații despre complementul circumstanțial de cauză*, CL, 1972, nr. 2, p. 243-247.
52. *A epitet în limba română*, AUT, seria Științe filologice, VIII, 1972, p. 115-119.
53. *Crestomație românească. Texte de limbă literară*, vol. I, (în colaborare cu V.D. Țăra), Universitatea din Timișoara, 1972.
54. *A exprima și a formula*, „Orizont”, 1972, nr. 1, p. 7.
55. *Ambiguitate sau polisemie?* „Orizont”, 1972, nr. 3, p. 7.
56. *Gramatica poeziei*, „Orizont”, 1972, nr. 4, p. 7.
57. *Gramatica poeziei (II)*, „Orizont”, 1972, nr. 7, p. 10.
58. *Gramatica poeziei (III)*, „Orizont”, 1972, nr. 13, p. 9.
59. *Gramatica poeziei (IV)*, „Orizont”, 1972, nr. 14, p. 9.

1973

60. *Lingvistică generală (Istoria doctrinelor lingvistice)*, (curs multigrafiat), Universitatea din Timișoara, 1973.
61. *Stilistica dialogului în proza scurtă a lui I.L. Caragiale*, LL, III, 1973, p. 467-474, studiu reprodus în culegerea *Studii de limbă și stil*, Editura Facla, 1973, p. 73-83.
62. *Mihail Sadoveanu sau despre demnitatea artei*, „Orizont”, 1973, nr. 46, p. 5-6.
63. *Ideea de latinitate în concepția lui Ovid Densusianu*, în volumul colectiv *Ovid Densusianu - omul și opera*, Deva, 1973, p. 106-119.
64. *Tudor Vianu - memorialistul*, în volumul colectiv *Tudor Vianu. Materialele Simpozionului comemorativ din 21 mai 1973*, Universitatea din Timișoara, 1973, p. 42-45.

1974

- Note filologice: 65. *Estetica limbii*, „Orizont”, 4 ian. 1974.
66. *Semantică și stilistică*, *ibidem*, 10 ian. 1974.
  67. *Gramatică și stilistică*, *ibidem*, 17 ian. 1974.
  68. *Imagine și limbaj*, *ibidem*, 24 ian. 1974.
  69. *Trebuie să fie o greșeală de tipar...*, *ibidem*, 31 ian. 1974.
  70. *Text și subtext*, *ibidem*, 7 febr. 1974.
  71. *Riscul încrederii în citatele celebre*, *ibidem*, 21 febr. 1974.
  72. *Ion Coteanu, Stilistica funcțională a limbii române* (recenzie), *ibidem*, 1974, nr. 7, p. 4.
  73. *Conceptul de „cunoaștere” în limba română veche*, în volumul colectiv, *Studii lingvistice*, Universitatea din Timișoara, 1974, p. 153-159.
  74. *Introducere în istoria limbii române literare. Epoca modernă*, Universitatea din Timișoara, 1974.
  75. *O problemă de istorie a limbii române literare: influență franceză sau latinistă?*, rezumatul în limba franceză al comunicării ținute în cadrul S.R.L.R., filiala Timișoara, publicat în „Bulletin de la Société roumaine de linguistique romane”, București, 1974, p. 139-140.
  76. *Crestomație românească* în colaborare cu Doina David, Ileana Oancea și V.D. Țăra, Universitatea din Timișoara, 1974.
  77. *Evoluția limbajului medical românesc*, Institutul de Medicină din Timișoara, 1974.

1975

78. *100 de ani de la nașterea lui Ștefan Octavian Iosif*, „Almanahul Parohiei Bisericii ortodoxe române” din Viena, 1975, p. 166-170.
79. *Poezia lui Eminescu în lumina criticii filologice*, LL, II, 1975, p. 212-225.

1976

80. *Analiză literară și analiză stilistică*, I. P. C. D. Timișoara, 1976.

1977

81. *Dialectal și literar. Observații despre limba unei „cronici” scrise în vremea noastră*, LL, II, 1977, p. 18-25.
82. *Expresia clasicismului în opera lui I.L. Caragiale*, în volumul colectiv *Aspecte ale evoluției limbii și literaturii române. Cursuri de vară* (Piatra-Neamț), București, SSF, 1977, p. 168-178.

1978

83. *Istoria limbii române literare. Privire generală* (în colaborare cu V.D. Țăra), Editura Didactică și Pedagogică, 1978.
84. *Crestomație românească. Texte de limbă literară* (în colaborare cu Doina David, Ileana Oancea, V.D. Țăra), Editura Didactică și Pedagogică, 1978.
85. *Cultivarea limbii în concepția acad. Iorgu Iordan*, „Orizont” 1978, nr. 44, p. 1.

1979

86. *Stilistica funcțională*, „Limba și literatura română”, 1979, nr. 1, p. 13-16.
87. *Limba populară și unitatea românei literare*, LL, I, 1979, p. 12-19.
88. „Kurier der Rumänischstudenten”, (recenzie), LR, 1979, nr. 4, p. 237-238.
89. *Prefață la Paul Iorgovici. Observații de limbă românească*, ediție critică de Doina Bogdan Dascălu și Crișu Dascălu, Editura Facla, 1979, p. 5-8.

1980

90. *Însemnări despre arta lui Mihail Sadoveanu*, „Orizont”, 1980, nr. 45, p. 3.
91. *Peisaj și stil în opera lui Mihail Sadoveanu*, „Transilvania”, 1980, nr. 10, p. 27-29.

1981

92. *Dramaturgia și cultivarea limbii*, LL, 1, 1981, p. 25-35.
93. *Calcuri, echivocuri și pseudoechivocuri sintactice*, „Școala Mehedințiului”, Drobeta Turnu - Severin, 1981, p. 157-159.
94. *Epitetul adjectival apozitiv. Cu privire specială la poezia lui Lucian Blaga*, LR, 1991, nr. 2, p. 149-154.
95. *Probleme ale limbii române literare în textul dramatic*, Universitatea din Timișoara, 1981.
96. *Literatura latină, I. Proza* (în colaborare), Universitatea din Timișoara, 1981.
97. *Literatura latină, II. Poezia*, Universitatea din Timișoara, 1981.
98. *Sistem și specific lingvistic, în Comunicări filologice*, Institutul de Învățământ Superior Baia-Mare, 1981, p. 46-51.
99. Doina David, *Limba și cultură* (recenzie), „Orizont”, 1981, nr. 10, p. 3.
100. *Limba română artistică*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.

1982

101. *Motivul „marii treceri” în lirica lui Lucian Blaga. Cu privire specială la poezia „Greerușa”*, în LL, 1982, p. 5-12.
102. *Modalități de interpretare a textului literar* (recenzie), „Orizont”, 1982, nr. 1 p. 2.
103. *Uz și abuz în exprimarea literară*, în *Filologie XXV*, Universitatea din Timișoara, 1982, p. 22-27.
104. *Cercetarea stilistică. Puncte de vedere*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași” (serie nouă), Secțiunea III, Lingvistică, tomul XXVIII / XXXIX, 1982/1983. Omagiu prof.dr.doc. G. Ivănescu, p. 121-124.
105. *O antologie originală de povești românești în limba germană*, „Orizont”, 1982, nr. 17, p. 6-7.
106. *Structura dialogului din textul dramatic* de Maria Cvasnâi Cătănescu (recenzie), LL, III, 1982, p. 413-416.

1983

107. *Profesorul G. Ivănescu la a 70 aniversare*, AUT, 1982, p. 1-2, articol reprodus și în volumul editat de Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași sub titlul *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor*, Iași, 1983, p. 17-18.

108. *De vorbă cu Iorgu Iordan* (recenzie), „Orizont”, 1983, nr. 9, p. 3.
109. *Despre studiul vocabularului în școală*, SSF, filiala Timișoara, Buletin informativ metodico-științific, I-II (1981-1982), p. 33-51, Timișoara, 1983.
110. *Istoria limbii române literare*, ed. a 2-a, (în colaborare), Editura Didactică și Pedagogică, 1983.

1984

111. *Stilistica literară românească. Privire istorică și texte alese*, în colaborare cu Ileana Oancea, Universitatea din Timișoara, 1984.
112. *Lupta pentru limbă românească în Banat*, recenzie la cartea cu același titlu de Petru Oallde, Editura Facla, 1983, „Orizont”, 1984, nr. 15, p. 2.
113. *Un precursor al analogismului pumnist: Ioan Rus*, „Caietul Cercului de studii”, 11, Timișoara, 1984, p. 63-66.

1985

114. *Stilistică și sociolingvistică*, LR, 1985, nr. 5, p. 409-413.
115. *Cultivarea limbii: între normă și stil individual*, LL, IV, 1985, p. 495-504.

1986

116. *Calitățile generale ale stilului*, „Limba și literatura română” 1986, I, p. 16-18.
117. *Exprimare orală, exprimare scrisă, stil oral*, *ibidem*, 1996, II, p. 10-12.
118. *Grainul din Munții Apuseni în izvoare literare*, CL, 1986, nr. 2, p. 116-123.
119. *Stilurile funcționale ale limbii literare*, în volumul colectiv *Limba română în școală*, București, SSF, 1986, p. 41-43.

1987

120. *Principii ale cercetării limbajului poetic. O întoarcere la conceptele Antichității*, „Analele Universității Al. I. Cuza” Iași, Lingvistică, Omagiu profesorului Gheorghe Ivănescu, 1987, p. 82-86.
121. *Un lingvist de seamă și un neobosit animator: Boris Cazacu*, „Orizont”, 1987, nr. 41, p. 2-3.
122. *Cultivarea limbii*, *ibidem*, 1987, nr. 43, p. 3.
123. *Etimologie și uz semantic*, LL, IV, 1987, p. 430-440.

1988

124. *Dialectologie și stilistică*, LL, II, 1988, p. 181-186.
125. *Paralelisme frazeologice*, LR, 1988, nr. 6, p. 505-510.
126. *Cum cităm?* „Orizont”, 1988, nr. 31, p. 3.
127. *Citate izolate și citate în context*, „Orizont”, 1988, nr. 38, p. 3.
128. *Un jurnal de scriitor după 100 de ani*, SSF, Buletinul Societății pe anul 1988, p. 14-19.
129. *Eminescu. Comentarii filologice: „Caietele Eminescu”*, Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, 1988, p. 1-15.

1989

130. *Un termen actual cu atestări românești mai vechi: scriitură*, „Orizont”, 1989, nr. 6, p. 3.
131. *Eminescu. Note filologice (I)*, *ibidem*, 1989, nr. 19.
132. *Eminescu. Note filologice. (II)*, *ibidem*, 1989, nr. 20.
133. *Conformitate și varietate în limba literară*, LL, II, 1989, p. 163-168.
134. *Poezia lui Eminescu în Transilvania. Un document emoționant*, „Unirea” (Alba-Iulia), 30 aug. 1989.

1990

135. *Nică al lui Ștefan a Petrei și lumea lui*, LL, III-IV, 1990, p. 285-290.
136. *Un cercetător și prieten al culturii române: profesorul Felix Karlinger*, LL, III-IV, 1990, p. 369-370.
137. *Mărturisire de necredință*, „Orizont”, 1990, nr. 26, p. 1.

1991

138. *Fiind fost - o formă gramaticală dialectală?* LR, 1991, nr. 5-6, p. 291-293.
139. *Limba română - sinteză între tradiție și inovație*, „Revista de lingvistică și știință literară” Chișinău, 1991, nr. 3, p. 77-82.

1992

140. *George Coșbuc, traducător al Eneidei*, CL, 1995, nr. 1-2, p. 179-192.

1993

141. *Comunicare și pseudocomunicare*, LL, I-II, 1993, p. 30-38.
142. *Scrisori vieneze*, Timișoara, Editura de Vest, 1993.
143. Françoise Thom, *Limba de lemn* (recenzie), AUT, seria Științe filologice, 1993, p. 205-209.

1994

144. *Unitate de neam, unitate de limbă*, LR (Chișinău), 1994, nr.3 (15), p. 26-28.
145. Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, *Materialien*, Heft 4, Tübingen, 1994 (recenzie), LR, 1994, nr. 9-10, p. 477-484.
146. *Un întemeietor al lingvisticii contemporane: Eugen Coșeriu*, AUT, seria Științe filologice, 1994, p. 11-18.

1995

147. *Un anacronism lingvistic*, LR (Chișinău), 1995, nr. 5 (23), p. 115-116.
148. *Introducere în stilistica operei literare*, Timișoara, Editura de Vest, 1995.
149. *Profesorul Teodor Balan*, „Glasul Bucovinei”, Cernăuți - București, 1995, nr. 4, p. 54-58.
150. *Cuvânt despre arta literară a lui Liviu Rebreanu*, „Rostirea românească”, Sibiu, nr. 11-12/nov.-dec. 1995; nr. 1-2/ian. - febr. 1996, p. 92-96.
151. *Cuvânt înainte la Etimologii frazeologice de Gheorghe Colțun*, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, 1995, p. 4-5.

1996

152. *O carte cutremurătoare: Dumitru Nimigeanu, Însemnările unui țăran deportat din Bucovina* (recenzie), „Glasul Bucovinei”, Cernăuți-București, 1996, nr. 1, p. 100-107.
153. *Sinonimia - o perspectivă funcțională*, LL, III-IV, 1996, p. 37-45.
154. *Despre arta cuvântului*, „Glasul Bucovinei”, Cernăuți - București, 1996, nr. 3, p. 67-75.
155. *O formă hipercorectă: evitarea eliziunii. Neologisme și/sau barbarisme? Filosofie sau filozofie?*, „Glasul Bucovinei”, Cernăuți - București, 1996, nr. 4, p. 90-94.

PROFESORUL ȘTEFAN MUNTEANU LA A LXXV-A ANIVERSARE

Profesorul Ștefan Munteanu aparține familiei de intelectuali originari din Bucovina, care au devenit repere majore ale spiritualității românești.

Născut la 18 aprilie 1920 în comuna Plaiul-Cosminului de lângă Cernăuți, și-a început studiile în localitatea natală, le-a continuat la Liceul „Aron Pumnul” din Cernăuți și apoi la Liceul „Ștefan cel Mare” din Suceava, unde a obținut diploma de bacalaureat în 1941. Între anii 1941 și 1945, a urmat cursurile Facultății de Litere și Filozofie, secția filologie clasică, de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, pe care le-a absolvit strălucit, cu teza de licență *Considerații cu privire la discursurile din opera lui Tucidide*.

Pornit dintr-un ținut cu profundă și străveche rezonanță în istoria neamului românesc, profesorul Ștefan Munteanu a străbătut țara de la un capăt la altul, zăbovind în acest periplu numai acolo unde a considerat că locul este prielnic îndeletnicirilor cărțurărești. Cu inima și mintea deschise spre valorile perene ale culturii umaniste, fostul elev al liceului în care a învățat Eminescu și a predat Aron Pumnul s-a oprit mai întâi în Iași, unde i-a avut profesori pe Th. Simenschy, Radu Vulpe și H. Mihăescu, având și privilegiul de a audia cursurile predate de G. Călinescu și Iorgu Iordan. Aici a venit în contact nu numai cu vastul și, totodată, fascinantul domeniu al filologiei clasice și românești, ci și cu ceea ce G. Ibrăileanu denumea „spiritul critic în cultura românească”. Dar tot aici, Domnia sa a găsit și pilda cea mai convingătoare de respect și devotament față de știință și față de menirea savantului de a-i învăța și pe alții. Această pildă se numea Theofil Simenschy, întruchiparea modelului de savant, de pedagog și de om.

La răscruce de vremuri, tânărul licențiat în limbi clasice a poposit un an la Rădăuți, ca profesor la Liceul „Hurmuzachi”, de unde a plecat, în 1946, la Alba Iulia, oraș simbol al dorinței de întregire a neamului, dar și cetate bine cunoscută a cărții românești. Aici, între anii 1946 și 1960, Domnia sa a dat strălucirea cuvenită onorantului titlu de *profesor* la Liceul „Mihai Viteazul” (ulterior „Horia, Cloșca și Crișan”), pe care l-a și condus, ca director, între 1957 și 1959. Dar tot aici și-a început cariera științifică, ținând comunicări în cadrul simpozioanelor organizate sub egida Societății de Științe Filologice din România și publicând primele studii în revistele „Cum vorbim”, „Limba română” și „Limbă și literatură”.

În 1960, profesorul Ștefan Munteanu a fost chemat la Timișoara, unde i s-a oferit o catedră la recent înființata Facultate de Filologie a Institutului Pedagogic de 5 ani, transformat, doi ani mai târziu, în Universitate.

Încă de la început, Domnia sa a devenit o personalitate remarcabilă a Facultății și a Universității timișorene. Ca lector, conferențiar și profesor

universitar până în 1985, când s-a pensionat, Domnia sa a ținut elevate cursuri de istoria limbii române literare, de lingvistică generală, de stilistică și de introducere în filologie. A fost șef de catedră (1969-1985) și prorector al Universității din Timișoara (1969-1971).

În 1968, a obținut titlul de *doctor în filologie*, cu teza *Probleme ale cercetării stilului, cu privire specială la expresivitatea poetică* (conducător științific: G. Ivănescu, membru corespondent al Academiei Române), iar din anul 1971 este conducător de doctorat. În prezent, își continuă activitatea, ca profesor consultant, la Catedra de limba română a Facultății de Litere, Filozofie și Istorie de la Universitatea de Vest din Timișoara.

Între 1976 și 1985 a fost redactor responsabil al „Analelor Universității din Timișoara”, seria Științe Filologice, din 1978 face parte din colegiul de redacție al revistei „Limbă și literatură”, iar între 1973 și 1981, a condus filiala din Timișoara a Societății de Științe Filologice din România.

În perioada 1974-1978, profesorul Ștefan Munteanu a predat cursuri de limba română la Universitatea din Viena și a ținut conferințe în centrele universitare din Salzburg și Innsbruck. Rodul cel mai important al acestei perioade este însă cartea *Scrisori vieneze* (Timișoara, Editura de Vest, 1992), în care descoperim, pe lângă intelectualul rafinat, cunoscător profund al istoriei relațiilor culturale româno-austriece, și un autentic scriitor, dăruit cu harul deplin al comunicării artistice, chiar dacă oamenii, locurile și întâmplările pe care le evocă nu aparțin ficțiunii, ci lumii prin care a trecut.

Întruchipând deopotrivă *savantul* și *dascălul* în cel mai cuprinzător înțeles al cuvântului, profesorul Ștefan Munteanu a impus, la Timișoara, modelul universitarului sobru și integru, drept și demn, exigent față de sine însuși, dar și față de ceilalți: studenți, doctoranzi ori colegi.

Pentru cei care nu-l cunosc îndeajuns, ținuta austeră a *profesorului* poate fi un motiv de nedreaptă apreciere a *omului* Ștefan Munteanu. O sensibilitate sufletească deosebită, însoțită permanent de o mare și pilduitoare omenie sunt, de fapt, trăsăturile fundamentale ale personalității Profesorului nostru.

Opera științifică a profesorului Ștefan Munteanu, caracterizată prin sobrietate, rigurozitate și originalitate, cuprinde studii de stilistică, de istorie a limbii române literare, de vocabular, de gramatică, de latină și de lingvistică generală. Ele constituie substanța a șase cărți și a peste 140 de studii și articole publicate în reviste de specialitate și în culegeri de studii editate în țară și în străinătate. La acestea se adaugă cinci cursuri multiplicare și aproape 60 de colaborări la presa scrisă și vorbită, pe teme de cultivarea limbii, interviuri etc.

Chiar dacă nu ne propunem să facem aici o prezentare detaliată a concepției lingvistice și a contribuțiilor profesorului Ștefan Munteanu la dezvoltarea științei limbii, vom preciza totuși câteva dintre meritele și ideile sale în această direcție, apelând adesea la opiniile și aprecierile unora dintre cei care i-au recenzat cărțile.

Partea cea mai importantă a operei Domniei sale o constituie cercetările de stilistică teoretică și aplicată. Spre deosebire de majoritatea celor care au investigat, în ultimele decenii, vastul și complexul domeniu al comunicării

artistice, profesorul Ștefan Munteanu nu s-a lăsat sedus de metodele și „modele” trecătoare ale cercetării textului literar. Fără a ignora câștigurile reale ale semioticii, ale neoreticilor sau ale poezicii actuale, Domnia sa a rămas credincios principiilor fundamentale ale stilisticii tradiționale, pe care le-a întregit cu o viziune personală asupra cercetării stilului. Concepția sa, care se întemeiază pe o informație teoretică, ale cărei puncte de reper sunt scrierile lui Aristotel și Quintilian, Ch. Bally și Leo Spitzer, Tudor Vianu și G. Ivănescu, este clar formulată în *Stil și expresivitate poetică* (București, Ed. Științifică, 1972) și mai pe larg argumentată în recenta *Introducere în stilistica operei literare* (Timișoara, Ed. de Vest, 1995). Pornind de la observația că obiectul de cercetare al stilisticii aparține atât limbii, cât și literaturii, profesorul Ștefan Munteanu caută, și găsește, o formulă de conciliere între stilistica lingvistică și stilistica literară. Așadar, în concepția sa, stilistica este o disciplină de graniță, care operează cu mijloacele și metodele de cercetare ale lingvisticii și ale criticii literare. În felul acesta, stilisticianul poate opera o analiză de profunzime a textului literar, luând în considerație nu numai arta scriitorului în realizarea comunicării artistice, ci și expresivitatea limbii însăși, ca produs al spiritului uman. Tocmai această viziune asupra stilisticii l-a determinat pe Al. Graur să-și schimbe opiniile privind cercetarea stilurilor, mărturisind că, în această privință, „Cotitura cea mai mare în gândire mi-a produs-o excelenta lucrare, apărută de curând la Editura Științifică: *Stil și expresivitate poetică*, de Ștefan Munteanu” (*Ce sînt stilurile*, în „România literară”, V (1972), nr. 35, p. 11).

Aceeași carte, pentru care autorul a fost distins cu premiul „B.P. Hasdeu” al Academiei Române, i-a prilejuit lui Mircea Borcilă un larg excurs asupra stilisticii, în care sunt, de asemenea, relevante meritele profesorului Ștefan Munteanu în orientarea cercetării stilurilor și expresivității limbajului artistic pe un nou făgaș. În acest sens, lingvistul clujean sublinia că „Ștefan Munteanu este cel dintâi la noi care explică expresivitatea pornind de la structura semnului propusă de Hjelmslev. Oarecum similar procedase anterior Jean Cohen în stabilirea distincției între limbajul prozei și cel al poeziei, cu deosebirea esențială, însă, că acesta vede originea diferențierii exclusiv în forma mesajului, fără a implica și substanța lui, pe când autorul român se întemeiază pe poziția, evident superioară, conform căreia «forma trebuie luată în considerare numai ca element al unei unități dialectice, adică în raport cu substanța» (M. Borcilă, *O sinteză teoretică în domeniul stilisticii*, în „Cercetări de lingvistică”, XVII (1972), nr. 2, p. 315-316). Iar mai departe, lingvistul clujean sesizează „efortul autorului de a integra «expresivitatea poetică» într-o teorie unitară asupra limbajului și consecvența de principiu, în acest sens, cu premisele sale inițiale. D o m e n i u l e x p r e s i v i t ă Ț i i s t i l i s t i c e a p a r e s t r u c t u r a t b i p o l a r î n v i r t u t e a u n e i d e t e r m i n ă r i e x t r a l i n g v i s t i c e , p s i h o l o g i c o - e s t e t i c e , d a r s - a r p u t e a u ŝ o r î n t r e p r i n d e o r a c o r d a r e a a c e s t u i « n o u » c o n Ț i n u t a l c o n c e p t u l u i i n i Ț i a l d e a t i t u d i n e , c ă c i , î n r e f o r m u l a r e a a u t o r u l u i , « e x p r e s i v i t a t e a v a r i a n t e i a r t i s t i c e e s t e m o t i v a t ă d e a c e a Ț a m o d a l i t a t e s p e c i a l ă d e r e p r e z e n t a r e a f a p t e l o r , a s o c i a t e c u t r ă i r e a l o r , c a r e s i t u e a z ă c o m u n i c a r e a î n t r - u n p l a n i n t u i t i v ș i e m o Ț i o n a l t o t o d a t ă » (p. 169). A u t o r u l a j u n g e s ă o p e r e z e , p e a c e a Ț a b a z ă (v. p. 205), o d i s t i n c Ț i e d e « n a t u r ă » ș i « c a l i t a t e » , î n t r e « r e p r e z e n t a r e a s e m a n t i c ă

(lingvistică)» și «reprezentarea stilistică (estetică)» (M. Borcilă, *lucr. cit.*, p. 316-317).

În ultima sa carte, pe care Lucian Chișu (recenzie la Ștefan Munteanu, *Introducere în stilistica operei literare*, Editura de Vest, 1995, [în] „Literatorul”, 1995, nr. 27-28, p. 4) o consideră „cu totul remarcabilă și incitantă”, întrucât „autorul operează clare distincții între gramatică și stilistică, între celelalte domenii interferente (retorică, poetică, estetică și critică literară), intră în contact cu unele dintre cele mai noi cuceriri ale lingvisticii, se adaptează terminologic acestora sau le neagă (cum e cazul stilisticii structuraliste, care-l pune pe emițător/autor în paranteză)”, iar Gh. Bulgăr (recenzie la Ștefan Munteanu, *Introducere în stilistica operei literare*, Timișoara, Editura de Vest, 1995, [în] „Limbă și Literatură”, XL (1995), vol. III-IV, p. 150) remarcă faptul că „stilistica e discutată în raport cu retorica (și aici autorul, de formație clasică, specialist în greacă și latină, e în domeniul său, iar erudiția lui, lucru rar astăzi, sporește valoarea documentară a analizelor), apoi în raport cu estetica, sociolingvistica și critica literară”, profesorul Ștefan Munteanu oferă nu numai un suport teoretic solid pentru cercetarea limbajului artistic, ci și îndrumări practice de stilistică aplicată, foarte utile celor care își propun investigarea textului literar. În același sens pot sluji, desigur, și numeroasele studii pe care Domnia sa le-a întreprins asupra operelor unor mari scriitori, între care M. Eminescu, V. Alecsandri, I. Creangă, L. Blaga, Tudor Arghezi, M. Sadoveanu, L. Rebreanu, G. Bacovia, I. Barbu ș. a., pe care le găsim risipite în revistele de specialitate sau adunate în volumul *Limba română artistică. Studii* (București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981). Despre această carte, prozatorul Gheorghe Suci (*Limba română artistică*, [în] „Lucefărul”, XXIV (1981), nr. 17 (1991), p. 6) spunea că „poate fi citită cu neînduplecat câștig și de iubitorii (= cititorii) literaturii, și de exegeții acestei arte, precum și chiar de făuritorii ei. Cei dintâi deprind din lectura acestei cărți un „cod”, dar și mai bine aș zice o învățătură, cum că se apropie cu spiritul deschis și cu sufletul gîngăș de poezia artei cuvîntului, de ce spune ea și de modul cum îl exprimă [...]. Criticii literari găsesc în premisele teoretice ale stilistului Ștefan Munteanu puncte de sprijin pentru orgoliul îndreptățit: «Critica stilistică este deci pentru noi o componentă sine qua non a criticii literare, fără să-și asume însă toate prerogativele acesteia, căreia îi recunoaște ulimul cuvînt în materie de judecată de valoare» (p. 20)... În sfârșit, creatorii înșiși, aceia dintre dâșii care nu-și refuză *lecturile particulare*, devin mai conștii, cum ar fi zis Eminescu, de implicațiile posibile ale textelor pe care le scriu”.

În 1978, a apărut, la Editura Didactică și Pedagogică, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, (în colab.; reeditată în 1983), care este cea dintâi sinteză privind evoluția limbii culte românești de la origini până în prezent, și *Crestomația românească. Texte de limbă literară* (în colab.), al căror principal autor și coordonator este tot profesorul Ștefan Munteanu.

În afara acestor cărți și a numeroaselor studii publicate în cele mai de seamă reviste de specialitate, Domnia sa și-a valorificat, cum era și firesc, o mare parte din rezultatele cercetărilor și în cursurile universitare pe care le-a

ținut mai bine de un sfert de veac, dintre care amintim: *Principii de stilistică* (1966), *Introducere în filologia română* (1967), *Istoria limbii române literare*, partea I (1971), partea a II-a (1974), *Lingvistică generală, Istoria literaturii latine* ș. a. Dintre acestea, majoritatea au fost multiplicare sau tipărite, devenind astfel accesibile nu numai studenților de la facultatea noastră, ci și studenților din alte centre universitare.

Deschis și receptiv față de tot ceea ce este nou în domeniul lingvisticii și, în general, al cercetării umaniste, profesorul s-a condus întotdeauna după un principiu fundamental pentru realizarea unei opere durabile, acela pe care însuși îl mărturisea într-un interviu din 1978: „Modernitatea este bună, cu condiția să ții seama de tradiție”. Acest principiu, însoțit de toți cei care i-au stat în preajmă și l-au urmat, reflectă o dată în plus echilibrul desăvârșit, măsura dreaptă a lucrurilor făcute temeinic, ferite de excese păgubitoare.

Roadele impresionante ale muncii științifice, didactice și culturale desfașurate ani de-a rândul de către profesorul Ștefan Munteanu în folosul învățământului și al lingvisticii românești se văd azi deopotrivă în scrierile Domniei sale și în numărul mare de elevi și de colaboratori care îl admiră și îl urmează.

Acum, la acest frumos și distins jubileu, îi dorim, cu toții, iubitului nostru Profesor, ani mulți și buni în folosul științei, dar și al creșterii spirituale a facultății și a fiecăruia dintre noi.

VASILE D. ȚÂRA
(Timișoara)

LE PROFESSEUR ȘTEFAN MUNTEANU A SA LXXV-ÈME ANNIVERSAIRE (RÉSUMÉ)

Le professeur Ștefan Munteanu est une proéminente personnalité de la linguistique roumaine et un éminent professeur universitaire.

Né le 18 avril 1920 dans le village de Plaiul-Cosminului, près de Cernăuți, il suivit les cours des lycées de Cernăuți et de Suceava. Il fit ses études à la Faculté des Lettres et Philosophie de l'Université „Al. I. Cuza” de Iași, où, en 1946, il obtint sa licence ès lettres classiques.

Il fut professeur au lycée de Rădăuți, en 1946, et de Alba Iulia, entre 1946 et 1960.

Depuis 1960, il enseigne à la Faculté de Philologie de l'Université de Timișoara. En 1968 il obtint le titre de docteur en philologie, avec la thèse *Problèmes de la recherche sur le style, concernant spécialement l'expressivité poétique*, publiée en 1972 sous le titre *Style et expressivité poétique*.

Il prit sa retraite en 1985, mais il continue à présent son activité en tant que professeur consultant et directeur de thèses à la Faculté des Lettres, Philosophie et Histoire de l'Université de l'Ouest, Timișoara.

L'oeuvre publiée du professeur Ștefan Munteanu comprend six livres et plus de 140 études où différentes questions de stylistique théorique et appliquée, de langue littéraire, de grammaire roumaine, de langue latine et de linguistique générale trouvent une approche scientifique.

En tant que professeur à l'université, il enseigna: l'histoire de la langue roumaine littéraire, la stylistique, la linguistique générale et l'introduction en philologie. Entre les années 1974 et 1978, il enseigna la langue roumaine à l'Université de Vienne (Autriche).

Les nouvelles générations de linguistes de Timișoara comptent un nombre impressionnant de disciples du professeur Ștefan Munteanu.

VASILE D. TÂRA
(Timișoara)

LE PROFESSEUR ȘTEFAN MUNTEANU
A SA LXXV-ÈME ANNIVERSAIRE
(RESSUMÉ)

Le professeur Ștefan Munteanu est une personnalité de la linguistique roumaine et un enseignant universitaire. Né le 18 avril 1920 dans le village de Pădurea-Cornușă, près de Cărbunești, il a suivi les cours des lycées de Cărbunești et de Șimonești. Il a été admis à la Faculté des Lettres et de Philosophie de l'Université "Al. I. Cuza" de Iași, où en 1942, il obtient sa licence en lettres classiques. Il fut professeur au lycée de Rădăuți, en 1946, et de Alba Iulia, entre 1946 et 1950. Depuis 1950, il enseigne à la Faculté de Philologie de l'Université de Timișoara. En 1958, il obtient le titre de docteur en philologie avec la thèse: "Problèmes de la syntaxe roumaine postclassique". L'enseignement linguistique a été sa spécialité principale. En 1972, sous la présidence de l'Institut de Linguistique de Timișoara, il fut élu professeur. Il fut élu recteur en 1982, mais il continua à présenter son activité en tant que professeur, notamment en direction de thèses à la Faculté des Lettres, de Philologie et d'Histoire de l'Université de Timișoara.

NUME DE FAMILIE RUSEȘTI DIN CÂMPUL SEMANTIC "DENUMIRI DE PROFESII" ȘI ECHIVALENTELE LOR ETIMOLOGICE DIN LIMBA ROMÂNĂ

de
MARIA ANDREI
(Timișoara)

Numele de familie - component de bază al formulei antroponimice rusești, concentrează în conținutul lor semantic o varietate de trăsături și particularități ce-și au izvorul în cultura și civilizația rusă.

Procesul formării numelor de familie corespunde aproape întru totul etapelor dezvoltării societății rusești, oglindindu-se în toate straturile limbii și, mai ales, la nivelul lexicului.

Semnificativ în acest sens ni se pare lexemul *familija* și derivatele sale adjectivale. Dacă în limba latină cuvântul *familia* are sensul "familie", având ca echivalent rusesc cuvântul "semija", pe terenul limbii ruse *familija* a primit semnificația "nume de familie". O etimologie identică cu cea din limba latină este prezentă în sintagme ce includ derivatele adjectivale ale acestui cuvânt, ca, de exemplu: *famil'nyje relikvii* "relicve familiale", *famil'nyje dragocennosti* "bijuteriile familiei", *famil'noe serebro* "argintăria familiei", adică semnificația "referitor la familie, ceea ce intră în posesia familiei". În expresia *ne pozor' našu familiju* cuvântul înregistrează ambele sensuri: "nu defăima familia noastră" (sensul latin) și "nu defăima numele nostru de familie" (sensul rusesc).

Termenul în discuție a câștigat tot mai mult teren, înlocuind, astfel, echivalentele rusești *prozvišče*, *prozvanie*, *nazvišče* "poreclă".

Deși numirea unei persoane *po imenam s otcy i s prozvišči*, adică cu nume, patronim și nume de familie în acte cu caracter juridic în special era obligatorie (18, p.158), totuși numele de familie oficiale, la grupări sociale diferite, au apărut în perioade de timp diferite.

Astfel, începând cu secolul al XIV-lea s-au constituit numele de familie ale cnejilor, aristocraților și marii boierimi, nobilimea de rând și mica nobilime, fixându-și această formă de identitate abia în decursul primei jumătăți a secolului al XVI-lea până în cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea, când ele au dominat viața social-economică. La începutul secolului al XVIII-lea o mare parte a moșierimii ruse nu avea nume de familie. Negustorii, meseriașii, funcționarii și le-au dobândit în perioada secolelor XVIII-XIX, deși pătura superioară a negustorimii a început să le posedă încă din secolul al XVI-lea. Clerul le-a stabilit în secolul al XIX-lea. La începutul secolului al XIX-lea populația urbană și o mare parte a celei rurale nu au avut definitivat acest

component al sistemului de denominație personală. Recensămintele populației din anii 1920, 1930 au continuat și definitivat procesul stabilirii numelor de familie (16, 17, 18, 23).

Referitor la vechimea numelor de familie românești părerile sunt, de asemenea, diferite (3, 5, 11, 14).

Conform cerințelor cancelariilor oficiale din Rusia secolului al XVII-lea, formula antroponimică trebuia să cuprindă informații despre: 1. originea, locul, etnia persoanei; 2. funcția, ocupația, profesia acesteia; 3. numele personal; 4. numele, porecla, profesia tatălui (latura patronimică); 5. porecla individuală: *Moskvitin Istomka Feofanov syn prozvišče Labza*; *Trubnik Mikita Grigor'ev syn Novosil'cev*; *Matjuška pozvišče Bazenko Nikitin syn Djaileva*; *Isaj Osifov sudopisec*; *desjatnik Mikifor Sapojnik* (17, p. 16).

Pentru a numi persoane de sex feminin au fost folosite coordonate ale tatălui, soțului, fratelui persoanei numite: *Stolonačal'nika Ivanovskaja žena Feodorova syna*; *Polivanova vdova Ul'jana Petrova doč*; *Marfa Petrova doč knjaž Sergeevskaja žena*; *knjaž Grigor'eva syna Dolgorukova*; *starica Pelegeja Ivanova doč*; *Janevaja imenem Marija (Janevaja "cea care-i aparține lui Jan" - formă populară alintătoare a numelui Ivan* (18, p. 16).

Raportarea numelor de familie la factori de natură extralingvistică (momentul apariției lor, nivelul de dezvoltare a societății etc.) precum și la factori de natură lingvistică (conținutul semantic al temei, valoarea sufixului) reprezintă criterii de bază ce pot conlucra în motivarea conotațiilor sociale și istorice (arhaice și neologice) ale numelor de familie.

Analiza modelelor lingvistice, care au stat la baza formării primelor nume de familie rusești evidențiază câteva din temele componente. Ele aparțin următoarele câmpuri semantice: denumiri geografice (*Moskvitin*), denumiri de etnie (*nemcev*), denumiri de profesii (*Kuznecov*), nume de botez (*Aleksandrov*), supranume (*Zajcev*) etc.

Numele de familie obținute din apelative, aparținând câmpului semantic al denumirilor de profesii, sunt o mărturie vie a diversității meseriilor practicate în vechea Rusie. Ele constituie o prețioasă sursă de informație privind istoria limbii, culturii și civilizației ruse.

Factori de natură extralingvistică motivează conotațiile arhaice conținute în nume de familie ca: *Homutov* < homut "ham", "jug", *Ulanov* < "militar în cavaleria ușoară", *Hrenikov* < hren "hrean"; "persoană care cultivă hrean", *Sohin* < soha "plug", "persoană care mănuieste plugul", *Sbiten'kov* < sbiten' "băutură dulce, fiartă în samovar", *Bričkin* < brička "brișcă", *Tarantasov* < tarantas "căruță cu coviltir", *Celoval'nikov* < celoval'nik "funcționar cu atribuții în poliție și administrație" (în vechea Rusie); celovat' (krest) a săruta "crucea" ca simbol al depunerii jurământului, pe de o parte, cât și conotațiile neologice, ce însoțesc numele de familie *Aptekarev* < aptekar' "farmacist", *Bučetov* < bučet "bufet", *Doctorov* < doctor "doctor", *Fasonov* < fason "fason", "croi", *Lancetov* < lanceta "pensetă", *Rastvorov* < rastvor "soluție" etc. Și în primul, și în cel de-al doilea caz (cu rare excepții - vezi *Hamovnik*) "țesător" cu etimologie neclară), forma internă transparentă a cuvântului bază ne ajută să le stabilim cu precizie sensul inițial.

Numele de familie din câmpul semantic al denumirilor de profesii au început să apară în păturile mijlocii ale societății - la negustori și meseriași. Rareori, la începutul secolului al XVI-lea, asemenea nume de familie puteau fi întâlnite chiar și la unii reprezentanți ai nobilimii ruse.

Sufixele *-nik*, *-ščik*, *-ăr'*, *-jar'*, *-ec*, *-ak-jak*, *-ač* cu valoare "nomen agentis", prezente în structura morfologică a denumirilor de profesii, evidențiază conținutul semantic al apelativelor-bază, diferențiind numele de familie obținute de alte tipuri.

Menționăm, de asemenea, că majoritatea antropolexemelor în discuție au desinența *-ov* (*-jov*), mai rar *-in*, ceea ce arată că apelativul-bază rareori se termină în *-a*. Fenomenul nu este întâmplător, deoarece substantivele de genul masculin cu desinența *-a* includ în conținutul lor semantic și o valoare expresivă, care, prin natura ei, este absentă în conținutul semantic al denumirilor de profesii.

Apelativele de tipul *mednik* "meșter în aramă", "arămar", "căldărar" trecând printr-o fază intermediară de supranume *Mednik* "Arămarul", au dat naștere fie la nume de familie nesufixate (nume de familie nonstandard) *Mednik*, fie la nume de familie sufixate (cu sufixele *-ov/-jov*, *-ev*) (nume de familie standard) *Mednikov*.

Din perspectivă semantică, vorbim aici de o derivare de tip metonimic: denumirea profesiei este preluată ca nume de familie de cel care a practicat-o.

Deși, în general, meseria nu se moștenește, totuși, cu timpul, în multe cazuri denumirea meseriei s-a transmis ca nume de familie.

Adeeseori ca antroponime întâlnim nu denumirea profesiei, ci denumirea obiectului muncii folosită ca poreclă individuală, iar apoi ca supranume, de exemplu: tema *sapožnik* "cizmar" putea fi substituită cu tema *sapog* "cizmă", *maslobojščik* "fabricant de unt" cu *maslo* "unt", obținându-se astfel numele de familie *Sapogov* și, respectiv, *Maslov*. Aparținând câmpului semantic "supranume", acest tip de nume de familie nu constituie obiectul discuției de față.

1. Nume de familie de la substantive "denumiri de profesii".

a. cu sufixul *-nik*:

Bakalejnik, *Bakalejnikov* < *bakalejnik* "băcan" - rom. *Băcan(u)*; *Bannik*, *Bannikov* < *bannik* "băieș", "miner" - rom. *Băieș(u)*; *Buločnikov* < *buločnik* "franzelar", "brutar" - rom. *Brutaru*; *Dvornik*, *Dvornikov* < *dvornik* "rândaș" - rom. *Rândașu*; *Kabačnik*, *Kabačnikov* < *kabatčik* "cârciumar" - rom. *Cârciumaru*; *Kalačnik*/*Kalašnik*, *Kalačnikov*/*Kalašnikov* < *kalačnik*, *kalašnik*, *kalač* "brutar", "persoană care prepară colaci", "colăcar" - rom. *Brutar(i)u*; *Ključnik*, *Ključnikov* < *ključnik* "chelar", "deținătorul cheilor" - rom. *Chelarie*, *Chelar(i)u*, *Chelărescu*, *Chelorescu*; *Koževnik*, *Koževnikov* < *koževnik* "tăbăcar", "pielar" - rom. *Tăbăcaru*, *Pielaru*; *Kolesnik*, *Kolesnikov* < *kolesnik* "rotar" - rom. *Rotaru*; *Colesnic*, *Colesniceanu* (rus. *Kolesnik*, vezi și pol. *Kolesnik*); *Krupnik*, *Krupnikov* < *krupnik*, *krupa* "persoană care macină uruială (crupe, crupă) din grăunțe de orez, secară, hrișcă, porumb" - rom. *Crupa*; *Hlebnik*, *Hlebnikov* < *hleb*, *hlebnik* "brutar", "pitar" - rom. *Pitar*, *Pitar(i)u*;

Lesnik, lesnikov < *lesnik* "pădurar" -rom. *Pădurar(u)*, *Pădurariu*; *Lučnik, Lučnikov* < *lučnik* arcaș" -rom. *Arcașu*; *Mednik, Mednikov* < *mednik* "arămar", "căldărar" - rom. *Căldărar(u)*; *Mel'nik, Mel'nikov* < *mel'nik* "morar" - rom. *Morar, Morar(iu)*; *Moločnik/Močalnik, Moločnikov/Močalnikov* < *moločnik* "lăptar", "vânzător de lapte" -rom. *Lăptăreșu*; *Mjasnik, Mjasnikov* < *mjasnik* "măcelar" - rom. *Măcelar(iu)*, *Cărnaru, Measnicov* (din rus. *mjasnik* cu suf. rus. -ov); *Ogorodnik, Ogorodnikov* < *ogorodnik* "grădinar", „legumicultor”, "cultivator de legume, de zarzavaturi" -rom. *Grădinaru*; *Ohotnik, Ohotnikov* < *ohotnik* "vânător" -rom. *Vânătoru(l)*; *Pasečnik, Pasečnikov* < *pasečnik* "stupar", "prisecar" -rom. *Stupar(u)*, *Prisecar(iu)*, *Prisăcar(iu)*; *Perevoznik, Prevoznikov* < *perevoznik* "podar", "luntraș", vâslaș" - rom. *Podaru, Luntrar(iu)*; *Plotnik, Plotnikov* < *plotnik* "dulgher", "teslar" - *Dulgheru, Dulgher(iu)*, *Dulgherescu, Teslar(iu)*, *Teslărașu, Teslarașu*; *Postel'nik, Postel'nikov* < *postel'nik* "postelnik" "rang boieresc; grad administrativ" - rom. *Postelnicu, Postelneac, Postelnicescu*; *Rešetnik, Rešetnikov* < *rešetnik* "meșter sitar, ciurar" - rom. *Sitaru, Ciurar, Ciuraru, Ciurar(iu)*; *Sadovnik, Sadovnikov* < *sadovnik* "livădar", "proprietar sau paznic de livezi" -rom. *Livădar(iu)*, *Sapožnik, Sapožnikov* < *sapožnik* "cizmar", "ciorogar" -rom. *Cizmaru, Cizmar(iu)*, *Cizmărița, Ciorogaru*; *Tabačnik, Tabačnikov* < *tabačnik* "muncitor în industria tutunului", "tăbăcar" -rom. *Tabac(u)*, *Tăbăcaru, Tabacariu, Tabachiu*; *Cirjul'nik, Cirjul'nikov* < *cirjul'nik* "bărbier" - rom. *Bărbieru*; *Šapočnikov/Šapošnikov* < *šapočnic* "șepcar", "căciular", "chivărar" - rom. *Căciularu, Chivărar*; *Švejnik* < *švejnik* "croitor" - rom. *Croitoru, Veretennikov* < *veretennik* "fusar" - rom. *Fusaru, Fusar(iu)*;

b. cu sufixul -ščik:

Kamenščikov < *kamenščik* "pietrar", "cărămidar" - rom. *Pietraru, Cărămidar(u)*, *Cărămidariu, Cărămizaru*; *Kontorščikov* < *kontorščik*, *kontora* "funcționar administrativ", "birou", "oficiu", "birou", "primar" - rom. *Birou, Birău, Birăescu*; *Otkupščikov* < *otkupščik* "concesionar", "arendaș" - rom. *Arendoiu*; *Pil'ščikov* < *pil'ščik* "tăietor de lemne" (cu fierăstrăul) - rom. *Lemnar(iu)*, *Ferăstrăeru, Ferăstrăieru*; *Rostovščikov* < *rostovščik* "cămătar" - rom. *Cămătaru*; *Sudovščikov* < *sudovščikov* "cârmaci", "pilot" -rom. *Cârmaciu*; *Zerščikov* < *zern'* = *kost'*, *igrok* v *kosti*, *vladelec* *igrovogo* *doma* "jucător de zaruri, proprietarul salonului de joc";

c. cu sufixul -čik:

Kanatčikov < *kanat* "meșter care produce frânghii, funii, cabluri, parâme, odgoane" -rom. *Funar, Funar(iu)*, *Funieru*; *Izvozčikov/Izvoščikov/Vozčikov/Voščikov* < *izvozčik*, *izvor*, *voziť* "persoană care practică transportul: birjar, vizitiu, căruțaș, cărăuș, camionagiu" -rom. *Birjaru, Vizitiu, Căruceru, Căruceriu, Căruțașu*; *Nevodčikov* < *nevod* "cel care produce năvoade, năvodar" - rom. *Năvodaru*; *Perepljotčikov* < *perepljotčik* "legător de cărți"; *Pisčikov* < *pisec*, *pisat'* "scriitor într-o cancelarie publică sau privată" -rom. *Scriitoru, Gramatic(u)*, *Gramaticescu, Grămădicu, Grămădicescu*; *Perevodčikov* < *perevodčik* "traducător", *tălmaci*" - rom. *Tălmaciu, Tălmaciu*; *Vytčikov* < *vyť*: *dolja*, *časť* *nalog* "persoană care strângea dijmeele", "dijmar" -

rom. *Dijmaru, Dejmaru, Dijmărescu; Raznosčikov* < raznosčik "distribuitor, vânzător ambulant, vânzător de mărunțișuri, precupeț" - rom. *Pricupăț* (*pricipăț*, variantă absentă în dicționare a lui *precupeț*); *Zavodčikov* < zavodčik "fabricant, proprietar de uzină, industriaș, patron" - rom. *Fabricantu, Patronu, Patron*;

d. cu sufixul -ar, -ar' (sinonimic sufixului -arius din limba latină):

Bondar', Bondarev < bondar "dogar", butnar", "cădar" - rom. *Dogaru, Butnaru, Cădar, Cădăriu, Cădărea*; *Bočar, Bočarov* < bočar "dogar" - rom. *Botar(iu); Kosar', Kosarev* < kosar "cosaș" - rom. *Cosașu, Dudar', Dudarev* < dudar "fluierar" - rom. *Fluieraru, Fluierașu; Gončar, Gončarov* < gončar "olar" - rom. *Olar(u), Olariu, Olariuc, Olarov* (cu sufixul bulgar -ov); *Gusar, Gusarov* < gusar "husar" rom. *Hus(s)ar, Husar(i)u, Husărescu; Gvozdar' < gvozdar* "cuier, fabricant de cuie" - rom. *Cueru; Lekar', Lekarev* < lekar' "vraci" - rom. *Vraciu; Loškarev* < loškar' "persoană care produce linguri de lemn, lingurar" - rom. *Lingurar, Lingurar(i)u; Maljar, Maljarov* < maljar "zugrav" - rom. *Zugravu, Zugrăvel; Ovčar, Ovčarov* < ovčar "oier" - rom. *Oier(u); Pahar', Paharev* < pahar "plugar" - rom. *Plugar(u), Plugariu; Pekar', Pekarev* < pekar' "brutar" - rom. *Brutaru; Počtar', Počtarjov* < počtar' "poștaş" - rom. *Poștașu; Ponomar', Ponomarjov* < ponomar' "paracliser", "țârcovnic" - rom. *Țârcovnicu, Țârcovnicu; Puškar', Puškarjov* < puškar' "tunar" - rom. *Tunar(i)u, Pușcașu; Slesar', Slesarev* < slesar' "lăcătuș" - rom. *Lăcătuș(u); Tokar', Tokarev* < tokar' "strungar" - rom. *Strungar(i)u; Sobakarev* < (sobakovod "crescător de câini" - rom. *Câineru; Svinar' Svinarev* < svinar' "porcar" - rom. *Porcari(u); Švarjov* < šit' "croitor" - rom. *Croitoru; Zvonarjov* < zvonar' "clopotar" - rom. *Clopotaru; Zolotarjov* < zolotyh del master, "meșter aurar" - rom. *Aurar(i)u; sufixul -jar/-jar': Degtjar', Degtjarjov* < degot' "persoană care fabrică păcura", "catran, gudron" - rom. *Catrangiu, Păcurar(u)* (formă omonimică cu *Păcuraru* "păcurar", "cioban", "păstor"), *Păcurelu, Păcurici; Stoljar, Stoljarov* < stoljar "tâmplar" - rom. *Tâmplaru; Školjar, Školjarov* < škola "școlar" - rom. *Școlaru*.

e. cu sufixul -ak, -jak:

Batrak, Batrakov < batrak "argat" - rom. *Argatu; Burlak, Burlakov* < burlak "odgonar", "edecar" - rom. *Funar, Funieru* etc.; *Kazak, Kazakov* < kazak "cazac" - rom. *Cazacu; Kormčak, Kormčakov* < kormčij "cârmaci" - rom. *Cârmaciu; Rybak, Rybakov* < rybak "pescar" - rom. *Pescar(iu), Pescaru(l); Portnjak, Portnjakov* < portnoj "croitor" - rom. *Croitoru; Serebrjak, Serebrjakov* < serebrjanyh del master, "argintar" - rom. *Argintaru; Smoljakov* < smola "muncitor care prelucrează smoala" - rom. *Smoleanu, Smolian* (cu sufixul rusesc -jan);

f. cu sufixul -ač:

Sukač, Sukačjov < sukač, tot kto sučit nit' "persoană care răsuțește firul de ață la sucală" - rom. *Sucală; Tkač, Tkačov* < tkač "țesător"; *Trepačjov* < tot, kotoryj bjot i treplet l'jon "persoană care bate și scarmână inul"; *Trubačjov* < trubač "trompetist", "trâmbițaș", "gornist" - rom. *Trâmbaciu, Trâmbițașu*;

g. cu sufixul -ec:

Kuznec, Kuznecov < kuznec "fierar" - rom. *Fierar(i)u* (nume de familie foarte răspândit, al doilea după Popov - ca nume de familie din câmpul semantic al denumirilor de profesii); *Borec, Borcov* < borec "luptător" - rom. *Luptea; Gonec, Goncov* < gonec "olac, olăcar, curier, sol" - rom. *Olacu, Curieru; Lovec, Lovcov* < lovec "pescar", "vânător" - rom. *Pescaru, Vânătoru; Strelec, Strel'cov* < strelec "săgetător"; *Švec, Švecov, Ševcov* < sapożnik "cizmar" - rom. *Cizmaru, Cizmar(i)u; Dozorcev* < dozor "patrulă" - rom. *Patrula, Patrulea, Patrulescu; Emcev* v. rus. *vladejuščij* „cel care posedă” sau v. rus. *jati, emlju* "a lua" - rom. *Stăpănu, Stăpănoiu; Zemcev* v. rus. *zemlevladelec, zemlja* "proprietar de pământ" - rom. *Pământu, Pământeanu; Sudovcev* 'vladelec sudna' v. rus. *sud, sudno, lodka, korabl'* - rom. *Corăbieru*.

h. cu sufixul -in:

Čerepemin/Čerepnin < čerepenja 'prodajuščij cerepeniki' "vânzător al unor produse făinoase coapte (biscuiți, pişcoturi, fursecuri)"; *Goršenin* < goršenja 'gončar' "olar" (vezi mai sus corespondentul românesc); *Lazukin, Lazutkin* < lazuka, lazutka 'spion' "spion"; *Rybatkin/Rubalkin* < rybaka, rybak' "pescar" (vezi mai sus); *Sudejkin* < v. rus. *sudejka* 'sud'ja și *Sud'in* < *sudja* "judecător"; *Jaryghin/Jaryskin* < jaryga 'nizşji policejskij šin; *Voevoda, Voevodin* < *voevoda* "voievod", "guvernator"; *Voznik, Voznicyn* < *voznica* 'kučer, jamščik' "vizitiu", "surugiu", "căruţaş" - rom. *Surugiu, Căruţaş*.

2. Un număr însemnat de substantive din câmpul semantic "denumiri de profesii" au pătruns în limba rusă ca împrumuturi din diferite limbi. Dacă în limba de origine aceste lexeme s-au format cu diferite sufixe, în limba rusă ele au fost asimilate ca unități lexicale nesufixate. Ele aparțin următoarelor grupuri tematice: a. denumiri de funcții, cinuri bisericești; b. denumiri de funcții, titluri militare; c. alte denumiri de funcții și domenii de activitate, ocupații, preocupări.

a. Denumirile cinurilor duhovnicești au intrat în limba rusă din limba greacă prin filieră slavonă. În timp, ele au devenit teme pentru derivate antroponimice cu sufixul -ov. *Popov* pop "preot" - rom. *Popa, Preotu, Profeşcu* (numele de familie *Popov* ocupă locul întâi între numele de familie din câmpul semantic "denumiri de profesii"); *Protopopov* < *protopop*, "protopop" - rom. *Protopopu; Djakonov* < *djakon* "diacon" - rom. *Diaconu; Protodjakonov* < *protodjakon* "protodiacon", "arhidiacon"; *Igumnov* < *igumen* "egumen", "stareț" - rom. *Stareț; Monahov* < *monah* "monah" - rom. *Monac(u), Monahu*.

Chiar și apelative ce nu denumesc titluri clericale au dat naștere la nume de familie: *Raspopov* < *raspop* "răspopă" - rom. *Răspopa; Razdjakonov* < *razdjakon*;

b. Denumirile de funcții și titluri militare care prin antroponimizare au dat naștere la nume de familie rusești sunt, în mare parte, de origine franceză. În limba rusă aceste cuvinte au pătruns prin filieră germană sau poloneză (23, p.101). Numele de familie corespunzătoare s-au constituit în secolul al XVIII-lea: *Generalov* < *general* 'fr. *général*' "general"; *Grenaderov* < 'fr. *grenadier*'

"grenadir"; *Dragunov* < dragun 'fr. dragon' "dragon", "cavalerist care umblă și pe jos" - rom. *Dragun* (de origine slavă); *Egerev* < eger 'germ. Jäger' "soldat într-un regiment de vânători", "vânător"; *Esaulov* < esaul "căpitan de infanterie" (în armata țaristă), "grad de ofițer cazac" (de origine turcă); *Kapitanov* < kapitan 'fr. capitaine' "căpitan" - rom. *Căpitanu(u)*, *Capidan* (variantă balcanică a lui căpitan. Posesorul numelui a fost lingvistul aromân bine cunoscut); *Kapralov* < kapral 'fr. caporal' "caporal", "căprar" - rom. *Căpraru*, *Căprar(iu)* (formă omonimică cu *Căprar(iu)* < "căprar", "păstor de capre"); *Kirasirov* < kirasir 'fr. cuirasse' "platoșă", "cuiasă" ori varianta "chiurasă" - rom. *Platoș*; *Komendantov* < komendant 'fr. commandant' "comandant" cu varianta "comendant" - rom. *Comendant*, *Komendant* în limba română prin filieră rusă sau poloneză); *Maiorov* < maior 'germ. Major' "maior" - rom. *Maiuru* (variantă populară a lui maior); *Oficerov* < oficer 'fr. officier' "ofițer"; *Rotmistrov* < rotmistr 'germ. Rittmeister' "rotmistru", "căpitan de cavalerie" - rom. *Jandarmu*, *Jandaru*; *Seržantov* < seržant 'fr. sergent' "sergent" - rom. *Sergentu*; *Soldatov* < soldat 'fr. soldat' "soldat" - rom. *Soldat*; *Ulanov* < ulan 'germ. Uhlán' "ulan", "călăreț în armată" - rom. *Ulan*; *Polkovnikov* < polkovnik 'pol. polkovnik' "grad militar echivalent pe vremuri cu cel de colonel" - rom. *Polcovnicu*, *Colonelu*; *Poručikov* < poručik 'pol. poručik' "locotenent" (în armata țaristă).

c. alte denumiri de funcții și domenii de activitate sunt teme antroponimice în nume de familie ca: *Burmistrov* < burmistr 'pol. burmistrz' "maior"; *Geometrov* < geometr "geometru"; *Komis(s)arov* < komissar "comisar"; *Konduktorov* < konduktor "conductor", "taxator"; *Lantratov* < lantrat 'germ. Landrat' "subprefect", "administrator de plasă" (în secolul al XVIII-lea); *Locmanov* < locman "cârmaci", "pilot"; *Masterov* < master "meșter", "maistru", "maestru"; *Muzykantov* < muzykant "muzician", "muzicant", "artist instrumentist"; *Prokuratov* < procurat, 'pol. procurator' "procurator"; *Sekretarjov* < sekretar' "secretar"; *Senatorov* < senator "senator"; *Studentov* < student "student"; *Sufljorov* < sufljor 'fr. souffleur' "sufler"; *Fabrikantov* < fabricant "fabricant" - rom. *Fabricantu*; *Cehmistrov* < cehmistr 'pol. cechmistrz' "administrator", "gestionar", "intendent"; *Štukatorov*, *Ščekaturov* < štukatur ital. stuccatore "cel care tencuiește".

3. Ca antropoteme pot fi întâlnite denumiri de profesii compuse, de regulă, bitematice: o temă verbală și una nominală. Rolul semantic determinant în cadrul lexemului îl are tema nominală, purtătoarea sensului: *pivovar* < pivo "bere"+varit' "a fierbe", --- "berar" *Pivovarov* - rom. *Beraru*; *Bykadorov* < byk "taur", "bou"+drat' "a jupui", "a omori", "a sfășia", "măcelar" - rom. *Măcelaru*, *Cărnaru*; *Morehodov* < more "mare (subst.)+hodit' "a merge", "marinar" - rom. *Marinaru*; *Kaševarov* < kaša "cașă", "terci"+varit' "a fierbe", "persoană care prepară cașă"; *Solevarov* < sol' "sare"+varit' "a fierbe" "sărar" - rom. *Săraru*; *Šapovalov* < šapka "șapcă"+val'jat' "a da de o formă", "a face" --- "șepcar" "persoană care produce șepci din pânză", "fetru" - rom. *Șepcar(iu)*; *Suknovalev* < sukno "postav", "stofă"+val'jat' "a face" --- "postăvar", "piuar" - rom. *Dârstar(iu)*; *Vinokurov* < vino "vin" (subst.) "votcă" (în limba rusă

veche)+kurit' "a distila" "țuicar", "vinar", "persoană care se ocupă cu distilarea băuturilor alcoolice - rom. Răcar, Răchiar.

Uneori, temei compuse a antropolexemului i s-a adăugat un sufix: *Voskobochnikov* < vosk "ceara"+bit' "a frământa" "lumânărar" - rom. Lumânărașu; *Medovarov, Medovarcev* < mjod "miere"+varit' "a fierbe", "a prepara" --- "apicultor", albinar" - rom. Albinaru; *Rybolovlev* < ryba "pește"+lovit' "a prinde", "a pescui" --- "pescar" - rom. Pescar(i)u, Pescaru(i).

4. a. Numele de familie rusești au rezultat și din antroponimizarea denumirilor de profesii feminine, de exemplu: *Doil'nicyn, Podoil'nicyn* < doil'nica doit' "mulgătoare" "a mulge"; *Kormilicyn* < kormilica kormit' "doică", "a hrăni", "a îngriji" - rom. Doica, Doican, Doicaru; *Poprjaduhin, Prjaduhin* < prjaha pirjast' "torcătoare", "a toarce" - rom. Torcaru, Torcatoru, Torcătoru; *Pavarnin, Pavaricyn, Povaruhin* < povariha, varit' "bucătăreasă" "a fierbe"; *Solženicyn* < solzenica solod "malț", "slad" "persoană care prepară malț"; *Torgovkin* < torgovka "precupeață", "negustorească" - rom. Precupeț, Negustoru(l); *Švejkin* < šveja, šit' "croitoreasă", "a coase".

b. Denumiri de meserii masculine cu diferite sufixe au dat naștere la apelative ce numesc soția după meseria soțului, de exemplu: pop. - popadja. La rândul lor, ele au constituit teme pentru andromatronime de tipul: *Popad'in, Popadejkin* < popad'ja "soția preotului", "preoteasa" - rom. Preoteasa, Preotesiu, Preotesoiu; *Soldatkin* < soldatka "soția soldatului"; *D'jačihin* < d'jačiha "soția diaconului", "diaconiță" - rom. Diaconiță, Diaconița, Diaconiței, Diaconeasa, Diaconesei; *Konovalihin* < konovaliha "soția vrăciului", "vrace", "vrăciță"; *Kosarihin* < kosariha "soția cosașului"; *Kovalihin* < kovaliha "soția fierarului"; *Kunčihin* < kupčiha "soția negustorului", "negustoreasa".

În încheiere, se impun câteva observații:

1. Denumirile de profesii universale, cu un specific general uman au dat naștere la nume de familie echivalente în limba rusă și română, precum și în alte limbi. De exemplu, rus. *Kuznecov*, ucr. *Kovaljov*, engl. *Smith*, germ. *Schmidt*, fr. *Ferratier*, rom. *Fieraru*; rus. *Stoljarov*, ucr. *Stoljar*, engl. *Carpentier*, rom. *Tâmplaru* etc.

2. Numele de familie puse în discuție, nonechivalente în limba rusă și română, provin din denumiri de profesii:

a. nonechivalente, ce exprimă o informație caracteristică spațiului cultural respectiv, având un caracter specific național. De exemplu: *Kaševarov, Šbiten'kov, Čerepenin* etc.

b. care, pe axa temporală, poartă conotația "nou", "neologic", creând, prin urmare, nume de familie cu aceeași conotație de "nou", "neologic". De exemplu, *Studentov, Senatorov, Geometrov, Secretarjov* etc.

c. împrumutate din alte limbi, constituind, la nivelul limbii ruse, teme pentru numele de familie corespunzătoare. De exemplu, *Cehmistrov, Šukaturov* etc.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Candrea, I., A., *Onomastica română*, cu privire specială la onomastica Olteniei, București, 1935-1936.
2. Cičakov, V., K., *Iz istorii russkich imjon, otčestv i familij*, în *Voprosy russkoj istoričeskoj onomastiki XV-XVII-ov*, Moskva, 1959.
3. Constantinescu, N. A., *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. XXIII.
4. Dal', V., I., *Tolkovy slovar' živogo velikorusskogo jazyka*, vol. I-IV, Moskva, 1955.
5. Delavrancea, B., Șt., *Opere*, vol. VI, p. 434.
6. Dauzat, A., *Dictionnaire des noms de famille et prénoms en France*, Paris, 1951.
7. Dauzat, A., *Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de France*, Edition revue et augmentée par Marie-Thérèse Morlet, Paris, 1970.
8. x x x, *Dicționarul limbii române moderne*, București, Editura Academiei, 1958.
9. x x x, *Dicționar rus-român*, București, Editura Științifică, 1964.
10. Fedosjuk, J., A., *Russkie familii. Populjarnyj etimologičeskij slovar'*, Moskva, 1981.
11. Graur, Al., *Nume de persoane*, București, Editura Științifică, 1965.
12. Iordan, I., *Dicționar al numelor de familie românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
13. Ozegov, S., I., *Slovar' russkogo jazyka*, Moskva, 1972.
14. Pașca, Ștefan, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, Monitorul oficial și Imprimeriile statului, 1936.
15. Poljakova, E., N., *Iz istorii russkich imjon i familij*, Moskva, 1975.
16. Superanskaja, A., V., Suslova, A., V., *Nestandartnye russkie familii*, în **Onomastika i norma**, p. 43-54, Moskva, 1976.
17. Superanskaja, A., V., Suslova, A., V., *Sovremennye russkie familii*, Moskva, 1984.
18. Superanskaja, A., V., Suslova, A., V., *O russkich imenah*, Leningrad, 1991, p. 151-174.
19. Vascenco, V., *Nume de familie și prenumele rusești. Dicționar invers*. Centrul de multiplicare al Universității din București, 1975.
20. Vascenco, V., *Studii de antroponimie*, București, Editura Academiei Române, 1995.
21. Viciu, Alexiu, *Etnografie. A). Nume de familie la români. B). Nume de locuri*, Blaj, 1929.
22. Vroonen, E., *Les noms de personnes dans le monde*, Bruxelles, 1967.
23. Unbengaun, B., O., *Russkie familii*, Moskva, 1989.

РУССКИЕ ФАМИЛИИ, ПРИНАДЛЕЖАЩИЕ СЕМАНТИЧЕСКОМУ ПОЛЮ "НАЗВАНИЯ ПРОФЕССИЙ" И ИХ ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЕ ЭКВИВАЛЕНТЫ В РУМУНСКОМ ЯЗЫКЕ

(Резюме)

В статье рассматриваются русские фамилии, образованные от апеллятивов, принадлежащих семантическому полю "названия профессий" и их румынские этимологические эквиваленты. Проведенный анализ приводит к следующим положениям:

1. Фамилии, образованные от универсальных названий профессий встречающихся в разных культурных ареалиях, могут иметь, свои этимологические эквиваленты в самых разных языках, в том числе в русском и в румынском;

2. Не имеют эквивалентов в румынском языке следующие категорий русских фамилий:

а) фамилии, которые восходят в русском языке к названиям профессий, выражающих информацию, характерную для русского культурного пространства и носящую национальную специфику / Кашеваров, Сбитеньков, Черепенин /.

б) фамилии, содержащие коннотацию "новое" и приписывающие эту же коннотацию соответствующим антропонимическим образованиям.

в) фамилии, образованные от заимствованных слов, ставших в русском языке основами для этих фамилий.

ARCHETYPES OF DEPORTMENT IN LACTANTIUS' "DE MORTIBUS PERSECUTORUM"

de

CLAUDIU-TEODOR ARIEȘAN

(Timișoara)

"Audivit Dominus orationes (...)

carissimorum fratrum, qui gloriosa confessione
sempiternam sibi coronam pro fidei suae
meritis quaesierunt"¹.

1.1. On Lactantius, my thoughts started dwelling just *after* our Revolution: not before, as for a Romanian Christian it would have been not only dangerous but also somewhat wizard-like to study profoundly *De Mortibus Persecutorum*, rubbing his hands together in advance. As Macaulay put it: it is right that we are not allowed to uprise against any Nero, because every power is from above, but if it happens that he is attacked and falls, we must not either fly to his rescue.

Shocked by the substantial homologies I came across, I felt that it is not at the textual level that a possible refreshing exegetic contribution lies - we lack too much of the last five decades essential information and reference in the field - but at the deeper, abyssal one, of psychic and deportment structures. These structures were brilliantly foreshadowed by this rhetor and teacher too often and sometimes mechanically accused of pedantry, didacticism, fanaticism, hesitation, reckoning and other sins which, it occurred to me, can be pulverized. They can be pulverized through the above mentionend work of Lactantius - which is not only a historic and apologetic one, but also the first Christian essay of philosophy and theology -, as well as through our traumatic but exemplary experience - the past almost 50 years of communist antichristian dictatorship.

---

^{*} Presented at the ELEVENTH INTERNATIONAL CONFERENCE ON PATRISTIC STUDIES, Oxford, 19 - 24 August, 1991.

¹ *De Mortibus Persecutorum* (= DMP), I, 1-6. The text of Lactantius used in this paper is that of H. Hurter (Innsbruck, "Sanctorum Patrum Opuscula Selecta", XXII, 1873) and J. Moreau (Paris, "Sources Chrétiennes", nr. 39, 1954).

1.2. I use the term "Archetype" in the sense accommodated to psychology by Carl Gustav Jung, with the most important underlining made by him in 1936 about social and mass character of archetypal causes of collective neurosis. Archetypes intervene only in cases of general, not private incompatibility², the ultimate synthesis of archetypal frustrations being the dictatorial state in general and especially the socialist one, "as along with the individual it swallows up his religious forces."³ To the Jungian definition of archetypes as "precipitates of the experiments specific of *homo sapiens*"⁴, we must only add that for us in this case the question is rather of *homo religiosus*. *Homo religiosus*: a main concept - not alien to Lactantius when he maintains that man is before all and above all a religious creature ("summum (...) hominis bonum in sola religione est"⁵) - nowadays renewed and established by the scientific work of Mircea Eliade⁶. Eliade believed that understanding the structures and the functions of myths and archetypes means not just to elucidate a stage in the history of thought, but also to better understand some of our contemporaries⁷.

Unpredictable and new was that this enlightening proved to be of a feedback type, illuminating auroral zones of the history of the Christendom, that was modeling exactly during that period some of its archetypes. It was also cleaning the human and artistic personality of Lactantius from the harsh accusations - issued from pure erudition that got too far away from psychological realities of events and characters forever repeatable, "tasting" in fact exactly as they did centuries ago.

2.1. The first commonplace accusation is that, in passionately depicting the persecutors⁸, Lactantius is bookish. He is exaggerating bad traits and is omitting

² *The Concept of Collective Unconscious*, 1936 (Conference at St. Bartholomew's Hospital of London), in "Revista de istorie și teorie literară", XXXVII, (București, 1-2/1989), p. 125.

³ Carl Gustav Jung, *The Undiscovered Self*, translation by R.F.C. Hull (Mentor Books, s.l., 1957), p. 34.

⁴ "Revista de istorie și teorie literară", XXXVII (București, 1-2/1989), p. 129.

⁵ *Inst.* III, 10,1; cf. Jean-Claude Fredouille, *Lactance historien des religions in Lactance et son temps* (ed. J. Fontaine, M. Perrin, Paris, "Théologie historique", 48, 1978), p. 247.

⁶ For Mircea Eliade archetypes are exemplary models which rediscover primary forms and return to the origins. This mental trait is common to all traditional societies, obstinate in their refusal of any autonomous "history": i.e. history without archetypal rules. As M. Eliade brilliantly pointed out this is not at all a primitive or conservative attitude: we have the right to decipher meanings in it. In this rejection of the profane, continuous time lies a certain metaphysical appraisal of human existence. This kind of valuation runs counter to the one proclaimed by the post-Hegelian trends (Historicism, Existentialism, Marxism) which postulate Man in terms of self-creation in the stream of history: and so they describe just the hypostasis of Man irremediably "fallen into the history": M. Eliade, *The Myth of the Eternal Return in Eusebius* (București, 1991), p.10-12.

⁷ *Aspecte ale mitului* (București, 1978), p. 2. When speaking of archetypes, M. Eliade usually refers to events happening *illo tempore*. The "archaic" man repeated *ad infinitum* exemplary gestures revealed by myths. For him the first hypostasis of a thing was the only significant, valid and always "alive", as it offered models for human behaviour and conferred meaning and value to the whole existence.

⁸ In *DMP* Lactantius "ne prétend pas donner une histoire des persécutions, mais bien plutôt une histoire des persécuteurs", J. Moreau, ed. of Lactantius *DMP*, S.C. 39 (Paris, 1954), II, p. 211.

eventual qualities, by a preconceived plan of "blackening", essential to his thesis. In fact, the convincing portraits of persecutors can be melted into a single sketch of the morbid tyrant, masterly and archetypal. This is a fact I could not affirm if I came from any other ex-totalitarian European country than Romania, where, besides the usual oppression, we endured a reincarnation of the persecutor despot, quintessence of moral and intellectual misery, a living illustration of Lord Acton's theorem "all power corrupts, but absolute power corrupts absolutely".

Not at all bookish but, all the same, like Diocletian "Jovius", Galerius "Martius" and Maximin "Herculius"⁹, Ceaușescu felt himself to be a godly embodiment, the essence of perfection in his race, and a better leader than Galerius "Alexander redivivus", fixing at five feet - as he was not taller - the limit and *sine qua non* condition of the superhero. Pagan in a demonic way, he used to ask - like Galerius when ill¹⁰ - for prayers of the whole Church, though he put stress only on magic and fortune tellers. He was born in Scornicești, a small village which he later transformed into a town, at only 25 miles from the ancient Romula¹¹, the birth place of the famous "transdanuviana"¹² "deorum montium cultrix, mulier admodum superstitiosa"¹³ mother of Galerius "non minus superstitiosum".¹⁴

In this same personality cult were registered the confidence shown to all relatives and townsmen, lifted to leading posts and forever feted¹⁵ and the adoration requested for him, his cruel wife¹⁶ and his favourite son, culminating with festivities above human measure. Diocletian's *vicennalia*¹⁷ could not have surpassed the megalomaniac 20th anniversary of his "enthroning" in his party.¹⁸ He also shared with Diocles the vainglorious erection of all kind of buildings: "hic moneta, hic armorum fabrica, hic uxori domus, hic filiae"¹⁹.

⁹ Cf. J. Moreau, *op. cit.*, II, p. 249-250.

¹⁰ "(Christiani) debebunt Deum suum orare pro salute nostra" (DMP, XXXIV, 33-34). The stress put by the emperors on magic, fortune tellers, oracles (DMP, I-24) was not at all foreign to him, as he had several personal soothsayers.

¹¹ Considering the ancient custom of preserving the name related to one's birth place, it is almost certain that she was born in Romula, a city mentioned in *Tab. Peut.* (VIII, 5) and *Geogr. Rav.* (IV, 7), *municipium* during Hadrian's reign, *colonia* in the age of Septimius Severus and later on the Capital of the Dacia Malvensis. Today it is known as Reșca village in Dobrosloveni, in the same Olt county as Scornicești; v. *Enciclopedia civilizației romane* (ed. D. Tudor e. a., București. 1982), p. 684-685.

¹² DMP, IX, 7.

¹³ DMP, XI, 1-2.

¹⁴ DMP, XI, 8.

¹⁵ Romula also "dapibus sacrificabat pene quotidie, ac vicariis suis epulis exhibebat" (DMP, XI, 3-4). J. Moreau prefers *vicanis* in his edition; more convenient for us is the sense of "ministris aulicis, vel domesticis" (Migne, P.L., VIII, 212 c).

¹⁶ The *adoratio* "était exigée aussi bien des proches parents de l'empereur que des simples citoyens", J. Moreau, *op. cit.*, II, p. 313; Maximin had a ruthless wife as well (cf. J. Moreau, *op. cit.*, II, p. 470).

¹⁷ DMP, XVII, 3-5; it was celebrated in December 304.

¹⁸ In 1985. As a matter of fact, both Diocletian and Ceaușescu "missed" their 25-th anniversary.

¹⁹ DMP, VII, 42-44; I omitted "hic Basilicae" from the text because Ceaușescu preferred to demolish old churches instead of building new ones. The continuing fragment is also suitable, for the

And if Lactantius presents these achievements so very sourly instead of praising them - another strong accusation - it is because he deeply felt the important difference between "constructive" propagandistic justification for Draconic straits and general pauperizing made with grand Pharaohnic²⁰ foundations, and the inner impact of the same edifices. These edifices were paid not only with sweat, but also with blood, horrible abuses and grotesque solutions: firstly the Danube - Black Sea Channel, cemetery of the flower of the inter-war intelligentsia, finished by soldiers and pupils; then also Bucharest's new center and "People's House" (Ceașescu's palace), built on the still-smoking ruins of a residential district of villas, historical monuments and churches, so lasting that the bulldozers needed the help of dynamite to complete what the whole country would name in mournful whisper "Ceaushima" (cf. Hiroshima).

Identical, too, were the slow poison of Oriental splendour: poor imitator of Πέρσικα καὶ βάρβαρα τυραννικά²¹, other components of his delirious leading activity²², and even strange entertainments among which the most "innocent" was the breeding of wild bears the way Galerius did²³; but whilst the Roman fed them properly with human flesh, the Romanian did so figuratively, giving them tens of kilos of fresh meat daily at a time when every child received on coupon one kilo per month.

In all, we have the portrait full of real crimes, defects and evil lusts of a dictator cultivating his damnation, having definitely chosen what Jean Wahl called once "trans-des-cendence"²⁴.

2.2. But just as archetypal characters and gestures exist, sometimes *pattern events* occur too, restricted to a sacred period of time, straining and weighing not only persons, but entire communities or nations - discovering unknown deportments, latent for a long time and apparently forgotten. Such a charismatic

---

destructive part: "Et cum perfecta haec fuerant cum interitu provinciarum: Non recte facta sunt, aiebat, alio modo fiant. Rursus dirui ac mutari necesse erat, iterum fortasse casura" (DMP, VII, 46-50).

²⁰ Calling these constructions "Pharaohnic" is only half the truth: the encyclopedic historical fact that the Egyptians first replaced the typically Mesopotamian mass execution of prisoners by introducing them into labour camps. I say "only a part of the truth" because not even the Egyptians would dare to martyrize their own citizens, and especially their élite for buildings - although the pyramids had also a religious end and meaning, not merely egotist like today.

²¹ Aristotel, 1313, b 7 apud J. Moreau, *op. cit.*, II, p. 324. The Oriental splendour, viz. of the Persian court, seduced the Balcenic Diocletian and Galerius (DMP, XXI, 3-9); it appealed also to the Walachian Ceașescu who was a very close friend and imitator of Reza Pahlavi - Iran's late shah - and after his overthrow an equally close admirer of Ayatollah Khomeini: so that when the slaughter began in Timișoara he, nevertheless, went on a trip to Tehran (18-20 December), proving once again that he was not at all a "legum paternorum cultor" (Moreau, *loc. cit.*).

²² High taxes so rigid (DMP, VII, 11-15) that only beggars could live easier (cf. DMP, XXIII, 25-35); still-born economic and monetary reforms (DMP, VII, 31-38); a suffocating red-tape which can be passed to a military status when giving signs of weakness; censuses, repeated and delirious by detail and uselessness (DMP, XXIII, 1-10); unattainable economic projects such as the mad "systematization" of Romanian villages - unrealistic also, because, like in the times of Diocletian, they implied a State system that simply did not exist or was rather occupied with the collecting of taxes (DMP, VII, 16-23).

²³ On Galerius, DMP, XXI, 23-25 seqq.; see also Amm. Marc., XXIX, III, 9 on Valentinianus I.

²⁴ *Existence humaine et transcendance*, 1944.

event, set against the background of a climax of the dictatorial tension due to the already Ubu-esque tyrant,²⁵ burst into the history of Romania, in Timișoara, from 15-21 December 1989, and after that in Bucharest and other towns.

Lactantius found out that economic blunders, social oppression and bankrupt politics are not enough reasons for releasing the gear of the Divine punishment. What he calls "mors persecutoris" is connected to the Luciferic open facing of God's order; Domitian "tutusque regnavit, donec impias manus adversus Dominum tenderet"²⁶; Decius "furere protinus contra Deum coepit ut protinus caderet"²⁷; Valerian "impias manus in Deum intentavit"²⁸; Diocletian "cum disperderet omnia, nec a Deo quidem manus potuit abstinere"²⁹ and "tamdiu tamen summa felicitate regnavit, quamdiu manus suas iustorum sanguine non inquinaret"³⁰. This ultimate turn began in Romania with the demolition of churches, the persecution - even the torture and the secret murder - of believers and priests of every confession³¹.

If Diocletian started his last antichristian war by demolishing the chapel at Nicomedia³², Ceaușescu opened the end of his fight against God by deciding on the enforced removal of a dissident refractory minister - which could have remained a minor event in a miscellaneous column of antichristian persecution if it had not happened in a City ordained by God's Will to mark the overflowing of the cup of wrath: Timișoara.³³ The population enclose their brother in distress - tens, hundreds, then tens of thousands - feeling that they are the real Church, lying not in walls, but in the light and faith of the believers, as Lactantius thought³⁴;

²⁵ This aspect is proper to the self-obsessed tyrant, grown old, senile and paranoid, immortalized in literary characters that range from Chremes in Terentius to the "Patriarch in autumn" of Gabriel Garcia Marquez - but also possible "live" as Diocletian - (cf. *DMP*, XVII, 14-16; XVIII, 7-11; XIX, 11-14 etc.).

²⁶ *DMP*, III, 5-6.

²⁷ *DMP*, IV, 6-7.

²⁸ *DMP*, V, 2-3.

²⁹ *DMP*, VII, 2-4.

³⁰ *DMP*, IX, 46-48.

³¹ Christians and intellectuals always represent a major danger for any form of dictatorship. Thus, like elsewhere in Eastern Europe, the real dissidence was sustained by clergymen and cultivated men. "Pleni carceres erant" (*DMP*, XV, 17), remembers Lactantius; jails were so full of priests, deacons, exorcists that there was no place left for delinquents (cf. Eusebius, *H.E.*, VIII, 9); as for intellectuals, as Galerius did "eloquentia extincta, causidici sublatis, iureconsulti aut relegati aut necati. Litterae autem inter malas artes habitae" (*DMP*, XXII, 11-14). Even the Roman Edicts of persecution had their modern correspondents in the numberless Reports at party Congresses who uttered in harsh words imprecations against religion and mysticism, justifying pitiless actions.

³² *DMP*, XII.

³³ The most important City of Western Romania, Timișoara, is a blessed mixture of numerous ethnical groups who have been living together for centuries not only in peace and harmony, but also in brotherhood and mutual love - as seldom in the Balkans. The "Conducător" hated the spirit of Timișoara, especially for its peculiar disposition for the genuine values of Western democracies. The people of Timișoara tried and fought to assimilate these values by all means, disregarding the barriers interposed. Generally, the population of Timișoara can be hardly turned to fanaticism. No fanatics could be raised on any wrong ideals. All history proved that they always tried to create favourable circumstances to condemn and act against historical injustice.

³⁴ *Inst.*, IV, 13, 26-27; cf. Ioan Coman, *Patrologie* (București, 1985), II, p. 230.

discovering in the Almighty their *magister and imperator* and being enrolled in His *militia* against all evil³⁵, they prepare another crucial fight.

Constantine put Christian marks on his shields; we tore off unchristian Arms from our flags. Like the soldiers of Licinius before the decisive battle of Tivos, some 100,000 people knelt and prayed, breaking the thick ice of atheist propaganda and, after almost 50 years of screaming idiot slogans, chanting now thunder-like and overwhelming "There is God!" ("Există Dumnezeu"), "Home we won't go/ Our dead don't let us go!" ("Nu plecăm acasă / Morții nu ne lasă") and - only the Holy Spirit knows where it came from: "We die and we'll be free!" ("Vom muri și vom fi liberi!")³⁶.

When the Holy Father Pope John Paul II specially thanked the Holy Virgin Mary from Fatima in 13 May 1991 for the "undreamed changes" in Eastern Europe that "rendered confidence to peoples for too long oppressed and mutilated" he was there also on our behalf, so that our miracle, not so known as others from Eastern Europe, could underline his gratitude. It all started in Timișoara, in a Square named Maria, from a marble monument of the Holy Virgin built on the spot where in 1514 another Romanian - Hungarian national hero, Gheorghe Doja, was burnt and torn to pieces, and where Pastor Tökés László was living.

In order to make no heroes, the dead took the sinister road to Bucharest's crematorium where, like on the orders of Galerius, "cremabantur corpora iam cremata"³⁷. What about the persecutor? "Furebat ergo imperator"³⁸, "ad urbem accedit, senatum extincturus, populum trucidaturus"³⁹; as Maximin "ira et calore perturbatus"⁴⁰ he runs away desperately - also like Diocletian in 17 December 305, "hieme saeviente"⁴¹, along almost the same "Ripae Histricae", and dies executed in a hurry in his dreamed alternative new capital, Tîrgoviște. Like Aurelian "cruentus ipse humi iacebat"⁴² this time seen by the whole world - via TV; like Domitian "nomen ejus persecutus est, ut neque imaginum, neque titulorum eius relinqueret ulla vestigia, gravissimis decretis etiam mortuo notam inueret ad ignominiam sempiternam"⁴³; even the *post mortem* legends are similar to those issued after Nero's death.⁴⁴

³⁵ V. Basil Studer, *La sotériologie de Lactance* in *Lactance et son temps*, ed. cit., p. 253-269.

³⁶ N. Steinhardt, a Romanian thinker, said that the tragic and the heroic formula "liberty, equality, fraternity", which concentrates the enthusiasm of all real revolutions is today truncated and bureaucratic: no one would ever risk his life and limb for it. The genuine option was and remains "Liberty, equality, fraternity or death": the only issue is through heaven!

³⁷ DMP, XXI, 46-47.

³⁸ "jam non in domesticos tantum, sed in omnes" (DMP, XV, 1-2).

³⁹ DMP, XXVII, 11-12.

⁴⁰ DMP, XXVIII, 20-21. Maximin is called here "senex impius".

⁴¹ DMP, XVII, 12-14: "profectus hieme, saeviente frigore atque imbribus verberatus, morbum levem ac perpetuum traxit".

⁴² DMP, VI, 10-11: "ab amicis suis interemptus".

⁴³ DMP, III, 14-18.

⁴⁴ Cf. J. Moreau, *op. cit.*, II, p. 204.

2.3. To the accusation of forcing the events by fanaticism and pamphleteering, along with the usual justification of triumph's excitement and accumulated bitterness⁴⁵, we must reply that Lactantius was not a simple spectator, but a participant in the events; if not as a "nomenklaturist", anyway as a privileged pagan rhetor close to Diocletian, then as a convert, excited but not endangered through the persecutions, and in the end - this time, as a Christian - a preceptor of Crispus, the son of Constantine. So the real cause of his attitude was not only a *dies irae*, but also a secret, grave and unceasing inside struggle to exorcise and annihilate the *homunculus mali* - the "diocletian" or "ceaușescu" inside of each of us - made of pagan fears and delights, of unjust boons and autocratic power, of hate and egotistic projects: a subtle and malign concrescence. And he also wanted to persuade himself of the righteousness and durability of the option for Christianity.

And not only for him is this perspective substantial, but also for his Emperor, Constantine the Great, to whom he seems alike in many ways⁴⁶. And if we all swear by the "Constantinisation" of Lactantius or Eusebius⁴⁷, why should we not see *De Mortibus Persecutorum* as a lesson of history *ad usum delphini* and also a prophylactic warning for Constantine, just in case he would dare change his mind. It appeals to imagine Lactantius as a kind of always awake and circumspect "conscience" of somebody else: something like — *mutatis mutandis* — the unforgettable Jiminy Cricket of Walt Disney's *Pinnocchio*!

Finding out such a "fraternal" perspective - at the human level Lactantius acts like a brother to Constantine and he is also educating his son - and a „filial” one, too - at the transcendental level God is seen as the Powerful Father who avenges and gladdens His oppressed children - it seems to me hard to understand the accusations of misunderstanding the "real" theology of history, of misinterpreting the Divine pedagogy, or the moral religious edification of mankind⁴⁸.

2.4. A last category of accusations is related to the important place left in this writing for the recovery of Roman traditions. The "aristocratic-elitistic" character of Lactantius being already proved as unconvincing⁴⁹, only the cultural matrix remains, which is invoked as an explanation by Francesco Corsaro who sees in him: (a) a Christian who cannot conceive a forgiving God - which I believe is a forced and collateral conclusion in such a special description of the ultimate "slide" of persevering profaners - and (b) a rhetor ankylosed and obsessed by the

⁴⁵ V. Francesco Corsaro, *Le "Mos maiorum" dans la vision éthique et politique du DMP*, in *Lactance et son temps*, ed. cit., p. 29-31.

⁴⁶ Also spiritually tormented in this era of transition, Constantine the Great was in his turn a preferred exponent of two opposite worlds; cf. Ion Branca, Constantin Iliescu, *Constantin cel Mare* (București, 1982), p. 27-91.

⁴⁷ V. François Heim, *L'influence exercée par Constantin sur Lactance: sa théologie de la victoire*, in *Lactance et son temps*, ed. cit., p. 60-70.

⁴⁸ The discussion of these accusations is in Jean-Claude Fredouille, *op. cit.*, p. 237-249.

⁴⁹ Francesco Corsaro, *op. cit.*, p. 29-47.

past - judgment also suffering, because Lactantius, like us today, does not invent guide marks⁵⁰, but he is thinking about restoring genuine virtues, the essences of which are always "brandished" by despots as a setting, but in reality they are eroded and replaced by cheap substitutes, on the pretext of revolutionary renovations.

Imagine a festival "A Song of Praise of England (or any other country)", during which you parade two or three recommended and "licit" sentiments, singing, dancing, reciting, writing, filming, forgetting your empty stomach and deserted pockets, and tell me you won't be sick - after several such editions lasting 12 months every year - when you only hear words like *country, patriotism, hero!*

3. From these burdensome points we must rebuild, with the help of Christ, our confidence and love. For helping me to bring up to date these discoveries, I thank my sympathetic ancestor Lucius Caecilius Firmianus Lactantius and I hope I managed to correct, even with a grain of living truth, his bright image.

ARHETIPURI COMPORTAMENTALE ÎN OPERA LUI LACTANTIUS DE MORTIBUS PERSECUTORUM (REZUMAT)

Strălucitul retor Lactantius (c. 250 - c. 325), cel supranumit "Cicero creștin" de umaniștii renașcentiști, a fost deopotrivă un reprezentativ scriitor ecleziastic al "Secolului de aur" patristic. Acest apologet complet și prim teolog sistematic de expresie latină se impune în actualitate ca un avizat antropolog și un fin psiholog. De o excepțională valoare documentară este lucrarea *De mortibus persecutorum* (c. 315), admirabil eseu începător de filozofie a istoriei din perspectivă creștină. Ca martor privilegiat al ultimelor persecuții la care a fost supusă Biserica și apoi ca sprijinitor al renașterii acesteia în vremea lui Constantin cel Mare, el realizează un portret complex al epocii tranzitorii, o schiță incandescentă a evenimentelor și personalităților ce au marcat gigantica turnură morală, religioasă și de mentalități, consfințită în zorii veacului IV p. Chr.

Lucrarea de față își propune o analiză arhetipală - corelând viziunea jungiană cu hermeneutica lui Mircea Eliade - a faptelor și comportamentelor descrise magistral de Lactantius, a cărui îndelung discutată obiectivitate în relatare își găsește omologii, ecouri și tulburătoare confirmări în repetabile întâmplări cu similară semnificație din toate timpurile, dar și din istoria noastră foarte recentă. Clasicele portrete ale prigonitorilor despotici, mecanismele absconse ale furiei devastatoare, crâncenele suferințe îndurate de oameni simpli și demnitari demni, de intelectuali și cler la un loc, reacțiile modelatoare ale comunităților creștine,

⁵⁰ I would call this a search for the *Virtus Romano-Christiana Rediviva*.

sfârșitul pilduitor abătut asupra persecutorilor-teomahi - sunt schițate toate pe cât de cutremurător pe atât de înălțător sub incidența justiției providențiale. Dreptatea divină și transcendentă iubire milostivă iluminează în scrierea lui Lactantius, ca și în biografiile multor martori / martiri de ieri și de azi, reperele unor comportamente arhetipale ce și-au probat validitatea, forța creativă și inspirația perenă chiar sub ochii noștri.

LEXIC ROMÂNESC „DE TRANZIȚIE”.

A (SE) CONFRUNTA, A DEBUTA

de

DOINA BABEU

(Timișoara)

1. Trăim un timp al schimbărilor pe toate planurile, inclusiv acela al comunicării lingvistice, suntem o societate „în tranziție”, în curs de „reconfigurare”. Fără îndoială, istoria limbii nu este perfect paralelă cu istoria socială și culturală. Limbile sunt fenomene mai complexe decât diferitele forme ale civilizației¹. Oricum, lexicul reprezintă aria cea mai „fluidă” și mai diversificată a limbii, partea ei cea mai sensibilă la modificările impuse de factorii sociali, culturali etc. Orice practică socială nouă produce noțiuni și cuvinte noi, face ca unii termeni, ancorați în tradiție, să dispară sau, dimpotrivă, să dobândească sensuri noi.

1.1. Revoluțiile, ca desprinderi de trecut, sunt și clipe de rupturi terminologice, de regândire a vocabularului, de abandonare a clișeele și a tabuurilor lingvistice. Vocabularul românesc „de tranziție” stă sub semnul primenirii, al înnoirii și revitalizării, al bucuriei renăscute de a folosi liber cuvântul. Cu siguranță, ne aflăm și la nivel lexico-semantic într-o perioadă de elan novator (uneori cu porniri inconoclaste). Setea de nou este explicabilă după o îndelungată scleroză lexicală.

1.2. Din păcate, libertatea de expresie de după 1989 a provocat și demagogia verbală, snobismul lingvistic „al tranziției”. Avem în vedere, în speță, discursul jurnalistic și politico-administrativ ca variante, mai mult sau mai puțin renovate, ale limbajului de lemn. Astfel, la nivelul prestațiilor care ar trebui să aibă valoare de model (presa scrisă și audio-vizuală, documente și discursuri oficiale sau perioficiale), exprimarea este marcată adesea, pe de o parte, de superficialitate, de lipsa preocupării pentru stil, pe de altă parte, de „poză”, de dorința de a epata, de a fi în pas cu moda lingvistică.

1.2.1. „După decembrie '89, când demagogia «s-a democratizat», ne-am pomenit destul de repede cu un Cațavencu «de tranziție», care a învățat expresii noi. El «implementează», «anvizajează» sau ne lămurește cum «se derulează» cutare problemă”², explicându-ne, mai întâi, cum „debutează” problemele cu care „se confruntă”, am adăuga noi.

¹ Cf. E. Coșeriu, *Introducere în lingvistică*, Cluj-Napoca, 1995, p. 59.

² Octavian Paler, *Vremea întrebărilor*, București, 1995, p. 306.

1.3. „Păreră mea este că toate neologismele sunt acceptabile, cu excepția celor provocate de «poză», adică de dorința autorului de a se arăta mai cult decât colegii săi»³.

2. Tendințele cultiste își găsesc astăzi expresia, în primul rând, în preferința abuzivă și neselectivă pentru neologisme. Cultismele⁴ sunt neologime marcate stilistic [+cult] [+emfază], în raport cu corelatele lor neutre, cuvintele tradiționale.

2.1. Sinonimia este cea care oferă posibilitatea alegerii între mai multe unități lexicale. În practică, ea se manifestă în și prin vorbire, în enunțuri și situații concrete de comunicare, este, prin urmare, un fapt de uz. Conștientizarea diferențelor de distribuție stilistico-funcțională sau de utilizare contextuală între termenii grupați în cupluri sau în serii sinonimice este esențială pentru o exprimare adecvată. Cultismele reprezintă un tip special de „greșeli inovatoare”.

3. Un cultism predilect al perioadei actuale este neologismul *a confrunta* vb.I refl. „A fi în situația de a face față unei situații, probleme etc. (deosebit de) dificile” (DEX-S).

3.1. Tabloul semantic al verbului se prezintă, după DN3, astfel: *Confrunta* vb.I tr.A pune față în față (mai multe opere, acte, obiecte, fenomene etc.) pentru a (le) verifica sau a (le) compara; (*jur.*) a pune față în față două sau mai multe persoane pentru a verifica concordanța celor spuse de ele „(cf. fr. *confronter*, lat. med. *confrontare* < con „cu” - *frons* „frunte”). DS include verbul în două serii sinonimice: *Confrunta* vb.I: 1.a compara, (înv.) a protocoli, a semui 2.a se înfrunta, a se întâlni, a se întrece (Echipele de fotbal se ~ mâine).

3.1.1. Nu este lipsită de interes „istoria” semantică a acestui verb, care ne ajută, pornind de la etimon și trecând prin verigi intermediare, să înțelegem mai bine accepția lui, frecventă astăzi. *A (se) confrunta* face parte din familia etimologică a cuvintelor înrudite (de la *frontispiciu* la *sfruntat*), grupate în jurul rădăcinii latinești *front*⁵. Ne aflăm în fața unei familii lexicale moștenite (*frunte* < lat. *frontem*, *înfrunta* < lat. * *infrontare* < *frons*; în celelalte limbi romanice lat. * *affrontare* > fr. *affronter*, DA, DEX), dezvoltată prin mijloace interne, la care se asociază, prin identitatea rădăcinii și filiația semantică, neologisme latino-romanice.

3.1.2. *A înfrunta* trebuie să fi însemnat, la început, „a-i arunca cuiva în frunte (= în față) un adevăr, un cuvânt aspru etc.” (DA). Dacă în română spunem numai *față în față*, *a face față* (cuiva sau la ceva), *a pune* (oameni sau lucruri) *față în față*, *a sta față în față*, în celelalte limbi romanice sunt cunoscute expresiile: it. *a fronte a fronte*, *far la fronte*, *far fronte a ~*, fr. *faire front*. Sensul modern al verbului este calchiat după fr. *affronter* „aborder de front, avec courage; refl. „s'opposer” (DA).

³ Al. Graur, *Puțină gramatică*, II. București, 1988, p. 141.

⁴ Cu sensul în care îl folosim aici, termenul aparține Valericii Guțu-Romalo, *Corectitudine și greșală*, București, 1972.

⁵ Cf. Al. Graur, *Cuvinte înrudite*, București, 1980, p. 45.

3.2. Latinescul medieval *confrunto*, *-are* (< *con-* + *frons*) vine din limbajul juridic, unde însemna „a pune față în față (etimologic „frunte la frunte”) pârâtul și reclamantul, interogați în același timp”.

3.2.1. Semnul distinctiv al rom. *confrunta* este, așadar, „a pune față în față (= frunte la frunte)”.

3.3. Exemplele următoare arată că *a (se) confrunta*, în accepția consemnată în DEX-S, care atestă lărgirea gamei semantice a verbului românesc, are o largă răspândire în limba presei noastre „de tranziție”. Se știe că presa vehiculează cu ușurință cuvinte și sensuri noi. Sub acest aspect, stilul publicistic este „cel mai însemnat dintre stilurile limbii. În presa cotidiană se citesc, la radio și televiziune, se aud cuvinte noi, care se repetă imediat peste tot”⁶.

a) „*Ne confruntăm și săptămâna aceasta cu o serie de accidente de circulație, pe care le prezentăm din dorința de a trage un nou semnal de alarmă*” („Timpolis”, an VI, nr. 242, 22-28 iulie 1995, p. 2).

b) „*Noul guvern polonez va trebui să fie mai bun, capabil să înfrunte (sic!) problemele cu care se va confrunta*” (emisiune radio București, 27 februarie 1995).

c) „[...] țări care se confruntă cu inflația (emisiunea TVR₁, 12 ianuarie 1996).

d) „*Vinovată este doar Credit Bank, care se confruntă cu o lipsă acută de lichidități*” (emisiune ANTENA 1, 29 mai 1996).

e) „*Acest om [groparul], ce confrunta moartea zilnic se purta ca și cum n-ar fi văzut niciodată moartea*” („Ziua”, serie nouă, an III, nr. 329, 17 iulie 1995, p. 3).

3.4. *A confrunta*, într-un înțeles apropiat de *a înfrunta*, a fost luat probabil din stilul ziaristic franțuzesc⁷. Extinderea sensului este obișnuită și în engleză, așa cum arăta Henri Jacquier, care semnală formulările: *Problemele cu care poporul nostru va fi confruntat* (= *Problemele pe care poporul nostru va trebui să le înfrunte, să le rezolve*) sau: *Multe dificultăți ne vor confrunta* (*Many difficulties will confront us*)⁸. Al. Graur nota, la rândul său: „De la o vreme s-a răspândit în presă formula *a fi confruntat cu...* «a avea de făcut față (unor greutăți)», de exemplu: *Agricultura este confruntată cu lipsa de soare*. La televiziune am auzit de *problemele care confruntă omenirea* și aici se pare că verbul a devenit tranzitiv, sensul fiind apropiat de «a da de furcă»⁹. Iată și câteva asemenea formulări „de ultimă oră”:

a) „*Premierul a menționat problemele care confruntă țara*” (emisiune TVR₁, 12 ianuarie, 1996).

b) „[...] *criza care confruntă România*” (emisiune TVR₁, 19 aprilie, 1996).

⁶ Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 258. Cf. și Florica Dimitrescu, *Dinamica lexicului românesc*, Cluj-Napoca, București, 1995, p. 224.

⁷ Cf. Henri Jacquier, „Greșeli” de franceză în românește, în CL, IV (1959), nr. 1-2, p. 86.

⁸ Henri Jacquier, *art. cit.*, *loc. cit.*

⁹ Al. Graur, *Capcanele limbii române*, București, 1976, p. 71.

c) „[...] insecuritatea care ne confruntă regiunea” (emisiune radio București, 9 septembrie, 1995).

3.4.1. Semantismul lărgit al verbului ne îndreaptă spre o dublă proveniență, spre o etimologie multiplă (franceză și engleză). Engleza, limbă cu o arie actuală de răspândire extinsă, duce cu ea adesea, în toată lumea, cuvinte împrumutate din franceză și uneori direct din latină. Verbul englezesc *confront* poartă în *Dictionary of Current English*, Oxford University Press, 1992, indicația etimologică „French from medieval Latin”. Această semnificație a fost accesibilă inițial persoanelor cultivate, cunoscătoare ale francezei și englezei și s-a propagat, prin imitație, într-un cerc mai larg de subiecți vorbitori de română.

4. Cu mai bine de două decenii în urmă, Valeria Guțu-Romalo remarca frecvența supărătoare a verbului neologic *a debuta* „a începe”¹⁰. Apreciat de vorbitori ca „elegant”, „cult” și preferat termenului vechi, polisemantic *a începe*, neologismul menționat „a fășnit” în aspectul literar al românei de astăzi, devenind unul dintre cuvintele „la modă”, un adevărat clișeu lingvistic.

4.1. DLRLC II definește verbul astfel: *Debuta* vb.1 intrans. A-și face debutul într-o carieră, pe scenă etc; (despre un autor) a publica prima lucrare. Aceeași este definiția lexicografică în DEX, DN3, unde se precizează și etimologia cuvântului (fr. *débiter*). Etimonul francez prezintă următorul semantism: *Débiter* „commencer”: *la séance débute à 14h.* „Faire les premiers pas dans un carrière, un emploi” (*Larousse de poche*, Paris, Larousse, 1993). DS înregistrează verbul *a debuta*, în accepția sa extinsă, după franceză, cu următoarele echivalente sinonimice: *Debuta* vb: 1. *a începe* (*Acțiunea a ~ prost*) 2. *a deschide* - *a începe* (*Concertul a ~ cu ...*). Se încheagă astăzi următoarea serie sinonimică: *a începe* - *a deschide* „a porni o acțiune, a face începutul, a începe” - *a debuta* - *a demara* - *a declanșa*. Ultimii trei termeni ai seriei sunt, în sens restrâns, termeni specializați, care aparțin unor anumite sfere de activitate.

4.2. Verbul vechi *a începe* are o arie semantică mai largă decât neologismele verbale menționate. El aparține fondului latin moștenit, care prezintă cea mai bogată încărcătură pe unitate lexicală și face parte din vocabularul reprezentativ al limbii române, răspunzând la trei criterii de selecție: uzaj, bogăție semantică și putere de derivare¹¹.

4.3. În cazul lui *a debuta* „a începe” avem a face cu un calc semantic după franceză. O condiție esențială este ca termenul influențat și cel după care se calchiază să coincidă parțial din punct de vedere semantic, adică să aibă măcar un sens comun (aici, sensul „a face primii pași într-o carieră, într-o

¹⁰ Cf. Valeria Guțu-Romalo, *lucr. cit.*, p. 158. Cf. și Luiza Seche, *Cuvinte și sensuri noi în presa actuală*, în LR, IX (1960), nr. 1, p. 59, care consideră, de asemenea, această folosire a verbului românesc, după fr. *débiter*, nerecomandabilă.

¹¹ Cf. *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*. Coordonator: Marius Sala, București, 1988, p. 67.

activitate"). Prin intermediul acestuia se efectuează transferul sensului / sensurilor pe care modelul îl / le are în plus față de cuvântul care imită¹².

4.3.1. Iată câteva exemple de folosire, uneori improprie (= în contexte neadevărate) a lui *a debuta* „a începe”, extrase din presă:

a) „Părinții care au copii ce trebuie să meargă la școală privesc cu groază apropierea zilei de 15 septembrie când vor debuta cursurile” („Timișoara”, an IV, nr.178, 1 septembrie 1993, p. 1).

b) „Relațiile dintre Universitățile de Medicină din Timișoara și Toulouse (Franța) au debutat în urmă cu doi ani” („Timpolis”, an IV, nr. 218, 10 februarie 1995, p. 8).

c) „La 1 august a fost inaugurată fabrica Coca-Cola din Timișoara. La inaugurarea oficială, care a debutat la sediul fabricii de pe Calea Torontalului, au participat [...]” („Agenda”, an VI, nr. 31, 5 august 1995, p. 1).

d) „Cei care au debutat comunismul acum cinzeci de ani [...]” (emisiune radio Timișoara, 14 martie 1996).

e) „[...] oameni care și-au debutat viața făcând film [...]” (emisiune TVR₁, comentariu la filmul decernării premiilor Oscar, pe anul 1994).

Pentru o caracterizare completă semantico-sintactică trebuie să subliniem că *a debuta* este folosit în construcții specifice verbului pe care îl înlocuiește, devenind tranzitiv sau reflexiv. Totodată, în sens lărgit, subiectul acțiunii verbale nu mai este întotdeauna o persoană (așa cum impune accepția de bază).

4.4. Diferența dintre *a începe* și *a debuta* este dată, așa cum spuneam, de caracterul specializat al celui de al doilea termen, fapt ce impune utilizarea lui într-un număr restrâns de contexte. Există un număr de contexte comune, în care egalizarea semantică este posibilă, iar verbele pot funcționa ca sinonime. *A începe* are și contexte specifice, în care substituția nu este posibilă, iar atunci când are loc, duce la improprietăți semantico-stilistice, prin încălcarea limitelor de combinare a cuvintelor. Nu vom putea spune, de pildă, niciodată: *Am debutat o pâine*.

4.4.1. *Debutant*, -ă s.m. și f. este singurul termen din familia lexicală a lui *debută* - *debut*, pentru care DLRCL II, DEX, DN3 înregistrează și sensul obținut prin extensiune „persoană fără experiență, începător, novice”. Există, desigur, sensuri, valori noi, împrumuturi sau creații recente care nu figurează în dicționare. Trebuie să ținem seama de „o perioadă de incubație”, ce precedă fixarea unui cuvânt, cu toate sensurile sale, în lucrările lexicografice¹³.

5. Recurența verbelor *a se confrunta* „a fi în situația de a face față unei probleme dificile” și *a debuta* „a începe” este un fapt de modă lingvistică, mai exact de modă neologizantă. Asemenea modei, în general, moda în limbă este o formă mimetică și înseamnă generalizarea prin imitație a inovațiilor. Legată de noul cronologic, ea se manifestă pregnant în perioade de prefaceri socio-econo-

¹² Cf. Th. Hristea, *Probleme de etimologie*, București, 1968, p. 152.

¹³ George Pruteanu, *Limba română: prima și ultima oră*, în „Dilema”, an III, nr. 144, 13-19 octombrie 1995, p. 13 consideră că lucrările lexicografice românești se află întotdeauna, ca realitate lingvistică cuprinsă, cu cel puțin un deceniu în urma datei de apariție.

mice și politice și se oglindește vizibil în lexic și sintaxă, prin utilizarea clișeeilor¹⁴. Astfel, neologismele semantice în discuție sunt adesea utilizate nu de nevoie, ci din rațiuni de „modă”, din snobism lingvistic, cu convingerea că prezența lor conferă exprimării o aură de distincție.

5.1. Cel puțin teoretic vorbind, adăugarea unui sens nou are drept consecință îmbogățirea conținutului semantic al unui cuvânt. Există un mecanism intim al procesului de modificare și de restructurare a sensului, care are loc o dată cu realizarea cuvintelor în vorbire, proces numit și „structurare dinamică a sensului”, desfășurat întotdeauna în condiții concrete de timp și de spațiu și însoțit de o regroupare a structurii semice¹⁵.

5.2. Nu ne împotrivim, prin urmare, tendințelor limbii „în acțiune”, actualizării semantice și nu ne pronunțăm împotriva uzului, care consacră vocabule și accepții noi. Respingem doar abuzul (= utilizarea prea frecventă, fără respectarea restricțiilor contextuale și a construcțiilor sintactice specifice) și recomandăm folosirea cu măsură și cu discernământ a verbelor discutate, pentru a stăvili „revărsarea” lor în limba actuală.

5.3. A cultiva limba înseamnă a înțelege viața ei, a avea în vedere dinamica în sincronie a limbii. Numai astfel lingvistul se poate salva atât de la un purism conservator și intransigent, cât și de la o atitudine condamnată de indiferență față de limba culturii.

LEXIQUE ROUMAIN ACTUEL.

A (SE) CONFRUNTA, A DEBUTA

(RÉSUMÉ)

Les verbes roumains *a (se) confrunta* „être dans la situation de faire face à un problème (très) difficile” (DEX-S) et *a debuta* „commencer” ont une haute fréquence dans la langue actuelle, surtout dans celle de la presse (écrite et audio-visuelle). *A (se) confrunta* (dans l'acception étymologique „être front à front”) fait partie, en diachronie, de la famille du lat. *frons*, -*itis*, et représente un calque sémantique après le fr. *confronter*, l' angl. *confront* (le verbe anglais est, à son tour, d'origine française), tandis que *a debuta* a subi une extension sémantique sous l'influence du fr. *débiter*.

L'auteur souligne qu'on ne doit pas utiliser de façon excessive ces néologismes sémantiques, pour éviter le risque des clichés.

¹⁴ Cf. Oana Chelaru-Murăruș, *Moda în lingvistică*, în „Dilema”, an III, nr. 121, 5-11 mai 1995, p. 10.

¹⁵ Cf. Ivan Evseev, *Element și structură la nivel lexical*, în „Studii lingvistice”, AUT, Timișoara, 1972, p. 31.

PARTICULARITĂȚI MORFOSINTACTICE ALE SEMIAUXILIARELOR DE MODALITATE

de

MIRELA BORCHIN

(Timișoara)

Regimul modal se instituie în comunicare în condițiile conjugării planului referențial cu planul comentariului asupra mesajului emis.

O expresie concentrată a atitudinii autorului vizavi de conținutul comunicării se realizează și prin anumite elemente ale enunțului propriu-zis, în chiar grupul verbal. Aceste elemente, selectate din paradigmele adverbiale și verbale, au o funcție metacomunicativă: completează planul referențial în sensul modalizării acestuia.

Structura sintactică a secvențelor modalizate reflectă modelul judecăților modale din logică, în cadrul cărora componentele de bază sunt *dictum*-ul și *modus*-ul. Actul comunicării modale presupune o componentă obiectivă (*dictum*) — a cărei valabilitate este probată de referențialitate — și una subiectivă (*modus*) — a cărei substanță este furnizată de atitudinea sau de starea afectivă a vorbitorului.

Enunțuri cu același *dictum* se deosebesc prin *modus*, prin felul în care nucleul modal este interpretat de către cel ce concepe mesajul:

- ca necesitate: Trebuie/ E necesar să ne cumpărăm o mașină.
- ca posibilitate: S-ar putea / E posibil să ne cumpărăm o mașină.
- ca probabilitate: Probabil ne vom cumpăra o mașină.
- ca certitudine: Sigur ne vom cumpăra o mașină. etc.

Verbele modale sunt în concurență cu adverbele de mod în deservirea modalității. Deși din punct de vedere formal se integrează în paradigma verbală, semantic și funcțional distanța de celelalte tipuri de verbe este notabilă. Sensul lor se cantonează în perimetrul exprimării unor circumstanțe modale ale acțiunii, motiv pentru care se admite substituția verbului modal cu un adverb. Îndepărtate de sensul de bază, verbele ce apar și în sfera modalității își garantează în acest registru un sens specific numai când se referă la segmente din experiența afectivă comună locutorului și receptorului de mesaj.

În grupul verbal intensiunea modală se realizează:

a) adverbial, prin modificatori orientați spre verb și obiectul acestuia: *Ea îl iubește mult.* (fr.: *Elle l'aime beaucoup.*, engl.: *She loves him deeply.*)¹ prezintă structura:

¹ Traducerea enunțurilor modalizate în franceză și în engleză ne ajută să demonstrăm universalitatea semnificațiilor modale care pot fi redată verbal, identitatea tiparelor în care se actualizează sintactic și specificitatea morfologică a unităților antrenate în complexul verbal.

Grup nominal - Centru nominal: Ea (Elle/ She)

Grup verbal - Centru verbal: iubește (aime/ loves)

- Obiect: il (l' / him)

- Modificator: mult (beaucoup/ deeply).

b) adverbial, prin modificatori orientați spre locutorul care strecoară prin conținutul semantic al acestora propria atitudine față de natura comunicării:

E posibil să vină. (fr.: Il est possible qu'il viendra., engl.: It is possible that he'll come.) prezintă structura:

$F = P_1 + P_2$, în care:

P_1 : Grup nominal - Centru nominal: $\emptyset$ (fr.: Il - impersonal, engl.: It - impersonal.)

Grup verbal: - Verb auxiliar: e (fr.: est, engl.: is)

- Modificator: posibil (fr.: possible, engl.: possible)

P_2 : Grup nominal - Centru nominal: (el) (fr.: Il, engl.: he)

Grup verbal - Centru verbal: să vină (fr.: viendra, engl.: 'Il come)

Modificatorul se integrează în acest caz într-o structură verbală, expresia verbală impersonală. În limba română comutarea cu „0” a verbului auxiliar determină transferul predicativității asupra adverbului: *Posibil să vină*. În asemenea secvențe indicele de predicatie este paradoxal corelativul următor: *să, că* (Posibil să vină. / Probabil că vine. etc.)

Problema admiterii unui predicat modal nu s-a formulat încă, deși într-o atare poziție nu apar decât adverbe de mod care transmit, înainte de a se face cunoscut conținutul verbului dictal, „modul” în care locutorul îl evaluează: ca posibil, probabil, cert, imposibil etc.

c) verbal, prin verbe orientate spre locutor. În gramatica românească s-au afirmat două tendințe de interpretare sintactică a structurilor ce cuprind asemenea verbe. Potrivit acestora configurația perifrazelor verbale poate fi descrisă în două moduri: 1) modelul predicatului verbal în relație cu un obiect sau/ și cu un subiect: *Trebuie să înțelegi*. (fr.: Tu dois comprendre./ engl.: You must understand.), în care enunțul reprezintă o frază: $F = P_1 + P_2$

P_1 : Grup nominal - Centru nominal: 0 (fr. Tu, engl. You)

Grup verbal - Centru verbal - Modalizator: Trebuie (fr. dois, engl. must)

P_2 : Grup nominal - centru nominal: (tu)

Grup verbal - centru verbal: să înțelegi (fr.: comprend, engl. understand).

2) modelul predicatului verbal compus (cu care se operează la nivel intrapropozițional):

Grup nominal - Centru nominal: (Tu) (fr. tu, engl. You)

Grup verbal - Centru verbal - Verb modal: Trebuie (fr. dois, engl. must)
- Verb dictal: Să înțelegi (fr. comprendre, engl. understand).

Distribuția sintactică este identică: fără excepție, verbele modale apar în combinație cu un verb dictal și ocupă preferențial prima poziție în sintagma verbală.

Subiectul, exprimat sau neexprimat, intră în relație cu un predicat verbal compus (format dintr-un verb modal și unul dictal) iar regulile de acord cu componentele acestuia depind, pe de o parte, de natura verbului modal, pe de altă parte, de modul la care apare verbul dictal.

Am decupat din generosul câmp al modalității enunțurile modale predicative care transmit explicit atitudinea locutorului în legătură cu sensul mesajului transmis și am urmărit cuantumul de implicare a verbelor modale în epistemic, volitiv și deontic. Pentru consecvență, din multiplele posibilități de expresie modală am reținut actualizarea predicatului modal ca dublă manifestare verbală: verb modal în asociere cu un verb dictal.

În lucrarea *Preliminarii logice la semantica frazei*, E. Vasiliu² utilizează termenul de operator modal, când se referă la acele elemente din sistemul modal care au capacitatea de a transforma orice enunț într-un enunț modal.

Pentru a defini implicarea modalizatorilor verbali în sintagmele modalizate, le-am atribuit rolul de operatori modali. În opinia noastră, numărul operatorilor modali din clasa verbală este egal cu numărul formulelor semice modalizate, identificabile în contextele lor de distribuție:

- a) operatorul posibilității: *a se putea*₁
- b) operatorul permisiunii: *a (se) putea*₂
- c) operatorul capacității: *a (se) putea*₃
- d) operatorul obligativității: *a trebui*₁
- e) operatorul necesității: *a trebui*₂
- f) operatorul probabilității: *a trebui*₃, *a (se) putea*₄
- g) operatorul persuasiunii: *a trebui*₄
- h) operatorul voliției: *a vrea* etc.

În limba română acești operatori modali se raportează la centrul nominal

- a) direct, când se supun regulii acordului gramatical în număr și persoană: *Tu poți pleca.*
- b) indirect, prin variațiile formale ale verbului dictal care au ca finalitate marcarea acordului cu subiectul: *Era să venim pe la voi aseară.*
- c) sau se manifestă independent de existența unui centru nominal: *S-ar putea să plouă.*

Eterogenitatea clasei în plan morfosintactic creează probleme interpretării sistemice a verbelor modale. Lipsa de unitate în expresia morfologică și în relațiile sintagmatice afectează operațiunea de stabilire a unor reguli de ființare comune, care să confere specificitate clasei verbelor modale.

Dacă din punct de vedere semantic transcodajul direct cu verbe și structuri modalizate verbal dovedește universalitatea fenomenului în discuție, în registrul morfosintactic însă asemănările au o pondere mult mai redusă, motiv pentru care în multe cazuri comparația cu modelele de expresie gramaticală a modalității în alte limbi își pierde justificarea. De exemplu, în timp ce în franceză flexiunea verbului modal se realizează ca aceea a unui verb din afara clasei modalelor, în română marchează morfematic relația cu subiectul, prin indicarea persoanei și a numărului, numai verbele *a putea*, *a vrea* și *a avea*.

² E. Vasiliu, *Preliminarii logice la sintaxa frazei*, București, EȘE, 1978, *passim*.

Sunt impersonale, cu tendința de a marca ocazional persoana și numărul verbele *a trebui* și *a fi* (*Îi trebuiau să plece./ Nu eram să vă gădesc.* Întotdeauna impersonal este verbul *a-i veni* (*Își vine să urli.*)

Însă dezordinea din clasa verbelor modale se manifestă mai ales în relația cu verbul dictal. Dacă în engleză verbele modale se construiesc invariabil cu infinitivul prezent sau perfect, în franceză cu infinitivul și mai rar cu subjonctivul, realizând structuri sudate, în română gradul de sudură este mult mai redus, fiindcă:

- a) *a putea* se construiește cu un verb dictal la infinitiv și la conjunctiv
- b) *a trebui* se construiește cu un verb dictal la participiu, la conjunctiv și, regional, la supin
- c) *a vrea* se construiește cu un verb dictal la conjunctiv sau, regional, la infinitiv
- d) *a avea* se construiește cu un verb dictal la conjunctiv sau la supin
- e) *a fi* se construiește cu un verb dictal la conjunctiv sau la supin, rar, la infinitiv
- f) *a-i veni* se construiește cu un verb dictal la conjunctiv sau la participiu etc.

Cu toate acestea nu se poate nega formarea unei clase a verbelor modale în româna actuală. Pătrund în această clasă verbele care:

a) sunt utilizate în condiții sintactice particulare, reprezentând o categorie intermediară din punct de vedere funcțional, plasată între verbele auxiliare și cele predicative. De aceea au fost denumite semiauxiliare de modalitate.

b) funcționează numai în sintagme și sunt analizabile numai în cadrul unor unități sintactice compuse sau complexe, superioare unității sintactice de bază.

c) sunt cerute de un element verbal pentru a realiza funcția de predicat

d) au existență individuală redusă. Când formal nu se instituie un complex verbal, fiindcă nu se actualizează verbul dictal, conținutul semantic al verbului absent și, în același timp, al complexului verbal modalizat se deduce cu ajutorul semanticii contextuale.

e) admit intercalarea unor unități între ele și verbele dictale: *Ar fi putut atunci și acolo să o întrebe.*

f) realizează o conjugare cvasicompletă, cu excepția verbelor *a trebui*, *a fi* și *a-i veni*.

g) oferă suport predicativ prin capacitatea de indicare a momentului, a modului verbal și, în cele mai multe cazuri, a persoanei.

h) împreună cu un verb dictal, pe care de regulă îl precedă, ocupă o singură poziție sintactică. În cadrul acesteia, cele două verbe fuzionează, dar în măsură diferită.

Autorii *Gramaticii limbii române* au admis ideea gramaticalizării acestor complexe verbale cu profil modal și au recunoscut caracterul nepredicativ al semiauxiliarelor de modalitate, dar s-au eschivat atunci când ar fi trebuit să rezolve consecvent încadrarea sintactică a unităților în discuție. Se recomandă

numai ca, atunci când semiauxiliarele se află la un mod predicativ, să fie tratate ca verbe predicative, să li se atribuie o independență sintactică nejustificată. Această orientare este păgubitoare pentru sintaxa actuală. În primul rând pentru că nu reflectă relațiile sintagmatice dintre verbul modal și cel dictal. De exemplu, funcționarea ca predicat verbal a verbului modal eliberează și poziția sintactică de termen inclus a verbului dictal. Acesta din urmă dobândește funcțiile de:

- a) subiect, pentru infinitivele și supinele care urmează verbelor *a trebui* și *a putea*
- b) complement direct, pentru infinitivele și supinele care urmează verbelor *a putea*, *a avea* și *a vrea*
- c) predicat verbal, pentru participiile cu sens pasiv care apar după verbele *a trebui*, *a veni*, deoarece se speculează elipsa auxiliarului *a fi*
- d) predicate verbale în subordonate subiective pentru conjunctivele care urmează verbelor *a trebui* și *a se putea*
- e) predicate verbale în subordonate complementive directe pentru conjunctivele care urmează verbelor *a putea*, *a avea* și *a vrea*.

Tiparele de analiză tradițională au ajutat la găsirea unor soluții pentru cuprinderea sintactică a tuturor verbelor dictale, indiferent de modul la care apar. Dar, în pofida confortului ce se instalează astfel în analiza sintactică, interpretarea de tip analitic neagă tocmai valoarea nepredicativă a verbelor modale.

Inconsecvența în tratarea gramaticală a semiauxiliarelor de mod a fost la scurt timp amendată de numeroși lingviști.³ Tratamentul neștiințific al sintaxei verbelor modale a fost sancționat de D. Crașoveanu în studiul *În jurul categoriei predicatului*⁴ cu următoarele argumente:

- a) definiția formulată de *Gramatica limbii române* nu oferă cadru sintactic corespunzător semiauxiliarelor de modalitate. Iar în parametrii predicatului verbal acestea se pot încadra doar formal, nu și semantic
- b) includerea verbului *a putea* în grupa tranzitivelor și, în consecință, etichetarea verbului dictal drept complement direct sunt incorecte. Conținutul semantic al semiauxiliarelor modale le recomandă global ca intransitive. Intransitivitatea explică rezistența lor la formele pasive: **Este putut./ Este trebuit.* (fr. **Cela est pu./ Cela est fallu.*, engl. **It is could./ It is must.*)
- c) admiterea funcției de predicat verbal înseamnă recunoașterea capacității de angajare directă a semiauxiliarelor modale în relații sintactice cu predicatul unei alte propoziții. Nu se poate accepta ideea unei independențe funcționale a acestor verbe. Comunicarea se instituie numai în condițiile fuzionării semantice a verbului modal cu verbul dictal într-o singură unitate sintactică.

³ v. Crașoveanu, D., *În jurul categoriei predicatului*. (Cu privire la semiauxiliarele de modalitate și de aspect), în AUT, VI, 1968, p. 141-159. Idem., *Observații asupra unor verbe nepredicative*, în LR, XXII, 1973, nr. 5, p. 487-489. Irimia, D., *Semiauxiliare*, în AnL, XXI, 1970, p. 79-96. Săteanu, C., *Predicatul compus*, în CL, 1966, nr. 2, p. 2-5 etc.

⁴ D. Crașoveanu, *În jurul categoriei predicatului*, (Cu privire la verbele de modalitate și de aspect), în AUT, VI, 1968, p. 141-159.

Prin urmare, D. Crașoveanu pledează pentru acceptarea în sintaxa românească a funcției sintactice de predicat verbal compus.⁵ „Recunoașterea caracterului de semiauxiliare sintactice al verbelor de modalitate și de aspect și, implicit, admiterea predicatului verbal compus elimină o serie de neajunsuri care se ivesc în legătură cu ele în procesul analizei sintactice și răspund cerinței de a îmbina în cadrul acestei analize punctul de vedere logic cu cel gramatical.”⁶

După treizeci de ani, pentru sintaxa românească interpretarea structurilor verbale modalizate rămâne o problemă. Susținem tendința de recunoaștere a predicatului verbal compus în limba română actuală și insistăm asupra necesității ca gramatica practică să țină cont de existența și de frecvența ridicată a acestei unități.

Caracteristicile de ordin morfosintactic nu împiedică încadrarea semiauxiliarelor de mod într-o clasă verbală distinctă, înscrisă în sistemul modalității. Eterogenitatea clasei este un semn al procesului de constituire în care se află încă în prezent. Cercetarea pe verticală scoate în relief dinamica clasei și motivează stadiul în care se află în momentul de față: verbele *a trebui* și *a fi* încetează să mai realizeze acordul gramatical cu subiectul, în tendința de a fi impersonale (Pătrunderea în clasa modalelor a unor verbe impersonale, alături de cele personale, afectează omogenitatea formală, coerența clasei verbelor modale.), construcția *a trebui* - verb dictal la supin este eliminată în favoarea combinației cu un verb dictal la participiu, se abandonează în româna standard construcția cu un verb dictal la infinitiv cu prepoziția - morfem *a etc.*

Față de verbul dictal, de care nu sunt strâns legate semantic și sintactic, își păstrează însă o independență de natură morfologică. Actualizarea morfologică a verbului dictal nu influențează profilul verbului modal. Îndeosebi în combinație cu un verb dictal aflat la un mod nepredicativ, verbul modal are supremație morfologică și pune la dispoziția complexului verbal toți indicii gramaticali necesari instituirii funcției de predicat.

Verbele modale amintite constituie nucleul, elementele de referință ale unei clase deschise, permeabile, în formare.

BIBLIOGRAFIE

- 1) Avram, Larisa, *Verbele de modalitate în limba română*, în SCL, XL, 1989, nr. 3, p. 203-206
- 2) Constantinescu-Dobridor, Gh., *Particularitățile morfologice ale verbului a trebui*, în LL, XXIV, 1970, p. 163-173
- 3) Idem, *Particularitățile semantice și sintactice ale verbului a trebui*, în LR, XX, 1970, nr. 1, p. 15-24
- 4) Crașoveanu, D., *În jurul categoriei predicatului. (Cu privire la verbele de modalitate și de aspect)*, în AUT, VI, 1968, p. 141-159

⁵ Idem, *Ibidem*, p. 159.

⁶ Idem, *ibidem*, p. 159.

- 5) Idem, *Observații asupra unor verbe nepredicative*, în LR, XXII, 1973, nr. 5, p. 487-489
- 6) Cristea, Teodora, *Grammaire structurale du français contemporain*, București, EDP, 1979
- 7) Diaconescu, I., *Modalizare și modalizatori*, în LL, XLI, 1987, nr. 1, p. 6-9
- 8) Guțu, Valeria, *Semiauxiliarele de mod*, în SG, I, 1956, p. 57-81
- 9) Hâzy, St., *Despre conceptul de semiauxiliare*, PSint, Cluj, 1978, p. 203-223
- 10) Irimia, D., *Semiauxiliare*, în AnL, XXI, 1970, p. 79-96
- 11) Idem, *Structura gramaticală a limbii române. Verbul*, Iași, Ed. Junimea, 1978
- 12) ***, *La modalité*, București, TUB, 1981
- 13) Levițchi, Leon, *Gramatica limbii engleze*, ed. a II-a, București, Teora, 1996
- 14) Pană-Dindelegan, Gabriela, *Observații asupra sintaxei verbului a trebui*, în LLR, XV, 1986, nr. 2, p. 2-5
- 15) Săteanu, C., *Predicatul compus*, în CL, 1966, nr. 2, p. 247-252
- 16) Vasiliu, E., *Preliminarii logice la sintaxa frazei*, București, EȘE, 19

MORPHOLOGICAL AND SYNTACTICAL FEATURES OF ROMANIAN MODAL AUXILIARIES (SUMMARY)

The modal auxiliaries are admitted as a special class of verbs only at a semantical level in present-day Romanian grammar.

The investigation of their morphological behaviour does not reveal significant distinctive features that would detach them from the rest of the verbs. Consequently, they are treated as predicative verbs, fully entitled to function as verbal predicates. This type of verbs has a peculiar distribution: it occurs only in modal sentences, preceeding non-finite forms or the „conjunctiv” form of pure predicative verbs. In our opinion this association of verbs with a common meaning represents a single unit: the modal compound verbal predicate.

- 2) Ibidem, *Observations sur les verbes neoplatins*, in *ER*, XLII, 1973, no. 2, p. 483-488.
- 3) Cristea, Teodor, *Grammatica structurală de sintaxă contemporană*, București, EDP, 1979.
- 4) Diaconescu, I., *Modalitatea și modalitatea*, in *LL*, XII, 1987, no. 1, p. 6-9.
- 5) Găvruta, Valeriu, *Modalitatea de mod*, in *SG*, I, 1986, p. 27-81.
- 6) Hăuș, Ștefan, *Conceptul de modalitate*, *Estet. Cluj*, 1978, p. 203-223.
- 7) Iordan, D., *Modalitatea*, in *Ant. XXI*, 1970, p. 79-86.
- 8) Ibidem, *Modalitatea gramaticală a limbii române*, Kriterion, Iași, Ed. Junimea, 1978.
- 9) Ibidem, *La modalitate*, București, TUB, 1981.
- 10) Levischi, Leon, *Grammatica limbii române*, ed. a II-a, București, Teora, 1980.
- 11) Păun-Blădeșanu, Gabriel, *Observații asupra sintaxei verbale a limbii române*, in *LL*, XV, 1986, no. 2, p. 2-5.
- 12) Săvulescu, C., *Verbalizarea compusă*, in *CL*, 1966, no. 2, p. 247-252.
- 13) Vasiliu, E., *Verbalizarea logică în sintaxa române*, București, ESE, 1979.

MORPHOLOGICAL AND SYNTACTICAL FEATURES OF ROMANIAN MODAL AUXILIARIES (SUMMARY)

The modal auxiliaries are admitted as a special class of verbs only at a grammatical level in present-day Romanian grammar.

The investigation of their morphological behaviour does not reveal significant distinctive features that would detach them from the rest of the verbs. Consequently they are treated as predicative verbs, fully entitled to function as verbal predicates. This type of verbs has a peculiar distribution: it occurs only in modal sentences, preceding non-finite forms or the "copulative" form of pure predicative verbs. In our opinion this association of verbs with a common meaning represents a single unit: the modal compound verbal predicate.

STIL ȘI EXPRESIVITATE POETICĂ
DESPRE TEMEIURILE CONTRIBUȚIEI TEORETICE A LUI
ȘTEFAN MUNTEANU
 de
MIRCEA BORCILĂ
(Cluj-Napoca)

La numai câțiva ani de la dispariția lui Tudor Vianu, Editura Științifică din București publica o carte a profesorului timișorean Ștefan Munteanu, intitulată, sugestiv, *Stil și expresivitate poetică* (1972)¹. Prin această lucrare, modestă în aparență, și prin substanțialele contribuții ulterioare ale autorului², literatura noastră de specialitate dobândește, fără îndoială, cea dintâi *sistemizare de mare cuprindere și adâncime* a problematicii de principiu, precum și a celor mai importante rezultate înregistrate în investigația empirică, din tot cuprinsul domeniului stilisticii. Mi s-a părut, însă, din 1972, și mi se pare, pe de altă parte, și astăzi, că pot descoperi în scrierile eminentului stilistician din Timișoara și un sens mai puțin evident, dar mai profund și mai trainic, al aportului său în teoria stilistică românească. Cred, anume, că „s i n - t e z a” pe care o realizează, pentru prima oară, aceste scrieri își dovedește adevărata valoare și importanță, în primul rând, prin acele aspecte cardinale ale ei prin care ea prefigurează însăși „posibilitatea de fundamentare a unei baze teoretice unitare pentru diferitele orientări care se manifestă în sfera și sub numele stilisticii”³. Dacă judecata nu mă înșală, o cercetare de asemenea amploare și rigurozitate, axată sistematic pe acest obiectiv de însemnătate primordială, nu fusese realizată până atunci, și foarte rar se întâlnește până astăzi, nu numai în contextul restrâns al culturii românești, ci și într-un spațiu mai larg, european, în acest domeniu disciplinar atât de controversat⁴.

¹ Mărturisesc, cu recunoștință, că această carte, pe care am cunoscut-o, prin intermediul regretatului meu profesor Romulus Todoran, într-o primă versiune, în manuscris, a avut o influență hotărâtoare asupra formației mele științifice în acest domeniu.

² Pe lângă volumul din 1972, trebuie avute în vedere, pe planul teoretic, care ne interesează aici, în primul rând: *Preliminarii la o istorie a limbii române artistice*, care deschide volumul *Limba română artistică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 7-20; și, în întregime, *Introducere în stilistica operei literare*, Timișoara, Editura de Vest, 1995.

³ Am încercat să argumentez în extenso acest punct de vedere în *Aspecte ale unei sinteze teoretice în stilistică*, în „Cercetări de lingvistică”, XVII, 1972, nr. 2, p. 309-321.

⁴ Îmi iau îngăduința să consemnez, aici, faptul că această apreciere (formulată, deja, în textul citat la nota 3, p. 309) s-a bucurat, într-adevăr, de un neașteptat ecou internațional, fiind preluată, între altele, în mai multe contexte, de chiar principalul exponent teoretic al celebrului grup de retoricieni din Liège, Jean-Marie Klinkenberg, care este, în același timp, și un excelent cunosător al întregului câmp al stilisticii și poeziei, mai ales în domeniul romanic. În cel mai recent dintre aceste contexte (*Le sens rhétorique. Essais de sémantique littéraire*, Bruxelles, Éditions Les Éperonniers, 1990), autorul își încheie secțiunea dedicată „stilisticii literare”, din primul capitol al cărții, cu

Privite în perspectiva timpului, temeiurile contribuției teoretice a lui Ștefan Munteanu pot fi puse în lumină, cu certitudine, pornind de la o integrare organică a investițiilor sale în zarea lor teoretică, originară, i.e. în orizontul deschis, în stilistica românească, de gândirea lui Tudor Vianu. Stilisticianul timișorean își asumă, de altfel, el însuși, o asemenea situație inițială, apreciind, fără ezitare, că Tudor Vianu a dat o fundamentare teoretică nouă acestei discipline...” și afirmându-și în repetate rânduri, afilierea la această „nouă direcție” în stilistica românească⁵. Nu cred că greșesc când intuiesc, din capul locului, la nivelul cel mai adânc al efortului de „sinteză”, premisa implicată că „noua fundamentare” a disciplinei, asigurată de marele estetician român, certifică, în ultimă instanță, posibilitatea de depășire definitivă a gravului impas teoretic provocat, pe de o parte, de insuficiența radicală a temeiului de principiu al lingvisticii pozitivistice a acestui secol, iar pe de altă parte de „dizolvarea” croceană a „artei în limbă” și de confuzia anihilantă a lingvisticii generale cu estetica (v. *infra*). Investigațiile sale în domeniul teoriei stilistice se întemeiază, în orice caz, în mod direct și explicit, pe celebra teză a lui Tudor Vianu conform căreia „stilistica operelor literare este o prelungire a stilisticii limbii comune, după cum expresivitatea [din opera] scriitorilor este o prelungire a puterii generale de expresivitate a limbii, o potență mai înaltă a acesteia”⁶. S-ar putea afirma, în mod global, că toate achizițiile conceptuale dobândite în scrierile lui Ștefan Munteanu nu urmăresc, în fond, altceva decât să contribuie la o elaborare cât mai dezvoltată și la o consolidare, în consecință, a acestei poziții de principiu a noii stilistici românești.

Pentru a circumscrie cât mai concis punctul de pornire al cercetărilor sale, să ne amintim că noua întemeiere, propusă de Tudor Vianu (și desăvârșită numai prin excepționalul studiu *Simbolul artistic*, apărut în 1966, după moartea sa), era departe de a fi împărtășită în știința lingvistică a timpului. Nu este, desigur, acesta locul potrivit pentru o reconsiderare a faimoasei dezbateri din umanistica noastră, care a polarizat cele mai importante forțe din lingvistica epocii împotriva preconizatei extinderi a stilisticii („lingvistice”) asupra domeniului „expresivității” literare sau poetice. Este suficient să subliniem, aici, că cei mai de seamă lingviști ai vremii (între care I. Iordan, Al. Graur ș.a.) nu puteau accepta, în principiu, teza fundamentală a continuității de natură între „expresivitatea” limbii și cea a operelor poetice, respingând, în consecință, și posibilitatea situării pe o bază unitară a „stilisticii lingvistice” cu cea „literară”⁷. Mi se pare, dincolo de orice dubiu, că aspectul cel mai pregnant

reiterarea unei asemenea exigențe, notând: „On n'a pas cependant renoncé aux grandes synthèses. Celle de Mircea Borcilă, «Aspecte ale unei sinteze teoretice în stilistică» (*Cercetări de lingvistică*, nr. 17, 1972, p. 309-321) pourra paraître un peu large...” (p. 27). Nu voi fi acuzat, sper, de falsă modestie, dacă mă văd obligat să reamintesc, aici, că încercarea mea din 1972 era, pur și simplu, o dezbateri (un „review-article”) pe marginea cărții lui Ștefan Munteanu al cărei titlu l-am preluat și în fruntea însemnărilor de față.

⁵ *Stil...*, p. 65; vezi *idem*, p. 13, 16, 64-69 ș.a.; *Preliminarii...*, p. 20; *Introducere...*, *passim*.

⁶ T. Vianu, *Stilistica literară și lingvistică*, în *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*, București, E.S.P.L.A., 1957, p. 141; citat de Șt. Munteanu, *Stil...*, p. 67.

⁷ O evaluare globală a acestui moment al stilisticii și lingvisticii românești oferă una din cele mai strălucite „élève” ale profesorului Ștefan Munteanu, Ileana Oancea (*Istoria stilisticii românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 247-270).

al aportului lui Ștefan Munteanu, în acest context, constă tocmai în argumentarea sistematică și temeinică a necesității de a unifica cele două stilistici, pe fundamentul comun avansat de Tudor Vianu, și de a legitima, în consecință, extensiunea stilisticii „lingvistice” și asupra „expresivității” operelor literare. Cred că nu exagerez când afirm că cercetările sale au contribuit în măsură decisivă la rezolvarea acestei celebre dispute în filologia românească, înclinând definitiv balanța în favoarea stilisticii „integratoare”. Această evaluare de ansamblu poate fi sprijinită, înaintea oricărei alte considerații, prin faptul „istoric” că însuși Alexandru Graur avea să recunoască, în mod deschis, discutând cartea lui Ștefan Munteanu din 1972, că „excelenta lucrare” a stilisticianului timișorean a constituit, pentru el, „c o t i t u r a c e a m a r e în gândire”, în această privință, și să admită, fără nici o rezervă, că izbânda conceptuală înregistrată în acest fel „deschide noi perspective studiilor de stilistică”⁸.

Dimensiunea cea mai fecundă a contribuției teoretice a lui Ștefan Munteanu se relevă, însă, dincolo de efectul de suprafață al realizării unei asemenea „reconcilieri” (oricât de importantă va fi fost aceasta pentru filologia noastră), în extraordinarul efort de clarificare, pe această cale, a înseși fundamentelor teoretice ale diverselor orientări din sfera stilisticii contemporane. Acesta este, cred, elementul esențial prin care eforturile stilisticianului român se înscriu, ca un aport valoros, exigenței capitale ce se impunea în fața dezvoltării istorice a stilisticii pe plan european⁹. Mi se pare, mai mult, că pot intui, în lucrările sale, semnele certe ale căutării unui alt *prund primar*, pe care să se întemeieze, în întregime, nu numai orientările divergente din cadrul stilisticii, ci, înainte de toate, însăși știința lingvistică a acestui secol. Mai mult decât în oricare din cercetările similare contemporane, în aceste scrieri ne întâmpină, într-adevăr, un examen critic extraordinar de sever la care sunt supuse principiile fundamentale ale celor două mari direcții ale lingvisticii, care își disputau (și își mai dispută) dreptul unic de „legitimare” conceptuală a disciplinei stilisticii. Va trebui recunoscut, desigur, aici, unul din meritele cele mai însemnate ale stilisticianului nostru: lucrările sale argumentează - în linii mari, dar cu vigoare și, de cele mai multe ori, cu coerență - necesitatea unei „revizuiră” radicale a platformelor conceptuale ale celor două „lingvistici” (cea „pozitivistă” - pe de o parte; cea „idealistă” - pe de altă parte), *din unghiul specific al incapacității acestora de a furniza un cadru adecvat pentru explicarea nereducționistă a fenomenului fundamental al „expresivității stilistice”* (în sensul cel mai cuprinzător al acestui concept, circumscris deja de Tudor Vianu). Cred că nu mă amănesc când surprind profilându-se, în același timp, pe versantul pozitiv al acestei cutezătoare dezbateri critice, o orientare sigură în direcția acelui orizont teoretic cuprinzător ce se profila, deja, începând cu anii 50-60,

⁸ Alexandru Graur, *Ce sînt stilurile?*, în „România literară”, V, 1972, nr. 35, p. 11 (spațierea M. B.)

⁹ Exigența unei asemenea „clarificări a fundamentelor teoretice” fusese formulată, încă din 1953, de marele lingvist Eugen Coșeriu, într-un text esențial, care a rămas, din păcate, trecut cu vederea în stilistica europeană, până la integrarea în *El hombre y su lenguaje*, Madrid, Gredos, 1977 (p. 209-213).

chiar în „tăcuta”, dar formidabilă, „revoluție” a lingvisticii integrale.

Consemnând, aici, foarte, succint numai câteva din principalele repere ale acestei orientări, trebuie amintit că Ștefan Munteanu articulează, în primul rând, încă din 1972, o foarte pătrunzătoare critică, din unghiul menționat, a fundamentelor conceptuale ale lingvisticii saussuriene¹⁰. Demersul său se sprijină, firește, pe celebrele „obiecții” formulate încă de A. Meillet, A. Alonso și atâția alții, privind „uitarea prezenței omului în limbă” sau „sacrificarea esențialului” prin „insistența asupra aspectului sistematic al limbii etc. Ceea ce îmi apare ca deosebit de valoros în paginile stilisticianului nostru este, însă, dezvoltarea hotărâtă a examenului său critic într-o direcție mult mai temeinică decât cea a revizuirilor „clasice”. Analiza sa nu urmărește, astfel, doar „recuperarea” unei dimensiuni a „expresivității” în conceptul saussurian al „limbii”, în sensul propus deja de însuși elevul lui F. de Saussure și întemeietorul „stilisticii limbii”, Ch. Bally, și nici simpla „adăugare” a unei lingvistici complementare, a „vorbirii” sau „discursului”, în sensul promovat, în epocă, de un E. Benveniste și de cei care l-au urmat. Mi se pare, dimpotrivă, că Ștefan Munteanu întinde, în ultimă instanță, să respingă înseși presupuzițiile funcționale și sociologice ale conceptului de „langue”, atâta timp cât acestea nu pot face dreptate „factorului individual”, pe care îl consideră, pe drept cuvânt, ca definitoriu pentru limbajul uman. Se poate afirma, astfel, fără riscuri, că demersul său critic consacrat „fundamentării lingvistice a expresivității” urmărește din acest unghi, mai mult decât o simplă „legitimare” a obiectului stilisticii în raport cu concepția cadru a lingvisticii „limbii”, și că el vizează, în cele din urmă, o concepție cu totul nouă, bazată pe o adevărată răsturnare a raporturilor dintre limbă și vorbire, în felul în care acestea fuseseră gândite inițial și se mențineau, încă, în tradiția saussuriană¹¹.

Exigența de principiu a reconstrucției unei stilistici lingvistice, pornind de la un alt fundament conceptual în știința limbii, apare afirmată răspicat, și în repetate rânduri, în scrierile lui Ștefan Munteanu. Întreaga sa argumentație din capitolul central al cărții din 1972 pornește, astfel, de la postulatul că „factorul individual în limbă” constituie, în ultimă analiză, „ceea ce este real în vorbirea omenească, și ceea ce justifică în definitiv existența sistemului limbii”¹². Din acest punct se desfășoară, apoi, demontarea sistematică a separării și reliefării conceptului abstract al „limbii”, „ca entitate existentă în sine și suficientă sieși, grație rețelei de raporturi contractate între elementele ei, care se definesc și se determină reciproc”¹³. Relevantă în această analiză mi se pare, însă, nu atât denunțarea, ca atare, a irealității autonome a „paradigmelor” și „categoriilor” sistemului — care, subliniază permanent autorul, „nu au existență «în sine»”, ci numai în „realul vorbirii omenești” —, cât, mai ales,

¹⁰ Examenul critic, deosebit de sever, este întreprins mai ales, în capitolul central din *Stil...*, intitulat *Fundamentarea lingvistică a expresivității poetice* (în sp., p. 101-112).

¹¹ Această atitudine tranșantă, argumentată în loc. cit. supra, 10), mi se pare că devine, însă, din păcate, sensibil atenuată în lucrările ulterioare.

¹² *Stil...*, p. 102.

¹³ *Op. cit.*, p. 107.

insistența cu care se afirmă înțelegerea autentic „funcțională” a limbilor istorice, prin raportare la finalitatea fundamentală a limbajului. Considerarea verificată a „complexului de virtualități”, ca „joc” autonom al „contrastului și opozițiilor”, are tocmai consecința nefastă de a obscuriza această funcție primordială, întrucât „nu lasă descoperită înțelegerea limbii prin ceea ce semnifică ea ca fenomen uman în raport cu cel care o folosește, acestea fiind de fapt rațiunea de a fi a limbii, atributul ei esențial și original”¹⁴. Cred că nu greșesc când întrezăresc în argumentarea acestui aspect crucial, în lucrările la care mă refer, intuiția de mare adâncime a funcției lingvistice nucleare, a „semnificării”, în cadrul căreia stilisticianul timișoarea înțelege că trebuie integrate și explicate atât „sistemul limbii”, cât și „expresivitatea stilistică”, în sensul ei cel mai larg¹⁵.

Un loc aparte în această critică radicală a conceptului central al lingvisticii pozitivistice îl ocupă, fără îndoială, respingerea concepției saussuriene a „limbii” în dimensiunea fundamentării ei *sociologice*. Exegeza analitică schițată, în această privință, nu a beneficiat, din păcate, de magistrala demonstrație a erorii sociolingvistice durkheimiene, furnizată în capodopera lui E. Coseriu din 1958¹⁶. Observațiile lui Ștefan Munteanu converg, însă, cel puțin, în direcția principală a acestei demonstrații. „Desconsiderarea vorbirii”, prin aruncarea peste bord a *intuiției vorbitorului individual*, și „privilegierea” unui construct fictiv al „masei” nu mai erau, de altfel, pentru lingvistica românească a vremii, o chestiune de pură „teorie”, ci țineau chiar de platforma legitimatoare a unei ideologii și a unui întreg sistem politic. Cu atât mai instructivă mi se pare, în acest context, reacția vehement criticată — deși, pe alocuri, firește, voalată! — din scrierile urmărite. Asociindu-se lui M. Leroy, stilisticianul timișorean subliniază, astfel, sub forma unei întrebări retorice, că situarea pe o asemenea poziție, cvasigenerală în lingvistica noastră de atunci, echivalează cu „a transforma într-o dogmă lingvistică criteriul *constrângerii sociale*, pe care Durkheim îl formulase pentru sociologie” și „a risca mai ales, să subestimăm *forța creatoare și influența individului*”¹⁷. Argumentarea extinsă și insistentă a raporturilor profund dialectice dintre factorul „individual” și cel „social” în fenomenele lingvistice a contribuit, cu siguranță, în mare măsură, la ceea ce Al. Graur a numit „cotitura cea mare” în gândirea lingviștilor români ai epocii, limpezind, ca atare, calea către o întemeiere unitară a stilisticii lingvistice și a celei literare (*supra*). O consecință mai directă și extrem de importantă a poziției câștigate, (și) prin eforturile lui Ștefan Munteanu, în această privință, mi s-a părut și mi se pare, și astăzi, a consta în stabilirea implicită, pe această cale, a *priorității de principiu* a unei „*stilistici a expresivității*” — bazate pe înscrierea subiectivității în însăși

¹⁴ *Op. cit.*, p. 105; *Introducere*, p. 21.

¹⁵ Trebuie subliniat că autorul schițează, în aceste lucrări, premisele unei „fundamentări filosofice” a acestei funcții (făcând apel, din capul locului, la gândirea hegeliană - cf. *Stil...*, p. 101; *Introducere*, p. 122-125), urmărind, apoi, în mod special, problema unei *fundamentări epistemologice* a unei „științe a individualului”, în activitatea de vorbire (*Stil...*, p. 20, 106-107; *Introducere*, p. 25 și urm.).

¹⁶ E. Coseriu, *Sincronia, diacronia e historia. El problema del cambio lingüístico*, Madrid, Gredos, 1958/1988, p. 32-40.

¹⁷ *Stil...*, p. 105 (subl. n. - M.B.).

funcționarea primară a semnului lingvistic — în raport cu abordarea sociologică, a unei „stilistici funcționale”, care se întemeia, pe atunci, la noi, în credința posibilității de integrare ulterioară a „variabilității individuale” (inclusiv în manifestările ei literare)¹⁸.

Sensul general al demersului urmărit până în acest punct este departe de a se restrânge, însă, la respingerea fundamentelor teoretice ale lingvisticii pozitivistice și el nu presupune, în nici un caz, o situație alternativă pe poziția de principiu a direcției idealiste în lingvistică. Ștefan Munteanu exclude, din capul locului, cum am văzut, „dizolvarea” croceană a „artei în limbă” și consideră că ea face „imposibilă”, de fapt, nu numai întemeierea legitimă a stilisticii, ci și a lingvisticii științifice ca disciplină autonomă (*supra*). În consecință, el va refuza, fără ezitare, atât „fundamentul teoretic al concepției” lui Karl Vossler¹⁹, cât și eforturile întreprinse, în același spirit, în cultura noastră, de D. Caracostea, pentru legitimarea unei stilistici lingvistico-estetice, care ar urmări să „topească” expresivitatea poetico-literară într-o *expresivitate estetică a limbii*²⁰. Mai mult, deși recunoaște ca un „merit” atenția acordată „valorilor individuale” și „preocuparea cu factorul estetic în limbă”, stilisticianul timișorean se disociază, destul de tranșant, și de acei lingviști și stilisticieni contemporani care „merg pe drumul neolingvisticii, inspirate de filozofia lui Croce”, în primul rând în spațiul culturii italiene²¹. Singurul pilon axial, asupra căruia Ștefan Munteanu se oprește cu insistență, în spațiul „tradiției idealiste”, este Leo Spitzer, iar rațiunile judecății sale mi se par cu totul semnificative. Esențial pentru stilisticianul nostru se dovedește, înainte de toate, faptul că, prin concepția lui Spitzer, „se anihilează distincția [n.n. separația] arbitrară făcută — din puncte de vedere deosebite — de Bally pe de o parte și de Vossler de cealaltă, în ce privește domeniul stilisticii”²². Fără să împărtășească întrutotul soluția marelui umanist austriac (căruia îi obiectează, ca și lui Vossler, „ignorarea unității dialectice între individual și general în limbă”), Ștefan Munteanu își asumă, în mare parte, „fundamentarea mai trainică” a noțiunii de stil în opera acestuia, relaționând-o direct la noua întemeiere a stilisticii românești propuse de Tudor Vianu. El apreciază, chiar, că „viziunea largă” a esteticianului nostru „amintește de ideile lui Leo Spitzer” („ale cărei teorii au avut, de bună seamă, influență asupra concepției cercetătorului român”) și va urmări, la rândul lui, să valorifice abordarea „individual psihologică” spitzeriană asupra fenomenului expresivității stilistice, în încercarea de a

¹⁸ Vezi discuția amănunțită asupra raporturilor de principiu dintre cele două abordări în textul meu citat în nota 3 (*supra*).

¹⁹ *Stil...*, p. 44; vezi și *idem*, p. 42-45.

²⁰ Doresc să reafirm, însă, aici, opinia că Ștefan Munteanu se dovedește prea puțin receptiv în raport cu gândirea lui D. Caracostea (v. *Aspecte...*, p. 311).

²¹ *Stil...*, p. 105 și urm. Critica premiselor croceene, preluate în această tradiție, apare focalizată în *Introducere...*, p. 268-270, asupra negării caracterului obiectiv al semnificațiilor (mai ales „gramaticale”) și a refuzului de legitimare a demersului conceptual analitic. Pentru valorificarea filozofiei croceene, vezi, însă *infra*.

²² *Stil...*, p. 37.

consolida «puntea de trecere», aruncată din ambele direcții, „între stilistica limbii și stilistica literară”²³.

Elementele comentate succint, aici, sunt suficiente, cred, pentru a proba că eforturile lui Ștefan Munteanu în direcția clari. cărri fundamentelor teoretice ale „stilisticilor” contemporane se înscriu pe calea unui examen critic pătrunzător al concepțiilor lingvistice care stau la originea acestora. Atât „cuprinderea prea îngustă”, cât și „evoluția divergentă” a principalelor direcții din stilistica veacului apar explicate, astfel, prin deficiențele radicale ale „temeiurilor” lingvistice originatoare, iar singura soluție pentru reconstrucția unitară a unei științe integrale a „expresivității” i se impune stilisticianului nostru, la capătul acestui examen aprofundat, cea a unei reorientări conceptuale, într-un spirit nou, a înseși bazei de principiu a științei limbajului. Nu supralicitez, sper, când voi încerca să semalez pur și simplu, aici, în lucrările acestui important stilistician român câteva elemente care mi se par că îndreaptă reflecția constructivă în aceeași direcție în care se deschideau, încă de la începutul acestei jumătăți de secol, orizonturile noii concepții lingvistice „integrale”.

Demersul critic abia schițat situează, deja, în linii destul de clare, preconizata nouă bază de pornire într-un punct anterior atât reducăției saussuriene a subiectivității din „limbă”, cât și confuziei croceene a limbii cu arta. „Meritul elevilor lui Saussure” și, în primul rând al lui Bally — dincolo de soluția (extensiv restrictivă și comprehensiv insuficientă) pe care o propun! —, i se pare, în acest context, lui Ștefan Munteanu a fi, în primul rând, *întoarcerea spre concepția mai veche că limbajul e o activitate*²⁴. Este vorba, evident, aici, de „concepția” lui Wilhelm von Humboldt, a limbajului ca *enérgeia*, pe care stilisticianul nostru o întrezărește, încă din 1972, ca singura soluție teoretică aptă să legitimizeze „funcția expresivă” prin înscrierea ei în chiar „funcția fundamentală a limbajului în general”²⁵. Numai o întemeiere consecventă a științei lingvistice pe o asemenea bază de principiu — pe care Saussure, pe de o parte, o trădează (fiecare în altă direcție!) — ar putea asigura și fundamentul unitar pentru reconstrucția unei mari discipline *moderne* a stilisticii, așa cum o întrevăzuse Tudor Vianu și, parțial, Leo Spitzer. Principiul fondator al acestei noi discipline este implicat, cum observă pătrunzător Ștefan Munteanu, în chiar temeiurile lingvisticii humboldtiene. Pentru o asemenea viziune, funcția expresivă a limbii „nu contrazice funcția poetică, ci dimpotrivă își găsește în limba artistică una din formele cele mai desăvârșite de manifestare”²⁶. Pe acest punct arhimedic se întemeiază, de fapt, cum am văzut, din primul moment, întregul proiect al noii orientări în stilistica românească.

²³ Pentru evaluarea aprofundată a concepției lui Spitzer, ar trebui văzut, pe lângă secțiunile speciale din *Stilul...*, p. 15-22, 45-48, și *Preliminarii*, p. 7-9; *Introducere*, p. 29 și urm.

²⁴ *Stilul...*, p. 102. Vezi și precizarea explicită din nota 5: „Ideea că limbajul este activitate (*enérgeia*), și nu lucru (*érgon*) fusese formulată, cum se știe, mai întâi de W. von Humboldt”. Pentru o disociere, insuficient de clară, a acestui concept de interpretare a lui Bally, ca „tendință” de integrare „în serviciul acțiunii”, vezi *idem*, p. 21-22, 103; *Introducere*, p. 63-64.

²⁵ *Stilul...*, p. 37.

²⁶ *Op. cit.*, p. 38.

O situație, într-un asemenea spirit („humboldtian”), a fundamentelor științei lingvistice presupune, însă, înainte de toate — cum a demonstrat-o, cu strălucire, încă din anii '50, Eugeniu Coseriu —, o schimbare radicală a perspectivei de abordare” și, în același timp, o disociere cardinală a planurilor de manifestare a funcției lingvistice²⁷. Ștefan Munteanu este, dacă nu mă înșel, cel dintâi teoretician care își pune, deschis, în România, problema posibilității de revoluționare, în acest sens, a științei limbajului. Iată o întrebare capitală, în această privință, care reia, aproape *ad litteram*, la începutul unei secțiuni cruciale, formula cheie a întemeietorului lingvisticii integrale: „A b o r d a r e a s t u d i u l u i l i m b i i d i n p e r s p e c t i v a v o r b i r i i înseamnă oare înstrăinarea cercetării de obiectul ei?”²⁸. Este adevărat că nici răspunsul la această întrebare și nici problematica, extrem de dificilă și de complexă, derivată din ea nu apar dezvoltate consecvent, în lucrările stilicianului timișorean, în sensul riguros și coerent al elaborărilor de la baza lingvisticii integrale. Mi se pare important să se recunoască, totuși, câteva coordonate esențiale ale noii stilistici ce se prefigurează, în lucrările lui Ștefan Munteanu, pe fundalul implicit al unei presupuse reorientări, în acest spirit, a științei limbajului.

În privința redefinirii obiectului stilisticii, am semnalat, deja, înrudirea profundă în definirea „f u n c Ț i e i s e m n i f i c a t i v e”, adoptată de stilician ca gen proxim, pornind de la premise filosofice comune. Un element tot atât de hotărâtor, în această privință, îl reprezintă, desigur, întemeierea conceptului „expresivității”, atât teoretic, cât și practic, pe factorul cardinal al „i n t u i Ț i e i”. În pofida criticilor, semnalate, la adresa concepției și tradiției lingvistice croceene (*supra*, nota 21), Ștefan Munteanu consideră, și el, fără nici o rezervă, că atât lingvistica, cât și stilistica, îi datorează filozofului italian asumarea constitutivă a acestui „fapt” de însemnătate capitală²⁹. Pe aceste premise comune se întemeiază, apoi, și cea de-a treia coordonată esențială pentru noua definire a obiectului stilisticii: „creativitatea”, „libertatea de alegere” etc. este o dimensiune implicită în însăși esența fenomenului lingvistic și ea nu poate constitui un principiu distinctiv pentru delimitarea domeniului propriu al stilisticii. Modul în care Ștefan Munteanu combate soluția devenită „clasică” în eforturile internaționale de reconstrucție a noii stilistici — soluție promovată, mai întâi, de cunoscutul latinist francez J. Marouzeau — comportă, pentru mine, o asemănare izbitoare cu critica schițată, încă din 1953, de către E. Coseriu³⁰. Aspectul decisiv al argumentației se sprijină, în ambele cazuri, pe teza că „alegerea” între diverse „variante de expresie” nu poate constitui un criteriu distinctiv al „stilistului” și/sau „expresivității” și că este necesară o „altă explicație”, care să implice însăși funcționarea internă sau, chiar,

²⁷ Mă refer, aici, în primul rând, la studiul din 1956, *Determinación y entorno*, la care face referire expresă și Șt. Munteanu (*Stilul...*, p. 83).

²⁸ *Stilul...*, p. 105.

²⁹ *Introducere...*, p. 125.

³⁰ Vezi *loc. cit.*, nota 9 (*supra*).

faimoasa „formă internă”, pe care amândoi învățații nu se sfiesc să o reactualizeze în acest nou context³¹.

Se cuvin a fi consemnate, în cele din urmă, și aspectele cruciale prin care proiectul noii stilisticii dobândește, în scrierile lui Ștefan Munteanu, și o hotărnicire clară a principalelor *subdomenii* ale expresivității (și, inclusiv, ale disciplinei). Convingerea mea este că, în această privință, stilisticianul timișorean dezvoltă sugestiile lui Tudor Vianu prin recursul direct și explicit la concepția trihotomiei planurilor lingvistice, elaborată de Eugeniu Coseriu.

Astfel, în dezbaterea asupra „orientărilor actuale”, din *Stil și expresivitate poetică*, autorul încheie secțiunea a doua, consacrată „fundamentării lingvistice obiective a cercetării stilistice”, prin apelul expres la disocierea cardinală coseriană, din *Determinación y entorno*, între „stilistica lingvistică ce se identifică cu o lingvistică sau o gramatică a vorbirii” și „stilistica literară”, care este „o lingvistică a textului literar”³². Această delimitare de planuri, care i se pare „demnă de luat în seamă”, reappare invocată, apoi, din surse coseriene ulterioare, în *Preliminarii la o istorie a limbii române artistice*, tocmai pentru a tranșa, în mod definitiv, relația dintre stilistica lingvistică și cea literară: „putem spune, împreună cu E. Coseriu, că tehnica literară (numită de noi *artă literară*) nu este pur și simplu tehnică lingvistică; ea este o tehnică de un alt nivel, pentru care semnificațiile lingvistice sunt, la rândul lor, semne pentru o semnificație superioară. Această semnificație, numită de E. Coseriu *înțeles* sau *sens*, noi credem că o putem numi semnificație metaforică sau simbolică...”³³. În sfârșit, aș putea spune, fără să exagerez, că întreaga *Introducere în stilistica operei literare* se sprijină, în conceperea unității de profunzime a celor două domenii centrale ale stilisticii, pe teza fundamentală a lui E. Coseriu, conform căreia „limba poetică” nu poate fi concepută ca „o întrebuințare, între altele, a limbii”, ci ea trebuie considerată ca „realizare a tuturor posibilităților lingvistice”³⁴.

Imaginea de ansamblu, schițată atât de sumar, aici, prin cele câteva coordonate principale invocate, este suficientă, cred, pentru a putea conchide asupra adevăratelor temeuri ale contribuției lui Ștefan Munteanu în domeniul teoriei stilistice românești. Nu am ajuns să mă refer, evident, la conținutul specific al conceptelor sale fundamentale, la formularea obiectivelor și a demersului descriptiv operațional, ilustrat în spațiul faptic al stilisticii românești. Dacă orizontul conceptual în care se dezvoltă demersul său stilistic trebuie înțeles însă în modul configurat aici, atunci se poate afirma, de pe acum, fără nici o ezitare, că lucrările sale furnizează unul din pilonii de sprijin cei mai trainici și mai importanți pentru construcția noii stilistici românești.

³¹ Șt. Munteanu, *Stilul...*, p. 127-131; *Preliminarii...*, p. 13-14. Acesta este, poate, adevăratul „nucleu generativ” al noii definiții a obiectului stilisticii, la ambii învățați.

³² *Stil...*, p. 83.

³³ *Preliminarii...*, p. 11.

³⁴ *Introducere...*, p. 40.

STIL ȘI EXPRESIVITATE POETICĂ SUR LA CONTRIBUTION THÉORIQUE DE ȘTEFAN MUNTEANU (RÉSUMÉ)

L'auteur se propose de faire une analyse critique des ouvrages de stylistique de Ștefan Munteanu, professeur à l'Université de Timișoara, pour aboutir à la conclusion que les livres discutés représentent des contributions importantes, des points de départ qui fondent une nouvelle stylistique roumaine

COERENȚĂ LINGVISTICĂ SECUNDĂ ÎN POEZIA LUI

Nichita Stănescu

de

SIMONA CONSTANTINOVICI

(Timișoara)

În lirica românească, Nichita Stănescu a creat nu numai o viziune nouă asupra poeziei, asupra modalităților de producere a versului modern, ci și o altă gramatică — cu toate straturile pe care aceasta le presupune — și un alt lexic, în care, într-o primă fază, cuvântul sare din matcă, se detașează de sistemul lingvistic căruia îi aparține, devine element destructor, capabil să frângă semnificații uzuale, după care, într-o fază secundă, el reîntră în matrice, „se calmează”, în numele unui nou spațiu lingvistic. Cuvântul ca semn poetic nu poate exista în afara actului creației, el se făurește în însuși actul creației, prin negarea dialectică a semnului lingvistic. Semnul poetic este, așadar, un semn de gradul al doilea, care-și afirmă dimensiunile sale individuale, concrete¹. Știm că limbajul poetic se definește ca domeniu al „libertăților” (libertatea semnului poetic), pe când limba literară este domeniul „constrângerilor” — corespunde normei în terminologia lui Coșeriu —. În numele acestei libertăți, textul modern, prin urmare și poezia lui Nichita Stănescu, se creează pe sine din mers, obstacolul cel mai mare cu care are a se confrunta scriitorul fiind limba însăși, de unde și nevoia de spargere a tiparelor acesteia, de rezămisire a ei.

La Nichita Stănescu — fapt, de altfel, valabil pentru o suită de poeți moderni — cuvântul e mai mult decât semn, decât literă scrisă, este reîntruparea eului artistic după sfârșirea în idee². Nichita se vrea născocitorul unui cosmos lingvistic secund, altul decât cel instituit pe cale evolutivă, în limitele unui spațiu geografic și socio-cultural dat. E un sistem inedit, pe care, la început, îl practică — cum e și firesc — numai el, născocitorul.

Prin ce se deosebește creația stănesciană de supraréalism sau postmodernism? Neîndoielnic, prin gradul său înalt de coerență lingvistică și ideatică. Ca și Mallarmé sau, pe un alt plan, Paul Claudel, el, poetul Nichita Stănescu, este căutătorul unei stări pure, absolute, a poeziei și, de ce nu, a cuvântului însuși ca mobil și pretext al ei.

Structura stilistică a liricii stănesciene presupune multiple violări ale regulilor de sistem prin creații lingvistice inedite, prin invenții lexicale și morfo-sintactice. Cum spunea Marian Papahagi³ într-un studiu dedicat textului

¹ Michael Riffaterre, *La métaphore filée dans la poésie surréaliste*, in „Langue française”, 3, 1969, p. 46-60.

² Dumitru Irimia, *Stilistica și problema cercetării limbajului poetic românesc*, în *Metodologia istoriei și criticii literare*, București, Editura Academiei, 1969, p. 189-198.

³ Marian Papahagi, *Poezia lui Nichita Stănescu*, în *Exerciții de lectură*, Cluj-Napoca, 1977, p. 178-185.

stănescian: „Nichita Stănescu este departe de a fi un experimentator în poezie. El este mai mult decât atât, un inventator. Și, totuși, nu spectacularul invențiilor sau asociațiilor lingvistice este cel care frappează, ci efortul de sistematizare și organizare, de creare a unui cosmos al vorbirii”. Afazia, agramaticalul (căutat, voit, creuzet al disperării lingvistice), neputința desprinderii de forma greoaie și conținutul restrictiv al vocabulelor, de carnalitatea lor obsedantă nu sunt la acest poet anomalii, ca la poeții suprarealiști, ci se înscriu în sfera „necuvintelor”, misterios tărâm lingvistic secund. Ca în creația lui Blaga, cel care a plăsmuit și folosit pentru prima dată în literatura română derivatul *necuvânt*⁴, în poemul *Ulise* din volumul *Corăbii de cenușă* („Dar pe liman ce bine-i / Să stăm în necuvânt, / și fără de-amintire / și ca de subț pământ, / s-auzi în ce tăcere, / cu zumzete de roi, / frumsețea și cu moartea / lucrează peste noi.”), *necuvânt* reprezintă antonimul termenului *cuvânt*. Pe plan semantic, *necuvântul* echivalează starea de tăcere, ideală creației, pauza, albul dintre cuvinte, dar și tot ceea ce nu poate fi exprimat prin cuvinte, acea parte a existentului și inexistentului care nu se lasă îmbrăcată în cuvinte, rostirea interioară.

Nu suntem de acord cu una din afirmațiile criticului Marin Mincu, din articolul „Poetul vorbit de limbaj”: „Nichita Stănescu va vrea să scrie cu negația acestor semne, așadar cu necuvintele. Starea de necuvânt ar fi starea poetică râvnită de acesta, acea stare în care nu se mai simte nevoia ca ceva să se exprime prin altceva, când autonomia semnificantului și a semnificativului sunt totale, nemaidând naștere la acel șir infinit de determinări între sfera semantică și cea sintactică.”⁵. Situarea în relație semantică de antonimie a vocabulelor *cuvânt* și *necuvânt* nu înseamnă, de fapt, negarea unuia din acești termeni prin afirmarea celuilalt, ci coexistența lor. *Necuvântul*, așadar, nu va fi la Nichita negarea *cuvântului*, ci o situație dincolo de *cuvânt*, într-o felie de realitate superioară, oarecum detașată de rigorile îndelung erodate ale normelor limbii literare. Foarte greu de asimilat astfel de norme lingvistice inedite, cum sunt cele propuse de textul stănescian și care creează un adevărat cosmos de metafore poetice. Spațiul lingvistic generat de poezia lui Nichita se sprijină pe o circulație năucitoare de metafore. Limba creată de acest poet modern este, astfel, o supralimbă, o supradimensiune lingvistică, o limbă secundă derivată, cu efort dulce-amar, din limba maternă.

Folosirea unor forme morfo-sintactice sau lexicale inedite, unele cu greu acceptate de sistemul limbii române, dovedește faptul că, pentru Nichita, cuvintele sunt insuficiente și neîncăpătoare; oricât le-ar supune repetiției, figură de stil dragă acestui poet - Nichita nu le simte tari, potente și, de aceea, „se încăpățânează” să folosească creații lexicale rare, secvențe sintactice cu totul neobișnuite etc. El răstoarnă logica, ordinea firească a cuvintelor în limbă, în numele coerenței unui nou univers lingvistic și poetic. Forma cuvintelor, poetul o lămurește, o șlefuieste, astfel încât ea să concorde cu cântecul său de lebedă. Joc tragic, jocul său lingvistic. Un ludic dezarmant și tragic în același timp,

⁴ G. I. Tohăneanu, *Cuvinte românești*, Timișoara, Editura Facla, 1986, p. 130.

⁵ Marin Mincu, *Poetul vorbit de limbaj*, din *Jurnal de cărți*, vol. III, București, Editura Eminescu, 1982, p. 100-118.

într-un anume fel apropiat de cel arghezian (din ciclurile cu tentă ludică: *Mărțișoare, Cartea cu jucării, Ce-ai cu mine, vântule?* ș.a.).

Nimic nu e întâmplător în creația lui Nichita Stănescu. Coerența lingvistică se iscă la el și se consumă în limitele sensului (chiar dacă acesta îmbracă adesea forma absurdului). Cuvântul la Nichita este ca un balon preaplin ce se sparge în aer, lăsând în urma-i o dâră de sensuri metaforice. Asistăm la o „metamorfozare deductivă (voită, concretă)”, textul stănescian „dezvăluind în chip discursiv, la rece, secretul producerii”⁶, tensiunea și rănilor provocate autorului însuși. Aproape că nu există ciclu, ca să nu spunem poem, în care autorul să nu-și) explice producerea cuvintelor, sau să nu definească starea cuvântului poetic. *Sfânta Evanghelie de la Ioan* începe astfel: „La început era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul. (...) Și Cuvântul trup s-a făcut și s-a sălășluit între noi și am văzut slava lui (...)” și Nichita se raportează mereu, sub diverse forme stilistice, la acest adevăr biblic. Ființa poetică stănesciană vede, aude, pipăie, cu toate organele-i, cuvântul. E o participare organică la ivirea cuvântului. Poate să fie această modalitate o lesnicios-dureoasă apropiere de divin, cel puțin de una din formele divinului. Să urmărim această constatare în câteva din poeziile stănesciene: „Născut dintr-un cuvânt îmi duc înțelesul / într-o pustietate divină”. (*Confundare*); „mâna mea în cinci colțuri ca o stea / începe cuvinte să vadă”. (*Colindă de inimă*); „Uneori mă gândesc și atunci mă schimb în cuvinte”. (*Autoportret cu Grigore*); „Stam rege fix, de piatră și de stea / ținând oprit cuvântu-n gura mea, / necântător”. (*Nod II*); „Visez acel laser lingvistic / care să taie realitatea de dinainte, / care să topească și să străbată / prin aura lucrurilor” (*Necuvinte*) etc⁷.

Cuvântul poetic, mai presus de orice, ne leagă de real până la a deveni realul însuși. Cuvântul și existența, două realități distincte și, totuși, atât de apropiate în concepția stănesciană despre poezie. Cum am mai spus în acest articol, cuvintele ca semne poetice se produc, se nasc în chiar actul creației; de aici apare ca natural caracterul „deformat” al unora, și, prin extensie, teatralitatea limbajului stănescian. „Are loc la Nichita Stănescu o luptă în câmp deschis cu limba...”

În studiul *Comunicarea prin „necuvinte”*⁸, Paula Diaconescu nota câteva „anomalii”, care ar putea ilustra gradul maxim de îndepărtare a textului poetic stănescian de la regulile de funcționare a limbii. Amintim dintre acestea: „negarea” cuvintelor ca unitate semnificativă a limbii și violarea granițelor dintre părțile vorbirii. Cuvintele alese de noi pentru redarea unor cazuri (nenumărate) de perturbare a limbii literare, de deviere de la norme, nu se încadrează în așa-zisele „anomalii” lingvistice pomenite de Paula Diaconescu. Sunt termeni care, departe de a fi purtători de vid semantic, își augmentează permanent potențialul semantic, prin forma lor fonetică și proaspătă neerodată și printr-o integrare morfo-sintactică inedită (de cele mai multe ori). Creațiile

⁶ Eugen Negrici, *Sistematica poeziei*, Cartea Românească, 1988, p. 139.

⁷ Nichita Stănescu, *Poezii*, antologic, tabel cronologic, prefață și comentarii de Ștefania Mincu, București, Editura Albatros, 1987, p. XLI.

⁸ Paula Diaconescu, *Comunicarea prin „necuvinte”*, în SCL, anul XXVI, nr. 5, 1975, p. 485-487.

cu prefixul *ne-* privativ sunt cele mai interesante: *nefrumos* pentru *urât* ("oraș nefrumos / oraș limitat" - *Împotriva mării*); *nenumărare* pentru *mulțime*, *multitudine*, *infinitate* (" în noaptea aceasta e-o singură stea/ și o nenumărare de ceruri albastre." - *Colindă de inimă*); *nemaidespărțit* pentru *nedespărțit* (" de nemaidespărțit perechi" - *Greața*); *neboreală* pentru *sudică*, prin antonimie cu *boreal*, *nordic*, *septentrional* ("Dulci două,/ dubla Nemesis, mortală / în bruma și roua / boreală, neboreală,/ clatină sus/ sufletul meu deșirat" - *Dubla Nemesis*) etc. Poetul modern are bucuria de a crea cuvinte. Nichita zămislește cuvinte pornind de la rădăcini deja existente în limbă. El repetă aceste cuvinte pentru a și le face sieși intime: "jumătate drept ca o stinghie,/ cu capul turtit, cu ochiul fix uitându-se la mine/ și jumătate *ondulă*, *ondulă*, *ondulă*, *ondulă*" (*La Istria*); "*mă înzeiam*, *mă înzeiam*, / nu mai muream, nu mai muream" (*Nod 11*); "Cerc tu, idee/ a mediocrității, /calota sferică, tu,/ burghezie a sferei, *cerc-burg*, *cercburg*/ sân de apă umflată de pești/ (...)/ *cercburg*, oraș pe dos" (*Împotriva mării*); „Tata se *dezduerese* / și eu tot mă mai gândeam la el" (*Moartea tatălui*)⁹.

Și toată această goană după cuvânt, această superbă căutare în concret și în neant nu ostenește la Nichita Stănescu. Cum spunea Marian Papahagi (unul din criticii care se pare că a înțeles sensul profund al poeziei lui Nichita Stănescu și a știut s-o exprime limpede, fără a apela la analize subiective ieftine): „Potrivind cuvinte, poetul e continuu în căutarea ideii până la semnificația ultimă a acestei căutări - ideea de cuvânt. Prin paradox, căutarea unui sens final al posibilității de comunicare ar trebui să ducă la absența rostirii, viziune pură. Tensiunea ultimă a poeziei lui Nichita Stănescu este aceea a părăsirii cuvântului”¹⁰.

SECONDE COHÉRENCE LINGUISTIQUE DANS LA POÉSIE

DE NICHITA STĂNESCU

(RÉSUMÉ)

On a essayé de montrer comment Nichita Stănescu a créé pas seulement une nouvelle vision sur la poésie, sur les modalités de production du vers moderne, mais aussi une autre grammaire et un autre lexique.

Dans une première étape, le mot se détache du système auquel il appartient. Après cela, on assiste à un processus inverse: le mot revient au système, mais sa fonction sera tout à fait différente.

En partant de quelques constatations linguistiques d'ordre général, notre approche a été surtout stylistique. On a choisi les mots qui, dans la poésie de Nichita Stănescu, trouble le système de la langue littéraire. La lutte du poète avec la langue fait apparaître des vocables inédits, les soi-disant *necuvinte* si bien connus lorsqu'on parle de Nichita Stănescu, tels que: *cercburg*, *ondulă*, *a se înzeia*, *a se dezduerese*, *nemaidespărțit*, *nefrumos*, *nenumărare* et la liste reste ouverte, le laboratoire du poète étant illimité.

⁹ Nichita Stănescu, *Fiziologia poeziei*, Editura Eminescu, 1990.

¹⁰ Marian Papahagi, *lucr. cit.*, p. 109.

MODEL LATIN ȘI CONVERGENȚĂ ROMANICĂ ÎN PROCESUL REROMANIZĂRII ROMÂNII LITERARE

de

DOINA DAVID

(Timișoara)

1. Există — remarcă E. Coșeriu¹ — trei tipuri de afinități lingvistice: genealogice, tipologice și istoric secundare sau areale, acestea din urmă, indiferente față de originea limbilor, explicându-se prin apartenența lor la aceleași arii de influențe culturale. Schimbarea lingvistică se produce divergent față de unitatea genealogică, este paralelă din perspectiva apartenenței limbilor la același tip structural și convergentă în cazul unității areale. Astfel, individualitatea românei poate fi definită din punct de vedere genealogic prin faptul că ea este, în structurile esențiale, un idiom neolatin din cadrul Romaniei Orientale, iar din punct de vedere tipologic, prin apartenența la tipul romanic general. Considerată îndeosebi în ipostazele sale mai vechi și populare, limba noastră se caracterizează, în schimb, prin *autonomie areală*, opunându-se, ea singură, ariei romanice occidentale. Este o autonomie determinată „în sens negativ” de faptul că, spre deosebire de celelalte idiomuri neolatine, româna a evoluat mult timp în afara unei influențe directe, substanțiale și constante a latinei clasice și în afara rețelei de influențe romanice reciproce, iar „în sens pozitiv”, de substrat și de contactele specifice cu diverse idiomuri nonlatine². Dialectele limbii române s-au dezvoltat într-o arie periferică a latinității, pe un teritoriu înconjurat de regiuni alogene și aloglotice, astfel că, deși rezistente în structura lor primară (a cărei forță de asimilare a fost adesea remarcată), ele au fost atrase în subarii diferite ale uniunii (ligii) lingvistice balcanice, evoluând influențate de o ambianță psihică, de o „tradiție sufletească” (mentalitate) concretizată într-un mod particular de analiză a lumii externe, specific popoarelor din sud-estul european.

Dialectul dacoromân, azi cel mai evoluat și singurul care a dezvoltat o variantă literară, și-a prelungit în mod specific, în epoca posteroară românei comune, autonomia areală, prin asimilarea de noi elemente nonlatine, în special lexicale, datorate unor influențe parțial necunoscute dialectelor sud-dunărene. Prin aceste elemente, inegal repartizate din punct de vedere diatopic, diacronic, diastratic și diafasic³, dacoromâna „n-a fost atrasă într-o arie lingvistică” diferită de a dialectelor sud-dunărene. În schimb, prin elementele latino-romane asimilate în număr imens într-o perioadă târzie, „plămădită din nou pe

¹ Vezi E. Coșeriu, *Latinitatea orientală*, în „Limba română”, Chișinău, IV, 1994, nr. 3, p. 10 ș. u.

² *Ibidem*, p. 13.

³ Pentru aceste concepte, vezi E. Coșeriu, *Prelegeri și conferințe* (1992-1993), Iași, 1994, p. 59 ș. u.

această cale", ea „s-a depărtat de comunitatea balcanică în care o înglobase mai ales cultura ce ne venea din Bizanț”⁴ (fără însă a fi total desprinsă de această comunitate) și „constituie azi doar o subarie cu trăsături specifice în spațiul lingvistic romanic”⁵.

2. *Reromanizarea*, cum numește S. Pușcariu încetarea autonomiei areale a românei (în cadrul general al limbilor romanice), în urma pătrunderii neologismelor, ne apare, la o analiză atentă, ca proces lingvistic deosebit de complex, asociat cu importante transformări produse în cultura și în viața noastră socială. El a fost identificat de marele lingvist clujean cu o „reîncadrare” în aria culturală romanică și în spiritualitatea romanică⁶. *Fenomenul privește „limba culturii majore”* (G. Ivănescu), acea manifestare a spiritului uman liber, autonom, nesupus constrângerilor naturii, capabil astfel să influențeze evoluția lingvistică. La nivelul dacoromânei populare, reromanizarea este deosebită *calitativ*, se produce ca proces ulterior, secundar și intern, ca „integrare stilistică” în cadrul limbii naționale, datorată prestigiului vorbirii culte.

Întrucât caracterizează varianta literară a românei, reromanizarea implică formarea unei tradiții de cultivare și de modelare estetică a limbii, afirmarea unui ideal lingvistic și artistic, ca și înțelegerea valorii expresiei intenționale, elaborate. Astfel, *pe fondul unei conștiințe de tip clasicist, retoric*, și dezvăluind o primă europenizare (occidentalizare romanică), începuturile procesului se regăsesc în cadrul direcției savante a vechiului scris literar românesc, în planuri multiple ale acestuia, cu deosebire însă în sintaxă și în vocabular, uneori în forme artificiale, chiar de suprariefare stilistică, ca la D. Cantemir⁷. Factor de continuitate cultural-lingvistică, orientarea retorică se manifestă plenar în epoca modernă, cunoscând, pe lângă realizări textuale, și ipostaze teoretice. Ca reflecție lingvistică, retorica sintetizează la noi, în secolul al XIX-lea, o întreagă meditație europeană anterioară și contemporană despre limba literară, în cadrul căreia ideile clasicismului raționalist din epoca luminilor dețin un loc central, *o meditație adaptată la cadrul spiritual* din „secolul naționalităților și al devenirii” și la contextul politic românesc. Ea caută punți de legătură cu romantismul și se lasă subminată de el, își asociază diverse argumente teoretice, împrumutate chiar și din lingvistica comparativ-istorică⁸, fenomene firești pentru o cultură ce evoluează prin „arderea etapelor” într-o perioadă de trezire a conștiinței naționale, de renaștere spirituală, morală, intelectuală, de profunde modificări în toate planurile vieții sociale.

Pe un asemenea suport teoretic, esențial retoric, reromanizarea ne apare ca *reiterare a unor procese caracteristice limbilor și culturilor romanice occidentale*. Ea se desfășoară orientată de anumite *norme panromanice de literarizare*, de ideea exemplarității latine, a unificării, regularizării și purifi-

⁴ S. Pușcariu, *Limba română*, vol. I. Privire generală. București, 1940, p. 375.

⁵ E. Coșeriu, *lucr. cit.* la nota 1, p. 16.

⁶ Vezi S. Pușcariu, *lucr. cit.*

⁷ Vezi Ștefan Munteanu, V.D. Țăra, *Istoria limbii române literare*. Privire generală. Ediție revizuită și adăugită, București, 1983, p. 130-132; Dragoș Moldovanu, *Etapile diferențierii stilistice în proza românească veche*, în LL 1981, vol. III, p. 350 ș. u.

⁸ Vezi Doina David, *Sinteze de limbă literară*, I, Timișoara, 1984, p. 54 ș. u.

cării limbii, a transformării ei într-un instrument adecvat celor mai complexe împrejurări ale comunicării umane. Implicit este confirmată valoarea universală, în ceea ce privește limba literară, a unor principii aparținătoare, la originea lor, clasicismului greco-latin⁹.

Dar ca schimbare de mare amploare și cu rezultate durabile, fenomenul românesc se produce prin „sincronie *distanțată în timp*”, târziu, într-o perioadă critică pentru retorica occidentală, cea care a stat la baza formării limbilor literare romanice. Procesul cunoaște forme particulare la noi, determinate de momentul istoric, de spațiul cultural și de contextul lingvistic în care se desfășoară; el reprezintă „fața românească” și „partea cea mai dramatică” a acelei „*questione della lingua*” pline de consecințe pentru idiomurile romanice apusene¹⁰, este un fenomen dintre cele mai *originale* ale istoriei limbilor neolatine.

3. Cale de împlinire a unității cultural-lingvistice a lumii neolatine, rezultată dintr-un amplu și deliberat efort de literarizare pe baza teoretică menționată, reromanizarea este, pe de altă parte, un *proces obiectiv de adaptare a limbii la necesitățile comunicării sociale*, căci atunci când modifică „tehnica lingvistică”, vorbitorii „urmăresc doar găsirea expresiei potrivite pentru gândurile, sentimentele și intuițiile lor”¹¹. Eficacitatea aplicării normelor de literarizare este condiționată de necesitatea obiectivă a schimbării lingvistice; numai în acest sens se poate vorbi de o determinare socială subiectivă (prin voința omului de cultură) a evoluției limbii literare.

Am putea admite că „fiecare limbă, în oricare dintre fazele sale de dezvoltare, posedă un sistem de mijloace de exprimare adecvat cu toate aspectele realității pe care o are de exprimat” și că „cei ce folosesc limba nu au de exprimat altceva decât ceea ce limba lor poate exprima”¹². „Fără îndoială — subliniază Șt. Munteanu¹³ — că există limite ale limbajului, care sunt, în fapt, limite ale gândirii noastre, înclinate mereu să împingă mai departe hotarele cunoașterii și să le depășească”. Aceasta înseamnă că schimbarea lingvistică apare „atunci când se ivește ceva nou în lumea unde se mișcă și trăiește poporul care vorbește această limbă”, fiind „solidară cu progresul grupurilor sociale”¹⁴. Produsă, astfel, în epoca modernă, ca profundă înnoire, *prin manifestarea principiului creativității în limbă*, reromanizarea românei literare este efectul dezagregării regimului feudal și al afirmării capitalismului la noi, opera unei comunități umane aflate în ascensiune, aspirând la un alt mod de viață decât cel tradițional, la emancipare economică, socială, politică și culturală, la afirmare națională, este opera unei burghezii dornice de instruire, de informare, de știință și învățătură. „Neologismele — scria G. Călinescu în această ordine de

⁹ Cf. Ștefan Munteanu, *Introducere în stilistica operei literare*, Timișoara, 1995, p. 97 ș. u. (despre conceptul retoric numit de latini *decorum*).

¹⁰ Vezi Ileana Oancea, *Romanitate și istorie*. Epistemă clasică și literarizare, Timișoara, 1993, p. 116.

¹¹ Vezi E. Coșeriu, *Sincronie, diacronie și tipologie*, în vol. *Din istoria ideilor lingvistice*, I. Spațiul romanic. Coordonator: Ileana Oancea, Timișoara, 1993, p. 2.

¹² Henri Jaquier, *Babel, mit viu*. Ediție îngrijită [...] de Mircea Muthu, Cluj-Napoca, 1991, p. 148.

¹³ Ștefan Munteanu, *lucr. cit.*, p. 64.

¹⁴ Henri Jaquier, *lucr. cit.*

idei¹⁵ — nu le adoptă un român cult ca să latinizeze o limbă destul de latină, ci ca să urmeze progresul ideilor europene care, cu adaptările naționale de care vorbeam, se exprimă într-o limbă internațională [...]. Neologismele noastre reprezintă înaintarea ideilor și într-un fel adaptarea noastră la cele mai vechi [...], reprezintă vocabularul intelectual european puțin întârziat”. Rezervat în ceea ce privește „determinarea subiectivă” a evoluției normelor, mai precis contribuția ideologiei latiniste la modernizarea românei literare, criticul vede procesul reromanizării ca *adaptare necesară* a „tehnicii lingvistice” (E. Coșeriu) la schimbările din gândirea și din mentalitatea românilor, o evoluție ce presupune tot mai multă depărtare de Orient și deschidere spre Occident.

Reromanizarea a fost un proces *de occidentalizare a limbii literare în dublu sens*: ca atitudine teoretică, prin preluarea ideilor lumii occidentale privind limba culturii (în special, așa cum am menționat, a ideilor retorice), iar pe de altă parte, prin asimilarea unui număr imens de elemente lingvistice, mai ales lexicale și frazeologice, purtătoare ale realităților și gândirii acestei lumi. Necesitatea unui „stil mai adecvat civilizației veacului” (C. Negruzzi)¹⁶ a fost, de altfel, acut resimțită și adesea mărturisită de cărturarii vremii, cu deosebire de reprezentanții generațiilor iluministe: încrezători în calitățile expresive virtuale ale limbii, aceștia i-au constatat „neajungerile” în ceea ce privește capacitatea de comunicare a ideilor noi ale progresului social și cultural.

Ca proces obiectiv de modernizare prin integrare în circuitul valorilor cultural-lingvistice europene, reromanizarea a fost, în esență, o aliniere la occidentul romanic, o occidentalizare *romanică*, așa cum precizează Al. Niculescu¹⁷, a fost un *proces de internaționalizare în spirit latin (neolatin)*. În cadrul lui, neologismele au fost inevitabil „luate din toate limbile deodată”, fiind „în general de origine latină”, cum afirma G. Călinescu¹⁸; ele au, de cele mai multe ori, etimologie multiplă, predominant latino-romanică. Contribuția intermediarilor nonlatini nu poate fi negată, dar aceștia nu au afectat caracterul latin, romanic al occidentalizării românei literare, cu atât mai mult cu cât, alături de greacă, latina a fost principalul izvor al îmbogățirii tuturor limbilor de cultură europene. Pe de altă parte — observa Al. Graur¹⁹ — orice idiom care își asumă rolul de „instrument pentru înțelegerea pe scară internațională” este obligat „să adopte, dacă nu a făcut-o mai înainte, terminologia neolatină”. Este adevărat, însă, că limbile romanice au fost, la rândul lor, o filieră de pătrundere, în română, a unor elemente lexicale din cele mai diverse limbi europene și extraeuropene²⁰.

Proces de înnoire prin integrare în circuitul valorilor cultural-lingvistice europene, occidentalizare romanică, internaționalizare în spirit (neo)latin,

¹⁵ Apud Ștefan Munteanu, V. D. Țăra, *lucr. cit.*, p. 256.

¹⁶ Vezi prefața la traducerea, din 1837, a *Mariei Tudor* de V. Hugo.

¹⁷ Vezi Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, II. Contribuții socioculturale, București, 1978.

¹⁸ Apud Ștefan Munteanu, V. D. Țăra, *lucr. cit.*

¹⁹ Vezi Al. Graur, *Tendențele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 290.

²⁰ Vezi Mioara Avram, *Contacte între română și alte limbi romanice*, în SCL, XXXIII, 1982, nr. 2, p. 255.

reromanizarea ilustrează acțiunea dialectică a principiilor *creativității* și *alterității* în limbă dintr-o perspectivă interesantă pentru înțelegerea raporturilor dintre nivelul *universal* și cel *istoric* al limbajului²¹. „Alteritatea” reprezintă, în cazul de față, o expresie a *convergenței culturilor*, un liant al popoarelor civilizate, fenomen care se amplifică mereu în epoca modernă și privește, în mod particular, limbajul gândirii abstracte, al științei și al tehnicii.

Orientarea, în acest proces de europenizare, spre idiomurile romanice a fost favorizată de *afinitățile lor genealogice cu româna*; latinitatea limbii explică în mod special francofilia noastră²². În acest sens ni se pare semnificativ refuzul influențelor lingvistice nonromanice (nonlatine), general, s-ar putea spune, în secolul al XIX-lea, cel puțin dacă-l considerăm ca atitudine teoretică, adică în manifestările sale explicite²³. Deși nu întotdeauna clar formulat, argumentul afinităților genealogice, al înrudirii cu romanitatea apuseană a intervenit mereu în procesul reromanizării, încă din epoca veche a culturii românești, și cu atât mai mult în epoca modernă, când conștiința latinității limbii naționale ajunge să se întemeieze pe datele științifice ale lingvisticii comparativ-istorice. În felul acesta se impun în mod *necesar* soluții de modernizare pe care le indică „limba-mamă” și „limbile-surori”.

La argumentul afinităților genealogice ale românei cu limbile romanice se adaugă *conștiința comuniunii spirituale, psihologice, de mentalitate, de afectivitate și imaginație* a popoarelor neolatine²⁴, asociată cu ideea, romantică în esența ei, a „forme interne” a limbii, privite ca reflex al „sufletului colectiv”, al spiritualității poporului care vorbește limba: „sufletul latin” (O. Densusianu) era și trebuia să fie, în continuare, transpus în limbă sau, altfel spus, el justifica și impunea extinderea convergențelor lingvistice romanice.

Apreciate în context european, *franceza și italiana* își evidențiau, pentru cărturarii români din veacul al XIX-lea, *prestigiul și calitatea de modele, prin valoarea culturii* și a gândirii vehiculate. Ca limbi ale unor înalte civilizații ele se bucurau de recunoaștere generală în Europa, situându-se, de mai multe secole, în avangarda culturală a acesteia. Franceza îndeosebi reprezenta, pentru intelectualii români, „bastionul gândirii libere”²⁵, era purtătoarea ideilor de libertate, egalitate, fraternitate (ceea ce explică rezervele lui Heliade față de ea), era limba care putea da expresie idealurilor democratice, cea care indica traseele progresului ideologic; există o importantă dimensiune *politică* a reromanizării, manifestată, de altfel, și în alte ipostaze decât cea pe care am surprins-o aici. Franceza era privită, de asemenea, în secolul al XIX-lea, drept limba capabilă să exprime în modul cel mai adecvat gândirea abstractă, filosofică, ideile științei, ca și manifestările cele mai rafinate ale sensibilității și imaginației moderne, era semnul distincției sociale și limba relațiilor diplomatice. De aceea, în ascensiunea ei spre Europa - scria Basil Munteanu în

²¹ Pentru toate aceste concepte vezi E. Coșeriu, *lucr. cit.* la nota 3, p. 27 ș.u., 182, 185 etc.

²² Vezi și Elena Ghiță, *Francophonie et francophilie*, în *Dialogues francophones*, nr. 1, Timișoara, 1995, p. 14.

²³ Vezi Doina David, *Limbă și cultură*, Timișoara, 1980, p. 75 ș.u.

²⁴ Vezi, de pildă, T. Maiorcsu, *Limba română în jurnalele din Austria*; de asemenea, O. Densusianu, *L'âme roumaine et l'âme française*, Paris, 1919, p. 19, 20.

²⁵ Elena Ghiță, *lucr. cit.*, p. 9.

1953²⁶ — româna a parcurs „o lungă etapă franceză” (observație care, deși surprinde un aspect esențial, nu poate fi, totuși, absolutizată).

4. Prin reromanizarea românei literare se împlinește, așadar, unitatea cultural-lingvistică și spirituală a lumii romanice. În același timp, însă, se afirmă, în mod plener, fidelitatea acestei lumi față de latină²⁷, a cărei exemplaritate (prestigiu, autoritate) devine general recunoscută. Anticipând fenomenul românesc, toate limbile literare romanice apusene au evoluat în concurență cu latina, limba culturii europene, dar au parcurs, totodată, „momente” repetate de orientare latinistă, cu urmări deosebit de importante asupra configurației lor ulterioare.

4.1. Putem spune că reromanizarea a fost și o relatinizare a românei literare (Al. Graur), o relatinizare rezultată din „proclamarea emfazei culturii latine”²⁸, din recunoașterea latinei clasice și a unor ipostaze ale românei, considerate a fi mai apropiate de ea, ca modele lingvistice de prestigiu. Se configurează astfel un ideal de limbă (adoptat în special, dar nu în mod exclusiv, de reprezentanții curentului latinist), în bună parte de orientare rationalistă, ideal definit prin conceptul de normă, de unitate, adecvare, eufonie arhaizantă, regularitate gramaticală și în formarea cuvintelor, puritate latină lexicală etc.

Apel la istorie cu dublă semnificație, orientarea spre latină nu se limitează, însă, doar la recunoașterea exemplarității variantei clasice a acesteia, ci reprezintă și un act de subliniere a originii, considerate nobile, a idiomului național, act cu fundamentare politică, resimțit ca necesar în contextul istoric respectiv. Reacionând, uneori prin proiecte de reformă excesivă, față de efectele, considerate negative, ale dezvoltării limbii în autonomie areală (în „liga” lingvistică balcanică), încercând să îndrepte evoluția românei literare pe căi opuse celor care au condus la această autonomie, învățații epocii moderne s-au străduit să pună în valoare, în diferite moduri, la nivelul noimei supradialectale, elementul latin original, moștenit. În felul acesta, reromanizarea nu reprezintă doar o ieșire a limbii din izolare areală, ci se manifestă și prin reliefarea afinităților genealogice ale românei cu celelalte limbi romanice și a descendenței latine a idiomului național.

Orientarea spre latină include trecerea pe plan valoric secundar a faptelor de limbă rezultate din schimbări interne divergente față de unitatea genealogică. În fonetică, de exemplu, prin intermediul sistemelor ortografice cu litere latine bazate pe principiul etimologic, în câmpul unor oscilații de tipul [e ~ ă] (*secur* - *săcur*), [i ~ î] (*zice* - *zîce*), [ea ~ a] (*seară* - *sară*), [e ~ i] (*galben* - *galbin*), [a ~ ă] (*balaur* - *bălaur*) se instituie reguli de literarizare prin care se atribuie sunetelor „originare” (e, i, ea, i, a) prestigiu literar²⁹. Astfel,

²⁶ Apud Ana Goldiș - Poalelungi, *L'influence du français sur le roumain*. Vocabulaire et syntaxe, Dijon, 1973, p. 9. Vezi și p. 82, 129, 186, 190, 197, 199.

²⁷ Vezi Ileana Oancea, *loc. cit.*

²⁸ Al. Niculescu, *Le roumain littéraire entre l'Orient et l'Occident (XVIIIe - XIXe siècles)*, în „Cahiers roumains d'études littéraires”, 1975, nr. 2, p. 5.

²⁹ Vezi Flora Șuteu, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, București, 1976.

prin selecția formelor „clasice” (Heliade), variante ca *săcure*, *zîce*, *sară*, *galbin*, *bălaur*, odinioară admise la nivelul normei dialectelor literare de tip nordic, pierd prestigiul literar și „coboară” la condiția de elemente lingvistice populare (orale sau familiare). Aceste reguli de literarizare nu au avut întotdeauna efectele dorite de cei care le-au aplicat, cu alte cuvinte, mai ales în condițiile adoptării ortografiei fonetice, aducerea la o formă „clasică” a întregului fond lexical vechi al limbii nu a fost posibilă, dovadă și grafiile pedante de tipul *remîne*, *urit*, *measă*, *pept*, *boieriu*, *pănă*, *încungiura*, care nu se reflectă în pronunțarea literară de azi. Trebuie să recunoaștem însă faptul că modelul latin a determinat orientarea generală a evoluției foneticii literare, contribuind esențial la constituirea ortografiei și ortoepiei, prin calitatea lui de termen de referință, de *etalon* în evaluarea formelor caracteristice epocii în care se constituie normele supradialectale (ca de altfel și a limbii textelor vechi). *Criteriu principal de valorificare selectivă a tradiției exprimării îngrijite*, modelul latin determină (alături de alți factori) formarea bazei dialectale esențial muntene a românei literare moderne³⁰, fonetica graiului muntean (în consecință, și a variantei literare din Muntenia) fiind, cum se știe, conservatoare, deci mai apropiată de latină, așa cum arăta, într-un articol din „Foaie pentru minte, inimă și literatură”³¹, T. Cipariu: „vorbitorii graiului muntean pronunță mai curat decât toți românii, până în ziua de astăzi, și încă atât în vorbă cât și în scris au un ce regulat, ritmic și de bun gust, demn de a servi tuturor românilor de model [...]”. Dar exemplaritatea limbii muntenilor devine, în ochii marelui cărturar ardelean, limitată prin raportare la etalonul latin: „numai că întru atâta puritate și regularitate, [muntenii] au și câte un vițiu și prea multe cuvinte străine de care nici într-un modru nu se pot dezbăra numai și numai din cauză că nu-și studiază limba și nu-și cunosc smintelile.”

4.2. Efectele orientării spre latină au fost deosebit de importante în ceea ce privește *selectarea împrumuturilor, integrarea și adaptarea neologismelor*.

4.2.1. Acestea se caracterizează, de exemplu, prin absența aproape totală, din corpul lor fonetic, a vocalelor *ă* și *î*, prin păstrarea hiatului original, ca și prin tendința de a nu accepta diftongii *ea* și *oa*. Există, în interiorul limbii noastre de cultură, o anumită *diferențiere* de ordin fonetic între cuvintele moștenite și vechile împrumuturi nonlatine, pe de o parte, și fondul lexical neologic, pe de altă parte. Atunci când pe terenul românei literare moderne se întâlnesc „cuvinte înrudite” (Al. Graur), cu același radical latin, pe de o parte moștenit, modificat prin acțiunea „legilor” fonetice, pe de altă parte împrumutat, păstrând, mai mult sau mai puțin, aspectul original, apare, adesea, *dupla articulație*³²: *minte*, *mintos*, dar *mentalitate*, *mentalism*, *mental* (alături de *mintal*); *simți* dar *sentiment*, *sentimental*, *sentimentalism*; *lapte* dar *lactat* etc. Este un fenomen care alătură limba culturii noastre de celelalte limbi literare romanice, având însă, în mod firesc, manifestări specifice, determinate de particularitățile limbii, cele care decurg din relativul ei conservatorism

³⁰ I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 616 ș. u.

³¹ Apud LL 1987, vol. III, p. 262.

³² Vezi I. Oprea, *Fenomene caracteristice modernizării limbii române literare*, în „Anuar de lingvistică și istoric literar”, tomul XXXI, Iași, 1986-1987, p. 65 ș. u.

fonetic, de evoluția românei în autonomie areală, ca și de orientările, complexe și uneori contradictorii, ale activității normative din secolul trecut.

Dublei articulații i se opune, într-o anumită măsură, tendința de omogenizare, mai precis de apropiere fonetică a cuvintelor moștenite și împrumuturilor neologice, în special prin selecția variantelor clasice ale celor dintâi (aspect la care ne-am referit anterior). Există și alte fenomene caracteristice românei literare moderne ce dovedesc o înțelegere a înnoirii lingvistice, a creativității, ca manifestare în continuitate, sprijinită pe tradiția vorbirii culte: de pildă „românizarea” neologismelor prin aplicarea, uneori sistematică, a „legilor” fonetice puse în evidență de evoluția elementelor moștenite. Dar deși variante de tipul *plântă*, *prodapt*, *apăduct*, *metoadă*, *gângrenos*, *complimânt* etc. au circulat, fiind chiar frecvent întâlnite între 1830 și 1880, promovate în mod special de Școala fonetică bucovineană (A. Pumnul), în cele mai multe cazuri ele nu s-au păstrat în limba literară. S-au impus, în locul lor, variantele ce demonstrează că „*latina* a exercitat prin fonetismul și formele ei, cunoscute de filologii latiniști, *rolul de model, care a influențat elementele neologice împrumutate din limbile romanice [...]*”³³, și nu numai din aceste limbi, ci și din neogreacă, germană, rusă. Necesitatea unei asemenea adaptări a decurs parțial din faptul că, în context general european, împrumuturile din latină care au dobândit statut de cuvinte internaționale și-au menținut forma cât mai aproape de radicalul originar.

4.2.2. Dominantă la noi în cea mai importantă etapă a procesului de formare a normelor supradialectale, ideologia latinistă a creat o *tendință internă* a românei literare moderne de *verificare*, adică de *selectare prin raportare la limba latină* a împrumuturilor (neologice), cu deosebire a celor nonromanice, și de „corectare” formală, de modelare latinizantă a acestor împrumuturi.

Unii lingviști au vorbit despre substituțiile în direcție latină (și romanică) care s-au produs, pe parcursul secolului al XIX-lea, la nivelul fondului lexical preexistent epocii moderne și al celui caracteristic deceniilor din jurul anului 1800, și despre cauzele obiective (schimbările din viața socială) și subiective (ideologia lingvistică) ale procesului. În ceea ce privește influența greacă, de pildă, substituția a antrenat nu doar „vorbele degenerate” de tipul *metaharisi*, *pliroforisi*, *plixis*, *stenohorie*, *arhonta*, *ypokimen* (exemple citate de Heliade), ci și numeroși termeni tehnico-științifici, cu toate că greaca a fost, alături de latină, întotdeauna recunoscută drept „izvorul științelor și meșteșugurilor”, cum spunea cărturarul muntean³⁴. Din seriile sinonimice terminologice pe care ni le prezintă N.A. Ursu³⁵, caracteristice anilor 1760-1860, când stilul științific se caracterizează prin imprecizuni și inconsecvențe, evoluția ulterioară a românei literare a consacrat, de regulă, neologismele latino-romanice (sprijinite eventual de corespondentele lor germane, mai rar rusești) și a eliminat împrumuturile din neogreacă și calcurile după modelul acestei limbi (sinonime, în acea perioadă, ale termenilor de azi). Astfel

³³ Ștefan Munteanu, V. D. Țăra, *lucr. cit.*, p. 255.

³⁴ Vezi în Heliade Rădulescu, *Scrieri lingvistice*. Ediție de [...] Ion Popescu-Sireteanu, București, 1962, p. 139 ș. u.

³⁵ Vezi N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, p. 139 ș. u.

tachizmă și *clasmă/clasmata* au fost împrumutate de *fracție/fracțiune* (lat. *fractio*, fr. *fraction*); *idrôghios sfera* a fost îndepărtat de *glob* (lat. *globus*, it. *globo*, fr. *globe*); *isimerinos de ecuator* (lat. *equator*, it. *equatore*, fr. *équateur*); *shimă de figură* (lat., it. *figura*, fr. *figure*); *sindiatemnușă de cosecantă* (lat. *cosecans*, fr. *cosécante*, germ. *Kosecante*); *sinimiton/sinimitonon de cosinus* (lat., fr. *cosinus*, germ. *Kosinus*); *perigrafie de descriere* (cf. lat. *describere*, fr. *décrire*); *asterism de constelație* (lat. *constellatio*, fr. *constellation*, it. *costellazione*); *diasimă de distanță* (lat. *distantia*, fr. *distance*, it. *distanza* etc.). În alte cazuri, însă, împrumuturile din neogreacă au pregătit terenul pentru neologismele latino-romanice de mai târziu, fenomen care „se reeditează”, dar „într-o măsură cu mult mai mică”, în cazul influenței ruse³⁶. Forme ca *arimetiki*, *arhitecton*, *chentron*, *axon*, *arcticos*, *diabetes* (înregistrate de N.A. Ursu) au putut fi puncte de referință în receptarea neologismelor latino-romanice corespunzătoare, adaptate în formele lor azi literare. Am putea considera că în astfel de cazuri nu este vorba de o substituție propriu-zisă, ci mai degrabă de o *ajustare* a împrumuturilor din neogreacă la noile „baze străine” (G. Ivănescu), latine, ale românei literare, cu unele puncte de sprijin în germană sau în rusă. Fenomenul caracterizează îndeosebi terminologia științifică, fiind favorizat de circulația internațională a acesteia. În acest sens putem admite că etimologia neologismelor românei literare este în general multiplă și „în cronologie succesivă”³⁷.

După tatonările epocii de tranziție, *modelarea* sau „*corectarea*” (*ajustarea*) în spirit latin a elementelor lexicale în discuție (ca de altfel și a împrumuturilor din germană sau din rusă) devine sistematică, dezvăluind instituirea *normelor* definitive de adaptare a neologismelor. Aceste norme sunt aplicate chiar unor *împrumuturi din latină*, acelor care fuseseră adaptate „în spirit oriental” (*algebră*, *gheografie*, *țentru*, *șirculație*) sau care reflectau cu prea multă fidelitate forma originală (*dividendus*, *punctum*, *multiplicandus* etc.).

Deși modelul latin a colaborat adesea, în procesul fixării formelor definitive ale neologismelor, cu modelul *italian*, el a determinat, totuși, în anumite situații, „*rectificarea*” *variantelor preluate din această limbă romanică*. Nu s-au păstrat forme de tipul *lambic* (it. *lambicco*), *pols* (it. *polso*), *punt* (it. *punto*), *proprieta* (it. *proprietà*), *angolo* (it. *angolo*), *membro* (it. *membro*), *otuzo* (it. *ottuso*), *osigen/ossigen* (it. *ossigene*), *strument* (it. *strumento*), (*e*)*speriment* (it. *esperimento*), înregistrate de N.A. Ursu, ci variantele care trimit spre latină, asociată uneori cu franceza scrisă, eventual cu germana, contribuția limbii italiene la impunerea acestor cuvinte neputând fi totuși, negată.

Ajustarea (corectarea) împrumuturilor după model latin privește însă în mai mare măsură *influența franceză*, dată fiind evoluția fonetică a acesteia mai accentuat divergentă față de unitatea genealogică (latină) decât a italienei.

³⁶ Vezi I. Coteanu, *Structura și evoluția limbii române (de la origini până la 1860)*, București, 1981, p. 120.

³⁷ Cf. I. Fischer, *Accentuarea împrumuturilor lexicale în versificarea lui Grigore Alexandrescu*, în SCL XXXII, 1981, nr. 1, p. 12.

Astfel, corespondentele franceze ale unor cuvinte ca *amic*, *atitudine*, *memorie*, *pericol*, *rațiune*, *consiliu*, *fluviu*, *imperiu*, *premiu*, *studiu* (fr. *ami*, *attitude*, *mémoire*, *péril*, *raison*, *conseil*, *fleuve*, *empire*, *étude*) nu pot explica - subliniază Șt. Munteanu³⁸ - forma românească, ci doar conținutul semantic al neologismelor, la baza structurii formale a acestor împrumuturi stând corespondentele lor din latina (savantă) și, în unele cazuri, din italiană. Acestea erau avantajate de o matrice fonomorfologică ușor adaptabilă sistemului limbii române.

Putem vedea în acest fenomen specific românei literare moderne o dovadă a faptului, evidențiat de E. Coșeriu³⁹, că *istoria formală a semnelor nu coincide cu istoria lor culturală*.

După părerea profesorului Ștefan Munteanu, „avem a face, în astfel de cazuri, cu *interferențe latino-romanice*” (exprimate prin conceptul de etimologie multiplă), deosebit de semnificative pentru modul particular în care s-a desfășurat modernizarea limbii noastre de cultură, considerată în context romanic. Procesul nu dezvăluie, cum s-a avansat uneori⁴⁰, o schimbare, în cultura românească, a modelului de prestigiu care a orientat evoluția limbilor literare romanice apusene. Modelul latin *nu a fost înlocuit* prin cel romanic (francez), ci ele *au colaborat, s-au manifestat în împletire organică*, într-o acțiune conjugată, firească și necesară în condițiile dezvoltării noastre culturale prin „arderea etapelor”, acțiune menită să exprime fidelitatea față de istorie, față de latinitate și, totodată, nevoia de înscriere în contemporaneitate (în contemporaneitatea romanică) a societății românești. Așa cum remarcă și Șt. Munteanu, intelectualii români apelează la formele clasice, latine, pentru a transmite prin ele conținuturi moderne, romanice în special; implicit ei promovează un ideal cultural-lingvistic retoric adaptat (supra, 2) la cadrul spiritual, socio-politic și economic din secolul al XIX-lea.

4.3. De altfel modelul latin este căutat și descoperit în însăși contemporaneitatea romanică, în anumite ipostaze ale acesteia, spre care se îndreaptă preferințele intelectualilor români, o dovadă în plus a faptului că influența limbilor romanice este „forțată în primul rând tot pe ideologia latinistă”⁴¹. În acest mod se explică opțiunea, motivată uneori explicit, pentru italiană, considerată mai fidelă din punct de vedere fonetic limbii de origine și, prin aceasta, mai apropiată de română decât alte limbi romanice, având avantajul unei anume purități, din punct de vedere genealogic, și pe acela de a putea oferi elemente lingvistice capabile a se „contopi mai ușor cu organismul graiului nostru”⁴².

Modelul latin este căutat și în franceză, limbă criticată, pe de altă parte, pentru „ingrediente” nonlatine pe care le conține și, mai ales, pentru faptul că „nu mai păstrează corpul vorbelor latine”, fiind „mai tocită”, mai evoluată fonetic decât italiana⁴³, supusă, cu alte cuvinte, în mai mare măsură

³⁸ Vezi Ștefan Munteanu, V. D. Târa, *lucr. cit.*, p. 256.

³⁹ E. Coșeriu, *Introducere în lingvistică*, Cluj, 1995, p. 59, 60.

⁴⁰ Cf. O. Nandriș, apud Ana Goldiș-Poalelungi, *lucr. cit.*, p. 38.

⁴¹ I. Oprea, *lucr. cit.*, p. 72.

⁴² Gr. Silași, apud Doina David, *lucr. cit.*, p. 85.

⁴³ *Ibidem*.

schimbărilor divergente față de unitatea genealogică (E. Coșeriu). Cei care formulează astfel de rezerve față de franceză au în vedere, în special, aspectul vorbit, oral al acestei limbi. Dar și aspectul ei scris, deși bazat pe un sistem ortografic ce „păzește derivația zicerilor”, cum precizează Heliade în 1828, este considerat uneori (pe drept cuvânt, de altfel) a fi divergent față de modelul latin, întrucât „Romanii, strămoșii noștri, scria după cum pronunția”⁴⁴. În general, însă, principiului etimologic, acestui principiu „născut în veacurile sholasticismului” (Heliade) i se recunoaște capacitatea de a pune în relief latinitatea faptelor de limbă, „ascunsă” adesea în rostirea lor, fie ea literară, motiv pentru care împrumuturile din franceză ale românei reflectă destul de rar, mai ales după 1880, pronunția limbii de origine, aspectul lor fonetic fiind - de regulă, s-ar putea spune - *îndatorat francezei scrise*. Dar pentru că-l regăsim nu doar în scrierea, *ci și în rostirea* neologismelor românești, putem spune că modelul francezei scrise a fost în același timp acceptat și negat sau mai *degrabă modificat* în cultura noastră; pe de o parte el a fost *convergent* cu modelul latin, eventual latin și italian, pe de altă parte a fost *corectat* de aceste modele, care promovau identitatea scrierii și a rostirii literare. În această corectare putem vedea, însă, și o *adaptare a modelului francez la tradiția culturală românească*, așa cum s-a format ea chiar prin scrierile vechi cu grafie chirilică, bazate, în ortografia lor, pe un principiu fonetic. Dar în contextul introducerii alfabetului latin, ideea „identității”, a *apropierii scrierii și pronunțării* literare nu-i caracterizează doar pe adepții ortografiei fonetice, ci și pe susținătorii principiului etimologic, între opțiunile diverselor direcții de cultivare a limbii din secolul al XIX-lea existând nu doar deosebiri, ci și importante elemente comune. A fost însă diferit imaginat modul concret în care urma să se realizeze apropierea ortografiei de ortoepie: scrierea trebuia să urmeze *uzul general al vorbirii îngrijite* credeau reprezentanții curentului popular; sau să reflecte o *vorbiare prelucrată prin intervenția ordonatoare* a omului de cultură, cum recomandă, în 1850, A. Pumnul⁴⁵. T. Cipariu recunoștea, de asemenea, cărturarului „întreaga libertate de a stabili forma limbei”, „o formă ecletică din tot ce e mai regulat între toate formele dialectice” ale „totor epocelor și totor locurilor”, dar avea în vedere, ca *prima etapă* a procesului unificării normelor, nu ortoepia, ci ortografia. El era convins că „prin scriere se poate pune oarecare pedecă schimbărilor neconținute ale pronunției” (deci nu-și imagina o suprapunere totală, ci doar o apropiere a acestora) și vedea în ortografia etimologică modalitatea prin care puteau fi selectate și la nivelul normei ortoepice variantele „clasice” existente în diversele ipostaze ale românei, contemporane și vechi. Aproximarea scrierii și pronunțării urma să se facă prin acceptarea celei dintâi ca model al rostirii îngrijite, punct de vedere în parte confirmat de însăși evoluția limbii de cultură.

Multiplu justificată, așadar, pronunțarea neologismelor într-un mod care evocă franceza scrisă (și nu franceza vorbită) devine o dovadă a faptului că româna literară modernă *sintetizează, în evoluția ei, modele latino-romanice*,

⁴⁴ Vezi Ion Heliade Rădulescu, *lucr. cit.*, p. 53.

⁴⁵ Vezi Ștefan Munteanu și colab., *Crestomație românească. Texte de limbă literară*, București, 1978, p. 91.

grefându-le pe o tradiție literară cu începuturile în epoca veche a culturii noastre.

4.4. A fost remarcată „forța de principiu regularizator a modelului latin”⁴⁶, rolul hotărâtor al acestuia în procesul *apropierii fonomorfologice a unor neologisme* intrate din limbi de cultură diferite (având, adesea, etimologie multiplă), cuvinte care se grupează azi în *familii lexicale*. Astfel dintre variantele *punt, pont, ponct, punct*, la care se adaugă *puntură* și *punctură*, cu accepțiunea „punct” (cf. lat. *punctura* și it. *puntura* „înțepătură”)⁴⁷, româna literară a selectat forma *punct* (< lat. *punctum*, germ. *Punkt*), renunțând la fonetismele datorate influenței limbilor neogreacă, italiană, maghiară și la un eventual reflex al fr. *point*, considerat în forma lui scrisă sau în cea pronunțată. Dar alături de latină, toate limbile amintite (în mod special franceza și italiana) au contribuit la impunerea cuvântului în româna literară, influențându-i circulația, sfera semantico-stilistică sau distribuția contextuală.

Reflectând cu fidelitate modelul fonomorfologic latin, *punct* a devenit un reper, adică „elementul principal în jurul căruia s-a produs modelarea”⁴⁸ cuvintelor care alcătuiesc familia lui lexicală, cuvinte ce reprezintă, așa cum arată valorile lor semantico-stilistice, rezultate ale influenței franceze asociate uneori cu alte influențe, cum ar fi cea italiană sau germană: după fr. *pointer*, *ponctuer* (cf. și germ. *punktieren*) a fost creat *puncta*; *punctaj* (< *punct* și *-aj*) reflectă structura fr. *pointage*; *punctual* poate fi raportat la fr. *ponctuel* și it. *puntuale*; *punctat* (< *puncta*) corespunde fr. *pointé*, *ponctué*; *punctualitate* a rezultat din „corectarea” fr. *ponctualité* și a it. *puntualità*; *punctuație* reprezintă adaptarea, în același spirit, a fr. *ponctuation* (cf. și it. *puntuazione*, mai rar întrebuințat); *ponctie* și *ponctiune* (cf. fr. *ponction*) au fost concurate de *punctiune* și *punctie* (lat. *punctio*, germ. *Punktion*)⁴⁹, menținându-se ultima variantă.

Această modelare a împrumuturilor neologice în direcție latină a fost de fapt, în situații de tipul celei prezentate, o manifestare a *simplului etimologic* al vorbitorilor, întrucât, o dată cu eliminarea dublei articulații, prin „corectarea”, în grade diferite, a împrumuturilor, s-a asigurat și *claritatea formei lor interne*; astfel a fost stimulată, se poate spune, acțiunea mijloacelor interne de formare a cuvintelor.

4.5. Unii cercetători au remarcat rolul deosebit de însemnat pe care l-a avut modelul latin în *stabilirea aspectului actual al sufixelor și prefixelor neologice*, în general în *regularizarea afixelor și terminațiilor*⁵⁰, această tendință de regularizare fiind în mai mare măsură caracteristică românei literare decât altor limbi romanice, cum ar fi franceza (limbă în care inovația lexicală prin mijloace interne se dovedește adesea a fi imprevizibilă).

Prin forța de asimilare și caracterul său „ospitalier”, particularitate adesea remarcată, româna modernă ne apare, la nivelul lexical al variantei sale

⁴⁶ I. Oprea, *lucr. cit.*, p. 75.

⁴⁷ Vezi N.A. Ursu, *lucr. cit.*

⁴⁸ I. Oprea, *lucr. cit.*

⁴⁹ Vezi N.A. Ursu, *lucr. cit.*

⁵⁰ Vezi I. Oprea, *lucr. cit.*

cultivate, ca un spațiu de întâlnire a unor importante influențe neologice, esențial (dar nu exclusiv) latino-romanice, ca o vastă sinteză în care aceste influențe se armonizează și se completează, prelungind totodată în mod organic, fondul lexical mai vechi, în special componenta lui latină (cuvintele moștenite și derivatele lor), și integrând firesc creațiile interne din ultimele două secole. În cadrul larg și complex al unui asemenea vocabular literar, sentimentul etimologic al vorbitorului cultivat tinde să asigure, așa cum rezultă și din paragraful precedent, o anumită *ordine, claritate, sistematizare*, prin gruparea relativ omogenă a cuvintelor în familii lexicale. Variabilă în diacronie, dependentă de bagajul lexical, de competența lingvistică a vorbitorilor, capacitatea acestora de a stabili legături între cuvinte prin analiza formei lor interne dobândește un larg câmp de manifestare în ultimele două secole, fiind stimulată de ideologia lingvistică. Avem în vedere dimensiunea latinistă și raționalistă a acesteia, puternic afirmată în epoca formării normelor fundamentale ale românei literare. Adepți ai „teoriei cuvintelor rădăcină” (cu largă circulație în cadrul iluminismului european), convinși de faptul că superioritatea unei limbi este dovedită de organizarea simetrică și integritatea paradigmatelor sale lexicale, mai mulți dintre cărturarii epocii moderne (P. Iorgovici, C.D. Loga, Heliade, A. Pumnul etc.) au încercat să ofere „modele de urzire a verburilor” (C.D. Loga) pe baza *unor forme constante și valori semantice universale, precis delimitate, ale afixelor* și să impună *norme* de modelare în acest sens a familiilor lexicale mixte, alcătuite din neologisme, cuvinte moștenite și derivatele însoțitoare.

Chiar dacă nu toate încercările de ordonare logică a românei literare au avut efectele dorite - aspectele menționate nu sunt singurele de acest fel -, și chiar dacă evoluția limbii de cultură nu a urmat o cale atât de netedă cum au dorit-o spiritele iubitoare de regularitate, contribuția acestora la formarea normelor supradialectale este un adevăr ce se cuvine subliniat în mod corespunzător. În orice caz, *selecția formelor definitive ale afixelor neologice* se datorează, în bună parte, sentimentului etimologic al vorbitorului cultivat, constituit într-o epocă dominată de o orientare lingvistică raționalist-evoluționistă și confirmat de uz.

Atunci când remarcăm rolul modelului latin în stabilirea aspectului actual al afixelor⁵¹ ne gândim, în primul rând, la termenii internaționali cu aceeași formă internă în latină și în limbile de cultură, romanice și nonromanice, care au influențat româna literară pe parcursul epocii moderne. Acești termeni au intrat în română ca împrumuturi neologice de formă și sens sau prin intermediul calcului lexical (de structură), fiind adaptați (modelați) prin raportare la prototipul latin (printr-o „mișcare ciclică”, în istoria lor, s-ar putea spune). Astfel au fost „corectate” pe teren românesc afixele unor neologisme preluate din diverse limbi romanice sau nonromanice, nerezistând variante ca *pasif, corosif, noblu, vulnerablu, virtuel, naturel, acidifia, ramifia*, care au corespondente directe în franceză, nici *unita, proprieta*, care trimit spre italiană, sau *varietet*, împrumutat din germană (exemple oferite de N.A. Ursu).

⁵¹ Vezi Ștefan Munteanu, *Introducere în istoria limbii române literare. Epoca modernă*, Timișoara, 1974, p. 123 ș.u.

Corectarea a fost radicală, s-a identificat cu o *substituire* în direcție latină, o „citire” prin latină, în cazul calcurilor lexicale de structură după modele nonromanice: astfel germ. *zusammenbringen* și mg. *össegyülmi* devin *coaduna* „aduna”, germ. *übereinstimmen* devine *conglăsui* (consuna) „a se potrivi”, „a fi în acord”, germ. *zusammenschreiben* devine (a)conscribe „înscrie (într-un registru)”, numeroase alte calcuri de același fel putând fi întâlnite în scrierile românești administrative de dincoace de munți⁵².

Pornind de la situațiile concrete ale împrumuturilor și calcurilor sprijin direct în latină, conștiința lingvistică a vorbitorilor cultivați din veacul trecut a stabilit, la un nivel mai general al limbii literare, o serie de *corespondențe* între afixele latine, romanice și nonromanice, și o *ierarhizare valorică* a acestor afixe (determinată și de capacitatea lor de a se integra în sistemul românei), o *ierarhizare favorabilă modelului latin* (sprijinit, în mod diferit de la caz la caz, de unele dintre celelalte modele menționate). Astfel s-au fixat multe dintre formele „ideale”, paradigmaticale ale afixelor neologice, adică *norme* importante ale formării cuvintelor, care au acționat, în continuare, și în situații când latina nu oferea modele concrete (directe) pentru derivatele românești. Cu precizarea, necesară, că afixele neologice de origine latină *și-au îmbogățit valorile semantice* prin corespondențele lor din limbile literare moderne, ceea ce constituie o nouă dovadă a faptului că istoria formală a semnelor nu coincide cu istoria lor culturală (supra, 4.2.2.).

MODÈLE LATIN ET CONVERGENCE ROMANE DANS LE PROCESSUS DE RÉROMANISATION DU ROUMAIN LITTÉRAIRE (RÉSUMÉ)

L'article présente la réromanisation du roumain littéraire en tant qu'accomplissement de l'unité culturelle - linguistique de l'espace néolatin et en tant que „relatinisation” de la langue de culture, sous deux aspects: premièrement, en mettant en évidence la valeur des éléments latins hérités et deuxièmement, par la reconnaissance de l'exemplarité du latin classique.

Ainsi, le modèle latin a été un critère essentiel dans la valorisation sélective de la tradition littéraire et dans l'évolution des changements linguistiques. Son application a eu des effets majeurs dans le procès de sélection et d'adaptation des emprunts néologiques, dans la régularisation des familles lexicales et dans la consolidation des formes idéales (paradigmatiques) des affixes.

La collaboration du modèle latin avec d'autres modèles culturel-linguistiques (tout d'abord romans), c'est aussi une preuve du fait que l'histoire formelle des signes ne coïncide pas avec leur histoire culturelle (cf. E. Coșeriu).

⁵² Vezi Doina David, *lucr. cit.*, p. 183 ș.u.

CONCEPȚIA LUI NICOLAE DRĂGANU PRIVITOARE LA DERIVAREA CU PREFIXE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

de

SERGIU DRINCU

(Timișoara)

Într-un articol publicat în „Limba română”, XL, 1991, nr. 5-6, p. 237-240, am expus teoria lui Nicolae Drăganu privind compunerea în limba română. Cu acel prilej am amintit doar în treacăt despre „compunerea” prin prefixe. Reiau această problemă, întrucât ea prezintă o importanță aparte între teoriile referitoare la mecanismele intime, psiho-logice, de îmbinare a cuvintelor. La baza studiului de față stă lucrarea *Compunerea cuvintelor în limba română*, apărută în limba maghiară, *A roman szösszetétel*, în 1906, la Bistrița. (Paginile din lucrarea noastră trimit la ediția în limba română, aflată în curs de tipărire.)

Înainte de a aborda chestiunea propriu-zisă a derivării (compunerii, în concepția lingvistului clujean), este necesar să precizez că el urmează îndeaproape teoria lui W. Wundt din *Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte*, 3 vol., Leipzig, 1900, privitoare la „motivația psihologică” a procesului de compunere lexicală, distingând două categorii principale: *compunerea analitică* și *compunerea sintetică*. Din această perspectivă, Nicolae Drăganu stabilește trei tipuri de compuse: cele de tipul I s-au format „prin acțiunea de contact în cadrul asociației de idei”, cele de tipul al II-lea au rezultat din „acțiunea de apropiere în asociația de idei”, iar cele de tipul al III-lea provin din „acțiunea la distanță” a asociației de idei (p. 45). Paginile sunt cele din ediția în limba română, aflată sub tipar.

În ce privește derivarea cu prefixe, inclusă, evident, la compunere, Nicolae Drăganu arată că ea este „parțial, de natură analitică, parțial de natură sintetică” (p. 70), prima modalitate de compunere (derivare), adică cea analitică, fiind preponderentă. La nivelul limbilor romanice, „dintre toate tipurile de compuse cunoscute, compunerea prin prefixare (...) este cea mai bogată, cea mai fertilă” (p. 70). Este explicat, în continuare, mecanismul prefixării, care „transformă și reînnoiește treptat limba” (p. 70), precum și natura elementelor lexicale participante la acest tip de compunere. În cazul compunerii prin prefixare, primul element al compusului este întotdeauna un adverb sau o prepoziție care, datorită poziției sale în cuvânt, a primit și denumirea de prefix. Conjecțiunile, în fața cărora trebuie să apară întotdeauna alte cuvinte, nu pot avea rol de prefix” (p. 70).

Indiferent dacă prefixarea se produce prin analiză sau prin sinteză, ea nu poate fi decât de tipul I și II, anume compuse care s-au desprins direct din

întregul propoziției, analiza fiind aici pe primul plan, sinteza rămânând cu totul în planul al doilea, și compuse ale căror părți constitutive nu pot sta în aceeași ordine (din compus) și în cadrul propoziției, aici sinteza fiind pe primul plan, iar analiza pe planul al doilea.

Nicolae Drăganu consideră că prefixele pot fi studiate din trei puncte de vedere: „(...) din punctul de vedere al formei și al utilizării lor, de care depinde apoi sensul și valoarea lor” (p. 70).

În legătură cu forma temelor, lingvistul clujean se referă, în primul rând, la combinarea rădăcinilor cu prefixele, fenomen bine reprezentat în latină. Este evocat, pentru latină cunoscutul fenomen al schimbărilor vocalice din rădăcinile formațiilor prefixate și tendința de refacere a vocalelor schimbate, fenomen cunoscut sub denumirea de „recompoziție”. Astfel, *facere* devine *ficere* în derivate (compuse) ca *perficere*, *conficere*, *reficere* etc. (p. 70). În „așa-numita epocă romană” a apărut însă tendința de a păstra neschimbată rădăcina: există deci *pertangere* și nu *pertingere*, *complacere* și nu *complicere* etc.

„În acea perioadă — precizează Nicolae Drăganu — nu numai compusele noi au început să mențină forma neschimbată a rădăcinii, ci și compusele mai vechi, cu forma schimbată a acesteia, au încercat să recâștige forma lor inițială, astfel încât din *perficere* s-a format *perfacere*, în română *prefacere*, din *dispertire*, *dispartire*, în română *despărțire* etc.” (p. 70-71).

Totuși, în unele cazuri acest proces nu a mai putut avea loc fie datorită faptului că rădăcinile nu se mai găseau în uzul limbii, fie datorită schimbărilor profunde de înțeles pe care le-au suferit. Fenomenul se întâlnește mai ales la compusele verbale. Astfel *suere*, din *consuere*, care a dat în românește *a coase*, a dispărut. Același lucru s-a întâmplat și în cazul lui *atingere* > rom. *ating*, *percipere* > rom. *percep* etc. (p. 71).

Schimbări de formă au suferit și prefixele, adică prepozițiile: *ad*, *e* și *ab* au devenit *a-* (*aduc*, *amează*, *acasă*, *aburesc*), *abs-* a devenit *as-* (*ascund*), *cum-* a ajuns *cu-* (*cuprind*, *cumpăr* etc.), din *dis-* s-a format *des-* (*desculț*), din *ex-* s-au format *s-*, *z-*, *u-* (*spun*, *zvânt*, *usuc*) etc. (p. 71).

Nicolae Drăganu se oprește și asupra combinațiilor latinești de două prefixe și asupra transformărilor fonetice pe care le-au suferit, cu următoarele efecte în planul limbii române: din *im-per* s-a format *împre-*, sesizabil în *împreună* (DEX: din *împreună*, iar acesta din *în* + *preună* < *pre* + *una*, deci formație pe terenul limbii române); din *dis-per-* s-a format *despre-*, din *despreună* (DEX: *des-* + [*im*] *preună*, la fel, formație românească); din *per* + *ex-* s-a format *pres-*, din *preschimb* (DEX: *pre* + *schimb* derivat românesc); din *re-ex-* a rezultat *răs-*, din *răstorn* (DEX: *răs-* + *turna*, ceea ce converge cu etimologia lui Drăganu), din *re-sub* s-a format *răsu-*, din *răsuflu* (DEX: *răs-* + *suflu*, formație românească; Drăganu face segmentarea în fața lui *flu* < *fluō*, *fluere*); din *re-ob* a rezultat *rab-* din *rabd*, cu precizarea etimologică **re-ob-turo*, preluată de la Körting, *Lateinisch-romanisches Wörterbuch*, Paderbon, 1901, p. 735 (DEX: Etimologie necunoscută); din *ex-per* s-a format *spă-* (*spri-*) din rom. *spăl* și ar. *spridzur* (DEX: lat. **expellavare* = *ex-per-lavare*), din *ex-con* a rezultat *scu-*, din *scuip* (DEX: lat. **scupire*).

Nu insistăm asupra etimologiilor propuse, implicit, de Nicolae Drăganu, întrucât această problemă nu face obiectul studiului nostru, dar trebuie să remarcăm că cele mai multe dintre ele nu au fost confirmate de cercetările ulterioare, și aceasta nu atât în ce privește elementele formative, cât mai ales perioada și locul de formare, cu repercusiuni și asupra tipurilor de combinații.

Nicolae Drăganu împarte prefixele în *separabile* și *neseparabile*, clasificare curentă în gramatica epocii, dar și în cele de mai înainte, inclusiv românești. Cele *separabile* au „sensul unor adverbe sau prepoziții”, așa cum sunt: *bine, de, cu, în, între, pre, pe și pă, su*. „Sunt *neseparabile* când apar numai în cuvinte compuse: *a- (ab, ad, e), as-(abs), des-(dis, de, ex), o-, u-, c-(ob), ră-(re), răs-(re-ex), pres-(per-ex), rab (re-ob), s-, z-, u-, (ex), stră-(extra), tră-, tre-, tri- (trans)*, apoi prefixele de origine slavă: *ne-, răz-, iz-, nă-, ză-, po-, pri-* etc.” (p. 72).

Și prefixele *neseparabile* au fost odinioară adverbe sau prepoziții, fiind folosite deci independent, dar, treptat, prin ieșirea lor din uz au început a fi folosite doar în combinații cu anumite rădăcini. Este cazul prepoziției *se* (=sine), întrebuițată în latina veche și independent, dar care a ajuns să supraviețuiască numai în compuse ca *securus, seorsum, sursum, sussum (sus)*. Alte prefixe — prepoziții — au dispărut ca elemente independente în perioada formării limbilor romanice, acum aflându-se doar în cadrul unor compuse. Aceasta a fost soarta lui *ab, ex, circum* etc. Procesul a continuat și în fiecare limbă romanică în parte. Astfel, în română, „prefixul *su-* începe să dispară din uzul limbii atât ca prepoziție, cât și ca prefix, locul său fiind preluat încetul cu încetul de *supt*, care provine din *subtus*” (p. 73). Altele însă își întăresc poziția, cum este *în*, compunerea (derivarea) cu acest prefix fiind „aidoma unui izvor neseecat” (p. 73).

Abordând problema „modului de utilizare a prefixelor și sensul lor”, Nicolae Drăganu încearcă să facă distincții cât mai exacte între derivarea (compunerea) analitică și cea sintetică. Elementul esențial este, în procesul derivativ, prezența sau absența „elementului complementar”. Astfel, „în cazul compunerii analitice, prepozițiile sunt folosite ca prepoziții propriu-zise și li se adaugă un element complementar, de exemplu: *cuminte, de lături, îngrop* (=pun] în groapă), *înjug* (=pun] în jug) etc.; în cazul compunerii sintetice însă, elementul complementar lipsește, iar prepoziția preia statutul și sensul unui adverb, de exemplu: *cuscu* (=cu[cineva] socru), *cuprind* (=cu[ceva, de exemplu mâinile] prind), *încrest* ([fac] creastă în [ceva], respectiv (în [ceva fac] creastă) etc. (p. 73).

„Statutul și sensul unui adverb” din cadrul derivării sintetice trebuie înțeles ca anulare a capacității prepozițiilor (în exemplele de mai sus *cu* din *cuscu* și *în* din *încrest*) de a mai stabili raporturi sintactice cu „elementul complementar”, raport care în exemplele „analitice” este, limitându-ne la exemplele date, unul local: *de lături, îngrop, înjug*, dar care, în exemplele „sintetice” lipsește, el fiind abia subînțeles printr-un cuvânt „difuz”, pronumele nehotărât *ceva*. Adverbializarea prepozițiilor este deci nu o chestiune semantică, ci una relațională, așa încât consecința acestei transformări nu este înzestrarea prepoziției cu un anumit sens, ci, dimpotrivă, „alunecarea” ei spre

statutul unui element de derivare autentic. Aceasta pare a fi interpretarea corectă, întrucât, așa cum se va vedea mai departe, peste tot unde apar adverbe propriu-zise, ele realizează derivate *analitice*. O atare interpretare a acestui pasaj destul de confuz este întărită și de următoarea afirmație: „Dacă am lua în considerare evoluția istorică a prepozițiilor din adverbe, ar trebui să considerăm și aceste exemple drept compuse *analitice*. În stadiul actual al limbii însă suntem obligați să le considerăm compuse *sintetice* deoarece prepozițiile folosite în calitate de prefixe nu sunt utilizate ca adverbe cu înțeles de sine stătător...” (p. 73).

Luând în discuție combinarea prefixelor cu rădăcinile, Nicolae Drăganu identifică cinci modalități (cu precizarea că atunci „când prefixele se combină cu particule, ele nu sunt considerate prefixe” [p. 74]):

„1. Prefixele pot fi combinate cu verbe, dând astfel naștere la verbe noi; în acele cazuri când prefixele sunt adverbe, verbele formate printr-o astfel de compunere sunt de natură *analitică*: *bine-voesc*; când însă prefixele sunt prepoziții, atunci verbele nou-formate sunt *sintetice*: *cuprind*, *desfac*, *înșir* (în cazul acestuia este vorba, de fapt, de un derivat parasintetic de la subst. *șir*), *prefac*, *străpung*, *trimet*, *răstorn*, *răsar*, *scoc*, *supun* etc.

2. Prefixele se combină cu substantive sau adjective, formând astfel substantive, adjective sau adverbe noi.

a) Prefixul este un adverb, dând naștere la cuvinte compuse *analitic*, cum ar fi: *bine-facere*, *bine-voitoriu*; *nebul*, *nespus* etc.

b) Prefixul este o prepoziție, formând astfel cuvinte compuse *sintetic*: *cuscru*, *strănepot* etc.

c) Prefixul este o prepoziție și formează împreună cu elementul său complementar, un substantiv, cuvinte compuse *analitic*: *de-măncare*, *dup-amează*, *între-văi* etc.

3. Prefixul este combinat cu un substantiv, plus un sufix verbal, dând naștere unui verb compus *analitic* sau *sintetic*, respectiv *parasintetic*: *îngrop*, *încătușez*, *încrest* etc.

4. Prefixul se combină cu un nume și cu un sufix nominal, așa încât se formează un substantiv sau adjectiv compus *analitic*, respectiv *parasintetic*: *suteraană* - cuvânt nou, format prin substantivizarea adjectivului *suteraan*; *supt-pământean*.

5. Când prefixul este combinat numai cu un nume atunci rezultatul compunerii este un compus *neflexibil*, format pe cale *analitică*” (p. 75).

În continuare, Nicolae Drăganu se ocupă de *compusele parasintetice verbale* și de *compusele parasintetice nominale*. În legătură cu primele, autorul revine la problema prezenței sau absenței „elementului” sau „cuvântului complementar” și la aceea a caracterului adverbial pe care-l dobândește prefixul în compusele *sintetice*, unde „are un rol *augmentativ*” (p. 76).

O altă chestiune este aceea a diferențierii unor compuse (derivate) *parasintetice verbale* de compusele verbale simple. Este dat ca exemplu verbul *desunesec*, care nu poate fi considerat compus *parasintetic*, întrucât în limbă circula și verbul simplu *unesec*, creat „așa cum pare, încă înaintea creării verbului compus” (p. 77). În schimb, *descleştez* și *încleştez* pot fi considerate

compuse parasintetice verbale, deoarece verbul *cleștez* nu există în lexiconul limbii române. Alteori e posibil ca atât verbul simplu, cât și compusul parasintetic să fi luat naștere concomitent: *arma* și *înarma*. Cronologia este însă greu de precizat și de aceea „modalitățile de interpretare vor fi foarte diferite” (p. 77).

Cât despre compusele parasintetice nominale ele „sunt foarte rare, mai mult decât atât, ele aproape că nu există în limba română: *supt-pământean* și încă unul sau două. Mulțumită însă compunerii savante și artificiale, ele se înmulțesc pe zi ce trece - mai ales adjectivele; de exemplu: *subterană* (...), *submarin*, *supranatural*, *suprauman*, *supraomnesc*, *circumpolar*, *interoceanic* etc.” (p. 77). Ca mod de formare, ele „reprezintă mai degrabă o compunere a unor concepte prin raționament logic, și nu o compunere propriu-zisă de cuvinte” (p. 78).

Urmează descrierea fiecărui prefix în parte în cadrul categoriilor: *prepoziționale*, *calificative* și *negative*. Cele încadrate la categoriile prepoziționale și negative sunt ceea ce astăzi considerăm prefixe propriu-zise, iar cele încadrate la cantitative și calificative (de altfel foarte slab reprezentate) sunt prefixoide (*bis*, *tri*, *semi*), respectiv elemente de compunere (*bine*).

Întrucât compunerea sintetică formată cu ajutorul prefixelor a fost în bună măsură discutată la compunerea analitică, Nicolae Drăganu se mărginește să precizeze, în capitolul consacrat ei (p. 97), că ea a fost slab reprezentată în latină și că aceeași situație se constată și în româna populară. „Totuși — precizează el — vom aminti câteva dintre cuvintele noi care îmbogățesc într-o măsură tot mai mare inventarul de compuse sintetice ale limbii române, cum ar fi: *anticameră*; *confrate*, *consătean*, *concăsan*; *contra-admiral*, *contra-recurs*, *contra-punct*; *disordine*, *desavantagiu*; *extrafin*; *interregn*, *interval* și *întreval*; *suptidiacon* și *subdiacon*, *suptmăestru*, *suptofițer*, *suptcăpitan*; *supraarbitriu*, *supravizită* etc.” (p. 97).

Deși lucrările noi despre derivare și compunere nu mai iau în discuție resorturile psihologice ale acestor fenomene lexicale, deci nici clasificarea și derivarea analitică și sintetică, totuși observațiile lui Nicolae Drăganu, preluate, după cum am arătat, de la Wundt, rămân, în sine, valabile, ca o explicație complementară la mișcarea structurilor limbii.

LA CONCEPTION DE NICOLAE DRĂGANU CONCERNANT LE DÉRIVATION AVEC DES PRÉFIXES EN ROUMAIN (RÉSUMÉ)

L'ouvrage de Nicolae Drăganu, *Compunerea cuvintelor în limba română*, (La composition des mots en roumain) Bistrița, 1906, est la première recherche vraiment scientifique des faits de composition et de dérivation en roumain. Influencé par la conception de W. Wundt visant la „motivation psychologique du processus de composition lexicale, Nicolae Drăganu distingue deux types de composition: *analytique* et *synthétique*. Il montre que le

premier type prédomine en roumain. Conformément à la tradition, Nicolae Drăganu inclut la dérivation avec des préfixes dans la composition. En suivant le phénomène de la préfixation, il distingue entre *les préfixes séparables* (adverbes et prépositions avec *bine, cu, de, în, între* etc.) et *inséparables* (*ab-, des-, ne-, stră-* etc.) et établit cinq types de combinaison de ceux-ci avec de différentes parties du discours (noms, adjectifs, verbes). C'est pour la première fois dans la linguistique roumaine qu'on parle de *la composition parasynthétique*. Sous rapport sémantique, Nicolae Drăganu distingue trois catégories de préfixes: prépositionnels, qualificatifs et négatifs.

LA CONCEPTION DE NICOLAE DRĂGANU CONCERNANT LE DÉRIVATION AVEC DES PRÉFIXES EN ROUMAIN (RÉSUMÉ)

L'ouvrage de Nicolae Drăganu, *Compendiu de gramatică română* (1966), est la première tentative de synthèse des notions de dérivation et de composition en roumain. Influencé par la conception de W. Wartt, l'auteur a introduit dans la terminologie roumaine le terme de *composition parasynthétique*. Nicolae Drăganu distingue trois catégories de préfixes: prépositionnels, qualificatifs et négatifs.

NOTE LEXICALE ȘI ETIMOLOGICE

de

FLORICA DIMITRESCU

(București)

Zebră „trecere pentru pietoni”

Înainte de a aborda subiectul nostru din perspectivă lingvistică ne propunem să facem o scurtă incursiune într-o problemă de „circulație” pe străzile mari (în special în orașe).

În anii din preajma celui de al doilea război mondial, traversarea străzilor de către pietoni era destul de liberă, chiar haotică, de ex. se putea trece un bulevard din centrul Bucureștiului pe absolut oriunde, circulația vehiculelor nefiind foarte mare. Când, însă, numărul mijloacelor publice și al automobilelor a devenit ridicat, circulația lor și, ca o consecință firească, a pietonilor s-a reglementat: era obligator a se traversa străzile (principale, mari) sau piețele, exclusiv prin locurile unde erau instalate semafoare: dacă se încălca regulamentul, exista posibilitatea să se dea o amendă; aceasta la sfârșitul anilor '40 era fixată, la București cel puțin, la 100 de lei, o sumă considerabilă (comparată, de ex. cu salariul unui preparator la Facultate, în jur de 5-700 de lei!). Traversarea nereglementară a străzii, cu riscul de a plăti suma amintită, a dat naștere chiar unei expresii — „a merge pe sută” — despre care, în acei ani îndepărtați am publicat un articol în revista „Cum vorbim”. Mai târziu, prin anii '50, pentru a face mai „vizibile” pasajele permise pentru traversare, s-au vopsit linii albe paralel cu trotuarul; numele generic al acestor treceri astfel marcate este *zebra* cunoscută până astăzi, a cărei prezență se poate surprinde, pe lângă limba vorbită, în cea scrisă: „Trec strada cu avânt pe *zebră*, la mijloc mă prinde stopul” (I. B. 11 IV 1974, p. 1) sau „*Zebrele*, liniile și săgețile ce reglementează circulația pe străzi și șosele necesită din când în când o revopsire pentru a rămâne vizibile” Sc. 28 XI 1975 p. 5 (ambele exemple figurează în *Dicționarul de cuvinte recente* al nostru, 1982, s. v.).

Care este originea acestei denumiri „exotice”? Evident, ne vine în minte asemănarea cu animalul cu benzi alternative, albe și închise, pe corp și cu un mers (galop!) rapid, așa cum s-ar cuveni să aibă pietonii când traversează o stradă mai lată, pentru a nu-i prinde „stopul” „pe traseul permis” precum în exemplul de mai sus. Și cum în limba română numele animalului respectiv este de proveniență franceză (< fr. *zèbre*, dar cu genul schimbat, în fr. este masculin, iar în rom. feminin!) ar părea că și înțelesul de „trecere pentru pietoni” este de origine franceză, așa cum apare de ex., explicit, în C. Maneca - Fl. Marcu, *Dicționarul de neologisme*, ed. a 3-a, 1978 și implicit, în *Supliment la*

Dicționarul explicativ al limbii române, București, 1988. Dar lucrurile nu stau de loc așa! În franceză, *zebră* are, pe lângă sensul din zoologie pe care l-a împrumutat și româna, un singur altul, cel familiar de „om ciudat, bizar” necunoscut limbii noastre. Oricum, în franceză „trecerea de pietoni” nu se numește *zebră*! Pentru a exprima această noțiune nu se folosește un cuvânt ci o sintagmă - *passage clouté* - într-o traducere aproximativă „trecere printre cuie, între două cordoane de cuie” pentru că, mai de mult, pasajele obligatorii pentru trecători erau limitate de mari „flori” (în fr. „*têtes*”) de cuie metalice „încastrate” în asfaltul străzii, perpendicular pe trotuar. Interesant este că deși astăzi extrem de rar se mai văd urmele florilor de cuie, pasajele fiind, ca și la noi, marcate prin dungi albe (sau galbene), denumirea a rămas prin tradiție, aceeași. Deci, nu în franceză trebuie căutată originea *zebrei* noastre pietonale sau stradale. Pentru a ne lămurii asupra etimologiei acestui nou *s e n s* trebuie să apelăm la alte limbi în care cuvântul *zebră* are și semnificația relativă la „circulație”: în italiană *zebra* (*stradale*), în engleză, *zebra crossing*, în germană, *Zebrastreifen*. Credem că, în cazul de față avem de-a face cu ceea ce Alexandru Graur numea „etimologie multiplă”, dar, oricum, trebuie observat că în toate cele trei limbi menționate pronunțarea este diferită de cea a rom. *zebră*: it. *dz-*, engl. *zi-*, germ. *t-*, ceea ce înseamnă că acest termen cu sensul din circulație s-a introdus pe calea *s c r i s u l u i* și nu prin limba *v o r b i t ă*.

Evident însă că nu ar fi exclusă nici ceea ce se chiamă „poligeneză” (deci nașterea *paralelă*, în diferite limbi a sensului nou, prin simpla asemănare cu aspectul animalului *zebra*), ipoteză avansată mai sus.

Din situația supusă discuției considerăm că ar trebui reținută ideea (susținută de noi și în *Dinamica lexicului românesc*, Cluj - București, 1995, p. 265) *s e p a r ă r i i* etimologiei unui cuvânt ca *f o r m ă* (deci formal) dintr-o anumită limbă (în cazul nostru, limba franceză pentru *zebra* - animal) și ca *s e n s* (în acest caz, cele mai multe șanse de a explica semnificația relativă la circulație a substantivului *zebră* este limba italiană unde nu este obligatorie sintagma *zebra stradale*, ci doar *zebra* în timp ce în celelalte limbi invocate *zebră* nu este „independent” ci apare fie sub formă de sintagmă - *zebra crossing* - fie sub aspect de cuvânt compus - *Zebrastreifen*.

În acest caz etimologia cuvântului *zebră* „trecere de pietoni” arată așa: „formal din fr. *zèbre*; sensul nou din it. *zebra* (*stradale*), cf. engl. *zebra crossing*, germ. *Zebrastreifen*”.

Zap(p)ing

Nelogismul din titlu, aparținând limbajului relativ la domeniul modern al televiziunii, este atât de recent încât nu figurează în nici un dicționar de uz curent al limbii române iar în dicționarele altor idiomuri este menționat — atunci când este înregistrat! — foarte de curând, de maximum 10 ani.

Termenul *zaping* — scris și *zapping* — este cunoscut mai ales de către cei care au televizor cu telecomandă (deși nici măcar de aceștia toți; dintr-o mică anchetă făcută de noi în mai 1996 la București, printre persoane posesoare de astfel de televizoare, a rezultat că termenul *zaping* era ignorat, chiar dacă „gestul” respectiv de trecere, prin telecomandă, de la un post la altul era

cunoscut; mai mult, nici specialiștii care lucrau în domeniul televiziunii nu auziseră de el și, deci, nu-l foloseau!) cu semnificația „operație de schimbare frecventă a emisiunilor de pe diversele canale (posturi) ale TV”. Un exemplu este edificator pentru conturarea noului concept: /copiii/ „s-au născut în case în care telecomanda și *zapping*-ul între zeci de programe TV se făcea curent. Lipsa de interes a unei emisiuni era imediat amendată prin comutarea pe un alt canal” (Dilema, 5/1993, p. 14).

Termenul discutat, din cauza finalului - *ing* pare, la prima vedere, un cuvânt englezesc. Greșit însă! Desigur, în română există un mare număr de termeni în - *ing* de origine engleză și anglo-americană: *carting*, *camping*, *doping*, *iachting*, *jogging*, *happening*, *kidnaping*, *living*, *marketing*, *traveling* etc., studiate, acum peste 20 de ani de profesorul Theodor Hristea (LR 2/1972) și de doamna Luiza Seche (PN 2/1974, LR 2/1975). De atunci numărul formațiilor în -*ing* s-a mărit și astfel în română au fost înregistrate (în special în vederea ediției a doua a *Dicționarului de cuvinte recente*) cuvinte noi precum *cloning* - în aria biologiei, *fixing*, în a economiei, *ketering*, în domeniul alimentar etc. În vremea din urmă s-a înmulțit în română și numărul „falselor anglicisme” studiate de Th. Hristea (LR 1/1974) de tipul *tenisman*, *recordman*, sau, pentru a ne referi la cuvinte în -*ing*, de genul lui *lifting* (pentru care limba engleză utilizează sintagma *face lift*), *footing* (care apare în Proust, *A la recherche du temps perdu*) sau *caravaning*, înregistrat în DCR s. v. *camping-caravaning*, toate „născute” în interiorul limbii franceze, dar cu „aspect” englezesc (v. Henriette Walter, *Le français dans tous les sens*, Paris, 1988, p. 285). Din categoria „falselor anglicisme” face parte și *zaping* care este o inovație specific franceză; la origine însemna „trecerea pe alt canal când pe cel urmărit intervenea un moment de „publicitate” iar, prin extensiune, a luat sensul „schimbare frecventă a canalelor pentru a căuta o anumită emisiune, pentru a urmări, concomitent, două (poate și mai multe!) emisiuni sau, pur și simplu, pentru a sancționa o emisiune neagreată, după cum a reieșit din citatul dat mai sus (v. H. Walter, *op. cit.*, p. 227, 285). Termenul *zaping* este semnalat și în limba italiană unde este atestat din 1988 cu un citat semnificativ: „Ormai dai programmi nuovi ci si salva con un salutare *zapping*” (Ottavio Lurati, *3000 parole nuove*, Bologna, 1990 unde însă, eronat, este considerat de proveniență engleză).

Deși atât de „tânăr”, cuvântul discutat are o adevărată „familie” din care am înregistrat în română trei alți termeni:

- verbul *a zapa* „a schimba frecvent canalele la TV cu ajutorul telecomenzii.” Dădusem din întâmplare peste această emisiune [de TV] „*zapând*” în căutarea unui jurnal (Dilema, 5/1993, p. 3); „Cum să-i faci pe privitori să nu *zapeze*?” (R. lit. 17/1996), născut din fr. *zapper* care figurează în *Mots nouveaux contemporains*, 1 *Materiaux pour l'histoire du vocabulaire français* publié sous la direction de B. Quemada, Paris, 1993, cu citate din 1986. De menționat că în engleză această noțiune este exprimată prin sintagma *to change channels*.

- subsantivul *zap*, născut, regresiv, din verbul *a zapa*, cu același sens ca *zaping*: „O arie a Zerlinei pe 2” mi-a paralizat *zappul* oprindu-mă, ca într-o

vrajă, să văd „Tunurile Saratogăi” „pe 1” (R. lit. 26/1993, p. 18); *Zap-ul* la români (supratitlu de articol R. lit. 9/1996 p. 3);

- substantivul *zapaj*, apărut pe teren românesc din același verb *a zapa* cu sufixul *-aj*: [Televiziunea] „e ceva perpetuu lipicios pe care nici un „zapaj” nu-l poate șterge” (Dilema, 8/1993 p. 13). Chiar dacă în *Dictionnaire historique de la langue française*, sub redacția lui Alain Rey, Paris 1992, se citează fr. *zappage* cu menționarea anului 1987 (dar fără exemple), nu considerăm că rom. *zapaj* este un împrumut din limba franceză.

După cum se poate ușor remarca, cele mai „vechi” citate se întâlnesc, în presa românească, cuvintele de mai sus datează din 1993. Ca o dovadă suplimentară a caracterului recent al celor patru termeni discutați este modul lor de articulare „detașat”: *zapping-ul*, *zap-ul*, ca și utilizarea ghilimelelor în unele dintre citatele avute la dispoziție. În plus, prezența, mai ales în primele atestări, din 1993, a dublării consoanei *p*, așa cum apare în limba franceză în *zapper*, *zappage*.

Dacă am conchis asupra caracterului francez al etimonului unora dintre cele patru cuvinte nu înseamnă că nu s-a pornit, totuși, de la ceva englezesc și anume tema comună, *zap*: la origine, *zap* era o onomatopee utilizată ca substantiv, în 1928, pentru a sugera „zgomotul glonțului unei arme de foc”, care a căpătat apoi, sensul de „fenomen rapid, brutal”; S-a ajuns apoi, din 1942, la verbul *to zap* „a omori”, iar din 1961 la „a elimina” (pe cineva într-o competiție) (v. A. Rey, *op. cit.*, s. v. *zapper*) în fond, „schimbarea canalelor” ce este altceva decât „eliminarea” și/sau „omorârea” lor în favoarea altora, fenomen urmărit „cu suflul la gură” de directorii de canale, de conducătorii anumitor emisiuni etc. pe care-l relevă necruțătorul „audimat”, atât de temut în mediile televizive.

În concluzie, limba română are, în momentul de față, trei posibilități de a denumi acțiunea de schimbare a canalelor de TV, trei posibilități sinonimice pentru o noțiune care până mai ieri era absolut necunoscută. Această familie de cuvinte dovedește, pe de o parte, marea putere a limbii române de a adopta *r e p e d e* două neologisme de ultimă oră (*zaping* și *a zapa*) și, pe de altă parte, de a-și crea, în interior, prin forțele proprii, și mai aproape de spiritul ei, sinonime pentru *zaping*, socotit prea „străin” (*zap* și *zapaj*). Și aceste exemple sunt dovezi recente ale *v i t a l i t ă ții* extreme a limbii române în epoca actuală.

NOTES LEXICALES ET ÉTYMOLOGIQUES (RÉSUMÉ)

L'auteur examine l'existence de quelques mots nouveaux du lexique roumain contemporain: *zebră*, *zap(p)ing*, *a zapa*, *zapaj*, empruntés aux langues occidentales. Ces mots sont totalement inconnus dans les dictionnaires roumains.

CÂTEVA PROBLEME ALE ROMANIZĂRII DACIEI (ASPECTE PUȚIN CUNOSCUTE SAU INSUFICIENT RELIEFATE ÎN LUCRĂRILE DE SPECIALITATE)¹

de

TERESA FERRO
(Udine - Italia)

În cele ce urmează vom acorda o atenție deosebită anumitor aspecte ale romanizării regiunilor Dunării de Jos, fiind, cred, destul de limpede, în general, problemele fundamentale ale temei puse în discuție: cauzele care au dus la cucerirea Daciei, efectele pe care această cucerire le-a produs aici, condițiile în care s-a dezvoltat romanitatea dunăreană, fiind, credem, foarte bine cunoscute. Cele pe care le vom aborda aici, în schimb, par, la o primă impresie, ca fapte de amănunt sau conjuncturale.

Este vorba, totuși, de aspecte nu total lipsite de importanță, de obicei neglijate în lucrările de sinteză, mai ales în cele de istoria limbii. În astfel de lucrări, prin urmare, sunt considerate drept reale și ca adevărate împrejurări, câteodată nu fără însemnătate, care de fapt nu sunt reale, pentru că nu concordă cu evenimentele istorice, sau sunt în raport cu ele numai până la un anumit punct. Nu ne referim, probabil, la descoperiri noi, de răsunet, dar am dori să semnalăm câteva interpretări ale anumitor date istorice și lingvistice, care, în ansamblul lor, sunt cu adevărat puțin cunoscute celor mai mulți. Aceasta este, mai ales, urmarea faptului că rezultatele cercetărilor întreprinse separat de istorici-arheologi, dar și de lingviști, nu circulă îndeajuns în afara mediului științific respectiv.

De asemenea, la specialiștii din diverse discipline, s-a înrădăcinat chiar până astăzi o atitudine unilaterală asupra cercetării, neglijându-se descoperirile altor domenii științifice.

Privite în ansamblul lor, sugestiile pe care le vom propune, nu vor modifica în mod esențial viziunea pe care o avem deja despre romanizarea acestei zone a Peninsulei Balcanice, dar ele vor preciza și vor nuanța anumite convingeri pe care le-am preluat din studiile mai vechi.

Primul aspect pe care îl vom aborda privește motivele care i-au dus pe romani până în Dacia, într-un teritoriu ostil, deci greu de menținut și de apărat militar. În *Istoria limbii române* a lui Alexandru Rosetti se precizează: „*Prin cucerirea acestei Provincii se urmărea un îndoit scop: în primul rând, militar, pentru a lega Dacia prin Drobeta cu regiunile învecinate, pentru consolidarea stăpânirii romane la Dunăre și stăvilirea atacurilor geto-dacice și a celorlalte*

¹ Conferință ținută la Facultatea de Litere, Filosofie și Istorie de la Universitatea de Vest din Timișoara, 21 martie 1996.

populații aliate acestora, și economică, în al doilea, pentru a exploata bogățiile Daciei”². Argumentele aduse sunt adevărate, dar cadrul istoric nu este complet. Nimic grav, totuși, într-o sinteză lingvistică de mare amploare ca *Istoria* lui Al. Rosetti.

Lipsurile pe care le întâlnim aici, le regăsim și în volumul întâi al *Istoriei României*, publicat în 1960 de Academia Română sub redacția lui Constantin Daicoviciu. Aceasta fiind o lucrare istorică de specialitate, în general foarte bogată în amănunte, asemenea lipsuri ne apar cu atât mai grave. În capitolul despre războaiele dacice ale lui Traian, autorii afirmă „*va trebui să stabilim în concret cauzele principale care au dus la subjugarea poporului dac de către Roma*”. Ca și la Al. Rosetti, după autorii *Istoriei României*, aceste cauze „*se reduc, în fond, la două ponderoase nevoi pentru nesățiosul imperiu sclavagist cotropitor roman*”, adică prima a fost „*politica clasei dominante de a asigura stăpânirea relativ recentă din Peninsula Balcanică*” și care este considerată de fapt „*cea mai stridentă cauză a războiului*”; a doua a fost „*nevoia lărgirii ariei de dominație a statului, întemeiat pe exploatarea muncii sclavagiste și pe expansiuni teritoriale în dauna popoarelor vecine și în interesul continuei împroschitări a resurselor sale devenite tot mai neîndeșulătoare*”. În sfârșit, cu câteva rânduri mai înainte se spune că „*imensele bogății... și exploatarea masivă a subsolului... puteau și au contribuit efectiv la asanarea temporară a situației economice din uriașul imperiu*” (p. 301).

A corecta sau, cel puțin, a completa acest scenariu istoric pe care ni-l furnizează istoriografia românească din anii '60, ca, de altfel, și cea mai recentă, este o datorie față de adevărul istoric, în afară de faptul că lămuririle la care ne referim au consecințe însemnate și pentru o mai bună înțelegere a faptelor lingvistice.

Într-adevăr, ca să pătrundem pe deplin procesul lingvistic de romanizare și etapele lui foarte accelerate, nu este lipsit de importanță să constatăm că romanii erau foarte grăbiți să cucerească Dacia și nevoiți să o exploateze în cel mai scurt timp posibil. O asemenea nerăbdare nu era datorită nevoii de a asana situația economică, și nu avea în vedere stăpânirea definitivă a Peninsulei Balcanice, pentru că din acest punct de vedere ar fi fost mai sigur să renunțe romanii la Dunăre. Cauza principală a cuceririi a fost mai adâncă și mai strâns legată de gravele probleme politico-sociale ale Imperiului la începutul secolului al doilea. Încă din vremurile lui Nero, adică de la jumătatea secolului întâi al erei noastre, Imperiul suferea efectele unei transformări capitale în sânul societății. Relațiile economice bogate și complexe ale Imperiului duseseră la apariția unei clase, așa zis „burgheze” (cuprinzând meseriași, negustori, etc.), o clasă activă, care se plângea tot mai mult de raportul defavorabil dintre moneda de aur și moneda de argint (aceasta din urmă, de altfel, era singura folosită în toate activitățile comerciale). Este deosebit de semnificativ faptul că primul care s-a gândit la o echilibrare a acestui sistem valutar a fost împăratul Claudius Nero. Ca urmare a hotărârilor sale contrare intereselor economice ale păturilor aristocratice, acesta a rămas pentru posteritate ca acel „nebulos furios” din

² Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, ed. definitivă, București, 1986, p. 76.

viziunea istoriografiei aristocratice (istoricul Tacit, de pildă), plătit personal, deci, cu defăimarea pentru un act curajos de politică economică, având consecințe de mare însemnătate pe plan social. Nero schimbase raportul stabilit dintre *aureus* și *denarius*, emițând noi denari, cu aceeași putere de cumpărare, dar cu pondere mai redusă³. Această soluție a fost semnul unei adaptări foarte inteligente din partea împăratului la schimbările profunde care se petreceau în sânul forțelor sociale și economice din Imperiu. Evenimentele de mai târziu demonstrează că această direcție era ireversibilă: astfel, abia după domnia lui Nero, ar fi câștigat puterea claselor burgheze reprezentate de împărății Flavii.

În vremea lui Traian, reforma lui Nero era amenințată și criza era mai gravă decât cu câteva decenii înainte: măsurile pe care le luase Nero erau încă valabile oficial, în ceea ce privea raportul dintre moneda de aur și cea de argint, dar emisiunea de monede de aur și de argint era dezechilibrată, fiind mai favorabilă în aprecierea aurului. Împăratul Traian, primul împărat provincial, om inteligent, pe care istoricii l-au alăturat lui Iulius Caesar pentru iscusința sa politică, găsisese în chip genial, în cucerirea unei regiuni bogate în aur, soluția diplomatică și nesângeroasă la această criză socială: emisiunea pe piață a unei cantități uriașe de aur ar fi dus inevitabil la devalorizarea lui, rezultatul final al acestei acțiuni fiind o reechilibrare a puterii de cumpărare dintre cele două feluri de monede. Dacia era regiunea care oferea aceste posibilități, chiar dacă dificultățile pe care le prezenta cucerirea ei erau incalculabile. Lupta împotriva dacilor, deci, nu a fost, cum s-a spus, generic, o tentativă de asanare temporară a situației economice, ci o adevărată soluție politică de mare finețe.

Cauzele războaielor lui Traian pe care *Istoria României*, ca și celelalte lucrări istorice, le prezintă ca fiind principale, sunt, deci, numai unele dintre cele mai importante, dar nu cele hotărâtoare. Analiza condițiilor economico-sociale ale Imperiului, pe care am propus-o aici, este datorată cercetărilor foarte bine documentate ale unui istoric italian, S. Mazzarino, publicate într-o lucrare excelentă din 1963⁴. De asemenea și istoricul francez J. Carcopino concepuse, deja în 1961, o teorie foarte apropiată de aceea a lui Mazzarino⁵.

Desigur cucerirea Daciei prezenta un interes deosebit și din punct de vedere strategic. Bineînțeles, acest aspect nu putea să nu fie luat în calcul de Traian care voia să fie considerat noul conducător, un împărat-general⁶. El știa bine, ca de altfel și ceilalți împărați care l-au precedat, ce greutate enormă comporta zdrobirea uneia dintre cele mai greu de cucerit populații pe care le-au întâlnit romanii în întreaga lor istorie. Dacă Traian se gândise, cum se pare, la acest efort încă din primele luni ale domniei sale (abia urcat pe tron, la sfârșitul anului 98, din Germania unde se afla, a întreprins o călătorie de inspecție a frontului de la Dunărea de Jos, și a început pregătiri enorme pentru viitorul război)⁷, dacă se pregătise cu atâta nerăbdare pentru un proiect uriaș, în care

³ S. Mazzarino, *L'Impero romano*, I, Roma-Bari, ed. 2, 1976, p. 220-225.

⁴ Aici trimitem la ed. a doua din 1976.

⁵ J. Carcopino, *Un retour à l'impérialisme de conquête: l'or des Daces*, în *Les étapes de l'impérialisme romain*, Paris, 1961, p. 106-117.

⁶ S. Mazzarino, *L'Impero romano*, cit., p. 99; C.C. Giurescu - Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, București, 1974, p. 50.

⁷ *Istoria României*, p. 300; C.C. Giurescu - Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, cit., p. 50.

predecesorii săi avuseseră mari eșecuri, aceasta a fost din motive foarte urgente și grave. Graba împăratului și modul în care el a dirijat agresiunea se explică prin nevoia stringentă pe care o avea Traian de a rezolva criza socială. Mazzarino, însă, a mai arătat că soluția iscusită pe care o găsisese Traian a dat rezultatele așteptate pentru câteva decenii⁸.

Aceste aspecte relevate de istoriografia modernă lasă să se înțeleagă, de pildă, de ce Traian nu a provocat cel puțin un incident diplomatic ca să justifice războiul, ci a luat el însuși inițiativa, fără să aștepte să fie provocat din partea dacilor.

Și mai interesant, în acest sens, este faptul că, pe cât se pare, Traian hotărâse cucerirea Daciei înfruntând chiar opoziția Senatului⁹. Această împotrivire a Senatului este foarte clară dacă privim lucrurile așa cum le-au analizat istoricii mai sus amintiți. Traian a fost ultimul „împărat-dux”, ultimul „împărat-soldat”, și așa a rămas în istorie. De astă dată istoricul Tacit, purtătorul de cuvânt al clasei senatoriale aflată la putere, cel care îl condamnase pe Nero la defăimare, era prea bătrân și nu a mai avut timp să scrie despre acest nou și adevărat dușman al clasei senatoriale.

Pe noi ne interesează să vedem ce consecințe ar fi putut avea, din punct de vedere lingvistic atitudinea romanilor față de daci. Nevoia de a exploata rapid teritoriul dac nu a rămas fără efecte însemnate și din acest punct de vedere: dacă ne dăm seama că cea mai importantă cauză a cuceririi a fost nevoia de a pune capăt crizei sociale — adică totul era de fapt o problemă urgentă de pace internă și socială, și nu de o simplă îmbogățire —, înțelegem foarte multe detalii: înțelegem, de pildă, nu numai de ce împăratul a riscat cu atâta îndrăzneală, dar și de ce a fost nevoit să trimită un număr atât de însemnat de trupe, ca să zdrobescă imediat și fără teama de nereușită puterea regilor daci.

Datorită explicației propuse de Mazzarino, înțelegem de ce trupele au fost repartizate în diferite centre, nu numai la frontiere, ci și în interiorul țării: de pildă, *Cohors prima britannica* a fost detașată pe valea Someșului, *Cohors I Bracaraugustanorum* la Brețcu; *Cohors II Britannica* era în Ardeal, în ținutul Sălajului; aceste cohorte, ca și altele, erau alcătuite din soldați din diferite părți ale Imperiului Roman: se știe precis că au fost asturii din Spania, itureii din nordul Palestinei, batavii de la gurile Rinului, comagenii din Siria, reții și vindelicii din părțile Austriei de azi, lusitanienii din nordul Africii, britanii, galii etc¹⁰.

Se mai pot explica și alte lucruri: de pildă, motivele pentru care centrul provinciei a fost Transilvania, în timp ce au fost neglijate șesurile muntene și Moldova meridională: până în zilele noastre, nu s-au găsit explicații satisfăcătoare pentru această neglijare a Moldovei și a Munteniei, din partea împăratului roman. R. Vulpe comenta acest fapt astfel: „*ce sont-là des, [adică în lăsarea la o parte a acestor regiuni], problèmes embrouillés qui jusqu'à présent n'ont pas reçu de solution satisfaisante*”. Mai departe, istoricul scria „il

⁸ *L'impero romano*, cit., p. 223.

⁹ *Id.*, *ibid.*, p. 313.

¹⁰ *Istoria României*, p. 372-373; H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, Bucarest - Paris, 1978, p. 50-51.

*est tout à fait étonnant que ce contrée si importante pour les communications le plus directes de la Dacie avec la Mésie Inférieure et notamment avec le ports du Pont-Euxin, ne furent pas colonisées, ni organisées à l'instar des régions voisines*¹¹. Dacă privim lucrurile după cum sugerează analiza istoricilor amintiți, ne dăm seama că aceste regiuni nu l-au interesat pe împărat, pur și simplu pentru că, probabil, cucerirea lor nu se potrivea cu nevoile mai urgente de politică socială ale Imperiului din acel moment.

Se înțelege și de ce Traian a adus imediat multe seminții de iliri din sudul Dalmației (Pirustae, Baridustae, Sardeates), adică lucrători specializați în sistemele de extracție mai dezvoltate, cărora le-au fost acordate drepturi și avantaje suplimentare față de ceilalți nou veniți¹².

Se înțelege, de asemenea, și din ce cauze întregul teritoriu al provinciei a fost împărțit între coloniști, veterani, personalul administrativ, în timp ce minele de aur (cele din Munții Apuseni, Alburnus Maior) au trecut în patrimoniul împăratului roman, care le arenda direct prin funcționarii săi, și le apăra cu grijă, prin supravegherea detașamentelor militare ale legiunii XVIII Gemina de la Apulum¹³.

Faptul că această analiză istorică are multe șanse de a fi adevărată este demonstrat indirect și de interesul scăzut pentru Dacia pe care l-a manifestat puterea centrală, abia după moartea lui Traian. Așa se explică de ce chiar împăratul următor, Hadrian — om cu idei și tendințe total diferite față de Traian, un umanist, dar cu proiecte abstracte din punct de vedere social —, a fost ispitit să abandoneze țările din nordul Dunării, atât de costisitoare în privința apărării lor. Prin urmare, chiar diminuarea interesului pentru aurul provinciei ne arată de ce Dacia a rămas atât de puțin în interiorul Imperiului: prea expusă ca să fie apărată, și nemaifiind folosită pentru a rezolva o criză care luase alte direcții și chiar o altă înfățișare, nu mai merita eforturile pe care le cerea ocrotirea ei. Soluția găsită de Traian fusese deci, o interpretare personală a mersului evenimentelor; alți împărați mai târziu, au avut propuneri diferite și criza, de altfel, luase alte căi devenind tot mai generală.

Reluând aspectul lingvistic al întregii probleme, trebuie evidențiat că apariția unei varietăți de latină de nivel relativ scăzut își găsește o explicație chiar în graba care l-a adus pe Traian până la Dunăre: romanii nu aveau nici timpul, nici voința ca să înființeze școli de nivel înalt (se presupune, totuși, că vor fi fost preceptori în orașe pentru cunoștințele necesare)¹⁴, nici nu a venit aici o pătură aristocratică cu pretenții de lux și cerințe cu caracter cultural. Teritoriul acesta, în schimb, a fost la dispoziția administratorilor, negustorilor, minerilor, soldaților aflați aici în număr mai mare decât în orice lată regiune a Imperiului.

¹¹ *Studia Thracologica*, București, 1976, p. 158.

¹² *Istoria României*, p. 401.

¹³ *Ibidem*, p. 358-359.

¹⁴ C. C. Giurescu - Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 110; I. Fischer, *Latina dunăreană*, București, 1985, p. 33.

Caracterul mai rustic și mai spontan al latinei care stă la baza limbii române a fost de mult scos în evidență și analizat, încât nu mai este necesar, credem, să discutăm aici o realitate atât de bine cunoscută¹⁵.

În încheiere, trebuie spus că nici Mazzarino, nici Carcopino nu au luat în considerare deloc consecințele pe care le puteau avea pe plan lingvistic descoperirile lor, nu și-au dat seama, adică, de faptul că analiza lor istorică reușită ar oferi o viziune mai bună a problemelor lingvistice. Dar această neînțelegere din partea celor doi învățați, de fapt, nu e din vina lor: a trage concluzii cu caracter lingvistic, din datele istorice oferite, într-adevăr, este o datorie specială a lingvisticii, care trebuie să se țină de istorie pentru a verifica și ameliora convingerile pe care le transmite.

A doua chestiune pe care o vom aborda privește una dintre cele mai spinoase probleme ale colonizării Daciei: convingerea foarte înrădăcinată potrivit căreia la invadarea Daciei ar fi participat trupe înrolate mai ales din Italia meridională și că, tot din Italia meridională, ar fi venit foarte mulți coloniști. De o colonizare din Peninsula Italică, de altfel, au vorbit în trecut numeroși lingviști. Dintre cei mai cunoscuți cităm numai numele lui Walter von Wartburg¹⁶. Ideea aceasta a fost relansată, în vremurile mai recente, de un mare romanist, Carlo Tagliavini, lingvist și filolog dintre cei mai renumiți, pentru a explica anumite concordanțe sau asemănări dintre româna și dialectele italiene meridionale¹⁷.

Despre problemele strict lingvistice pe care le ridică aceste concordanțe vom scrie eventual, cu altă ocazie: ceea ce ne interesează acum este adevărul istoric.

Se știe foarte bine că izvoarele istorice sunt destul de sărace în ceea ce privește cucerirea provinciei Dacia și organizarea ei, nu numai în epoca ei de înființare, ci și în perioadele următoare. Foarte multe documente, cum au fost comentariile lui Traian sau cele ale medicului grec Criton, însoțitorul lui Traian, s-au pierdut, și nu ni s-au păstrat nici mărturiile consemnate de alți istorici mai recentți care, prelucrând materialul pe care-l avuseseră la dispoziție, scriseseră despre evenimentele petrecute în Dacia în secolul al doilea al erei noastre (Apian, Arian, de exemplu, tot din sec. al II-lea, Ammianus Marcellinus din sec. al IV-lea, a cărui lucrare ni s-a păstrat lacunar, chiar în părțile mai interesante pentru noi). În sfârșit, putem afirma că nu știm prea multe despre evenimentele dacice de la începutul secolului al doilea.

Trebuie observat, totuși, încă o dată, că se întâmplă destul de des că, atunci când istoricii sau arheologii au scos la iveală noutăți sau descoperiri, în general, lingviștii nu s-au prea interesat de acestea. Lipsa de legături între diferitele domenii ale științelor umaniste face să se moștenească, de la un învățat la altul din aceeași specialitate, convingeri greșite sau depășite.

¹⁵ S. Pușcariu, *Le rôle de la Transylvanie dans la formation et l'évolution de la langue roumaine*, „La Transylvanie”, II (1938), p. 51; G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 71; Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române*, II, București, 1978, p. 14 ș. u.

¹⁶ *La frammentazione linguistica della Romania*, ed. îngrijită de A. Varvaro, Roma, 1980, p. 62-23.

¹⁷ *Concordanze e analogie fra rumeno e italiano*, „Il Veltro”, 1969, p. 241-259.

În cazul de față, putem spune că ocupându-ne de concordanțele lingvistice amintite¹⁸ ne-am întregat de la început dacă nu erau cumva argumentele istorice valabile pentru a susține concret teza unei colonizări de obârșie meridională. Așa am aflat un lucru pe care istoricii îl cunoșteau foarte bine de mult: că este aproape imposibil ca să fi fost recrutați soldați din Italia meridională sau cu atât mai puțin ca să fie invitate la colonizarea Daciei masele din regiunile meridionale din Italia, în epoca cuceririi Daciei. Citind opera lui Rostovzev, în ediția italiană¹⁹, precum și *Istoria Românilor* a lui C. C. Giurescu și D.C. Giurescu, am aflat că la ambii autori se spune că însuși Traian a dat numeroase edicte prin care populațiile din Italia sudică erau oprite să se mute la câțiva kilometri de locurile lor de origine²⁰: în sensul acesta trebuie să se interpreteze și un pasaj din *Istoria Augusta*, un izvor istoric roman, în care se povestește că împăratul Antonius Pius a colonizat Spania cu oameni din Italia „împotriva preceptelor lui Traian”²¹. Cercetând condițiile istorice de la începutul secolului al doilea, reiese clar că Traian a luat aceste măsuri din cauza gravei crize demografice care afecta regiunile din Italia meridională. De munca locuitorilor din regiunile sudice, într-adevăr depindea aprovizionarea cu grâu și cu produse alimentare din peninsula și, mai ales, din capitală. Criza demografică reprezenta, deci, o mare primejdie din acest punct de vedere. Cu alte cuvinte, o deplasare a localnicilor ar fi însemnat sărăcirea proviziilor necesare subzistenței plebei flămânde din capitală.

Deci, ar fi cu totul de neînțeles faptul că același Traian, care, pe de o parte, ordona populațiilor din regiunile meridionale să nu se mute cu nici un kilometru, pe de altă parte ar fi invitat la colonizarea Daciei mii de oameni din aceleași regiuni. În consecință, concordanțele dintre română și dialectele italiene meridionale, în cazul în care ele vor fi demonstrate ca o realitate lingvistică, trebuie să aibă alte cauze, diferite de acelea care susțin o colonizare inițială cu caracter italic meridional.

Un alt aspect care ar fi meritat să fie scos în evidență mult mai bine decât s-a făcut de obicei este rolul pe care l-a avut răspândirea creștinismului printre populațiile romanizate din nordul Dunării, în procesul care ar fi dus la formarea unei noi limbi romanice. Este adevărat că avem foarte multe alte dovezi mărturisind păstrarea legăturilor dintre cele două maluri ale fluviului chiar după desființarea provinciei. Se știe foarte bine, de exemplu, că raporturile dintre Imperiu și dacii romanizați nu au încetat; dimpotrivă romanii au luat măsurile necesare, militare și politice, cu scopul de a asigura navigația pe Dunăre: de pildă, se știe cu certitudine că numeroase castele cu presidii militare au fost menținute pe malul drept al Dunării, și că împăratul Constantin (306-337) refăcuse unele drumuri din fosta provincie, că edificase un pod la

¹⁸ *I parallelismi romeno-italiano meridionali di I. Iordan: concordanze reali o ipotetiche?*, Tesi di dottorato, Catania, 1990.

¹⁹ *Storia economica e sociale dell'Impero romano*, Firenze, 1933, p. 412.

²⁰ C.C. Giurescu - D.C. Giurescu, *Istoria Românilor*, cit., p. 83.

²¹ C.C. Giurescu - Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 83.

Sucidava, și construisese o linie de apărare în Câmpia Olteniei și a Munteniei²². În sfârșit, se pare că în vremea lui Iustinian (527-565) au fost recucerite cetățile din Banat și Oltenia²³.

Toate acestea, fără îndoială, sunt elemente foarte importante pentru a dovedi faptul că populațiile romanizate nord-dunărene nu au fost părăsite și nu au rămas într-o stare de izolare definitivă după plecarea armatei.

Totuși, se știe bine că aceste tentative ale romanilor nu au afectat prea mult interiorul fostei provincii. În această privință istoricii, arheologii și mai ales lingviștii se exprimă totdeauna destul de vag. În *Istoria limbii române* a lui Al. Rosetti, de pildă, se afirmă: „Firește că stăpânirea lor (adică a castelelor întărite pe malul drept al Dunării) presupune și stăpânirea unor zone în interiorul țării, necesare siguranței garnizoanelor din aceste castele” (p. 80). Nimic sigur, adică. Pe de altă parte, este adevărat că nici arheologii, nici istoricii nu au găsit elemente suficiente ca să demonstreze până unde s-a extins în interiorul țării zona controlată de romani.

În afară de aceasta, se mai știe că între Imperiu și regiunile de pe malul stâng al Dunării au fost menținute relații comerciale: dovadă sunt diferitele obiecte și monedele de bronz găsite pe teritoriul Daciei și datând dintr-o epocă mult posterioară părăsirii romane din anul 275 (se găsesc monede până la sfârșitul secolului al șaselea)²⁴. Pe lângă aceasta, trebuie reținut ca foarte important și faptul că regiunea numită Scythia Minor, Dobrogea de astăzi, a rămas sub Imperiu până la începutul secolului al VII-lea, având, mai ales în epoca constantiniană, strânse legături comerciale cu populațiile de pe teritoriile din stânga Dunării²⁵.

Toate elementele menționate, bineînțeles, sunt argumente hotărâtoare și convergente pentru a înțelege cauzele păstrării romanității nord-dunărene. Oricum, ni se pare că fenomenul cel mai important care a reușit să cuprindă mase mari de oameni, a putut să fie numai creștinismul. Dintre istoricii limbii române, Alexandru Philippide și-a dat seama mai bine decât alții de importanța deosebită a acestui fenomen. În *Originea românilor* el scrie: „Eu cred că mult trebuie atribuit influinței bisericii din punct de vedere al vitalității limbii latinești comune până la sfârșitul secolului VI, căci influința pe care putea să i-o dea statul politic roman a fost în tot cursul secolelor V și VI foarte precară”²⁶. Dintre învățați moderni foarte puțini au remarcat această însemnătate pe care a avut-o creștinismul. Astfel procedează, de pildă, Emil Condurachi când scrie: „La civilisation, l'armée et l'administration romaines, le latin, et en dernière instance, le christianisme de langue latine ont

²² Cf. D. Tudor, *La domination romane au nord du Danube après Aurelian*, „Dacoromania” *Jahrbuch für östliche Latinität*, I, 1973, p. 156; Academia Română, *Istoria României*, I, București, 1960, p. 569 (IR).

²³ D. Tudor, *La domination romane*, p. 156-157; IR, p. 647-665.

²⁴ K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, București, 1958, p. 11-40; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, București, 1966, p. 158-198; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 449-451; N. Stoicescu, *Continuitatea românilor*, București, 1980, p. 173-175.

²⁵ O dovedesc inscripțiile numeroase regăsite pe aceste teritorii; E. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, București, 1976.

²⁶ Al. Philippide, *Originea românilor*, I, Iași, 1925, p. 362.

representent les facteurs essentiels du processus de romanisation"²⁷. Dintre lingviști, numai I. Fischer și Al. Niculescu²⁸, au reliefat importanța fenomenului. Nici la Ov. Densusianu, nici la Al. Rosetti, nici la G. Ivănescu, nici în celelalte sinteze mari ale *Istoriei limbii române* nu s-a insistat suficient asupra rolului pe care l-a jucat noua credință în continuitatea lingvistică. Reluăm pe scurt problema, pentru a vedea de ce creștinismul a putut să fie atât de important.

Nu se știe până acum cu certitudine dacă se pot considera valabile afirmații unor cărturari romani (Tertullian, a. 160-230, de exemplu) care ar dovedi difuzarea creștinismului în Dacia încă din secolul al doilea al erei noastre²⁹. Se pare, de altfel, că arheologia până acum nu poate demonstra cu deplină siguranță această ipoteză³⁰. Chiar dacă ar fi ajuns în ținuturile dunărene atât de devreme, creștinismul nu a putut să aibă în epoca aceea o răspândire mare³¹. Dar, începând din secolul al IV-lea, urmele unei generalizări a cultului creștin sunt recunoscute fără îndoială³². Atunci, de fapt, el a putut ieși, ca să spunem așa, pe față. Și din punctul de vedere strict lingvistic toți specialiștii în istoria limbii române au scos în evidență și caracterul foarte vechi al terminologiei creștine de bază, și bogăția ei, elemente prin care se arată un grad destul de avansat de organizare a comunităților creștine: ne referim la cuvinte precum *biserică, preot, paște, păresimi, cumineca, comânda, cruce, cășlegi*, etc.³³

Mai ales prin caracterul popular al creștinismului (în sensul că noua doctrină se adresa celor mai săraci și, oricum, maselor mari de populații) — caracter care îi dădea o capacitate de influență enormă asupra oamenilor, cantitativ și calitativ —, impactul lui trebuie să fi fost de o mare amploare. Desigur, creștinismul a putut pătrunde acolo unde nu au ajuns nici garnizoanele militare din epoca lui Constantin, nici negustorii din sudul Dunării: el a atins în profunzime populațiile romanizate din nordul Dunării, așa cum dovedesc relicvele pe care arheologia le-a scos la lumină³⁴.

Ce a reprezentat, deci, creștinismul din punct de vedere lingvistic? Ni se pare foarte clar că, împreună cu conștiința de a vorbi limba Imperiului — sentiment care de fapt a apărut romanitatea dunăreană de primejdia de a se

²⁷ A se vedea *La romanité orientale: génèse et évolution*, in *Actes du Ier Congrès International de Thracologie* (Bucarest, 4-10 sept. 1976), II, București, 1980, p. 209.

²⁸ I. Fischer, *Latina dunăreană*, cit., p. 44; Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române*, cit., p. 48.

²⁹ Vezi I. Barnea, *A propos des origines du christianisme en Scythie Mineure*, în „Dacia”, N.S., XII (1968), p. 417; D.M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967, p. 481-496.

³⁰ Pentru pozițiile opuse, vezi C. Daicoviciu, *Există monumente creștine în Dacia traiană din sec. II-III*, „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, II (1933), p. 191-192, și D.M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1958, p. 481-496.

³¹ Putem bănuși de ce creștinii, în anumite perioade, au fost persecutați de stat, oprimați și chiar omorâți.

³² N. Gudea - I. Ghiurca, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988; mai ales p. 114-129; D. Protase, *Problema continuității în Dacia*, p. 141-158; C. C. Giurescu - Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, București, 1974, p. 142 și urm.

³³ Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, cit. p. 80; I. Fischer, *Latina dunăreană*, cit. p. 45.

³⁴ C. Daicoviciu, *Au sujet des monuments chrétiens de la Dacie Trajane*, în *Melanges offerts à J. Marouzeau*, Paris, 1948, p. 120-122.

destrămă, creștinarea populațiilor romanizate a fost una dintre cele mai puternice cauze ale continuității lingvistice în regiunile dunărene ale Imperiului și aceasta din diferite motive.

Am menționat, mai sus, capacitatea de a pătrunde în mase mari de oameni. Mai mult decât atât: acest caracter propriu al creștinismului a acționat în sensul de a reînnoi tradiția latină într-un moment foarte greu pentru romanitatea lingvistică din Dacia, adică într-o perioadă în care pentru fosta provincie se închideau căile de contact cu regiunile occidentale ale Imperiului când năvălirile barbare deveneau mai puternice, și, în sfârșit, când orașele se depopulau treptat din cauza noilor evenimente, așa cum dovedește arheologia foarte bine³⁵. Limba prin care noua doctrină, creștinismul, se răspândea într-o populație numeroasă și variată (chiar și la cei mai săraci și necultivați), aducea la conștiința tuturor obârșia romană și improspăta, de fapt, tulpina latinească veche. Trebuie spus și că, după câte știm, se pare că răspândirea religiei creștine în teritoriile din nordul Dunării trebuie datorată unei difuzări populare, adică nu au fost misionari care au convertit masele la noua credință, ci ea s-a propagat prin înseși aceste populații de la om la om³⁶.

În plus, se poate presupune cu o anumită siguranță că matricea creștinismului nord-dunărean a fost meridională; cu alte cuvinte, este foarte probabil că cei dintâi dintre creștinii din fosta Dacie, predicatori sau nu, veneau de pe malul drept al Dunării, acolo unde dovezile unei organizări bisericesti sunt foarte vechi și destul de consistente³⁷. Într-adevăr, chiar dacă nu avem atestări sigure despre prezența misionarilor în nordul Dunării, în afară, poate, de Wulfila care i-a creștinat pe goți, știm foarte bine de ce nivel a fost rețeaua de centre creștine în sudul fluviului³⁸. Începând din anul 301, sursele documentare furnizează nume latine de episcopi din aceste ținuturi, nume latine, dar aparținând oamenilor născuți în regiunile acestea: câțiva dintre ei sunt din Moesia sau chiar din Daciile sud-dunărene (din Aquae, din Remesiana, din Scopie, din Ratiaria, din Novae, adică din teritoriile așezate imediat dincolo de Dunăre)³⁹. Este normal, deci, ca din aceste centre de iradiere să fi plecat creștinismul nord-dunărean. Studiul tipologic al obiectelor creștine găsite pe teritoriul fostei Dacii a dovedit că aceste obiecte sunt originare din sudul Dunării⁴⁰.

Chiar și prin aceste contacte, în afara celor comerciale, pe care le știm, Dacia a intrat într-un circuit „roman-bizantin”, unde a rămas până în secolul al VII-lea: nu este exclus, deci, ca din punct de vedere lingvistic, anumite inovații să fi putut pătrunde și pe această cale. În vremea lui Iustinian (527-565), provinciile aparținând Imperiului Roman de răsărit, adică Pannonia Secunda, Dacia Ripensis, Moesia Prima, Dardania, Praevalis și Macedonia Secunda au

³⁵ IR, p. 628-29.

³⁶ *Ibidem*, p. 693.

³⁷ Pentru înflorirea centrelor creștine din sudul Dunării, trimitem la H. Mihăescu, *La langue latine*, cit., p. 51-53.

³⁸ A. A. Bolșacov-Ghimpu, *Scythia Minor, prima mitropolie de pe teritoriul țării noastre*, în „Glasul bisericii”, 1969, nr. 9-10, p. 1223-1225.

³⁹ *Id.*, *ibidem*, p. 53.

⁴⁰ IR, p. 632.

fost cuprinse într-o singură arhiepiscopie, cu sediul lângă Scopie. În sursele documentare, întâiul arhiepiscop este numit totdeauna cu numele latin de Catellianus și acest detaliu, împreună cu altele, este dovada că latina era încă limba oficială în dioceză⁴¹. Dacă a existat o rețea de centre creștine atât de bine organizată și atât de bine individualizată față de alte dioceze, putem bănuî că și regiunile apropiate din nordul Dunării să fi fost dependente de aceasta, mai ales că între populațiile așezate la nordul Dunării și cele din dioceză existau, cum am spus, și alte contacte, la nivel comercial.

În concluzie, credem că, sub raport lingvistic, rolul răspândirii creștinismului a fost cu mult mai mare decât îl prezintă lucrările de istorie a limbii române. Acest fapt a fost important nu numai pentru că a reînnoit contactele cu latinitatea — și aceasta mai ales în rândul straturilor celor mai modeste ale societății dacoromane —, dar încă, și pentru că a lăsat deschisă pentru o anumită perioadă, o breșă în izolarea latinității nord-dunărene.

Cele trei probleme tratate aici și perspectivele din care le-am examinat demonstrează că cercetarea lingvistică trebuie să aibă în vedere și achizițiile altor științe și cele mai recente cuceriri ale acestora, în mod particular pe acelea ale istoriografiei. În zilele noastre, interdisciplinaritatea este o necesitate, dar este ciudat să se constate că ea rămâne doar un deziderat.

ALCUNI PROBLEMI DELLA ROMANIZZAZIONE DELLA DACIA (ASPETTI POCO CONOSCIUTI O INSUFFICIENTEMENTE MESSE IN RILIEVO NEGLI STUDI SPECIALISTICI) (RIASUNTO)

L'autrice affrante alcuni aspetti della romanizzazione della Dacia mettendo in evidenza che certe convinzioni o luoghi comuni che la linguistica accetta criticamente, non hanno alcun fondamento storico.

E' il caso delle ragioni che avrebbero indotto Traiano alla conquista dei territori sud-danubiani: l'autrice mette in luce le cause individuate della storiografia moderna, le quali consentono di spiegare anche altri delicati e controversi aspetti della questione.

E' anche il caso della forte partecipazione alle imprese di Traiano di truppe arruolate nell'Italia meridionale: una serie di dati storici contraddice tale affermazione.

Infine, viene evidenziato il fatto che il cristianesimo debba aver contribuito più di quanto non si affermi al mantenimento della latinità sud-danubiana.

L'autrice conclude affermando che é necessaria una maggiore comunicazione tra la linguistica e le altre scienze umane.

⁴¹ H. Mihăescu, *La langue latine*, cit., p. 53.

SURSELE LATINE ȘI LIMBA ROMÂNĂ: PROBLEME VECHI ȘI PERSPECTIVE NOI

de

TERESA FERRO

(Udine - Italia)

Cu alte ocazii, ne-am ocupat de câteva probleme pe care le ridică sursele latinești din aria lingvistică ale Dunării de jos¹. Fiindcă aceste studii nu acoperă totalitatea aspectelor chestiunii, de astă dată vom relua în întregime problemele puse de materialele documentare ce ne stau la dispoziție, pentru a aborda subiectul care ne preocupă, adică: este posibil, astăzi, cu metode noi, sau prin cunoștințele mai ample și mai bogate pe care le avem despre latinitatea întregului Imperiu, a trage concluzii hotărâtoare sau cel puțin mai nuanțate, în ceea ce privește latinitatea din sudul Dunării? Și care sunt — dacă într-adevăr sunt — metodele cele mai potrivite ca să abordăm problema cu șanse de reușită? Cercetările deosebit de importante ale domnului profesor Haralambie Mihăescu de acum douăzeci de ani² au arătat că ar exista efectiv caractere definitorii ale unei varietăți sud-est europene ale limbii latine, fără ca aceste caractere să fie, totuși, nici cu totul exclusive, nici prea evidente din sursele scrise pe care le avem la îndemână: în schimb, cercetările regretatului savant au scos la iveală faptul că anumite fenomene pe care astăzi le găsim numai în limba română au atestări în documentele din alte regiuni ale Imperiului³. Nici studiile domnului Iancu Fischer, de altfel, nu tăgăduiesc faptul că „... până în secolul al VI-lea, latina este încă o limbă unitară pe întreg cuprinsul lumii romane”⁴.

În cele ce urmează vom examina care este starea cercetărilor la ora actuală și ce drumuri se deschid astăzi pentru o cunoștință mai bună a latinei din regiunile estice ale Romaniei. Fiindcă lucrurile de bază sunt foarte bine cunoscute, ne vom opri numai foarte pe scurt asupra datelor esențiale privind latinitatea sud-dunăreană.

Este știut faptul că, în fond, posedăm materiale documentare relativ sărace pentru latinitatea care stă la baza limbii române. În ceea ce privește teritoriile nord-dunărene, sursele epigrafice, suficient de bogate ca număr, acoperă o perioadă care, neîntrerupt, nu depășește secolul al IV-lea. Într-adevăr, studiile profesorului Emilian Popescu, care au adunat toate materialele des-

¹ V. Aspecte „balcanice” din limba română: convergențe pe plan romanic, „Limbă și Literatură”, XLI (1996), p. 17-27.

² *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București-Paris, Ed. Academiei - Les Belles Lettres, 1978.

³ Id., *ibidem*, p. 327.

⁴ I. Fischer, *Latina dunăreană*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 198.

coperite în România dintre secolele al IV-lea și al XIII-lea⁵, au deschis perspective noi, mai ales în ceea ce privește concluziile cu caracter istoric și politic pe care aceste materiale ne permit să le tragem⁶. Totuși, din punct de vedere strict lingvistic, cel puțin până acum, epigrafele târzii nu au îmbogățit semnificativ cunoștințele pe care le aveam despre latinitatea din teritoriile nord-dunărene: caracterul lor tot oficial, folosirea frecventă a formulelor, scurtimea textelor, nu prea le-au fost de ajutor cercetătorilor. Dacă luăm în considerare — așa cum trebuie făcut — și inscripțiile descoperite în cele două Moesii, mai avem la dispoziție date din mai mult de trei mii de epigrafe. Totuși, nici în cazul acesta lucrurile nu se schimbă: așa cum a fost relevat de mult timp, uniformitatea textelor din punct de vedere fonetic, gramatical și lexical, constituie regula, în timp ce greșeli semnificative se pot observa numai din când în când. De altfel, specialiștii știu foarte bine că în această privință situația din Dacia este cu totul paralelă cu aceea pe care ne-o prezintă epigrafele din celelalte regiuni romanizate. Din constatarea aceasta care, de fapt, nu lămurește, ci contrazice, evidența varietății romanice, s-a ivit, cum se știe, lunga și nerezolvată controversă dintre latiniști pe de o parte, și romanisti pe de altă parte; primii, susținători ai caracterului unitar al limbii latine vulgare, ceilalți, apărători ai teoriei diferențierii dialectale timpurii a latinității⁷.

În afară de inscripții, ar mai putea fi de folos textele datorate unor autori care au trăit în regiunile dunărene, sau care au învățat latină în acele ținuturi. Haralambie Mihăescu a arătat foarte bine importanța pe care o au autori ca Victorinus di Poetovio, Auxentius din Durostorum și alții⁸. Pentru aria dacomesică se pare că cel mai interesant pentru noi ar fi Iordanes (sec. VI), asupra căruia vom reveni. Din păcate, trăsăturile ivite din analiza condusă de marele învățat român pe textele acestor scriitori nu sunt, nici ele, definitorii pentru a caracteriza o arie lingvistică. Din aceste motive, H. Mihăescu ceda în fața evidenței și în încheierea lucrării sale scria: „rien ne prouve que le latin de la Dacie ait différé du latin des autres provinces de l'empire”, și mai jos: „Pour nombreux et variés qu'ils soient, les faits linguistiques conservés dans les inscriptions et les textes du sud-est de l'Europe ne sont pas spécifiques pour cette région, ni unique” și, în sfârșit: „En bref, les provinces sud-est européennes ne constituaient pas un domaine linguistique isolé ou indépendant”⁹.

Pe de altă parte, toate aceste argumente demonstrează că până în epoca din care avem materiale documentare în limba latină provenind din aria dunăreană, latinitatea scrisă păstrase încă o anumită coeziune în toate colțurile

⁵ E. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, București, Ed. Academiei, 1976; cu privire la aspectele lingvistice cf. H. Mihăescu, *La langue latine*, cit., p. 169-317.

⁶ De pildă, creșterea numărului inscripțiilor latinești din Banat din sec. al VI-lea, dovedește, fără îndoială, că zona de influență romană era mai extinsă cu un secol decât înainte, ceea ce înseamnă că romanii recuceriseră efectiv anumite teritorii.

⁷ Despre această problemă cf. V. Väänänen, *Unità del latino: realtà o illusione*, „Annali dell'Istituto Orientale di Napoli”, V (1963), p. 63-75 și A. Tovar, *A Research Report on Vulgar Latin and its Local Variations*, „Kratylos”, IX (1964), fasc. 2, p. 113-134.

⁸ H. Mihăescu, *La langue latine*, cit., p. 10-11.

⁹ *La langue latine*, cit., p. 327.

Imperiului, ținând de o normă pe care fiecare scriitor (chiar și „lapticizi”) vrea, în principiu, să o respecte. Această normă, în realitate, acționa la fiecare după cultura sa și capacitățile pe care le avea de a folosi limba latină. Limba vorbită, așa cum s-a spus de multe ori, trebuie să fi fost altceva: chiar de la început, încetul cu încetul, ea primise trăsături locale care ar fi produs mai târziu o adevărată diferențiere dialectală.

În concluzie, cadrul înfățișat s-ar părea că nu poate aduce în viitor noutăți de seamă din punctul de vedere al istoriei limbii române: asta e cu atât mai grav, cu cât limba română are și o documentare medievală foarte târzie față de limbile surori. Așadar, din acest cadru s-ar trage concluzia că nu avem altă posibilitate de a cunoaște trecutul limbii române decât prin reconstituirea stadiilor mai vechi, adică prin dificila și riscanta operație de reconstrucție de-a lungul unei perioade de aproape zece secole.

Dar, este cu totul adevărat că textele nu mai oferă nimic de cercetat?

Înainte de a expune care sunt noutățile pe care textele literare și epigrafele le mai pot da la iveală, am dori să punem în evidență faptul că o altă cale de cercetare, deja arătată de Haralambie Mihăescu — și, într-adevăr, foarte puțin folosită — pare a fi una din cele mai roditoare. Este vorba de cercetarea amănunțită făcută pe textele târzii din alte arii ale romanității.

Cu alte ocazii și noi am studiat textele literare din latina târzie produse în orice regiune a Imperiului¹⁰. Primele date — cercetările sunt abia la început — privesc numai lexicul. Aceste rezultate au scos la iveală faptul că pentru câteva cuvinte din limba română, al căror etimon a fost considerat neatestat până acum, textele latinești târzii (din secolul V-VI în sus) oferă o atestare sigură. Ne limităm în a prezenta numai câteva exemple. În cazul verbului *molliare*, reconstituit pentru dr. *a muia* (ar. *mol'iu*) etimonul este atestat: *molliare*, cu același înțeles pe care îl are în dialectul dacoromân, este întrebuințat cu o anumită frecvență în textele autorilor din secolele al V-lea și al VI-lea (Priscianus, Oribasius și alții)¹¹. Verbul românesc *a uita*, ca și corespondentul aromân *ultu* (mgl. *ul'it*, istr. *utu*, Pușcariu, EWRS 1788) sunt considerate cuvinte derivate de la un **oblitare*, probabil folosit în loc de *oblivisci*. Această formă de bază este înregistrată cu asterisc și în studiile lui Mihăescu¹². Totuși *oblitor*, cu înțelesul de „a uita”, se regăsește în operele Sfântului Ieronimus¹³ și îl mai întâlnim și în glosarele din secolul al X-lea (CGL, V, 469, 49). *Grunnium*, neatestat după cât se spune în dicționarele limbii române, ar fi cuvântul de bază al lui *grui* din dialectul dacoromân (Tiktin II, 265; et. necunoscută după DA, II 321), ca și al lui ar. *grun'u* „bărbie, menton” (după T. Papahagi, DDA s.v.). Pentru Meyer - Lübke etimonul este atestat (deși în REW nu se fac trimiteri la surse) și are continuări în limbile italiană, franceză, provenșală, catalană (REW 3894)). Prin examinarea documentelor am constatat că cuvântul *grunnium* este folosit în foarte multe texte din secolele al

¹⁰ Este vorba de o comunicare la al XXI-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică (Palermo sept. 1995: actele sub tipar).

¹¹ P. 7 din textul dactilografiat unde se trimite la cele mai bune și recente ediții ale autorilor amintiți.

¹² Cf. *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, București, Ed. Academiei, p. 125 și 182.

¹³ A. Souther, *A Glossary of Later Latin to 600 A. D.*, Oxford, Clarendon Press, 1949, p. 271.

VI-lea și al VII-lea: lexiconul lui Niermeyer¹⁴ înregistrează cuvântul și trimite la *Vita Columbani* a lui Ionaș Bobiensis; A. Souther trimite la Oribasio și la alte texte¹⁵, dintre care și *Practica Alexandri yatro* din sec. al VI-lea. Sensul atestat al cuvântului este pretutindeni „groin - snout”, „rostrum porci” (ThLL, s.v.). Înțelesul lui *grui* în dialectul dacoromân este acela de „ridicătură pe un șes, coastă de deal” (DA, s.v.), ceea ce, probabil, a îndreptat și spre o etimologie necunoscută. Dar este foarte interesant să observăm că în lexiconul lui Niermeyer *grunium* are, ca al doilea sens, acela de „langue de terre- cap”. În sfârșit nu trebuie uitat că și în franceza veche *groin* are înțelesul de „Höhe eines Hügels” (REW 3894). Aceste concordante semantice pe plan romanice ne-ar duce să considerăm plauzibilă originea cuvântului românesc din lat. *grunium*, de astă dată atestat.

În cazul lui *moare* „salamoia”, paralel cu ar. *moare* „chou aigri dans d'eau de saumure”, (< *moria* după REW 5756 și Tiktin II 681), etimonul *moria în loc de *muria*, reconstituit în dicționarele (T. Papahagi, DDA, s.v.; DLR, VI 755: probabil) este cerut și de alte derivate romanice, de pildă de cuvântul it. *moia*. În realitate, varianta *moria* se regăsește în numeroase documente târzii: J. Svennung înregistrează *moria* în *Compositiones* din sec. al VIII-lea¹⁶, F. Blatt citește *moria* „saumure” în așa-zisa *Receptuaria* din sec. IX-X, în documente iberice din jumătatea secolului al IX-lea, în *Diplomata Caroli* din anul 858 și în alte texte¹⁷. Niermeyer, în sfârșit, ne trimite la documentele din Parma din secolul al X-lea („saumure-pickle”, p. 704).

În cursul cercetărilor noastre, din care unele rezultate au fost prezentate la cel mai recent Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică (Palermo 1995), ne-am pus câteva întrebări de o importanță deosebită, după părerea noastră, privind aspectele metodologice fundamentale ale cercetării pe textele latine târzii. De pildă, ar fi necesar să ne întrebăm ce valoare trebuie acordată unei atestări izolate. De exemplu *virgella* este înregistrat cu asterisc de Meyer-Lübke, ca etimon probabil al unei serii de cuvinte romanice dintre care și dr. *vergea* (ar. *virdezeauă*)¹⁸, sard. *birgedda*, italian. vechi *vergella*, francez vechi *vergelle* (REW 9363). Cuvântul de bază este neatestat după H. Mihăescu, ca și după redactorii noului DEX¹⁹ (derivat românesc după Tiktin, s.v. *virga*). Totuși o formă *virgella* „little twig” este înregistrată în traducerea lui Dioscorides din secolul al VI-lea, după cum mărturisește dicționarul lui Souther (p. 444). *Virgella* mai este relevat într-un manuscris din sec. al XIII-lea al *Acta Sanctorum* (iunie IV, 410d). Este foarte clar că această atestare nu poate avea aceeași pondere cu celelalte menționate mai sus. Dar este sau nu o atestare demnă de încredere? Pentru moment nu am dat un răspuns definitiv la această întrebare.

¹⁴ J.F. Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Leiden, Brill, 1984, p. 476.

¹⁵ A. Souther, *Glossary*, cit., p. 166.

¹⁶ J. Svennung, *Compositiones Lucenses. Studien zum Inhalt, zur Textkritik und Sprache*, Uppsala-Leipzig, Lundequistaskas Bokhand., 1941, p. 10.

¹⁷ F. Blatt, *Novum Glossarium Mediae Latinitatis*, København, Munksgaard, 1957-, p. 828.

¹⁸ Pușcariu EWRS 1875: mgl. *vir(d)zeauă*.

¹⁹ *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Ed. Univers Enciclopedic, 1996.

O altă problemă ne-o pun atestările târzii și unice: și în cazul acesta trebuie să ne întrebăm ce valoare putem să le acordăm. Această îndoială se ivește, de pildă, în cazul cuvintelor aromâne *arăsbun* și *asbun*, respectiv „împăca- (ré)concilier; contenter; apaiser” și „consola - consoler; caresser”: T. Papahagi (DDA, s.v.) le-a considerat derivate din *re-ex-bonare și *ex-bonare (< *bonus*). Acest *ex-bonare* cu sensul de „moderari, ex pacto statuere”, într-adevăr, se regăsește de câteva ori într-un text denumit „*codice reggiano*” ale cărui documente datează din 1161 (cele mai vechi; altele sunt încă mai recente)²⁰. După cunoștințele pe care le avem pentru momentul de față, cuvântul nu ar avea continuări în alte domenii romanice.

Încă o dificultate avem în ceea ce privește calitatea surselor: trebuie să ținem cont de natura textului în care un cuvânt este înregistrat sau nu? În această privință, am fi ispițiți să afirmăm că nu este vorba de același lucru dacă sursa unei atestări este un text popular sau unul cu caracter cult, sau — mai ales în cazul textelor târzii dacă avem de-a face cu un text cu foarte multe trăsături romanice, sau nu.

Într-adevăr, dacă urmăm drumul deschis de Haralambie Mihăescu, am putea considera ca dovedite etimoanele citate mai sus. De exemplu, marele savant român considera pe drept atestate cuvinte ca *orma*, pe care îl regăsim numai în glosare târzii din sec. al X-lea²¹; pentru Mihăescu este atestat și termenul *suso*, care ar putea fi la baza formei românești *sus*, it. *suso*: Dar *suso* apare numai în surse medievale târzii din aria britanică²²; la fel de atestat ar fi *sementia* pe care îl găsim, pentru moment, numai în *Capitulare de villis* (sec. VIII-IX)²³; fără asterisc este și *pariculus* care a fost semnalat numai într-un text din anul 1072²⁴. După părerea noastră, este probabil că toate aceste dovezi nu se pot pune pe același plan cu celelalte despre care a fost vorba mai sus.

Bineînțeles, toate considerațiile pe care le-am făcut nu micșorează importanța neîndoieinică de a găsi cuvinte care să corespundă cu elementele lexicale din limba română în textele medievale produse în occidentul latin. Oricât de târzii ar fi aceste texte, deși ele se pot așeza cronologic și calitativ la limita între limba latină și idiomurile roamnice, totuși prezența în ele a unui termen care se păstrează și în limba română este oricum un lucru de mare importanță: această prezență constituie o mărturie pentru a considera mai probabil faptul că în latina vorbită cuvântul respectiv era întrebuințat.

În concluzie, după părerea noastră, în materialele documentare ar trebui să fie făcute anumite deosebiri după criterii riguroase. Cu alte cuvinte, problemele pe care ni le pun textele trebuie încă scoase în evidență ca să le abordăm și, dacă se poate, să le rezolvăm. Înainte de a trece la altele, vrem să subliniem faptul că bănuim că prin această cale de cercetare se pot produce rezultate interesante, mai ales în ceea ce privește domeniul gramatical și sintactic. Este adevărat că până acum și noi ne-am ocupat de lexic, dar asta dintr-un singur motiv: studiul altor aspecte ale limbii este mai greu de efectuat,

²⁰ Textul dactilografiat, p. 9.

²¹ H. Mihăescu, *La langue latine*, cit., p. 275.

²² Id., *ibidem*, p. 277.

²³ J. F. Niermeycr, *Lexicon*, cit., p. 955.

²⁴ H. Mihăescu, *La langue latine*, cit., p. 282.

în timp ce pentru elementele lexicale ne putem folosi de excelentele glosare computerizate care astăzi sunt la dispoziție pentru majoritatea textelor din latinitatea clasică și târzie. În schimb, pentru gramatică și sintaxă vor trebui citite și fișate fenomenele în fiecare text în parte: este ușor de observat că sarcina acestui procedeu este mai grea și cercetarea se înfățișează mai lungă și dificilă, deși necesară.

Dar nu numai textele merită atenția noastră. Într-adevăr, se pare că inscripțiile și textele autorilor „balcanici” pot oferi încă alte date dacă sunt studiate cu metode diferite de cele tradiționale.

În ceea ce privește inscripțiile, mai ales cercetările profesorilor J. Herman²⁵ și S. W. Omeltschenko²⁶ au arătat, de pildă, că avem posibilitatea de a determina nivelul de afinitate lingvistică între diferitele arii romanizate, pe baza proporției greșelilor pe care le putem observa în surse. Astfel, în ultimii ani, aceste noi metode de a cerceta materialele epigrafice le-au dat posibilitatea specialiștilor de a descoperi ritmul cu care s-au desfășurat anumite fenomene și direcția evoluțiilor în diferite arii ale latinității. De exemplu, unul dintre fenomenele studiate aproape exhaustiv a fost redarea grafică cu *e* a lui *i* și invers, și cu *o* a lui *u* și invers. Cercetările recente au scos la iveală date interesante: înainte de secolul al IV-lea, în anumite teritorii, procesul contopirii timbrelor vocalice era mai desfășurat decât în alte arii lingvistice; în general, în toate domeniile lingvistice, cu puține excepții, acest proces era mai înaintat într-o serie vocalică decât în cealaltă; în sfârșit, accentul nu acționa pretutindeni după aceleași reguli²⁷. Mai precis, materialul epigrafic din perioada cuprinsă între secolele al IV-lea și al VI-lea, a arătat clar că anumite regiuni, ca Galia, au suferit o evoluție foarte rapidă în ceea ce privește fuziunea vocalelor, atât în seria vocalică palatală, cât și în cea velară²⁸, în timp ce alte arii romanizate au realizat contopirea timbrelor vocalice mai înainte în seria palatală, și numai cu mare întârziere au produs confuzie între *o* lung și *u* scurt²⁹. Inscripțiile ne arată că în Galia contopirea timbrelor afecta în aceeași măsură silaba tonică și cea atonă, în timp ce în alte teritorii silaba cu accent a rezistat mai mult la tendința de a confunda vocalele³⁰. Toate cele spuse se potrivesc cu realitatea lingvistică privită istoric: ne gândim, de pildă, la stadiul atins de vocalele accentuate în graiurile sarde, unde contopirea timbrelor lui *e* / *o* lungi și *i* / *u* scurți nu s-a produs deloc; ne gândim și la situația ciudată din aria sud-dunăreană, cu contopirea numai în seria palatală, etc. În ceea ce privește teritoriile de care ne

²⁵ V. mai ales *Essai sur la latinité du littoral adriatique à l'époque de l'Empire*, Festschrift H. Meier, München, 1971, p. 199-226, și *La langue latine dans la Gaule romaine, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, 29/2, Berlin, 1983, p. 1045-1060; amândouă articolele sunt retipărite în volumul *Du latin aux langues romanes. Etudes de linguistique historique*, réunies par S. Kiss, Niemeyer, Tübingen, 1990, p. 121-163.

²⁶ S. W. Omeltschenko, *A Quantitative and Comparative Study of the Vocalism of the Latin Inscriptions of North Africa, Britain, Dalmatia and the Balkans*, Chapel Hill, University Press, 1977.

²⁷ Cf. J. Herman, *Aspects de la différenciation territoriale du latin sous l'Empire*, „Bulletin de la Société linguistique de Paris”, LX (1965) 1, p. 63-70.

²⁸ J. Herman, *La différenciation territoriale du latin et la formation des langues romanes*, în vol. *Du latin aux langues romanes*, cit., p. 77.

²⁹ Id., *ibidem*, p. 74.

³⁰ Id., *Aspects de la différenciation*, cit., p. 63.

ocupăm aici, trebuie spus că studii recente au pus în evidență că regiunile dunărene, Dacia și cele două Moesii, au fost dintre cele mai conservatoare, împreună cu puține altele, să zicem, periferice, ca regiunile din Italia meridională³¹: așadar, inscripțiile din aceste ținuturi prezintă urme foarte slabe ale contopirii lui *e* lung cu *i* scurt, și nu ne arată nici o confuzie în seria vocalică velară. În sfârșit, amândouă seriile vocalice prezintă, în general, o tendință mai remarcabilă spre contopirea timbrelor în silaba fără accent³². Cu aceleași metode statistice au fost cercetate stadiile atinse de alte fenomene și rezultatele au fost satisfăcătoare.

Trecem, în sfârșit, la textele scrise de autorii reprezentativi pentru aria dunăreană. Și în cazul acestor documente este probabil că folosirea unor metode diferite față de cele tradiționale ne-ar putea duce la o recitare mai interesantă și rodnică a textelor. H. Mihăescu a avut marele merit de a semnală o mulțime de fenomene care, regăsindu-se în textele produse de autorii așa zis „balcanici”, sunt cu totul asemănătoare fenomenelor paralele din limba română. Totuși, așa cum mărturisește același savant, un număr însemnat dintre aceste trăsături se poate observa și în alte texte latinești, foarte îndepărtate de ale noastre din punct de vedere cronologic și geografic³³. Așadar, fenomenele respective nu pot fi considerate caracteristice pentru latina sud-dunăreană, pentru că nimic nu ne lasă să credem că ele s-au produs exclusiv în aria cercetată. Credem că s-ar putea spune mai prudent că o anumită trăsătură, probabil relativ răspândită în latina populară, a reușit să supraviețuiască numai în limba română din diferite motive pe care putem încerca să le descoperim. De altfel, dacă nu greșim, ni se pare că, în această privință, opinia regretatului savant român a fost cu totul asemănătoare cu cele spuse de noi.

Dar, pe lângă aceasta, mai sunt și alte probleme, foarte importante după părerea noastră, pe care marele învățat român le-a neglijat. Ne referim la metoda de a culege și de a prezenta datele din texte, fără a furniza nici o indicație despre frecvența fenomenului, nici despre cazuri inverse în care trăsătura respectivă nu se observă. Altfel, socotim că nu este niciodată suficient a spune că limba unui autor prezintă acesta sau celălalt fenomen: relevarea datelor în sine aduce puține noutăți dacă aceste date nu sunt puse în legătură cu alte elemente privind întreaga situație a unui fenomen în text și, dacă se poate, în mai multe texte. De exemplu: ponderea unei abateri, cum ar fi folosirea lui *qualis* pentru *quis*, sau tendința de a întrebuița *unde* cu valoarea lui *ubi*³⁴, poate fi evaluată numai după ce am socotit în ce proporții aceste greșeli apar în textul studiat, și în ce proporții se regăsesc aceleași abateri în textele altor autori.

Am întreprins de câteva luni o cercetare amănunțită asupra textelor lui Iordanes. Este vorba de o analiză pe care o vom continua, sperăm, până la

³¹ S. W. Omeltchenko, *A Quantitative and Comparative Study*, cit., p. 104 și 128-130; J. Herman, *La différenciation*, cit., p. 74.

³² J. Herman, *Latinitas Pannonica. Vue d'ensemble des caractéristiques de la latinité pannonienne: une essai*, în vol. *Du latin aux langues romanes*, cit., p. 118.

³³ H. Mihăescu, *La langue latine*, cit. p. 320.

³⁴ Amândouă cazurile citate sunt luate din pildele aduse chiar de H. Mihăescu, *La langue latine*, cit. p. 11.

cuprinderea tuturor aspectelor lingvistice mai importante din operele acestui autor. Din primele studii s-au ivit câteva rezultate, probabil nu extraordinar de hotărâtoare, dar care ar putea fi un început. Iordanes este un scriitor foarte interesant, mai ales pentru faptul că, după mărturisirea cu totul demnă de încredere a lui Haralambie Mihăescu, dintre autorii care provin din ținuturile dunărene, el ar fi cel care folosește limba mai populară³⁵. În realitate, *Cronica* lui Iordanes se compune din două texte alcătuite între anii 551 și 553 pe care, după abrevierea folosită de primul editor, Th. Mommsen, am luat și noi modernii obiceiul de a le numi pe scurt *Romana et Getica*³⁶. Problemele diferite legate de geneza celor două opere — de exemplu regiunea Imperiului unde au fost redactate, sau scopurile cu care au fost alcătuite aceste compilații — au fost îndelung discutate de istorici, fără ca să fie încă desluite³⁷. La fel de neclară din foarte multe puncte de vedere rămâne personalitatea lui Iordanes, de naționalitate alan sau got, probabil catolic, poate și călugăr sau episcop, după ce funcționase ca *notarius* al unui *magister militum* alan în Moesia Inferior sau în Scythia³⁸. Totuși, în ciuda faptului că există atâtea îndoieli despre figura și lucrările lui, specialiștii nu au negat niciodată că Iordanes fusese un om de cultură redusă³⁹, nici că alcătuisese operele sale nemaifiind *notarius* în regiunile răsăritene⁴⁰. Istoricii sunt, în general, de acord în a susține că Iordanes învățase limba latină în regiunile sud-dunărene de unde-și avusese obârșia (Moesia Inferior sau Scythia) și unde locuise, poate, pentru totdeauna, sau, cel puțin, pentru cea mai mare parte din viață⁴¹. Mai sunt și alte circumstanțe neîndoelnice: de pildă, se știe precis că din cele două cronici, cea numită *Getica*, este de fapt o reducere, liber adăugată⁴², dintr-o operă pierdută a lui Cassiodoro, *De origine actibusque Getarum*. Același Iordanes, de altfel, povestește că pentru trei zile avusese la dispoziție lucrarea istorică a lui Cassiodoro și că o folosisese (*Getica*, 54. 2-5). Din punct de vedere lingvistic toate aceste elemente fac din opera lui Iordanes o lucrare de mare însemnătate printre sursele provenind din regiunile sud-dunărene. Dar mai sunt și alte elemente specifice care ne îndeamnă să considerăm cele două lucrări ca documente de mare interes din punct de vedere lingvistic: chiar și după o apreciere sumară, limba istoricului ni se arată ca un sistem ciudat, cu greșeli obișnuite dar constante, care trebuie să fi aparținut arhetipului, din moment ce pot fi relevate în codicele cele mai bune din tradiția manuscrisă sau în copii care țin de ramuri deosebite în *stemma codicum*. Dacă este adevărat — după

³⁵ H. Mihăescu, *La langue latine*, cit. p. 320.

³⁶ Titlurile originale sunt: *De summa temporum vel origine actibusque gentis Romanorum și De origine actibusque Getarum*. Iordanis *Romana et Getica* recensuit Theodorus Mommsen, Monumenta Germaniae Historica (MGH), A.A., V, pars I, Berolini, Weidmannos, 1882.

³⁷ Pentru problemele principale cf. N. Wagner, *Untersuchungen zum Leben des Jordanes und zur frühen Geschichte der Goten*, Berlin, Ed. De Gruyter, 1967, p. 3-59.

³⁸ Deoarece nu putem da aici toate amănuntele, trimitem la *Praefatio* a lui Th. Mommsen în MGH (V-XXIII) și la F. Giunta, *Jordanes e la cultura dell'alto Medioevo*, Palermo, Ed. Manfredo, 1952, p. 145-157.

³⁹ Cf. H. Mihăescu, *La langue latine*, cit., p. 11; N. Wagner, *Untersuchungen*, cit., p. 14.

⁴⁰ N. Wagner, *Untersuchungen*, cit., p. 1-13.

⁴¹ N. Wagner, *Untersuchungen*, cit., p. 17; F. Giunta, *Jordanes e la cultura dell'alto Medioevo*, cit., p. 151 și 155.

⁴² F. Giunta, *Jordanes e la cultura dell'alto Medioevo*, cit., p. 159-163.

cum a fost arătat în mod convingător de Attilio Momigliano⁴³ — că cel puțin una dintre cele două lucrări, adică *Getica*, a fost alcătuită în grabă la Constantinopol ca o cărticică de mare difuzare cu scopul de a propaga ideile partidului favorabil unui acord romano-gotic⁴⁴, putem înțelege mai bine natura greșelilor din text: abaterile numeroase nu sunt numai o consecință a necultivării autorului, cum de obicei se susține, dar s-ar putea datora grăbirii redacției și voinței autorului de a se adresa marelui public și, deci, de a folosi o limbă mai colocvială.

Cu toate că opera lui Iordanes prezintă atâtea aspecte interesante, în afară de istorici⁴⁵, savanții contemporani și mai ales lingviștii, nu i-au acordat interesul cuvenit. Ultimul studiu amănunțit despre limba lui Iordanes datează din 1908: este vorba de o monografie a lui Fr. Werner, care, probabil nici în epoca apariției ei nu a fost o lucrare de seamă, și care astăzi este cu totul depășită⁴⁶. Alți lingviști s-au ocupat de Iordanes numai accidental pentru a aborda anumite aspecte ale textelor lui⁴⁷. Deci, în afară de rândurile pe care le-a scris Haralambie Mihăescu, nu există, la ora actuală, un studiu lingvistic serios și pus la punct. Mai ales, lipsește un studiu care să nu fie o simplă constatare a mulțimii fenomenelor ciudate. Ceea ce ne trebuie este o analiză în care erorile sau ciudățeniile atât de mult citate pretutindeni să fie raportate la trăsături asemănătoare pe care le regăsim și în alte opere din latinitatea târzie, sau, cel puțin, să fie studiate în interiorul întregului sistem al limbii lui Iordanes.

Din toate cele spuse, reiese că ar merita să fie reluate cercetările pe texte târzii cum sunt Cronicile lui Iordanes, mai ales dacă ținem cont de avertismentul dat de Christine Mohrmann la întâiul Congres Internațional de Studii Clasice din 1950: „... rien ne justifie une attitude passive vis-à-vis des textes, rien ne nous donne le droit de nous résigner à une impossibilité prétendue de faire ressortir les éléments qui appartiennent au patrimoine du latin courant et quotidien et qui se trouvent dans nos textes”⁴⁸; tot cu aceeași ocazie savanta olandeză denumea „une tâche urgente” „l'examen minutieux de tous les textes qui sont de nature à nous renseigner sur la langue courante”⁴⁹. După părerea Christinei Mohrmann, datele scoase din texte ar reprezenta un mijloc de control al rezultatelor obținute de romaniști prin studiile lor comparative⁵⁰. Aceste convingeri au fost susținute mai recent și de marele

⁴³ A. Momigliano, *Gli Anicii e la storiografia latina del VI sec. d.C.*, în vol. *Secondo contributo alla storia degli studi classici*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1960, p. 244-257.

⁴⁴ Id., *ibidem*, p. 244-257; F. Giunta, *Jordanes e la cultura dell'alto Medioevo*, cit., p. 97-142.

⁴⁵ Mai ales pentru că opera constituie una dintre cele mai importante surse pentru istoria populațiilor germane. Dintre cercetările mai recente: Vl. Iliescu, *Devictis Sarmatis? Zu Jord. Get. 101*, „Revue Roumaine de Linguistique”, XVI (1971), 1, p. 137-139; Id., *Bemerkungen zur gotenfreundlichen Einstellung in den Getica des Iordanes*, *Actes de la XIIe Conf. Intern. d'Etudes Classiques*, Amsterdam, 1975, p. 411 și urm.

⁴⁶ F. Werner, *Die Latinität der Getica des Jordanes*, Halle a. d. Saale, 1908.

⁴⁷ Dintre alții: E. Wölfflin, *Zur Latinität des Iordanes*, „Archiv für lateinische Philologie und Grammatik”, XI (1900), p. 361-368; H. Mihăescu, *La langue latine*, cit., p. 11-12.

⁴⁸ Comunicarea a fost retipărită în *Etudes sur le latin des Chrétiens*, tome II, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1961, p. 144.

⁴⁹ Ead., *ibidem*.

⁵⁰ Ead., *ibidem*, p. 144.

V. Väänänen: „*Il faut encore et toujours retourner aux textes... Quelle que soit l'approche pratiquée, étendre l'examen à tous les domaines linguistique (phonétique, lexicologie, morpho-syntaxe)*”⁵¹. Mai trebuie spus că exemplele unor tentative izbutite ne vin din cercetările recente ale lui Jozsif Herman de pe corpus-ul textelor merovingiene⁵².

A-l studia din nou pe Iordanes, așadar, poate aduce rezultate pozitive, dar, desigur nu este o sarcină ușoară, fiindcă un text literar pune diferite probleme în plus față de sursele epigrafice. Prima chestiune care trebuie abordată privește tradiția manuscrisă prin care textele au ajuns până la noi. Variantele trebuie controlate în mod amănunțit, mai ales când este vorba de o cercetare fonetică sau morfologică, cum a fost cazul investigațiilor noastre de până acum. Din fericire, în ceea ce privește textele lui Iordanes avem de a face cu o tradiție manuscrisă foarte bună, cu câteva manuscrise destul de vechi, care țin de un arhetip foarte apropiat de textul din sec. al VI-lea⁵³. Pe lângă aceasta, ne ajută și excelenta ediție critică a lui Th. Mommsen, care, deși are un secol de viață, rămâne o lucrare pe deplin demnă de încredere. Toate aceste elemente, totuși, nu epuizează dificultățile cercetătorului.

A doua problemă este următoarea: un text literar este oricum mărturia limbii unui singur vorbitor și, prin urmare, el nu are nimic de a face cu varietatea pe care ne-o furnizează corpusul epigrafic. Asta înseamnă că riscăm să considerăm caracteristic pentru o arie lingvistică ceea ce, probabil, a fost numai o trăsătură a stilului, a obiceiurilor lingvistice, sau a ignoranței unui singur individ, deci, se înțelege că ponderea elementelor de distorsiune cu caracter extra-lingvistic care acționează și în cazul inscripțiilor, deși în măsură mai redusă, în cazul textelor este prezentă în cel mai înalt grad și, probabil, nu poate fi înlăturată. Această dificultate ne lasă într-o condiție neplăcută de ezitare care nu permite a evalua rezultatele finale fără îndoieli, cu excepția acelor puține cazuri în care există alte dovezi, de exemplu, o corespondență pe plan romanico: este cazul verbului *mergere*, folosit de Iordanes (75.14; 81.16) și care, nefiind întrebuințat niciodată, după cum se pare, cu valoare de „a merge” din românește în textele din orice epocă, are acest sens atât în textele lui Iordanes, cât și în limba română. Dar, din păcate, acestea nu sunt cazuri frecvente.

În sfârșit — și încă o dată problema este și mai gravă dacă ne ocupăm de aspectele fonetice și morfologice —, trebuie luată în considerație influența exercitată din partea tradiției ortografice, pentru că, deși instabilă, ea a avut o mare pondere în fiecare epocă a latinității, atât în perioada în care Iordanes scria, cât și în secolele diferite în care textele sale au fost copiate.

Așa stând lucrurile, hotărârea noastră de a începe chiar cu fonetica, ar putea părea o idee extravagantă, mai ales că toate dificultățile înșirate mai sus se concentrează în special în domeniul foneticii. Trebuie spus, totuși, că scopul

⁵¹ Cf. *Le problème de la diversification du latin*, în vol. *Recherches et créations latino-romanes*, Napoli, Ed. Istituto Universitario Orientale, 1981, p. 58.

⁵² V. studiul lui J. Herman, *Sur quelques aspects du latin mérovingien: langue écrite et langue parlée*, în *Latin vulgaire-Latin tardif, Actes du III - ème Colloque international sur le latin vulgaire et tardif*, Tübingen, Niemeyer, 1992, p. 173-185.

⁵³ Th. Mommsen, MGH, XLIV-LVI; F. Werner, *Die Latinität*, cit., p. XI.

încercării noastre a fost de a verifica dacă anumite metode, roditoare în studiul epigrafelor, pot fi folosite și în cazul textelor și ce precauții trebuie luate. Deci, analiza aceasta a fost un fel de experiment asupra criteriilor de cercetare, un experiment care a avut și scopul de a pune întrebări altor specialiști.

Așadar, ne-am propus de a cerceta mersul redării grafice al lui *e* pentru *i* și invers, și al lui *o* pentru *u* și invers, în cele două texte ale lui Iordanes, luând în considerare numai exemple cu lecțiuni sigure și verificate amănunțit fiecare în parte. Bineînțeles, punctul de plecare a fost ediția critică a lui Mommsen dar, pentru fiecare cuvânt cercetat, am procedat la un control în toate manuscrisele pe care le-am avut la dispoziție. Pentru fiecare element au fost alese lecțiunile mai demne de încredere pe baza unor criterii: de pildă, manuscrisele mai vechi au fost privilegiate numai când aparțin la clase diferite din *stemma codicum* și, bineînțeles, dacă prezintă lecțiuni concordante; în general, am reținut versiunile oferite de mai multe manuscrise din clase diferite⁵⁴. Totuși, nu ne facem iluzii că, prin aceste precauții, ne-am ferit cu totul de posibilitatea de a greși.

Cercetarea noastră a avut scopul de a studia care au fost condițiile mai susceptibile de eroare și a vrut să verifice dacă se poate constata o distribuție proporțională între diferitele categorii de greșeli, studiate în interiorul întregii serii vocalice velare și palatale. În sfârșit, am vrut să considerăm incidența erorii în fiecare din condițiile fonetice studiate, raportând datele obținute la întregul sistem al greșelilor⁵⁵.

Așa cum am spus, contopirea timbrelor — și în silaba accentuată, și în silaba atonă — a lui *e* și *i* pe de o parte, și a lui *o* și *u* pe de alta, este unul dintre fenomenele din latina vorbită mai cercetate și în studiile mai vechi, și în cele mai recente. Cauzele pentru a înțelege interesul atât de mare din partea lingviștilor sunt ușor de găsit: pe lângă importanța pe care o are fenomenul în sine pentru a clarifica etapele modificărilor din vocalism (mai ales în ceea ce privește diformitatea convergențelor romanice în anumite arii), mai ales și faptul că ezitățile în a reda aceste sunete constituie evoluția în devenire mai bine documentată în inscripțiile din toate regiunile ale Imperiului, chiar din primele secole din era noastră⁵⁶.

Așadar, grație acestei bogate documentări, fenomenul a fost studiat pentru a dezlega unele probleme fundamentale ale cercetării privitoare la latinitatea târzie ca, de pildă, aceea de a da un răspuns întrebărilor despre etapele cronologice ale diferențierii dialectale în lumea romană.

În ultima parte a lucrării noastre am încercat să aplicăm metodele statistice amintite și deja folosite în studiul materialului epigrafic, pentru a experimenta dacă textele constituie un teren favorabil pentru întrebuițarea acestor criterii și dacă, în sfârșit, textele pot confirma datele consemnate în inscripții. Deci, problema este dublă: în primul rând, a trebuit să vedem critic ce

⁵⁴ Pentru criteriile folosite trimitem la un articol despre limba lui Iordanes care va apărea în volumul Actelor ale „Prima Tavola Rotonda di Linguistica Storica”, Venezia, 13-15 giugno 1996.

⁵⁵ Cf. J. Herman, *La différenciation*, cit., p. 69-71. S. W. Omelchenko a întrebuițat criterii puțin diferite, folosindu-se de un control pe baza proporției între greșeli și grafii corecte, cf. *A. Quantitative and Comparative Study*, cit.

⁵⁶ V. Väänänen, *Introduzione al latino volgare*, ed. it., Bologna, Patron, 1974, p. 78-79.

situație ne arată textele. În al doilea rând, a trebuit să verificăm dacă răspunsul primit din texte este valabil pentru a contura fazele unei evoluții fonetice.

Contopirea vocalelor de care ne ocupăm constituie așa-zisa „greșeală grafică”⁵⁷ mai de seamă din punct de vedere numeric în textele lui Iordanes. Această abatere este mai frecventă decât o greșeală, foarte răspândită și ea în textele acestea, ca și în orice fel de documente, adică redarea lui *ae* prin *e* și invers⁵⁸.

După ce am verificat că faptele selectate cu oscilațiile vocalice amintite erau destul de admisibile pe plan documentar, am eliminat din corpus toate abaterile care s-ar putea datora unor transformări cu caracter morfo-sintactic și care, din acest motiv, nu ar putea fi considerate pe plan fonetic: a fost cazul ablativului cu *-u* de la declinarea a IV-a, care este redat întotdeauna cu *-o*, sau cazul ablativului cu *-i* la adjective și substantive de la declinarea a III-a, redat cu *-e* pentru că de fapt trecuse de mult la o formă mai regulată.

În sfârșit, pentru a avea un punct de reper aproximativ, am ținut cont, caz cu caz, de fenomenele paralele pe care le regăsim în *Historia Francorum* a lui Gregorius Turoniensis. Opera aceasta, din diferite motive, ne-a părut cea mai potrivită pentru o operație de control aproximativ: este un text aproape contemporan cu operele lui Iordanes, are același caracter istoric-narativ, prezintă o mulțime de greșeli și de vulgarisme, se datorește unui autor „necultivat”. Pe lângă aceasta, *Historia Francorum* a ajuns până la noi printr-o tradiție manuscrisă foarte bună, cu unele codice, probabil, destul de apropiate de arhetip. În sfârșit, excelenta ediție a lui B. Krusch și W. Levison ne oferă posibilitatea de a aborda cu ușurință problemele relative la tradiția manuscrisă a textului⁵⁹.

În alegerea operei lui Gregorius ca text de reper a fost determinant încă un element: Gregorius fiind originar dintr-o arie a latinității foarte evoluată în ceea ce ne-a interesat pe noi, ne-ar putea permite descoperirea unor date folositoare pentru a evalua mai bine evoluțiile examinate de noi. Din păcate, neavând la dispoziție o copie computerizată a textului lui Gregorius, a trebuit să ne limităm la o comparație aleatorie, deși dorința originară a fost de a face un examen mai detaliat între cele două corpusuri. Totuși, exemplele au fost controlate caz cu caz în *Historia Francorum*, și oricum, această comparație a fost întrebuintată mai ales în evaluarea calitativă a datelor.

Așadar, am examinat toate cazurile de abateri: mai întâi cele în care fenomenul se produce sub accent și care sunt susceptibile de a fi considerate urme ale viitoarelor condiții fonetice romanice (adică grafii cu *e* sau *o* în loc de *i* scurt sau *u* scurt, sau *i*, *u* în loc de *e* lung sau *o* lung). Pe urmă am studiat celelalte cazuri.

⁵⁷ J. Herman, *Aspects*, cit., p. 16.

⁵⁸ În general, textele lui Iordanes, așa cum ne-au fost transmise din copiile cele mai bune din tradiția manuscrisă, nu sunt prea fidèle normelor ortografice: de pildă, în exemple sigure și verificate de pe tradiția manuscrisă am găsit 46 de grafii *b* pentru *v* și invers; mai sunt foarte multe greșeli cu grupul consonantic *ns* redat *s*; mai avem 45 de abateri în folosirea lui *h*; și nenumărate cazuri de *oe* pentru *e* și invers, foarte multe fenomene de *proteră* și de *afereză* (18), și așa mai departe.

⁵⁹ *Gregor. Episcopi Turoniensis Libri Historiarum X, editionem alteram curaverunt Bruno Krusch et Wilhelmus Levison, MGH, Scriptores Rerum Merovingicarum, I, pars I, Hannoverae, 1951.*

Din analiza greșelilor am obținut rezultate interesante. Trecem în revistă mai întâi cele mai generale, și în continuare cele mai de amănunt. Contopirea de tip romanic *e*, *i* > *e* este slab reprezentată în codicele mai demne de încredere ale lui Iordanes, dacă ne raportăm numai la *e* lung redat prin *i*. Această abatere este limitată la unele verbe incoative și la foarte puține radicale (7 în total).

Mai amplă și variată, cel puțin în condiții de silabă liberă, se arată acțiunea aceluiași fenomen în *Historia Francorum*: Cadrul general prezintă o întindere mai mare a evoluției, care aici afectează radicale, sufixe, desinențe, etc. La 111 cazuri înregistrate se găsesc, în general, foarte puține ocurențe la același tip lexical.

În manuscrisele lui Iordanes, în schimb, este mai bine reprezentată cealaltă contopire de tip romanic, adică *i* > *e*. Această constatare confirmă datele ivite din inscripțiile daco-mesice în studiile statistice ale lui J. Herman și în cele ale lui S.W. Omeltschenko, unde fenomenul se configurează ca cel mai frecvent exemplu de contopire a timbrelor vocalice⁶⁰. Datele culese de noi întăresc ipoteza după care evoluția lui *i* scurt (sau deschis) a avut loc mai înainte decât celelalte. În această privință, este important nu numai faptul că numărul ocurențelor în Iordanes este ridicat, dar și că seria elementelor afectate este destul de variată. Toate acestea ne lasă să credem că în epoca lui Iordanes evoluția lui *i* scurt la *e* era un fenomen deja foarte răspândit și probabil încheiat.

În acest de-al doilea caz Gregorius nu este de nici un folos: astfel, *Historia* ne arată o frecvență a fenomenului mai ridicată în silaba liberă, dar cu o incidență foarte redusă în ceea ce privește varietatea elementelor afectate. Ocurențele acestei schimbări fonetice sunt înregistrate totdeauna la aceleași cuvinte și numărul lor este ridicat numai pentru că cuvintele respective sunt foarte frecvente. Din moment ce, prin inscripții, cunoaștem destul de bine situația din domeniul galo-roman în privința acestei evoluții⁶¹, suntem nevoiți să acceptăm părerea lui M. Bonnet, după care responsabilă ar fi stabilitatea tradiției ortografice⁶².

I lung accentuat și *e* scurt accentuat au rămas practic neschimbați în ambele corpusuri: trebuie observat că și aceste date se potrivesc cu cele pe care ni le oferă inscripțiile⁶³.

Redarea lui *i* scurt neaccentuat și a lui *e* scurt neaccentuat, respectiv cu *e* și *i* este foarte des întâlnită în textele lui Iordanes, așa cum se putea prevedea din datele epigrafice, care prezentau urmele mai consistente ale pierderii opoziției chiar în seria palatală și în poziție neaccentuată⁶⁴.

În sfârșit, datele pe care ni le furnizează manuscrisele lui Iordanes în ceea ce-l privește pe *i* lung aton redat prin *e* sunt coerente cu ocurența redusă a fenomenului în inscripțiile din Dacia⁶⁵. În acest caz și în textul lui Gregorius se poate observa aceeași stabilitate.

⁶⁰ J. Herman, *Latinitas Pannonica*, cit., p. 111; S.W. Omeltschenko, *A quantitative and Comparative Study*, cit., p. 129-130.

⁶¹ Cf. J. Herman, *La langue latine dans la Gaule romaine*, cit., p. 158.

⁶² M. Bonnet, *Le latin de Grégoire de Tours*, ed. Hildesheim, G. Olms Verl., 1968, p. 122.

⁶³ J. Herman, *Latinitas Pannonica*, cit., p. 111.

⁶⁴ *Id.*, *ibidem*, p. 111.

⁶⁵ Isim numai un exemplu în J. Herman, *Latinitas Pannonica*, cit., p. 111.

Dacă vrem să traducem toate acestea într-o relație proporțională, observăm că în ceea ce privește raportul silabă accentuată / silabă neaccentuată în ambele corpusuri se produce o proporție foarte apropiată de 0,5, cifră care, pe baza frecvențelor cunoscute ale vocalelor accentuate și neaccentuate într-un text latin, este cea prevăzută dacă fenomenul atinge silabele fără a ține cont de prezența accentului⁶⁶: practic, aceasta înseamnă că ocurențele fenomenului la silabele neaccentuate trebuie să fie duble față de cele în silaba tonică. Această proporție este păstrată în *Cronicile* lui Iordanes ca și în *Historia Francorum*. Datele noastre confirmă cele observate în inscripții și se potrivesc cu situația sistemelor vocalice romanice.

În seria vocalică velară, raportul 1:2 între confuzii în silaba accentuată și confuzii în silaba atonă, ar părea confirmat de cele 85 de exemple de greșeli sub accent din *Historia Francorum*, la care corespund 188 de cazuri în silabă neaccentuată (0, 45).

Dar, în afară de asta, inscripțiile din Galia arătau destul de clar că în sec. al VI-lea numărul alterațiilor în seria velară era foarte apropiat de numărul contopirii în seria palatală⁶⁷. Datele din *Historia Francorum* se potrivesc extraordinar de bine cu această situație. Astfel, calculând toate ocurențele în textul galo-roman, raportul dintre vocalele palatale și vocalele velare este aproape cel așteptat pe baza frecvențelor arhifonemelor E / I și O / U, care într-un text latin au fost socotite în proporție de 1:2 circa⁶⁸. Gregorius, de fapt, prezintă 433 palatale afectate de confuzia timbrelor, față de 273 de cazuri de velare⁶⁹.

În schimb, în textele lui Iordanes, la cele 62 de alterații relevate între o / u atoni corespund 28 de cazuri în poziție accentuată. Deoarece cifra de 62 este suficient de sigură, mai ales datorită faptului că ea trebuie să fie jumătate față de cea care reprezintă ocurențele vocalelor atone palatale (frecvența respectivă este 26,6 față de 55,3⁷⁰ și aici vocalele palatale neaccentuate sunt 131), reiese că cele 28 de cazuri de contopire o / u în silaba accentuată constituie o cifră prea ridicată care ne-ar obliga să tragem concluzii desigur greșite: adică, fenomenul s-ar fi produs cu aceeași frecvență în silaba accentuată ca și în cea neaccentuată. Acest aspect al fenomenului în aria dunăreană este dezmințit și de datele observate în inscripții și de situația romanică.

Așa fiind lucrurile, sau admitem că ceva din metoda folosită „nu merge”, sau admitem că în limba latină a lui Iordanes, împotriva evidenței, vocalele velare (o lung, u scurt) se contopiseră în aceeași măsură ca cele din seria palatală. Perspectiva se schimbă, totuși, dacă considerăm două lucruri: a) în 13 cazuri din cele 28 care prezintă confuzia velarelor, avem de a face cu variante lexico-fonetice foarte răspândite în limba latină din întregul Imperiu; b) ocu-

⁶⁶ În această privință cf. J. Herman, *Aspects*, cit., p. 23.

⁶⁷ V. J. Herman, *La langue latine dans la Gaule romane*, cit., p. 158.

⁶⁸ J. Herman, *La différenciation*, cit., p. 75.

⁶⁹ De fapt, raportul este puțin distorsionat din cauza acțiunii tradiției grafice despre care s-a vorbit mai sus.

⁷⁰ Cf. J. Herman, *Statistique et diachronie: essai sur l'évolution du vocalisme dans la latinité tardive*, în vol. *Du latin aux langues romanes*, cit., p. 197.

rența fenomenului este ridicată, în timp ce cuvintele atinse sunt foarte puține și întotdeauna aceleași.

Dar, cum s-ar putea traduce într-un criteriu valabil din punct de vedere teoretic aceste date care ne vin din examenul empiric al textului? Putem constata, de pildă, că *cognoscere* este o variantă atestată într-un anumit număr de texte foarte îndepărtate prin proveniența geografică, epoca redactării etc., dar ca să fim riguroși, nu putem elimina acest element din socoteala generală. Cu alte cuvinte, examenul formelor a scos la iveală că un lucru este culegerea tuturor ocurențelor ale unui fenomen, un alt lucru este a face distincție dintre schimbări încheiate de multă vreme și de mai amplă circulație, și schimbări mai recente, probabil produse *in loco*. Deși pentru moment nu am aplicat acest criteriu de distincție, ni se pare că o discriminare între elementele culese este cu totul necesară.

Mai sunt și alte probleme: dacă observăm că un cuvânt se regăsește în text de cinci ori (este cazul lui *consubrinus* în loc de *conso-*) - și deci face să crească numărul ocurențelor-, trebuie să admitem că din cifrele finale nu reiese importanța efectiv redusă a oscilații *o/u*.

Așadar, textul ca obiect al unei analize cantitative pune diferite probleme, mai ales că el are o carență de bază: este produsul unui singur vorbitor. Asta înseamnă, de pildă, că cele 5 ocurențe ale lui *consubrinus* pe care le-am regăsit în Iordanes nu pot avea aceeași valoare cu cinci ocurențe ale unui cuvânt în cinci inscripții diferite. Cauzele care ne-au dus la constatarea unei situații cu totul aberantă în seria velară rezidă chiar în această piedică: numărul total al ocurențelor unui fenomen se ridică din cauza foarte multor ocurențe ale unui singur element lexical în care contopirea timbrelor s-a produs și, deci, datele nu mai corespund cu realitatea lingvistică.

Un corectiv ar putea fi socoteala pe baza lexemelor, și nu pe baza ocurențelor. În cazul de care ne-am ocupat, această soluție ar părea eficace (față de cele 115 lexeme atinse de contopirea timbrelor *e/i*, avem numai 30 de cazuri cu contopirea *o/u*). Dar propunerea noastră, încă slab experimentată, trebuie verificată pe eșantioane ample de materiale, pentru ca să fie considerată o soluție acceptabilă la problemele distorsiunii extralingvistice.

În concluzie, analiza amănunțită a materialelor lingvistice, realizată după criteriile descriptive tradiționale, demonstrează că limba lui Iordanes, așa cum ne-o arată manuscrisele mai demne de încredere, ar putea reprezenta, în ceea ce privește contopirea timbrelor vocalice, o sursă suficient de apropiată de realitatea lingvistică dunăreană. Datele inscripțiilor, relative la epoci mai vechi, ar confirma ipoteza aceasta. Dacă este adevărat că textele lui Iordanes reflectă într-o anumită măsură limba latină vorbită în aceste ținuturi - dar numai cercetările viitoare pot confirma ipoteza - din partea noastră am putea spune că, după cât știm din inscripțiile și din evoluțiile romanice ulterioare, aceste texte nu ne arată niciodată situații aberante: de pildă, la stabilitatea unor vocale din textul lui Iordanes, corespunde stabilitatea aceleiași vocale în limba română (vocale velare în general, *e* scurt accentuat, *i* lung), așa cum se întâmplă că, unor evoluții observate în devenire în inscripții, le corespund stadiile la fel de evolute în operele lui Iordanes (*e/i* neaccentuat, *i* scurt accentuat). Aceste

considerații nu vor însemna — bineînțeles — că textele lui Iordanes oglindesc limba latină vorbită în aceste regiuni, ci numai că ele se apropie de limba latină vorbită în aceeași măsură ca epigrafele.

În sfârșit, trebuie să spunem două cuvinte despre metodă. Traducerea datelor în raporturi proporționale nu se arată chiar imposibilă: în schimb, metoda care folosește, între altele, și statistica, a furnizat, cel puțin în cazul lui Iordanes, rezultate plauzibile în majoritatea raporturilor analizate. Totuși, este evident faptul că pentru o aplicare pe deplin satisfăcătoare, această metodă are nevoie de elaborarea unor corective și de adaptări specifice.

Revenind la problema care ne-a preocupat, am dori să încheiem cu o singură considerație. Din rezultatele suficient de încurajatoare obținute până aici se desprinde un lucru: este posibil să abordăm studiul textelor literare, sau cel puțin, al unora dintre ele. Dacă întreprindem acest studiu cu criterii potrivite, textele ar putea reprezenta surse importante pentru cunoașterea latinei vulgare și mai puțin înșelătoare decât se crede de obicei.

ABREVIERI

- CGL *Corpus Glossariorum Latinorum*, edd. G. Loewe - G. Goetz, I - VII, Amsterdam, Hakkert, 1965.
- DA *Dicționarul limbii române*, sub conducerea lui S. Pușcariu, A-B-C-D-de, F-I, J-lacustru, lepăda-lojniță, București, 1913-1949.
- DDA T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân*, general și etimologic, București, Ed. Academiei, 1974.
- DLR *Dicționarul limbii române*, serie nouă, red. resp. I. Iordan, A. Graur, I. Coteanu, București, Ed. Academiei, 1965-.
- EWRS S. Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Heidelberg, Winter, 1905.
- REW W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Winter, 1935.
- ThLL *Thesaurus Linguae Latinae*, Leipzig, 1900.
- Tiktin H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, überarbeitete und ergänzte Auflage von P. Miron, I-III, Wiesbaden, 1986-1989.

LE SURSE LATINE E LA LINGUA ROMENA: PROBLEMI VECCHI E PROSPETTIVE NUOVE (RIASUNTO)

L'autrice esamina i principali problemi che si pongono a chi studia oggi la latinità danubiana a partire dalle fonti documentarie. Si esaminano le novità metodologiche della ricerca sul materiale epigrafico e si affrontano le principali difficoltà dello studio dei testi letterari. A quest'ultimo riguardo, vengono posti due problemi. Il primo è costituito dalla valutazione critica delle fonti, e quindi

vengono trattati i criterii che si potrebbero adottare nello studio delle attestazioni di fenomeni (per il momento solo lessicali) in fonti di provenienza occidentale. Il secondo è rappresentato dall' applicazione di nuove metodologie con cui, forse, è possibile studiare profituamente gli autori latini di provenienza „balcanica”, cercando di utilizzare, adattandoli, metodi già sperimentati con successo sulle iscrizioni.

NOTE LEXICALE ȘI ETIMOLOGICE

de

VASILE FRĂȚILĂ

(Timișoara)

D'INTE; D'INT' „ghimpe; ghimpi”

Pentru noțiunea de „ghimpe”, „épine”, în Maramureș se conturează două arii: una de nord în care se spune *spin* (< lat. *spinum*), rostit *st'in*, pl. *st'în*, formată din punctele cartografice 222, 225, 226, 227, 229, 231, 232, 235, 238 și 240, și alta de sud, în care se întrebuințează *ghimpe* (< rom. com. **gl'imp*; cf. alb. *gjimp*, *gjemb*, *gjëmb*, *gjimb* și mai ales varianta învechită și dialectală cu *gl*- la inițială: *glimp*, *glemb*)¹, rostit *d'imp*, pl. *d'impt'*, *d'îț*, *dîmpurî*, formată din punctele cartografice 221, 223, 233, 236². În punctul 237, aflat la extremitatea sud-vestică a Maramureșului, alături de *d'imp*, *d'impt'* s-a obținut și sinonimul *st'în* (pl.). În punctul 228, s-a primit răspunsul *d'int'e*, pl. *d'îț*, iar în punctul 224, *d'îț rugului*, ajungându-se astfel la omonimia cu *d'int'e*, *d'inț* „dinte” (< lat. *dens*, *dentis*, ac. *dentem*).

Omonimia a pornit mai întâi de la forma de plural, unde *d'imp*, în graiurile maramureșene care cunosc palatalizarea labialelor, s-a rostit *d'impt'*, după care, prin dispariția lui *p* din grupul consonantic *mp*³ greu de pronunțat, și prin acomodarea lui *m* la *t'*, s-a zis *d'int'*. De la pluralul *d'int'* s-a refăcut un singular *d'int'e*, de unde apoi, după modelul *frat'e*, *fraț*, *munt'e*, *munț*, *rărunt'e*, *rărunț*, *gărunt'e*, *gărunț*, s-a creat un plural *d'inț*.

NĂPLAT

Năplăt, s. n., pl. *năplături*, având sensul de „spîță (la roata de la fântână)”, apare în volumul de nuvele *Stănuica*, Timișoara, Editura Mirton, 1995, al lui Nicolae Danciu Petniceanu, originar din zona Mehadia - Băile Herculane: „Mulțumit de starea vremii, trase aer în piept și hurui roata de la fântână, încât *năplaturile*, spițele acelea gâlbui, se făcură una cu vârtejul lor”.

Lucrările de specialitate îl dau cu următoarele sensuri: *Năplat*, s. m. (Regional) 1. (Mai ales la pl.) Obadă (la roata căruței). 2. (La pl.) Tălpile de la sanie (Pecinișca - Orșova). ALRM s. n. II harta 356, punctul cartografic 2³.

¹ Vezi Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, EȘE, 1983, p. 78-79. Forma mai veche este *ghimp*, iar *ghimpe* este mai nouă (idem, *ibidem*, p. 79).

² Vezi Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș*, vol. III, București, EA, 1973, harta 564 GHIMPE „épine”.

³ Vezi DLR, t. VII, partea I, litera N, București, EA, 1971, p. 103; Dorin Gămulescu, *Elemente de origine sârbocroată ale vocabularului dacoromân*, București, EA, Pančevo, Libertatea, 1974, p. 160.

DLR notează și formele de plural: *năplați* (m.) și *năplațe* (n.), precum și variantele fonetice: *năplad* (pl. *năplazi*), *năplaj* (ALR I 826/75) s. m., *năplat* (ib. 826/18; pl. *năplaturi*, ib.), s. n. *naplad* (H XVIII 277) s. m.

Ilustrările contextuale pentru sensul I provin mai ales din Banat: LIUBA-IANA, M. 106, H XVIII 143, CĂTANĂ, B. 172, ALR I 826, punctele 1, 5, 9, 12, 24, 26, 28, 30, 35, 45, 69, 77, 79 (adică: Jupalnic, Berzasca, Cărbunari, Borlovenii Vechi, Brădișorul de Jos, Măru, Călnic, Banloc, Bucovăț, Șiștarovăț, Vermeș, Jdioara), la care se poate adăuga Lucian Costin, *Gratul bănățean*, Timișoara, 1929, p. 144. În afara Banatului, termenul se găsește și în Oltenia⁴.

În ceea ce privește originea cuvântului, DLR consideră că acesta provine din bg. *naplat*, iar Gămulescu (*op. cit.*) îl crede un împrumut din sârbocroată.

Aria de răspândire a termenului (mai ales în Banat) ne determină să-i dăm dreptate lui Gămulescu în privința originii, ca și celor de dinaintea lui pe care îi citează: scr. *naplatak* (după Tiktin și Scriban), pl. *naplaci* (RJA VII 484). În acest caz, trebuie să pornim de la forma sârbocroată de plural, *naplaci*, devenită în română *năplaț*, s. n. cu pl. *năplațe*. De altfel, Gămulescu consideră că forma inițială a cuvântului românesc este aceasta (*năplaț*), pe când *năplat*, *năplad* sunt variante ulterioare ale lui *năplaț*. De la *năplaț*, considerat ca formă de pl. masculin, s-a refăcut o formă de singular *năplat* (cf. *cârnat*, refăcut din *cârnați*, pl. lui *cârnaț* < lat. *carnacius, -um, *găinat* (singular reconstruit greșit din *găinaț* < lat. *gallinaceum* (scil. fimus) „(gunoi) de găină”). Nu trebuie exclusă nici posibilitatea ca *năplat*, s. n. cu pl. *năplaturi*, să provină din scr. *naplat*, formă curentă în graiurile sârbești și croate din Banat, cum afirmă Mile Tomici⁵. Mai adăugăm că forma *năplad*, cu -d final în locul lui -t, s-ar putea explica prin atracția lui *obadă*. În Oltenia, termenul ar putea fi de origine bulgară, cum socotește și DLR.

Prin urmare, *năplaț*, s. n., pl. *năplațe*, provine din scr. *naplaci* (pl. lui *naplatak*). *Năplat* poate fi refăcut din *năplaț*, considerată formă de plural, dar și un împrumut din graiurile sârbești și croate din Banat: *naplat*, iar în Oltenia, el poate fi și de origine bulgară. Așadar, în cazul termenului de mai sus, e posibil să avem a face cu o etimologie multiplă.

RĂDIURI

Termenul *rădiuri*, s. n. pl., sinonim al lui *rămiguri*, *hascote*, *uscături*, circulă în zona Pădurenilor. De la Cerișor, comuna Lelese, aflată la sud-vest de municipiul Hunedoara, cuvântul a fost notat de mai multe ori de Ovidiu Bârlea în povestea *Ianoș slugă la popă*, publicată în *Antologie de proză populară epică*, vol. III, București, EPL. 1966:

„— Haidă, preot'easă, haida să mai strângem v-o doă *rădiuri*. O luasă pân sălcări să strângă uscături” (p. 33). „Dup-aseia, pun'e *rădiuri* pă foc, și

⁴ Vezi Gămulescu, *op. cit.*, p. 160, care îl citează pe Tiktin.

⁵ *Note etimologice și lexicale*, în LR. XV, 1966, nr. 1, p. 100.

pun'e la rădiuri pă foc, și pun'e la rădiuri" (34-35). „Pusă popa rădiuri pă foc" (p. 36). „Da pun'e rădiuri pă foc (p. 36)".

În textul lui Bârlea, termenul apare și sub forma *răduri* (probabil o greșeală de tipar în loc de *rădiuri*): „Pusără jos și strânsără răduri, hascote, să adoarmă acolo până d'imin'eața, și și făcură un foc mai mic" (p. 33).

Deși inclus în *g l o s a r u l* care însoțește *Antologia* lui O. Bârlea: „rădiuri, rămiguri = vreascuri" (p. 329), termenul nu a fost introdus în DLR, litera R.

Cuvântul este același cu *redu* (varianta *rădiu*), s. n. având sensurile: 1. Pădure mică și tânără, dumbravă; (regional) *rădiac, rediș, berc*; p. restrângere porțiune de pădure izolată. Desiș, tufărie. 2. (Prin Mold.) Vale adâncă (împădurită). 3. Câmp nearat care servește ca pășune, cu pl. *reduri* și *redii* (DLR, t. IX, litera R, București, EA, 1975, p. 3102).

Prin urmare, sensurilor de mai sus ale cuvântului *redu* trebuie să li se adauge și cel de „vreascuri, rămiguri, hoscote, uscături", întrebuițat prin Transilvania de sud-vest.

Istrorom. RUG?

În volumul *Texte istroromâne și glosar*, publicat de Richard Sârbu la Tipografia Universității din Timișoara, în anul 1987, la p. 67, se găsește o poezie scurtă, de patru versuri, sub titlul *Oi, iepure*:

„Oi, iepure, nu juca,
Că te bate măia ta
Preste buca curului
Cu spinușu plugului".

Sintagma *spinușu plugului* este un nonsens, în ea trebuind să vedem, probabil, *spinușu(l) rugului*.

*Rug*¹ (< lat. *rubus*) este bine atestat în dacoromână unde are, printre altele, următoarele sensuri: 1. S. m. (Învechit) Mărăcină. 2. S. m. (Învechit și regional) Nume dat unor arbuști spinoși din familia rozaceelor: (și rar, n.) tulpina (târătoare) a acestor arbuști: a) (și sintagmele *rug de mure*, *rug de munte*, *rug de pădure*) Mur². b) (și sintagmele *rug de măceș*, *rug de câmp*, *rug sălbatic*, *rugă sălbatică*, *rugul vacii*) Măceș. Prin restrângere (Rar; la pl.) Flori de rug. (2 b) (Regional: și în sintagmele *rug de casă*, *rug de flori*, *rug domnesc*) Trandafir; prin restrângere tulpina acestei plante. 3. S. m. (Prin Banat) Salcâm. 4. (Prin estul Moldovei) Viță de Canada. 5. (Prin Moldova) Vrej, viță⁶.

Termenul latinesc a fost moștenit și de dialectul aromân: *rug*¹ s. m., pl. *rudzi* „rug, măceș", „églantier": *lo un rug și s-culcă pi el* (a luat un rug (arbust spinos) și s-a culcat pe el); *il' tricú rúglu prit năre, nu va să știbă* (i-a trecut

⁶ Vezi DLR, t. IX, litera R, București, EA, 1975, p. 596-597

rugul prin nas, nu vrea să știe = e obișnuit cu nenorocirile)⁷. În aromână, este atestată și varianta cu *a* protetic: *arug*, s. m., pl. *arudzî* „rug”, „églantier; framboisier; ronce”: *s-hârneă cu amîre di pri arûg* (se hrănea cu mure de pe rug); *â-nă, feată, după-arûg* (haide-ne, fată, după rug); *eră un arûg di skîn* (era un rug de mărăcine); *tu pădûrîlî di arûdzî* (în pădurile de rugi); *frîndza di arûdzî* „frunza de rugi”) ⁸.

În dialectul istroromân, *rug* a ieșit din uz, retrăgându-se în sintagma *spinușu rugului*, care, și așa, a devenit de neînțeles, *rug* fiind apropiat, prin etimologie populară, de un cuvânt (*plug*) cu care seamăna doar formal.

Ar mai fi de adăugat că *spinuș* (< *spin* [< lat. *spinum*] + suf. *-uș*) ar fi trebuit să sune în istroromână *spiruș*, în nord, *spirus*, în sud (cu *-n-* simplu intervocalic în elementele de origine latină devenit *-r-*). Forma *spinuș*, din sintagma *spinușu plugului*) a luat naștere probabil, printr-o disimilare parțială a lui *-r-* (*spiruș*) față de *-r-* inițial din *rug*⁹.

Scurtul text istroromân dovedește, după părerea noastră, că lat. *rubus* „Brombeerstaude” a fost moștenit de întreaga romanitate răsăriteană: în română, sardă și italiană: *rogo*, logudorezul *ru*, venețianul *roa*. În logudoreză a fost atestat și derivatul *ruardzu* „Dorngebüsch”, „tufă de mărăcini”. În extremitatea apuseană a Romaniei, în dialectul asturian al limbii spaniole, a fost înregistrat derivatul *rebigón* „Erdbeere”¹⁰, ceea ce constituie o nouă confirmare a caracterului conservator al ariilor laterale.

SÂNFEREAGĂ, SÂNFEREI etc.

Într-o notă etimologică sub titlul SUFIREAG, SUFIREANG¹¹ discutăm numele sub care este cunoscută în unele zone ale Banatului „garoafa (sălbatică)”. Presupunem acolo că varianta a doua a luat naștere din prima printr-o apropiere (prin etimologie populară) de băn. *fireang* „perdea” (< magh. *fürhang*, *firhang*, *ferhang*, *fierhang*; variante ale lui *forhang* „idem” (< germ. dial. austr. *fierhang* = *Vorhang*). Arătăm, de asemenea, că forma *sufireag*, atestată, tot din Banat, de Al. Borza¹², corespunzând termenului științific *Dianthus barbatus* L., ar proveni din magh. *szekfűvirag* „garoafă”. Etimologia de mai sus a fost, de altfel, propusă deja de Al. Borza însă pentru alte variante

⁷ Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ed. a II-a, București, EA, 1974, p. 1045.

⁸ Idem, *ibidem*, p. 214.

⁹ *Spir* este atestat în istroromână, vezi Arthur Byhan, *Istrorumänisches Glossar*, în „Sechster Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (rumänisches Seminar) zu Leipzig”, 1899, p. 348; Traian Cantemir, *Texte istroromâne*, București, EA, 1959, p. 180; cf. și *locu spirăat*, răspunsul de la Jeciâni la întrebarea 6256 din Chestionarul lui Emil Petrovici, în ALR s.n., vol. III, București, EA, 1961, harta 633 LOC SPINOS.

¹⁰ Vezi W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, ed. a IV-a, Heidelberg, Carl Winter Universitäts, 1968, nr. 7414 (în continuare W. Meyer-Lübke, REW).

¹¹ Vezi Vasile Frătilă, *Note lexicale și etimologice*, notă publicată în volumul *Lexicologie și semantică*, Timișoara, TUT, 1987, p. 21-40, în special p. 38-39 și retipărită în *Contribuții lingvistice*, Timișoara, Editura de Vest, 1993, p. 272-273 sub titlul SUFIREAG, SUFIREANG.

¹² *Dicționar etnobotanic*, București, EA, 1968, p. 58, în continuare: Borza, DEB.

fonetice ale „garoafei”: *sânfireag*, înregistrată de la Mehadia, și *sânvireni* târcați, notată de la Zăgăjeni¹³.

Prin sudul Banatului, „garoafa” este cunoscută sub diverse forme: *sânfireag* (Viciu, *Glosar*), *sânferel*, *sânferei* (pl.), *sânfireange*, *sânfireji*, *sânvereni târcați*¹⁴, *sânferi*¹⁵.

Dintre variantele de mai sus, DLR, t. X, partea a 3-a, litera S (semn - sîveică), EA, 1990, nu înregistrează decât forma *sânferei*, s.m. pl., deși în DEB, a fost notată și forma de sg. *sânferel*. Nici varianta cu -ă- (*sânfireag*), înregistrată de Viciu nu apare în DLR, t. X, partea 1, litera S, s - *sclabuc*, EA, 1986.

Magh. *szekfűvirág* trebuia să devină **se(c)ffiirag*. Împrumutul ar trebui să fie vechi, din perioada în care maghiarul *v* era o consoană constrictivă bilabială [w] sau unul mai recent, preluat din graiurile maghiare care păstrează până astăzi această particularitate arhaică: cf. rom. dial. *căuaci*, *căoçi* „fierar” < magh. *kovács* „idem”, rom. dial. *ghiunghiureac* „lăcrămioară” < magh. *gyöngyvirág* „idem”¹⁶. Cuvântul nostru se află în situația acelor elemente maghiare în care *i* (= *j*) apare în locul lui -*w*- (-*v*-) care apoi dispare: cf. magh. dial. *kőmijes* (lit. *kőműves*) sau *kümijes* > rom. dial. *chimieș* „zidar”¹⁷. În ceea ce privește finala -*eag*, s-ar părea că -*ea*- în loc de -*a*- [-*ag*] s-ar datora consoanei *r* care în română alături de *l* lungește până la diftongare vocala următoare: *strang* > *șterang*, *vrasc* > *vreasc*, *salam* > *saleam*, după care și *világ* > *vileag* (cf. și *ghiunghiureac* < *gyöngyvirág*), fără să scăpăm din vedere nici atracția formelor în -*eag*¹⁸.

Mai greu este de explicat apariția lui -*n*- înaintea lui *f* (*sânfireag*). Forma de mai sus am presupus că a luat naștere prin „despicarea” lui *f*, fenomen cunoscut în cazul labialelor (cf. rom. *strâmb*, it. *strambo*, pg. *estrambo*, pg. *estrambo* față de lat. clasic *strabus*; *calonfir* și *calofir* < bg. *kalofer*, *zamfir* și *safir* etc.). După apariția variantei cu *f* „despicat”, *ă* neaccentuat provenit din velarizarea lui *e* după *s*, s-a închis la *â* (*sânfereangă*)¹⁹. *N* din *sânfereangă*, se poate explica și prin propagarea din prima silabă, nu neapărat prin contaminare cu *fireang*, cum am presupus inițial. Pentru propagarea lui *n*, cf. *cănunt < *cănut* < lat. *canutus*, băn. *mănunt* < *menut* < *minutus*, *genunchi* < *genuchi* < *genuculus* etc.

¹³ Vezi Al. Borza, *Material pentru vocabularul botanic al limbii române. Grădinile părănești din Banat, „Dacoromania”, I, p. 359-362, în special p. 362.*

¹⁴ Borza, DEB, p. 59, s.v. *Dianthus caryophyllus*.

¹⁵ Idem, *ibidem* s.v. *Dianthus chinensis* = *cuișoare*.

¹⁶ V. Frățilă, *Glosar dialectal. Valea inferioară a Târnavelor*, în „Anuar de lingvistică”, XXIX, 1983-1984 A, p. 289.

¹⁷ Vezi Király Francisc, *Contacte lingvistice*, Timișoara, Editura Facia, 1990, p. 207-208.

¹⁸ Vezi Király, *op. cit.*, p. 117.

¹⁹ Forma bănățeană *sânfireagă* presupusă de pl. *sânfiregi* (cf. DEB), (se explică fonetic fără nici o dificultate din *sanfiriga*, -*ae*, s. f., cunoscută în Roma antică (cf. și gr. *Σαμφαρτικὴ* la Dioscoride, I, 7, 2: *Nard de Samphar*, en Arabe, Dioscoride I, 6) pe care o găsim la Jacques André, *Les noms des plantes dans la Rome antique*, Paris, Société d'édition „Les belles lettres”, 1985, p. 225, însă, cum nu avem, după cunoștințele noastre nici o dovadă că termenul latinesc s-ar fi păstrat în vreo limbă romanică, ipoteza aceasta o semnalăm doar ca o simplă curiozitate, ca un semn al hazardului.

Sânfereagă a luat naștere din *sânfereag* prin schimbarea genului, pornind probabil de la pl. *sânferegi*, fără să excludem atracția substantivului *floare*.

Sânferel se explică prin schimb de sufix *-eag* / *-el*, *sânfereag* fiind socotit un derivat din **sânfer* cu sufixul *-eag*, variantă fonetică a lui *-eac*: *podeag* „palier; plateau” < *pod*, *moșneag* < **moșăneag* < *moșan*, *tăfăreagă* „caseus vaccinus” < *teafăr* „sain, sauf”²⁰. Fenomenul poate fi ilustrat și de *ghiunghiurele*, numele popular al termenului științific *stellaria holostea* L.²¹ înregistrat de Zach. Panțu²² analizat în **ghiunghiur-* + *-ele* (pl. lui *-ea* < lat. *-ella*) refăcut după *ghiunghiureac*, s. sg. „lăcrămioară” < magh. *gyöngyvirág*. Lajos Tamás²³, cunoștea doar variantele *gyöngyvirag* „Maiglöckchen” din Anonymus Caransebesiensis (de fapt o formă străină „neadaptată”), respectiv *junjvirag* de la Clopotiva, notată de Ion Conea, în care *v* maghiar (din *gyöngyvirág*) se rostea labiodental.

Forma *sânferean*, notată de Lucian Costin²⁴, reprezintă tot o falsă analiză din **sânfer-* + suf. *-ean*, iar *sânvierni* din sintagma *sânvireni târcați* — *Dianthus caryophyllus* (Borza, DEB) este pluralul lui *sânfirean* cu transformarea lui *f* în *v*. *Sânferanje* de la Reșița (Borza, DEB) este pluralul lui *sânfereangă*, cu transformarea lui *g* în Banat devenit *z* (redat de culegător prin *j*).

Fără a fi cunoscut articolul nostru din volumul *Lexicologie și semantică*, Vasile Ioniță, pornind de la termenul *sânferei*, preluat din DLR, la care adaugă variantele *sânfereagă*, *sânfereag* etc. preluate de la Borza, DEB, arată că ultimele forme indică prezența magh. *virág* „floare”, iar în ce privește partea de început a cuvântului românesc (*sân-*) ar putea fi presupuse două cuvinte maghiare: fie *szena* „fân”, fie *szeg* „cui”. În cele din urmă, V. Ioniță înclină spre ultima ipoteză luând în considerare următoarele fapte: a) în maghiară există și denumirile *szegfű*, *szegfűvirág* (Borza); b) în românește planta mai poartă denumirile de *cuișoară-de-grădină*, *cuișoare*, *cuișorăș* și c) unul din numele ucraniene ale plantei este *hvozdek polevoj*, la baza căruia stă „cui”. Concluzia finală la care ajunge profesorul reșițean este că *sânferei* și toate celelalte variante, cum sunt *sânfereag*, *sânfereagă* etc. au ca etimon magh. *szegfűvirág*, menționat de Borza²⁵.

În ceea ce privește termenul maghiar *szegfű*, acesta este un cuvânt compus care a luat naștere din contopirea lui *a szeg* „instrument metalic ascuțit” [cui] și a lui *a fű* „iarbă”, pentru a denumi cuișoarele utilizate ca mirodenii. Numele își are originea în asemănarea formală dintre cuișoare (respectiv mugurii uscați ai arborelui de cuișoare din insulele Molukki) și cuiele rudimentare produse manual. Același procedeu de numire pornind de la asemănarea formală se regăsește și în alte limbi, cum ar fi lat. *clavellus*

²⁰ G. Pascu, *Sufixe românești*, București, 1916, p. 25.

²¹ Borza, DEB, p. 164.

²² *Plantele cunoscute de poporul român*, ed. a 2-a, București, 1929.

²³ *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966, p. 395.

²⁴ *Grăul bănățean*, Timișoara, 1926, p. 177.

²⁵ V. Ioniță, *Contribuții etimologice* I.R. XLII. 1993, nr. 6, p. 279-281, în special p. 280.

„cuișoare” (< lat. *clavus* „cui”), germ. *Nelke* „cuișoare; garoafă” (*Nagel* „cui”), fr. *clou de girofle* „cuișoare” (fr. *clou* „cui”, *giroffle* „cuișoare”), sp. *clavo* „cui; cuișoare”, rus. *gvozдика* „cuișoare; garoafă” (< *gvozdi* „cui”) etc. Evoluția sensului de la „cuișoare” (*syegfű*) la „floarea de cuișoare” (*szegfűvirág*) se datorează asemănării dintre floare și mirodenie, precum și mirosului (cf. sensul termenilor corespunzători din limbile menționate mai sus). Termenul a fost utilizat inițial ca denumire a unei plante în compusul *szegfű virág* sau împreună cu determinantul ce denumea specia florii (cf. atestarea din jurul anului 1500 *Zegfy wyrag... Tengeri Sekfű*). Sensul inițial s-a pierdut mai târziu, după apariția și consolidarea cuvântului *szegfűszeg* „cuișoare” (din domeniul culinar)²⁶. Forma *sânfireag* înregistrată de Viciu e cunoscută și de L. Tamás²⁷ care o explică tot din magh. *szegfűvirág*, prin căderea lui -v- intervocalic sau prin hapologie. Tamás cunoaște și varianta de la Zăguzeni, *sânvireni târcați*, pe care însă nu o explică mai îndeaproape.

SCOARȚĂ

Scoarță „piele” (< lat. *scortea*) și-a păstrat sensul etimologic în zona Pădurenilor din jud. Hunedoara, după cum o dovedește un text cules din Cerișor, în 1950, de Ovidiu Bârlea.

Termenul apare în povestea - snoavă, *Ianoș, slugă la popa, op. cit.*, p. 7-40. El alternează cu sinonimele *piele* și *cur(e)a(uă)*.

Ianoș, un fel de Păcală din poveștile noastre, se angajează la un popă. El a mai avut doi frați mai mari care se tocmiseră înaintea lui tot ca slugi la același popă. Simbria urmau să o primească la sfârșitul unui an de muncă. În „convenția” dintre aceștia și popă, „se stipula” că, dacă una dintre „părți” se va supăra pe cealaltă, urma ca cel ce se va supăra să piardă simbria și să i se tragă o *scoarță* de pe spate, adică o bucată de piele. Popa îi înșală pe frații lui Ianoș, care nu mai capătă simbria și care vor fi supuși și caznei prin tragerea *scoarței*.

Dar iată contextele în care apar termenii mai sus menționați:

„— Care ne-om mânia unu pă altu, ăla ne tragem tri *curele* d'in spat'e d'i pă piele și dacă t'e mâni[i] tu, simbrie nu mai capeți” (p. 7-8).

„— I-o tras tri *piei*, tri *curăle* d'i pă spinare și i-o dat drumu fără simbrie” (p. 8, coloana 2).

„— Am fost slugă la cutare popă ș-în loc să-m plătească, m-o tras o *scoarță* d'i pă spat'e” (p. 8-9, coloana 1).

„— No - zise - avem tomneală: ție-ț trag doă *scoarțe* d'ipă spat'e, că t'e-ai miniat” (p. 9, coloana 1).

După DLR, t. X, partea a 2-a, litera S, scladă — semințarie, București, EA, 1987, p. 402, s.v. *scoarță*, sensul „piele” este înregistrat într-un text din Sadoveanu, O. XII, p. 89: „Lucrurile lui așezate într-o *scoarță* de inorog la căpătâiul patului”.

²⁶ Vezi *A magyar nyelv történeti — etimológiai szótára*, vol. III, Ö — Zs, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976, p. 695-696 s. v. *szegfű*.

²⁷ *Op. cit.*, p. 680, s.v. *sacfiu*.

SMĂRDIȚĂ

Smărghiță, s. f., pl. *smărghițe*, însemnând „mlădiță; smicea”, neînregistrat nici de DLR, t. X, partea a 4-a, litera S, slab — spongios, București, EA, 1992, a fost notat de Ioan Șerb și Domițian Ceserean în *Folclor din Țara Zarandului*, în volumul *Folclor din Transilvania*, I, EPL, 1962, p. 13, într-o poezie populară din care reproducem un scurt fragment:

„— Bună vremea, lupule,
— Mulțam, flăcăoașule.
— N-ai văzut caprele mele?
— Le-am văzut la poieniță,
Mâncând struguri și *smărghiță*;
Smărghițele[-s] subțirele
Caprele-s în gura mele”.

Cuvântul trebuie să fie rezultatul unei contaminări între *mlădiță*, pronunțat *mlăd'îță* (cu palatalizarea lui *d* urmat de *i*, transcris de cei doi culegători prin *ghi*) „ramură tânără, subțire și flexibilă a unei plante lemnoase; mladă, lăstar, vlăstar” (< bg. *mladica*; cf. scr. *mladica* — DLR) și *smicea* „ramură tânără care se dezvoltă pe rădăcina sau tulpina unei plante; lăstar, mladă, vlăstar” (< lat. **summicella* — DLR). De la o formă **smlădiță*, prin transformarea lui *-l-* în *-r-* (cf. *dăscăriță* pentru *dăscăliță*; *sileac* pentru *sireac* „sărac”) și prin metateza *-ră-* > *-ăr-* s-a ajuns la forma *smărghiță*.

A VĂRĂTATE

Într-o colindă [A croitorului] din Zarand, culeasă de Ioan Șerb și Domițian Cesereanu (*op. cit.*, p. 93), apare locuțiunea adverbială *a vărătate* (transcrisă *a varatate*, cu cei doi *ă* protonici deveniți *a*, fenomen specific unor graiuri din Munții Apuseni) însemnând „drept; adevărat, sincer”²⁸. Dar iată textul prescurtat:

„— Bună ziua, domn din curte.
— Mulțam ție, domn de-afară.
Placă-n casă,
hai la masă
Să prânzim, să hodinim.
— Mulțumescu-ți prânzului
Mai vartos cuvântului.
N-am venit ca să prânzesc
Ci-am venit ca să te-ntreb
De vestmântul mohorât
Ce stă-n cui și nu-i croit.
Ori n-ai foarfeci să-l croiești,

²⁸ Poate mai corect era dacă *a varatate* ar fi fost transcris împreună (*avaratate*, cf. *anume* „adică”, compus din *a* + subst. *nume*) și atunci acesta ar fi avut valoarea unui adverb, însemnând același lucru: „adevărat, drept, sincer”.

- Ori sabău să-l săbăiești?
 — Ce mă, doamne, dispitești?
 Am foarfeci ca să-l croiesc
 Și sabău să-l săbăiesc.
 — Eu te-ntreb a varatate,
 Rupe-l-ai cu sănătate
 Și feciorii să-i însori,
 Să-ți aduci mândre nurori
 De aproape, din vecini.”

Termenul este un *hapax legomenon* și reprezintă un compus din prepoziția *a* (< lat. *ad*) și substantivul *văratate* „adevăr, realitate” (< lat. *veritas*, -*tatis* „Wahrheit”) continuat de mai toate limbile romanice: it. *ver(i)tà* (> logodorezul *veridade*), engadezul *vardet*, [friulanul *veretat*], spaniolul *verdad*, portughezul *verdade*²⁹.

Unele dintre limbile romanice cunosc și derivate de la termenul moștenit din latină corespunzător lui *veritas*, derivate care au sensul compusului nostru „adevărat, sincer”: cf. spaniolul *verdadero* (> it. *verdadero*, campidanezul *diaderu*), portughezul *verdadeiro*³⁰.

De adăugat că limba română cunoaște și alte compuse cu prepoziția *a*: *amănunt* (< *a* + *mănunt* „mărunt”), *amiază* (prepoziția cu sens temporal și substantivul cu înțelesul „mijloc”). Cf. și *asilă* „în silă, fără plăcere”, bănățeanul *amuncă/amunca* „anevoie; fără spor”, „fără chef, cu neplăcere; cu jenă, cu sfială”³¹ (< *a* + *muncă* „chin”).

VERC

În colecția *Folclor românesc* a lui D. Șandru este înregistrat cuvântul *verk* însemnând, probabil, „galerie, mină”. Termenul cunoscut în localitatea Luncani, comuna Tomești, jud. Timiș, a fost consemnat în următorul context: „Aiși o fost *verk*, numa acuma nu mai ieșt'e că l-or jeuit neșt'e lotri d'in comuna Peștere”³².

În *Antologia de proză epică* a lui Ovidiu Bârlea, vol. III, p. 344, informatorul Lăscuș Mihai din Cerbăl, jud. Hunedoara, regiune vecină cu cea a Făgetului, relatează: „Pă vremuri an fost la *verc*, miner. Numa [Nu ma(i),n.n. V.F.] pot câștiga cu palmele. Vo șinzăs de aîni an lucrat la *verg*”.

Deci, *verc* (*verg*) înseamnă „mină”.

Termenul este de origine germană: (*Bergwerk* „*idem*”.

²⁹ Vezi W. Meyer-Lübke, REW, nr. 9228.

³⁰ Idem, *ibidem*.

³¹ Vezi Dicționarul subdialectului bănățean, vol. II, albomină — ăstalalt, Timișoara, TUT, 1986, p. 58 (redactor Sergiu Drincu, redactor coordonator Vasile Șerban).

³² Vezi Dumitru Șandru, *Folclor românesc*, București, Ed. Minerva, 1987, p. 141. În g l o s a r u l care însoțește lucrarea, termenul apare scris *verk*, s.n. și glosat „goangă”, probabil greșală de tipar? în loc de „gang”? Pentru alte numeroase greșeli datorate culegătorilor și/sau editorului colecției, vezi lucrarea noastră *Graiuri bănățene de est într-o recentă culegere de folclor*, în AUT, XXXII, 1994, p. 127-158, în special p. 151-156.

Verc este curent și în Țara Hațegului, unde însemnează „instalație industrială în general și în special pentru tăiat lemne, pentru facerea cărbunilor”³³. Termenul din Țara Hațegului provine mai degrabă din germ. *Werk(statt)* „atelier”.

LEXIKALISCHE UND ETYMOLOGISCHE ANMERKUNGEN (ZUSAMMENFASSUNG)

Ausgehend von einigen Sammlungen von Mundart- und Folklorentexten sowie von einigen landschaftlichen Glossarien oder Atlanten, weist der Autor auf eine Reihe von Wörtern hin, die in den Wörterbüchern nicht verzeichnet sind oder nur für andere Gebiete bekannt waren. Bei vielen werden auch Vorschläge zur Klärung über Etymologie gemacht.

³³ Vezi Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 340.

TEHNICILE DE EDITARE COMPUTERIZATĂ ȘI ORTOGRAFIA LIMBII ROMÂNE

de
IONEL FUNERIU
(Timișoara)

O dată cu introducerea metodelor computerizate de editare, au apărut unele probleme inedite, la care, când au pus bazele ortografiei, învățații noștri de altădată n-aveau cum să se fi gândit, iar cei de astăzi le observă doar consecințele neplăcute, fără a le putea înțelege originea, întrucât o mare parte dintre ei nu sunt la curent cu noile tehnici de editare. În cele ce urmează, autorul supune discuției *încălcările unor habititudini tipografice fixate prin tradiție sau a unor norme ortografice, încălcări care se datoresc exclusiv utilizării computerului în editare.*

Toate observațiile din acest articol se referă numai la editoarele WRITE, PAGE MAKER, WORD 2.0 și Word 6.0 din mediul grafic WINDOWS 3.1, o variantă a lui WINDOWS 3.0, adaptată la limbile europene din centrul și răsăritul continentului, editoare pe care le cunosc personal; știu însă că și alte programe precum: WORD PERFECT, ADI PRO sau VENTURA se bazează pe aceleași principii, așa încât există bune șanse ca multe din concluziile acestui articol să fie valabile și pentru alte sisteme computerizate.

Două sunt caracteristicile utilitare ale editării cu PC care surclasează vechile tehnici tipografice:

1. Posibilitățile, practic infinite, de a realiza din punct de vedere grafic un text (dimensiuni, caractere, alinieri, semne grafice, simboluri);
2. Rapiditatea și precizia uluitoare cu care se realizează acest lucru.

Descrierea sumară a editării computerizate: Plec de la ipoteza că unii dintre prezumtivii cititori nu cunosc încă aceste tehnici. În aceste condiții, sunt necesare câteva explicații preliminare.

Structura unui calculator: Un PC (*personal computer*) se compune din patru agregate: *tastatura*, prin intermediul căreia se dau comenzile, un *monitor* pe care se vizualizează documentele, un „*creier*“ care înregistrează comenzile și o *imprimantă* care reproduce text și imagini.

Funcționare: Tastatura calculatorului funcționează pe principiul mașinilor de scris tradiționale. Atingerea unei taste face să apară un semn grafic oarecare (literă, cifră, semn de punctuație, simbol) pe ecranul monitorului; după vizualizarea lui, calculatorul îl poate înregistra în memorie, putând să-l reproducă pe o foaie de hârtie, în orice moment, prin intermediul imprimantei. Documentul final poate fi înregistrat apoi pe o dischetă și reproduș aidoma în alte locuri, la alte calculatoare și imprimante. Claviatura are un număr finit de

taste; prin urmare, numărul semnelor grafice corespunzătoare este limitat; până aici, analogia cu mașina de scris tradițională e perfectă; spre deosebire de mașina de scris însă, în memoria programelor există de obicei un număr practic nelimitat de semne grafice. (Unele semne, mai sofisticate, pot fi create de utilizator.) Accesul la semnele respective se face atingând succesiv mai multe taste.

Exemple: literele alfabetului românesc, cifrele și aproape toate semnele ortografice și de punctuație se obțin prin atingerea unei singure taste; dacă avem nevoie de litere speciale, un *á*, un *é* un *ô* e nevoie de o combinație de taste (Alt+0225, Alt+0223, Alt+0244) etc. Nu suntem obligați să memorăm aceste combinații, întrucât, la cererea noastră, efectuată printr-o comandă specială, monitorul le afișează instantaneu.

O ultimă precizare: Atât programele de editare, cât și ameliorările ulterioare au fost concepute pentru limba engleză. E drept că, apoi, aceste sisteme au fost adaptate și pentru alte limbi. Adaptarea nu a mers însă — cel puțin pentru limba română — până la ultima consecință, în sensul că unele facilități aplicabile la limba engleză nu se potrivesc cu ortografia românească.

Tentația rapidității și a comodității execuției îi determină pe cei mai mulți dintre utilizatori să aplice facilitățile create pentru textele englezești și atunci când editează texte românești, fapt ce duce câteodată la consecințe neplăcute în ceea ce privește ortografia noastră.

Mai devreme decât ne așteptăm, calculatorul va înlocui complet vechile sisteme tipografice; prin urmare, specialiștii trebuie să adapteze în cel mai scurt timp și în *totalitate* fie facilitățile procesoarelor existente la ortografia limbii române, fie ortografia limbii române la facilitățile procesoarelor respective. (Preferabilă ar fi prima variantă.) Acest lucru nu se poate face, evident, decât prin colaborarea dintre specialiști în ambele domenii implicate (lingviști și informaticieni).

Utilizarea procesoarelor de texte computerizate reprezintă un enorm câștig pentru editare. Computerul execută cu obediență, dar fără nici o implicare „subiectivă”, *orice* i se comandă. Dacă dorim rezultate pe măsura posibilităților ce ni se oferă, „lipsa de suflet” a computerului trebuie să fie perpetuu complinită de intervenția factorului uman.

Regula ortografică românească stabilește o interdicție clară: cratima nu are dreptul să îndeplinească, simultan, două funcții: despărțire în silabe la sfârșit de rând și unire între două cuvinte; în formula: *n-are*, negația *n-* nu poate fi plasată pe un rând tipografic, iar verbul *are*, de care se leagă, pe alt rând (ca în EXPRES, 25-31 oct. 1994, p. 12).

Mai găsim separate: pronumele *l-* de auxiliarul *au*, conjuncția *și* de pronumele aton *-mi* (ambele în ZIUA, 24 oct. 1994, p. 3, respectiv 4), apoi *coate de goale*, (EXPRES, 25-31 oct. 1994, p. 12), COMTIM de CARNEX (AGENDA, 29 oct. 1994, p. 11) în compuşii *coate-goale*, respectiv COMTIM-CARNEX, Hong Kong de articolul *-ul* în formația *Hong Kong-ul* (EXPRES, 25-31 oct. 1994, p. 9), elementul de compunere savantă *pro* de substantivul *Aristide*, în compusul *pro-Aristide* (COTIDIANUL, 18 oct. 1994, p. 1) etc.

Opore deosebire de mașina de scris, și cele mai rudimentare editoare de text „rup” rândurile automat, scutindu-l pe utilizator de a mai executa mișcarea mecanică obișnuită de la mașina de scris; ele recunosc sfârșitul unităților lexicale prin *blancul*¹ ce le urmează, iar atunci când un rând „s-a umplut”, ele „aruncă” instantaneu cuvântul ce nu încapă pe rândul următor. Când între două cuvinte există o cratimă, computerul „nu recunoaște” (mai bine zis: *nu a fost programat să recunoască*) dacă aceasta e liniuță de despărțire sau de unire. (În ortografia engleză, problema nu se pune.) Din această cauză, el o interpretează automat ca pe o liniuță de despărțire în silabe, plasând pe rânduri diferite cupluri inseparabile din punctul de vedere al ortografiei române.

Pentru a evita asemenea consecințe, utilizatorul trebuie să efectueze următoarele operații (în programul WORD 2.0, de exemplu): să selecteze cu *mouse*-ul o parte din primul rând și să aleagă din meniul *Format paragraph* opțiunea *Condensed* sau *Expanded*, fixându-i o cotă minimă, însă capabilă „a înghiți” în primul rând ambele cuvinte sau, respectiv, a le „sălta” în rândul al doilea. Chiar dacă incomode, aceste operațiuni durează, pentru un cunoscător, doar câteva secunde; după cum am putut constata însă, în toate extrasele citate, utilizatorii le-au neglijat, în detrimentul ortografiei.

Tot în categoria erorilor legate de formatarea computerizată a paragrafelor intră despărțirea pe rânduri diferite a unor elemente pe care adevărații tipografi de până mai ieri nu ar fi operat-o nici în ruptul capului; unități inseparabile precum: *3 m, 26 octombrie, 4 ani, N S Dumitru* (ZIUA, 24 oct. 1994, p. 3), *9 octombrie, banii(!)* sau *DI Florea* (COTIDIANUL 18 oct. 1994, p. 2 și 5) etc. sunt disociate, elementele lor fiind plasate (nu împotriva regulilor ortografice, e drept, dar împotriva unei bune tradiții) pe rânduri diferite. (3 separat de *m*, 26 de *octombrie*, 4 de *ani* *N* de *S Dumitru*, 9 de *octombrie*, *banii* de *[!]* și *DI* de *Florea*.)

Uneori, deși mai rar, confuzia se produce și în sens invers: liniuța de despărțire în silabe este confundată de computer cu liniuța de unire; într-adevăr, se întâmplă câteodată să găsim în interiorul rândurilor cuvinte despărțite în silabe. Explicația acestui fenomen, de neîntâlnit în tehnicile tipografice clasice, e simplă: editorul a despărțit un cuvânt în silabe la capăt de rând. La sfârșitul editării, el a mai efectuat unele operații: a șters sau a introdus un cuvânt sau mai multe, a mărit caracterul unor litere sau le-a îngroșat, în sfârșit, a comandat o operație care a obligat calculatorul să refacă toate rândurile dintr-un paragraf. În felul acesta, cuvântul despărțit în silabe la sfârșit de rând, își schimbă automat poziția, mutându-se în interiorul rândului; deplasarea se face însă împreună cu liniuța, întrucât computerul nu a fost programat să recunoască inutilitatea acestui semn grafic în astfel de situații și nici să refacă integritatea

¹ Termenul l-am găsit prima dată utilizat de Flora Șuteu și Elisabeta Șoșă în *Ortografia limbii române. Dicționar și reguli*, Editura Floarea Darurilor și Editura Saeculum I. O., București, 1995, p. 274 ș.u. Generalizarea tehnicilor computerizate de editare va fi un argument suplimentar — pe lângă argumentele autoarelor — în favoarea impunerii definitive a acestui termen în literatura de specialitate.

inițială a cuvântului, iar editorul, din grabă sau comoditate, nu mai verifică textul și-l lasă necorectat².

Intuind posibilitatea unor confuzii între cratimă și linia de pauză, Sergiu Drincu, face o precizare care se dovedește oportună în contextul de față: „...pentru a se evita confuzia lor, ele se deosebesc și grafic: linia de pauză este mai lungă [—], iar cratima este mai scurtă [-].”³ Am avut deja ocazia să remarc cât de importantă este această precizare. Într-un vers de Macedonski, transcriind:

Pe-o movilă — artificială

în loc de:

Pe-o movilă-artificială

editorul a înlocuit, din neatenție probabil, cratima cu linia de pauză, ceea ce hipertrofiază măsura versului (9 silabe în loc de 8!) — și dereglează ritmul poetic⁴.

Desigur, autorul acestei cărți nu avea cum să știe, în 1983, când nici unul din procesoarele de texte despre care vorbim nu ajunsese încă în România, că neplăcutele consecințe ale acestei confuzii vor căpăta proporții, o dată cu introducerea editării computerizate. Această confuzie se datorează mai puțin ignoranței autorilor de articole și mai mult *comodității* utilizatorului; explicația e din nou simplă: cratima [-] se găsește direct pe tastatura calculatorului, în timp ce pentru linioara de dialog sau linia de pauză trebuie atinse cinci taste: Alt+0151 [—] sau, eventual, Alt+ 0150 [-].

Examinând din acest punct de vedere editarea presei românești de azi, constatăm proporțiile acestei confuzii; astfel, în ziarele: BANATUL, CAȚAVENCU, COTIDIANUL, ORIZONT, RENAȘTEREA BĂNĂȚEANĂ, ROMÂNIA LIBERĂ și ZIUA cratima este folosită întotdeauna și pentru linia de pauză (sau de dialog); în ziarele EXPRES și ADEVĂRUL găsim atât utilizarea corectă cât și utilizarea incorectă, iar în 22, AGENDA, GAZETA SPORTURILOR, ROMÂNUL, TIMIȘOARA și TINERAMA distincția grafică e, conform regulii ortografice, întotdeauna prezentă.

Ghilimelele. Introduse în ortografie în secolul al XVII-lea de Guillaume, de unde li se trage și numele, ghilimelele au fost preluate și de ortografia română, dobândind funcțiile cunoscute. Nici una dintre lucrările normative nu stipulează însă clar care este *forma lor grafică* admisă. E adevărat, problema nu avea o importanță prea mare înainte, când la mașinile de scris exista o singură posibilitate de a le reda, iar tipografiile dispuneau de un singur tip de ghilimele, fiind, așadar, constrânse să le utilizeze pe cele din inventar. Eram, într-un fel, obligați să le acceptăm așa cum le găseam tipărite. Situația s-a schimbat însă radical de când au fost introduse procesoarele de text, pentru că acestea oferă o gamă

² Unele procesoare mai avansate precum WORD 2.0 au chiar o comandă specială HYPHENATION, în meniul TOOLS, care permite trecerea rapidă în revistă a tuturor despărțirilor în silabe dintr-un text, ușurând corectarea eventualelor greșeli.

³ Sergiu Drincu, *Semnele ortografice și de punctuație în limba română — Norme și exerciții* —, EȘE, București, 1983, p. 72. Vezi și DOOM, s.v.; Flora Șuteu și Elisabeta Șoșă, *op. cit.*, p. 274 adaugă acestei observații, încă un amănunt: „Se deosebește de cratimă prin dimensiune (e mai lungă) și prin spațiul mai mare din dreapta și din stânga ei [s.n.]”.

⁴ Vezi lucrarea: Al. Macedonski, *Hermeneutica editării*, Editura Amarcord, Timișoara, p. 81 și u.

foarte largă de procedee grafice; o sumară trecere în revistă a redării ghilimelelor în presă atrage atenția asupra unei diversificării dezarmante:

AGENDA și ROMÂNUL [...]; ADEVĂRUL [...]" și [...]; BANATUL, ORIZONT și RENAȘTEREA BĂNĂȚEANĂ [...]; CAȚAVENCU [...]", [...]" și [...]; COTIDIANUL și TINERAMA [...]; EVENIMENTUL ZILEI [...]", [...]", [...]", [...]; EXPRES [...]" și [...]; ROMÂNIA LIBERĂ [...]" și [...]; TIMIȘOARA [...]" și [...]; ZIUA [...]" etc.

Privind inventarul de mai sus, care oferă o priveliște dezolantă sub raportul inconsecvențelor, concluzia devine clară: mai devreme sau mai târziu, trebuie pusă o ordine în această puzderie de semne⁶. Revista SCL, precum și Editura Academiei utilizează ghilimelele [...]", față de cele mai multe edituri și reviste care utilizează ghilimelele [...]. Probabil că decizia definitivă ar trebui să se fixeze în favoarea uneia din cele două variante, oricare ar fi aceasta⁷.

CONCLUZIE: ABSOLUT TOATE ÎNCĂLCĂRILE NORMELOR ORTOGRAFICE ÎN VIGOARE — CONSECINȚE DIRECTE ALE FOLOSIRII COMPUTERULUI ÎN EDITARE — SE DATORESC COMODITĂȚII, NEGLIJENȚEI SAU IGNORANȚEI UTILIZATORULUI, IAR NU NEPUTINȚEI PROGRAMELOR DE SCRIERE. PUNEREA PE SEAMA COMPUTERULUI A ERORILOR ESTE, PRIN URMARE, UN NONSENS.

LE TRAITEMENT DE TEXTE SUR ORDINATEUR ET L'ORTOGAPHE DU ROUMAIN (RÉSUMÉ)

L'auteur constate une évidence: les traitements de texte sur ordinateurs ont été conçus pour l'anglais. Plus tard, ces programmes ont été adaptés pour le roumain, mais d'une manière approximative et incomplète. Les «contradictions» qui en découlent expliquent les nombreuses erreurs qui surviennent dans les différents éditions et dans la presse écrite.

Dans cet article l'auteur se propose de mettre en valeur les possibilités des ordinateurs ainsi que les moyens pratiques de leur utilisation, afin de pouvoir surmonter ces obstacles.

⁵ Redactarea acestui articol a fost încheiată în 1995. Evident, de atunci lucrurile s-au mai schimbat. Problema însă rămâne.

⁶ Evident, nu pledez pentru reducerea ghilimelelor la o formă grafică unică. În funcție de caracterul literelor din corpul textului, e necesar uneori să se adopte o variantă sau alta; ceea ce vreau să spun este că variațiunile grafice nu trebuie să se facă la întâmplare, ci să se supună unor reguli precise, care n-au fost impuse până la apariția computerului. Iată câteva sisteme de scriere computerizată, cu ghilimelele corespunzătoare: „courier normal”, „courier italic”, „courier bold”, „courier bold-italic”, „arial normal”, „arial italic”, „arial bold”, „arial bold-italic”, „times new roman normal”, „times new roman italic”, „times new roman bold”, „times new roman bold-italic” etc.

⁷ Flora Șuteu și Elisabeta Șoșa, *op. cit.*, p. 18 optează pentru două tipuri de ghilimele: [“ ”] sau [„ ”].

ÎN LEGĂTURĂ CU RECONSTITUIREA LIMBII ROMÂNE DIN SECOLELE AL XII-LEA - AL XV-LEA

de
ION GHETIE
(București)

Dintre perioadele istoriei limbii române din care deținem material de limbă, cea mai puțin cunoscută și totodată cea mai puțin studiată este cea cuprinsă între secolele al XII-lea - al XV-lea. Este și normal ca lucrurile să stea așa, dacă ținem seama de faptul că din această epocă nu ni se păstrează decât un număr restrâns de cuvinte românești, de regulă toponimice și antroponimice, înregistrate în documentele slavone, latine și maghiare. G. Mihăilă apreciază numărul lor la 628¹, dar fără îndoială că o inventariere mai cuprinzătoare, în special a documentelor scrise cu alfabetul latin în teritoriile de peste munți, ar spori sensibil cifra aceasta. Având a face cu un material lingvistic redus și disparat, e firesc să nu se fi întreprins pe baza lui o descriere sistematică a stadiului atins de limba română în epoca sus-menționată (numită de Ivănescu *preliterară*², întrucât e anterioară celui dintâi text românesc păstrat, scrisoarea lui Neacșu).

În ciuda insuficienței materialului de limbă, încercările de a descrie stadiul atins de limba română în secolele al XII-lea - al XV-lea (de fapt, înainte de 1521) nu au lipsit cu desăvârșire. În mod normal, ele au fost întotdeauna incomplete, limitându-se de regulă la fonetică și lexic (și în foarte mică măsură la morfologie).

Nu cu mult în urmă, Em. Vasiliu și Liliana Ionescu-Ruxăndoiu au întreprins gestul temerar de a ne oferi o prezentare integrală a limbii române din epoca menționată în lucrarea *Limba română în secolele al XII-lea - al XV-lea. Fonetică - Fonologie - Gramatică*, [București, 1986; multigrafiat].

Autorii pornesc de la concluzia că „întrucât cantitatea și valoarea atestărilor [cuvintelor românești]... sînt extrem de reduse, e necesar ca limba română din secolul [sic] al XII-lea - al XV-lea să fie reconstituită”³. Mai înainte de a ne continua observațiile asupra metodei de lucru a autorilor, vom remarca că în altă parte a lucrării, raportându-se la aceleași așa-zise „românisme” (adică termeni românești atestați în documente scrise în alte limbi) se afirmă că ele „reprezintă o sursă de bază pentru cunoașterea aspectului pe care îl avea româna înainte de sec. al XVI-lea”⁴.

¹ Vezi G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X - începutul sec. XVI)*, București, 1974, p. 196.

² G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1960, p. 365.

³ *Op. cit.*, p. 33.

⁴ *Ibidem*, p. 29-30.

Admițând în cele din urmă că importanța „românismelor” e redusă, cei doi autori au ajuns la concluzia că, pentru a obține o descriere cât de cât satisfăcătoare a limbii epocii propuse spre studiere, e necesar ca stadiul lingvistic să fie reconstituit „atrăgând în comparație: a) limba română comună; b) datele oferite de textele din secolul al XVI-lea; c) datele oferite de stadiul actual de evoluție a graiurilor nord-dunărene; d) datele (fie ele și sumare) oferite de textele din Muntenia, Moldova și Transilvania, scrise în alte limbi decât româna (latină, slavonă, maghiară), provenind dintr-o epocă anterioară secolului al XVI-lea, care conțin „românisme”⁵.

Nu ne vom opri acum pe larg asupra valorii reale și a rostului pe care le are reconstituirea în cercetarea unor anumite epoci ale istoriei unei limbi. Ne vom mărgini să oferim spre meditație două opinii ale unor prestigioși lingviști francezi. Astfel, A. Ernout afirmă: „Reconstituire un latin vulgaire à l'aide du témoignage des langues romanes est une entreprise chimérique et aboutit à des reconstitutions arbitraires et irréelles”⁶. Urmând aceeași idee, A. Meillet susține că „la grammaire comparée des langues indo-européennes est dans la situation où serait la grammaire comparée des langues romanes si le latin n'était pas connu: la seule réalité avec laquelle elle avait affaire, ce sont les correspondances entre les langues attestées. Les correspondances supposent une réalité commune, mais cette réalité reste inconnue; on ne peut s'en faire une idée que par des hypothèses, et par hypothèses invérifiables: la correspondance seule est donc objet de science”⁷.

În sensul acestor considerații generale, care își păstrează și azi valabilitatea, vom admite că un stadiu al limbii se reconstituie pe baza comparației dintre două sau mai multe realizări mai târzii ale aceluiași idiom, asupra căruia deținem informații sigure. În esență, în cazul de față confruntarea se face între două stadii: româna comună și româna de după 1520. Ne întrebăm, de aceea, dacă o reconstrucție poate fi considerată valabilă în cazul că numai una dintre realizări este atestată în scris (limba secolului al XVI-lea și, în continuarea ei, limba română de după 1600 până în zilele noastre), în timp ce cealaltă reprezintă un stadiu la rândul lui reconstituit (româna comună), care n-a existat niciodată, în realitate, în forma respectivă. Poate fi o limbă reconstruită termen de comparație pentru stabilirea unui alt stadiu (reconstituit!) de limbă? Înseamnă că limba secolelor al XVI-lea - al XX-lea se află la baza ambilor termeni ai comparației (într-un caz numai într-un procent oarecare), ceea ce buna metodă nu admite.

Însăși maniera practică în care s-a realizat reconstituirea prezintă motive de dubiu. Astfel, la pagina 35 a lucrării se afirmă: „dacă în româna comună găsim fonetismul *[ɛa] după labială, înainte de o silabă cu vocalismul *[ə] (cuvinte de tipul *[me̯əsə]) și în secolul al XVI-lea nu găsim decât fonetismul [a] în această poziție (rom. com. *[me̯əsə]) este reprezentat în sec. al

⁵ *Ibidem*, p. 8.

⁶ Al. Rosetti, *Istoria limbii române. I. De la origini pînă în secolul al XVI-lea*, ed. II, București, 1978, p. 91.

⁷ *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, ed. III, Paris, 1912, p. 26, apud A. Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, ed. G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil, București, 1984, p. 245-256.

XVI-lea prin [masă]), urmează că schimbarea rom. com.* [ɕa] > [a] s-a produs cândva între româna comună și sec. al XVI-lea, deci în perioada cuprinsă între sec. al XII-lea și al XVI-lea”. Autorii țin să adauge îndată: „Evident că în cazul acestui din urmă tip de raționament, concluzia este numai *p r o b a b i l ă*, nu absolut sigură”.

După cum se observă din cuprinsul expunerii (p. 35-36), concluziile autorilor sunt permanent cenzurate de incertitudine. Adverbe precum „probabil”, „poate” sau „de obicei” se întâlnesc curent. Totul este plasat sub semnul probabilității și al îndoielii. Fonetismul recent [masă] a apărut între secolul al XII-lea și al XVI-lea, fără a exista vreun indiciu în ce moment din acest interval. Em. Vasiliu și Liliana Ionescu - Ruxăndoiu cred că trecerea lui [e] și [ɕa] la [ă], respectiv la [a] după labiale în poziție „tare” este foarte veche, întrucât ea opune dialectelor sud-dunărene pe cele dacoromâne și este încheiată la finele secolului al XV-lea (ceea ce atestările nu confirmă), dar cât de veche, nu pot preciza. Nu deținem atestări mai vechi decât 1415 ale rostirii dure a unei labiale și până la proba contrară nu suntem în măsură să susținem că [e] > [ă] și [ɕa] > [a] datează dinaintea secolului al XV-lea, oricât de probabil ar fi acest fapt.

Indiferent în ce condiții a fost realizată, o reconstrucție este, în pofida celor afirmate de autori, „o ficțiune” sau „o ipoteză” asupra existenței unui stadiu de evoluție a unei limbi. (Aceasta chiar dacă admitem că diasistemul astfel realizat n-a existat în realitate în toate aspectele stabilite prin reconstrucție.) În acest caz, a hotărî, prin reconstituire, care era structura lingvistică a dacoromânei în secolele al XII-lea - al XV-lea ni se pare o întreprindere sortită de la început eșecului. Știința operează cu certitudini, nu cu supoziții.

À PROPOS DE LA RECONSTITUTION DE LA LANGUE ROUMAINE DU XIIe ET DU XVe SIÈCLE (RÉSUMÉ)

L'auteur conteste la valabilité d'une méthode de description du roumain parlé entre le XIIe et le XVe siècle, proposée par Em. Vasiliu et Liliana Ionescu-Ruxăndoiu. On ne peut reconstruire le roumain parlé dans l'époque mentionnée, en utilisant comme terme de comparaison une autre reconstruction, le *roumain primitif* ou *commun*. La conclusion finale est que la science doit opérer avec des certitudes et pas avec des suppositions.

**VECHI ATESTĂRI ALE UNOR CUVINTE ROMÂNEȘTI ÎN
TOPONIMIE**
de
VIORICA GOICU
(Timișoara)

Pe baza materialului toponimic documentar au fost obținute atestări mai timpurii ale unor cuvinte românești — prin numele de localități provenite de la acestea — față de atestările pe care le conțin textele de limbă românească, începând cu secolul al XVI-lea și chiar față de cele care apar în documentele slave și latino-române cercetate de Gheorghe Mihăilă în *Dicționar al limbii române vechi* (sfârșitul sec. X - începutul sec. XVI), București, 1974. Vor fi prezentate acele nume de localități care au la bază apelative curente în limba română și ale căror forme documentare, deși redată în grafii străine, maghiară și germană, permit recunoașterea acestor termeni.

Într-o comunicare susținută la al V-lea Simpozion național de onomastică de la Cluj din anul 1987¹ am prezentat, din aceeași perspectivă, cuvintele de origine autohtonă în toponimia din sud-vestul țării și ne-am referit la termenii: *baltă*, *brusture*, *ciută*, *copac*, *leurdă*, *mal* și *măgură*, pentru care materialul toponimic documentar a oferit atestări mai timpurii. În lucrarea de față vom prezenta alte cuvinte care au stat la baza creării unor nume de localități din Banat, Crișana și Transilvania, pentru care *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania* a oferit atestări începând cu secolul al XII-lea.

APĂ, s.f. Lângă orașul Ineu, jud. Arad, se află o mică localitate cu numele *Mocrea*, atestată foarte de timpuriu, circa 1160 sub forma *villa Aqua* (SUCIU, I, p. 404). În anul 1199, denumirea localității este redată prin slavul *Macra* < *mokrъ* „umezeală, umiditate”. Apoi, în anul 1214, autorul documentului traduce slavul *Macra* prin numele românesc *Apa* (DRĂGANU, p. 309). Aceasta poate fi considerată cea mai veche atestare a cuvântului *apă* în limba română: anul 1214. Cu aceeași formă *Apa* (*Appa*), localitatea mai este atestată în anul 1478 (DRĂGANU, p. 309; SUCIU, I, p. 404). Mai târziu, în anii 1828 și 1851, numele satului este înregistrat în documente sub forma maghiarizată: *Apatelek* și prin cea sârbească: *Mokra* (SUCIU, I, p. 404), aceasta din urmă stând la baza denumirii actuale *Mocrea*.

CAPRĂ, CĂPRUȚĂ, s.f. Cei doi termeni stau la baza denumirii a două localități din jud. Arad: *Căprioara* și *Căpruța*. Prima este atestată în anul 1256 sub forma *poss. Nagkechkes* (SUCIU, I, p. 126), care reprezintă traducerea în limba maghiară a cuvintelor: *capră* (< magh. *kecske*) și *mare* (< magh. *nagy*).

¹ Viorica Goicu, *Cuvinte de origine autohtonă în toponimia din sud-vestul țării publicată* apoi în „Studii de onomastică”, V, Cluj, 1990, p. 145-155.

În anul 1337, satul este atestat documentar prin formele *Caprewar*, *Caprevar* (SUCIU, I, p. 126) în care se recunoaște ușor cuvântul *capră*, urmat de magh. *vár* „cetate”. Documentele ulterioare redau clar numele românesc *Căprioara*: 1596 *Kapriora*, 1607 *Capriora*, 1851 *Kapriora* (SUCIU, I, p. 126). Și în cazul celei de a doua localități *Căpruța*, toate atestările începând cu cea din 1350 poss. *Kaproucha*, *Kaproncha* și continuând cu cele din anii 1471 *Kaproncza*, 1742 *Kaprucza*, 1828 *Kaprutza* (SUCIU, I, p. 126), redau forma diminutivă a cuvântului *căpruță*. În DLRV, p. 82 este înregistrat apelativul *capră* tot sub forma unui toponim: „lângă Dumbrava *Caprei*” în anul 1425, față de anii 1337 și 1350, pentru denumirile celor două localități arădene.

CIREȘOR, s.m. Aceasta ar fi trebuit să fie denumirea unei localități din jud. Hunedoara (vezi și infra *Merișor* din același județ), care, în prezent, este greșit denumită *Cerișor*. Nicolae Drăganu, pledând pentru originea românească a lui *cer* „arbore din familia fagaceelor” în limba maghiară (*cser*), arată că „el se găsește în regiunile în care se poate dovedi că a fost și populație românească: Pannonia, Bacs, Baranya; dar mai ales în Secuime: Odorheiu, Treiscaune, Erdővidék. Firește, acestea sunt, din întâmplare, totodată și regiuni păduroase” (DRĂGANU, p. 105-106). În acest context, autorul îl consideră și pe *Cerișor* din jud. Hunedoara ca fiind format de la apelativul românesc *cer*, care se regăsește în structura altor toponime din țara noastră (DRĂGANU, p. 106, nota 2). Localitatea este atestată pentru prima dată în anul 1482 sub forma poss. *Chereswor* (SUCIU, I, p. 132). Cum s-a întâmplat și în cazul altor denumiri de localități din Banat², Crișana și Transilvania, prin transcrieri greșite din partea administrațiilor străine s-a ajuns la forma *Cerișor*, redată în documente prin *Cserisor* 1733, *Cserischor* 1750 (SUCIU, I, p. 132) și preluată apoi de administrația românească. Se poate spune așadar că numai în prima atestare din anul 1482 *Chereswor* se recunoaște apelativul românesc *cireșor*.

Și în cazul localității *Cerișa* din jud. Sălaj, forma corectă a numelui este *Cireșa*, cum mai este denumită o localitate în jud. Caraș-Severin. Ambele sate sunt atestate în documente prin aceeași formă maghiarizată *Cserese*, care reprezintă fie apelativul *cireășă*, devenit nume de sat ca un antroponim, fie, mai plauzibil, *cireș*, cu sufixul toponimic *-a*. Iată atestările documentare pentru cele două localități: *Cerișa* din Sălaj și *Cireșa* din Caraș-Severin: 1477 *Cseresse*, 1479 *Cherese*, 1525 *Therese*, 1598 *Chieresse*, 1646 *Cherese*, 1720 *Cseresze*, 1733 *Cserise*, 1854 *Cserese*, *Cerize*, 1913 *Szilágycseres* (SUCIU, I, p. 132) și 1580 *Cserese*, 1581, 1583 *Cerese*, *Cherese*, *Cseresse*, 1602 *Chieresa*, 1829 *Cserese Bisztra*, 1840 *Csireshabistra*, 1913 *Bisztracseres* (SUCIU, I, p. 150). Dacă mai luăm în considerare și alte nume de localități și microtoponime formate de la același termen comun *cireș*, spre exemplu, din Banat: *Cireșel*, sat aparținând comunei Cornereva, jud. Caraș-Severin, „o pădure” în hotarul orașului Oțelu Roșu; *Cireșu*, sat în jud. Timiș cu formele documentare: 1603 *Cziresul*, 1690-1700 *Czeresi*, 1828 *Cserestemes* (SUCIU, I, p. 150); *Cireșu*

² Vezi Viorica Goicu și Rodica Suflețel, *Observații asupra numelor de sate din Banat*, LR, XXX, 1981, nr. 6, p. 621-625; Viorica Goicu, *Despre nume de localități din Banat*, în „Studii de onomastică”, III, Cluj-Napoca, 1982, p. 82-86; Viorica Goicu și Rodica Suflețel-Moroianu, *Probleme de etimologie a numelor de localități*, LR, 1989, nr. 6, p. 449-454.

„poiană cu cireși” în satul Crușovița, jud. Caraș-Severin, și lista ar putea continua³, se poate afirma că la baza numelui actual *Cireșor* din jud. Hunedoara se află, în realitate, termenul comun *cireșor* și nu *cerișor*, cum arăta Nicolae Drăganu. De altfel, singurul derivat de la apelativul *cer* „arbor” înregistrat în anchetele noastre în Banat și Crișana ca toponim este *Ceret*, cu valoare colectivă⁴.

CORB, s.m. *Corbul* reprezintă denumirea unei localități dispărute în fostul raion Lugoj, atestată în 1444, 1591 pred. *Korbul*, 1593 *Korbol* (SUCIU, II, p. 355). Inițial, acest nume a funcționat ca o poreclă sau ca un supranume ce a fost atribuit întemeietorului satului respectiv. Și astăzi sunt cunoscute în Timișoara și Lugoj numele de familie *Corb* și *Corbu*, iar de la denumirea satului dispărut *Corbul* s-a format numele de familie *Corbeanu* înregistrat în Timișoara. În DLRV, p. 90 este menționat acest cuvânt în anul 1456, tot ca un nume de sat - *Corbii de Piatră*.

CUPTOR, s.m. Localitatea *Cuptoare* de lângă Băile Herculane este atestată în anul 1501 sub forma *Kuptor*; apoi diftongul *oa* din forma de plural este redat prin *o* în atestările ulterioare: 1557 pred. *Komptore*, 1589, 1609 *Kuptore*, 1829 *Kuptore*, *Kuptora* (SUCIU, I, p. 184).

GURĂ, s.f. Numele comunei *Gurahonț* din jud. Arad este redat în primele atestări astfel: 1386 *Hunc*, 1439 *Hunnczteu*, 1441 *Hontheu*, 1464 *Hwnczfalwa* (SUCIU, I, p. 274), forme care redau, aproximativ, numele de persoană *Honț*, folosit și astăzi în graiul localnicilor ca numele popular al comunei. Din anul 1518, aceeași localitate apare în documente ca un nume compus *Gurahoncz*, în care se recunoaște ușor apelativul topic *gură* și mai vechiul nume al localității *Honț*. Forma corectă a numelui este *Gura Honțului*, cu al doilea termen în genitiv. În acest caz, redactorii documentelor au dat un aspect străin acestui nume prin omiterea terminației de genitiv, ca în *Gurasada*, *Guravale*⁵.

IAZ, s.n. Cea mai veche atestare a acestui cuvânt o reprezintă denumirea localității *Iaz* de lângă Șimleul Silvaniei, din anul 1342: vaivoda ipsorum (olacorum) de *Jazi* et ceteri olaci de eadem, *Jazi*, *Jaz* (SUCIU, I, p. 301). Toate atestările ulterioare redau aceeași denumire, astfel că numele inițial s-a păstrat, ca atare, până astăzi. Și în județul Caraș-Severin se află un sat cu numele *Iaz* (SUCIU, I, p. 302). În DLRV, p. 110 este înregistrat cuvântul ca hidronim în anul 1519.

LAZ, s.n. Apelativul *laz* „teren de curând despădurit, transformat în loc arabil sau în pășune” este atestat pentru prima dată în anul 1427 ca nume de sat în jud. Arad, cu forma *Lazul* (SUCIU, I, p. 353). Începând cu anul 1464, documentele consemnează acest nume printr-o formă (aproximativă) de plural. Aceasta va sta la baza numelui actual *Lazuri*: 1464 *Laturafalva*, *Lazwrfalva*,

³ Vezi Viorica Goicu și Rodica Suflețel, *Dicționarul toponimic al Banatului*, vol. II, C, Timișoara, 1985, p. 65-66.

⁴ *Ibidem*, p. 35-36.

⁵ Vezi și Marius Sala, *În legătură cu notarea toponimelor românești*, LR, XI, 1962, nr. 1, p. 74-82.

1477 *Lazwra*, 1535 *Lazwera*, 1599 *Lazura*, 1760-1762 *Lazur* (SUCIU, I, p. 353). În DLRV, p. 115 este înregistrat apelativul *laz* sub forma unui toponim, în anul 1497.

LUP, s.m. Între numele sigur românești ale jud. Timiș, Nicolae Drăganu enumeră, printre alte denumiri, și pe cel al unei localități, dispărute astăzi, *Lupulfalwa*, în fostul raion Lugoj, atestată în anul 1440 (DRĂGANU, p. 254; SUCIU, II, p. 364). Și localitatea *Lupești* din jud. Arad este atestată destul de timpuriu: 1479 *Lwpefalwa* (SUCIU, I, p. 369). La baza celor două denumiri de sate a stat o poreclă sau un supranume *Lupu*, care în onomastica locală a devenit adeseori nume de familie atât în forma sa simplă, cât și sub forma unor derivate: *Lupescu*, *Lupulescu*, *Lupoi*, *Lupan* etc. În DLRV, p. 118 este înregistrat cuvântul *lup* ca nume de persoană în anul 1490.

MARGINE, s.f. Singura atestare și cea mai veche care redă corect apelativul topic *margin* este cea din anul 1365 *Margina* (SUCIU, I, p. 378), care reprezintă și azi denumirea unei comune, așezată în partea de nord-est a jud. Timiș. În atestările ulterioare africană *g*, mai greu de notat în grafie maghiară și germană, este redată prin *si*, *cz*, *chi*, *sch*, *csi*, *zsi*, ceea ce, totuși, nu a contribuit la modificarea numelui inițial.

MERIȘOR, s.m. reprezintă denumirea unei așezări în jud. Hunedoara, cu prima atestare în anul 1453 sub forma *Merysor* (SUCIU, I, p. 391). Același cuvânt, care este un diminutiv al lui *măr*, stă la baza unui alt nume de sat din același județ *Merișorul de Munte*: 1491 poss. *Merisor*, *Merysor*, 1854 *Merisor*, *Merișor* (SUCIU, I, p. 391). Se poate observa că denumirile care au la bază cuvinte cu sufixe diminutive, cum sunt *Căpruța*, *Cireșor* și *Merișor*, fiind mai puțin înțelese de către redactorii documentelor, nu erau traduse, ci înregistrate ca atare în grafia limbii respective. Alta este situația cu denumirea comunei bănățene *Mărul* din jud. Caraș-Severin, care în primele atestări a fost tradusă de redactorii documentelor prin magh. *alma*: 1387, 1394 *Almafa* (SUCIU, I, p. 387).

OHABĂ, OHABIȚĂ, s.f. „moșie (ereditară) inalienabilă, scutită de impozite și de prestații”. Cea mai veche atestare a apelativului *ohabă* este anul 1370, când, în părțile Caransebeșului, sunt consemnate „duo possessiones *Ohaba*” ce corespund astăzi localităților *Ohaba-Mâtnic* și *Ohaba-Bistra* (SUCIU, I, p. 11). În secolul al XV-lea, numărul localităților cu acest nume și a derivatului său *Ohabița* (popular *Obița*) sporește, în documente fiind amintite 10 așezări, dintre care 5 au dispărut, fiind menționate în secolele XV-XVI⁶. *Ohabe* și *Ohabițe* ne întâmpină mai mult în părțile sudice ale Transilvaniei, în Oltenia și, cum s-a arătat, în Banat, în părțile mai deluroase ale acestuia. În toponimie, sensul de „sat liber” a fost cunoscut și de redactorii documentelor medievale privitoare la Țara Hațegului, unde *Ohaba Sibîșel* la 1439 și *Ohaba Streiului* la 1440 sunt traduse prin magh. *Zabadfalwa*⁷.

⁶ Referitor la răspândirea acestor nume, vezi DRĂGANU, p. 241; Octavian Răuț și Vasile Ioniță, *Studii și cercetări de istorie și toponimie*, Reșița, 1976, p. 25-26.

⁷ Vezi Octavian Răuț și Vasile Ioniță, *op. cit.*, p. 25; SUCIU, II, p. 11.

SCROAFĂ, s.f. Printre denumirile românești ale Zarandului, Nicolae Drăganu o amintește și pe cea a localității *Scroafa*, azi *Stejerel* din jud. Hunedoara, cu prima atestare în anul 1439 *Skrofafalva* (DRĂGANU, p. 313; SUCIU, I, p. 144). Formele ulterioare redau același cuvânt, devenit nume de sat ca un antroponim popular, poreclă sau supranume, cu redarea diftongului *oa* prin *o*: 1525 *Scroph*, 1599 *Skroffa*, 1733 *Scroffa*, 1750 *Szkroafa*, 1760-1762 *Szkrofa* (SUCIU, I, p. 144).

PĂDURE, s.f. În DLRV, p. 134 este înregistrat acest cuvânt sub forma unui toponim în anul 1515. Lângă Caransebeș a fost identificată o localitate cu forma documentară *Padwrencz* în anul 1468, apoi dispărută (SUCIU, I, p. 382), al cărei nume s-a format din apelativul *pădure* și sufixul cu formă de plural *-enț(i)*, refăcut dintr-un singular *-eanț(u)*. Se știe că sufixul *-eanț(u)*, de origine sârbocroată, formează nume de locuitori în Banat, cum ar fi: *gătaianț*, *izvineanț*, *vălcăneanț*, devenite apoi și nume de familie⁸. Sufixul *-eanț(u)*, pl. *-enți* este echivalent funcțional cu *-(e)an*, pl. *-eni*, *-ani*, care indică, de asemenea, originea locală. Așadar, numele localității *Pădurenț* (atestată *Padwrencz*) este echivalent cu *Pădureni*, având o bază comună, apelativul *pădure*.

TRESTIE, s.f. Sub forma unui toponim, DLRV, p. 166 înregistrează cuvântul în anul 1519. Cu o atestare mai timpurie, anul 1439, același cuvânt stă la baza unui nume de sat *Trestia* din jud. Hunedoara, notat în document printr-o formă maghiarizată: *Trestyefalva* (SUCIU, II, p. 204).

ȚĂRMURE, s.n. În Banat și Transilvania, cei doi termeni sinonimi *țarmur(e)* și, mai rar, *margin* formează o arie aproape compactă, întreruptă în câteva puncte izolate în care ne întâmpină *mal* și *dungă* (cf. ALR s. n., III, h. 824 „mal”). Acest fapt se reflectă și în toponimia din sud-vestul țării, unde apelativul *mal* este concurat de sinonimul său *țarmure*. Ambele apelative topice sunt înregistrate desul de timpuriu, prin câte un nume de localitate: *Mal* în jud. Caraș-Severin, cu prima atestare în 1433 sub forma *Mal* (SUCIU, I, p. 377) și *Țarmure* pe Crișul Alb: 1439 *Chermonfalva*, *Czermora*, 1760-1762 *Czermora*, 1825 *Czermure* (SUCIU, II, p. 210). În DLRV, p. 168, apelativul *țarmure* este înregistrat în anul 1519 sub forma unui diminutiv *țarmuraș*.

VACĂ, s.f. *Vaca* a fost numele unei localități din jud. Hunedoara, astăzi denumită *Crișan*. Prima ei atestare datează din anul 1439 sub forma *Waka* (SUCIU, I, p. 176) și reprezintă fie termenul comun *vacă*, fie, mai degrabă, un antroponim popular.

Cercetarea istorică a toponimiei din Banat, Crișana și Transilvania ne-a oferit, implicit, și atestări ale unor cuvinte care modifică data cea mai veche de înregistrare a acestora în DLR și DLRV. Stabilirea vechimii cuvintelor dintr-o limbă are consecințe importante pentru istoria cuvintelor respective, pentru istoria mijloacelor de îmbogățire a lexicului și pentru istoria vocabularului în ansamblul său.

⁸ Vezi Viorica Goicu, *Sufixul -eanț(u) în Banat*, AUT, XIX, 1981, p. 158-162.

ABREVIERI

DLRV - Gheorghe Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi* (sfârșitul sec. X - începutul sec. XVI), București, 1974.

DRĂGANU - Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, București, 1933.

SUCIU, I, II - Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, vol. I, 1967, vol. II, 1968.

ATTESTATIONS ANCIENNES DE CERTAINS MOTS ROUMAINS EN TOPONYMIE (RÉSUMÉ)

Analysant le matériel toponymique documentaire, on a obtenu des attestations plus anciennes de certains mots roumains par rapport aux attestations connues et publiées dans nos dictionnaires. L'auteur présente les noms de localités formés à partir des appellatifs courants dans la langue roumaine, dont les formes documentaires, bien qu'écrites avec des graphies étrangères, hongroise et allemande, permettent la reconnaissance de ces termes. Voici les mots qui ont été à la base de la création de certains noms de localités du Banat, de la région des trois Criș et de la Transylvanie avec des attestations datant à partir du XIIe siècle: apă, capră, căpruță, cireșor, corb, cuptor, gură, iaz, laz, lup, margine, merisor, ohabă, ohabuță, scroafă, pădure, trestie, țarmure, vacă. Quelques mots tels: apă, cireșor, cuptor, gură, iaz, laz, margine, merisor, ohabă, ohabuță, pădure, trestie, țarmure, sont entrés directement dans la toponymie, comme appellatifs (topyques), tandis que les autres: capră, căpruță, corb, lup, scroafă et vacă, comme anthroponymes (sobriquets, surnoms) qui ont été courants dans le système local de dénomination.

RETORICA ORALITĂȚII [III] - "LECȚIA" DE RETORICĂ*

de
OTILIA HEDEȘAN
(Timișoara)

*"Fiecare bătrân care moare este
o bibliotecă ce arde."*¹

Transcriu o secvență de cântat epic tradițional care s-a petrecut în seara de 31 iulie 1994 [foarte exact: între orele 1 și 42 de minute și 2 și 3 minute], la Lugoj². Protagonistii întâlnirii au fost doi lăutari din Slatina-Bor, Slobodan Marcovici - a lu Bâz, de 68 de ani și Draghi Cârșioabă, de 43 de ani, care au cântat în fața unui public foarte mic [șase persoane] dar a vizat o serie de cântece bătrânești, cu intenția exprimată de a se efectua o imprimare pentru teaurizare.

Am ales doar un scurt fragment din această înregistrare, a unsprezecea baladă cântată, *Moșlean Bătrân*. Pe parcursul întregii serii, lăutarii s-au controlat reciproc, fiecare intenționând să ofere o imagine cât mai favorabilă despre repertoriul personal și maniera proprie de interpretare. Slobodan Marcovici și Draghi Cârșioabă n-au ignorat nici exigența publicului, format, în primul rând, din localnici care [cu o singură excepție] le auziseră deja textele și, apoi, din subsemnata care, până la data respectivă, cunoscusem deja și imprimasem cu aproape toți lăutarii din Timoc.

Ineditul acestei înregistrări constă în faptul că, deîndată ce lăutarul tânăr a încheiat de cântat textul, bătrânul Slobodan a lu Bâz, evident mișcat de ceea ce a auzit, a considerat, totuși, necesar să interpreteze, punct cu punct, varianta consăteanului său efectuând, de fapt, un comentariu retoric.

Moșlean Bătrân cântat de Draghi Cârșioabă [D.C.] și comentat de Slobodan Marcovici, a lu Bâz [S.M.]

D. C. : Cântec vocal + acompaniament la vioară

Moș bătrân cu barbă albă,

Barba pieptu că-i bătea-re,

Mustățile umerile-a-re,

Da' păru călcâinili,

* Partea întâi a acestui studiu a apărut în „Analele Universității din Timișoara”, XXXII, 1994, p. 219-229.

¹ Adrian Marino, *Hermeneutica ideii de literatură*, Cluj - Napoca, Dacia, 1981, p. 140.

² Textul este transcris de pe videocaseta aflată în Arhiva de Folclor a Universității din Timișoara. 78. î.v. *Cântăreți din Timoc*, II, VHS, color, 2 ore 20 min, realizat în 1994.

De la albă tinerează
 Pân-la albă bătrânează
 N-a avut copil pe brață.
 De la albă bătrânează
 A căpătat copil pe brață.
 Se ducea la botezat-î,
 El de drag n-a mai știat-î.
 [Vioară]

L-a crescut, l-a legănat-î
 Până mi-a-juns de-nsurat-î.
 Da' ce fată el mi-a luat-î?
 Vineri-a căpărisit-o,
 Sâmbăta că mi-a pețit-o,
 Duminica nunta a nunțat-o.
 Să ducea la cununat-î,
 Inelile și-a schimbat-î,
 Ca mai ușor de aflat-î.
 Când a fost pe la chindie,
 Ce mai mândră veselie,
 Oboru, plin de femelie.
 Vine cart' de-mpărăție
 Să se ducă la soldăție,
 Nouă ani și nouă luni
 Și-nc-atâtea săptămâni,
 Nouă ani și jumătate
 Să se ducă-n strinătate.

[Vioară]
 Un băț în mână că luva-re,
 Traista la șold că pune-a-re
 Și din gur-așa vorbea-re:
 - Mândro, mândro, mândra mea-re,
 Mândr-ai fost, mândră rămâni
 Cu ai noști duoi bătrâni!
 Ma să iai și să sădești,
 Să sădești busuioc-î
 Într-o vâtruță de foc-î!
 De va răsări pălit-î
 Și la frunză răsucit-î,
 O să știi că io-am perit-î,
 De va răsări frumos-î,
 Să știi că sînt sănătos-î.

[Vioară]

Multă vreme că trecea-re,
 Busuiocu răsărea-re.
 Dacă răsărea frumos-î
 Este că e sănătos-î.

Multă vreme că trecea-re,
 Da' bătrânu ce făcea-re:
 Târnăcop că luva-re
 Și la vie se ducea,
 Cilăvița c-o luva-re
 Și la vie să ducea.

Nu o sapă cum se sapă,
 Ma o scoate din tulpină
 Și-o lapădă peste grădină
 Că n-are cui să rămână.
 Se uita pe drum la vale,
 Către răsărit de soare
 Venea un voinic călare,
 Da' e nalt și subțirel-î,
 Parcă e tras prin inel-î.
 Bună ziua că îi da-re:

- Bună ziua, taica moș-î,
 Ce scoți via din tulpină
 Și-o lapezi peste grădină?
 - Io scot via din tulpină
 Și-o lapăd peste grădină
 Că n-are cui să rămână!
 - Lasă via, taică moș,

Lasă via, n-o scotea-re,
 N-o măi ai la casa ta-le!
 Văi avea și tu vrun loc-î
 Măcar în vatră de foc-î.

[Vioară]

Când acasă ajungea-re,
 După ușă că ședea-re
 Da' peșătorii c-ajungea-re.
 Da' mireasa ce făcea-re:
 Baș cu toți că mâna da-re,
 Pe voinic că îl trecea.

Da' voinicu ce zicea-re:
 - Miresătă, fata mea-re,
 Vam avea și io parale!
 Da' mireasa ce făcea-re:

*La voinic-i se torcea-re
 Și mâna că-i săruta-re
 Și inelu-l cunoștea.
 Și din gură ce vorbea:
 - Beți, goștilor, și mâncați-i
 Și de cale vă cățați
 Că io pe care-am dorit-î,
 Mie ăla mi-o venit-î.*

- Gândesc că *Odiseea*, *Iliada*, nu știu cât...Și, când a venit ăla, de-abia l-am cunoscut nevasta. Este diferență mare, da', cât am înțeles și la ăștia care-a ascultat cântecu ăsta, că el îl cântă, sigur, altfel îl cântă și el...

M.S. - Îl cânti tu lung, ma nu le legi...

D.C. - Aia-i altă treabă! Aia-i altă treabă, că io sînt și mai cinăr decăt dumneavoastră.

S.M. - Ama io te-nvăț, ama tu ai luvato așa, pe-al tău...

D.C. - Ce n-am io norocu ăla să-l cânte și fiu-meu sau fiecare din sat sau din Valea Timocului, cineva să-l cânte cum îl cântăm noi...De la sârboveni l-am...

S.M. - Zi-l, aide, aide...

D.C. - *Moș bătrân cu barbă albă,
 Barbă albă pân-la brâu,
 Barba pieptu că-i bătea,
 Mustățile umerii,
 Da' păru călcânil...*

S.M. - *Ai, moșlean, moșlean bătrân,
 Barba albă pân-la brâu,
 Barba-i bate brațele,
 Mustățile, umerii,
 Da' păru, călcâili,
 De la albă tinereată
 Pân-la albă bătrâneată...*

D.C. - Aia zăc și io...

S.M. - *N-ai avut copil pe brață.
 Și la albă bătrâneată
 Capătă copil pe brață.*

D.C. - *Da' uită ce frumoșată!*

S.M. - *Cu el s-a chimuit...*

D.C. - Noi tot le micuclăm și le terminăm, că nu mai este. La noi nu mai iastă. Nu mai există.

O.H. - Dumneavoastră de unde ați învățat?

S.M. - *Veni carte din împărăție
 Să să ducă-n soldăție...*

...N-ai zăc 'părăție.

D.C. - Cum nu?

*Când a fost pe la chindie,
Când mai multă veselie,
Oboru plin de femelie...*

Poate că n-am zâs, da' așa-i!

S.M. - Ai zâs!

D.C. - *Vine carte de la-mpărăție
Să să ducă-n soldăție
Nouă ani și nouă luni
Ș-înc-atâtea săptămâni.*

S.M. - *Nouă ani și jumătate
Să slujească-n strînatate.*

D.C. - Io două am luvat, că la doi am învățat aci:
*Nouă ani și nouă luni
Și tot atâtea săptămâni.
Și pe urmă zic:
Nouă ani și jumătate
Să se ducă-n strînatate.*

Aia sigur c-am zis.

S.M. - *Lasă nunta nemuntită
Și govina ne-nvălită...*

D.C. - Aia n-am zis! Au!

S.M. - A-ha!
*Și luvă ziua bună
De la tată, de la mamă.*

D.C. - Ce mândreață și ce frumoșă!

S.M. - Să-l chitești, să fie frumos...C-ai văzut că și muiarea, când se chitește...

D.C. - Da', amă asta așa frumos se zice! Da' el e tatăl meu, înseamnă așa, pe ani, eu sînt fiul lui, da' unde nărocu nostru și nepoții noștri să cînte ceva așa! Nu mai există! Nu mai cîntă și nu mai vorbesc românește, da' să mai cînte cîntecele noastre!

S.M. - *Bătu-n mână a luvat,
Luvă ziua bună
De la tată, de la mamă.
- Rămâi, mândro, sănătoasă,
Cu a mei bătrîni în casă!*

D.C. - Vezi ce frumoșă! Nu e problem, ca și *Aiduc Stoica*.

S.M. - Io ăla nu îl docînt.

D.C. - Îi bun! L-ai cîntat super! Gîndesc că e monoton dacă cîntăm de două ori un cîntec, da' altă dată să-l cînti și tu...

S.M. - Dacă, dacă, io voi să te-nvăț!

D.C. - Mie mi-i drag!

S.M. - ...că tu ce mai cînti, altu nu mai e nima...

D.C. - Nu e.

S.M. - El îl cântă, numa' nu le leagă, așa, să se lipească.

O.H. - Dar când se lipesc vorbele ?

D.C. - Rima!

S.M. - Rima. Să-l doară pe om aici, știi, când îi spui, mă-nțalegeți... Să fie dulce cântecul, vorba. El le cântă, numa' le mai sare. Da' mie mi-e drag cum cântă el, că cânt-ale noastre, amă unde - unde...

O.H. - Dar ce vă "e mai drag" la ce cântă el?

S.M. - 'Pă' cântă ca cum cânt io!

D.C. - Ce cântec ți-i mai drag când cânt io?

S.M. - De toate mi-i drag.

D.C. - Nu poate să-ți fie de toate! Trebuie să-ți fie drag de un cântec. Că mie mi-i drag, iar așa, de aștea, ali veci cântece care le cântă dumneavoastră. Da' așa trebuie și să ai tu un cântec care ți-i drag că cânt io, așa, câta mai aproape de dumneavoastră.

S.M. - De aștea ce-o ieșit acuma mi-i drag, că el le face mândru!

D.C. - Da' ce gândesc, că ai noștri nu le mai fac deloc. Nu le mai fac nici un cântec ai noștri! Uite, nepotu-meu, Zdrenița lu Brani Olaru, uite fiu-miu...

S.M. - Când ai zis:

Și-n vătruță de foc

Să sameni busuioc.

Nouă ani s-a împlinit,

Busuiocu-a răsărit,

Ea un peșitor a slobozit.

D.C. - Da', aci am văzut că n-am...am văzut că n-am ce să zic. Nora moșului a cătat în peșitori.

S.M. - În peșători

De peste mări,

Din cinci sute de țări

Ca cum nu sînt la noi.

Și așa ei să vorbea

Că mâine sară să ne-o ia.

D.C. - Ce frumoșă!ă!

S.M. - Moșu când vedea,

Când ziua se făcea...

D.C. - Da', aia am vrut, înțelegeți ce-nseamnă *târnăcop*?

S.M. - Târnăcop, da-da-da?...

D.C. - Da' *cilăviță*, nu! Io întâi zisei *târnăcop*, m-am gândit că sârbește, pe urmă zisei *cilăviță*, da' nu știu care-i în românește.

O.H. - *Târnăcop*.

S.M. - Și n-ai zâs, când să bagă-n casă:

Tună-n casă nechemat

Șade pe scamn nerugat,

Parcă de-aci a plecat.

D.C. - Ei, uite ce mândreață! Că s-a dus la casa lui.

S.M. - Acasă, să lase via și că:

S-o fi dat Dumnezeu

S-o fi slobozât și copilu tău

Că mult loc s-a slobozit.

Când acasă mi-ajungea,

Tună-n casă nechemat,

Șade la masă nerugat,

Parcă de-aicea mi-o plecat.

D.C. - Uite ce frumoșăță!

S.M. - Ea govie că-mi erea,

La toți mâna săruta,

Da' pe voina mi-l trecea.

D.C. - *Voina înseamnă „cătănă”.* Noi am legat cu sârbii, voinicu, înseamnă „cătane”, înseamnă care-i venit din armată.

S.M. - *El din gură ce vorbea:*

- Măi, govio, dumneata,

Vin', țucă și mâna mea,

Că ți-oi da și io vreo para.

Ar putea el să facă să fie iară bine!

D.C. - Io toată vremea numai învăț și gata.

O.H. - Dar pe asta când ați învățat-o ?

D.C. - Tot când am fost tânăr. Mie mi-a trebuit, când a cântat mașteru lui, care l-a învățat în vioară, nu mi-a trebuit de două ori sau de trei ori să aud cântecu, l-am știut. Da' acumă, io-l fac, îl scriu...

O.H. - Îl scrieți sau vă gândiți la el ?

D.C. - Nu, îl fac. Îl scriu...Mă gândesc și-l scriu. Și musai să-l învăț, că dacă numa' l-am scriat, nu-l mai știu. L-am scriat și mâine nu-l știu. Și musai să-l învăț ca copilu ăla, la școală, poezia aia, la școală.

S.M. - Este frumoase cântece, da' e-te, noi ne-am lăsat!

D.C. - M-am uitat la casetă, ai și tu greșeluri, da' mi-a fost drag că m-ai pomenit pe mine: Cărcioabă știe...Io multe știu, da' alea ce dumneavoastră știți, io nu mai știu nicicând.

S.M. - Da' când nu ți-am spus io ție, ama tu n-ai nimerit !

Balada cântată de Draghi Cărcioabă este varianta timoceană a unui subiect românesc foarte răspândit, cel așezat de Alexandru Amzulescu, în *Indexul motivic al baladei familiale românești*, la nr.VIII, *Soții*,133, *Moșneagul*. Rezumatul generalizant pentru întregul teritoriu ar fi, după același: "Căpătând fiu abia la vreme de bătrânețe, părinții îl cresc, îl logodesc și-l însoară. Îndată după nuntă, feciorul e luat la cătanie. El lasă vorbă să-l aștepte șapte sau nouă ani, luni, sau săptămâni. Nevasta se remărită înainte de împlinirea sorocului. În ziua nunții

socrul pleacă la câmp supărat, taie și scoate via, aruncând-o peste gard cu struguri cu tot. În acest timp sosește un soldat. Întrebând pe bătrân și aflând pricina necazului, ostașul pornește cu moșneagul acasă, unde, deși nepoftit, se poartă ca un nuntaș, ducându-și singur calul în grajd și așezându-se între meseni. Cerând să închine și el în cinstea miresei, strecoară inelul său în paharul acesteia sau i-l oferă în dar. Femeia recunoaște astfel pe soțul plecat. Ea spune nuntașilor vestea cea mare și nunta se sparge. În unele variante soțul își pedepsește soția necredincioasă³. Textul dinainte, deci, este unul care se mulează perfect pe model, fără să aibă amputări serioase sau invenții apreciable⁴. Este, cu alte cuvinte, un text curat, căruia nici cel mai exigent etnolog român nu i-ar găsi fisuri demne de luat în seamă. Pentru lăutarul bătrân, consătean cu Draghi, lucrurile nu au stat, însă, deloc așa. Această diferență de apreciere mă face să consider discuția de mai sus una purtată între profesioniști și referitoare la nuanțe. În fața "operei vocale" pe care a ascultat-o, Slobodan se comportă ca un expert în arte plastice: întâi panoramează, omologhează subiectul pe care îl recunoaște ca autentic, apoi trece la detalii formale și, acolo unde nimeni nu bănuiește plastografii, el descoperă neregula. Voi urmări, în continuare, acest fascinant "demers critic", precizând chiar de la început terenul prielnic pe care el se desfășoară. Am în vedere locul pe care îl ocupă subiectul *Moșlean bătrân* în eposul balcanic în ansamblu și în cel românesc în speță. Se cuvine să arăt că povestea este pan-balcanică⁵, pentru albanezi, bunăoară, fiind "cel mai cunoscut cântec folcloric"⁶. Mai mult decât atât, subiectul, cu evidente similitudini în eposul homeric, pare unul care a funcționat de multă vreme ca marcă de identitate pentru acest spațiu cultural și geografic. Om cu o instrucție școlară medie, Draghi Cărcioabă constată acest lucru, îl citează elogios și îl transformă într-un gir de necontestat al valorii cântecului și, în consecință, al "nobilității" etniei sale, moștenitoare, printre altele, a ceea ce el numește *helenska cultura*. Într-o încercare de enumerare a capodoperelor cântecului tradițional românesc, Adrian Fochi plasează "*Uncheșii*" / *Moșlean bătrân*, pe locul cincisprezece⁷. "Este unul din acele subiecte fără moarte/.../ care pune pe cel mai înalt plan problema familiei în structura ei integrală"⁸ - este un argument destul de valid pentru interesul pe care acest text îl poate suscita. În alți termeni, vreau să cred că o asemenea temă, cunoscută și considerată importantă, dar în nici un caz primordială, este tocmai suportul ideal

³ A.I. Amzulescu, *Balada familială*, Tipologie și corpus de texte poetice, București, Editura Academici, 1983, p. 83.

⁴ V. și varianta înregistrată la începutul secolului de la Iovan Blagoe, din Costol, în G. Giuglea, G. Vâlsan, *De la români din Serbia*, Culegere de literatură populară, București, Gobl, 1913, p. 149 - 154, care conține aceleași episoade și se bazează pe aceleași clișee.

⁵ Adrian Fochi, *Balada populară românească "Uncheșii" și paralelele sale sud-est europene*, în *Valori ale culturii populare românești*, 1, Ediție critică de Rodica Fochi, București, Minerva, 1987, p. 241 - 382.

⁶ *Ibidem*, 309.

⁷ Idem, *Cântecul epic tradițional al românilor*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 448 - 450.

⁸ *Ibidem*, p. 450.

pentru o discuție de tipul celei consemnate mai sus, căci un asemenea text proliferază mereu dar, pe de altă parte, prestigiul său nu este într-atât de covârșitor încât să-l ferească singur de transformările neavenite.

Revenind la discuție, observ, din capul locului, statutul particular al dialogului. Aflați față în față, la aceeași masă și ținând între ei o singură vioară cu care s-au acompaniat atunci când a fost cazul, cei doi au confirmat, pe parcursul celor douăzeci de minute de comentarii, pozițiile diferite din care porneau: Slobodan, maestrul, Draghi, învățăcelul. Întreaga transcriere argumentează, în fapt, această polarizare a dialogului, acest dezechilibru al său comparabil, fără retușuri importante, cu dialogul didactic. O serie de mărci lingvistice sunt, în cele din urmă, mărturii ale acestei stări de fapt. Constat că, foarte adesea, Draghi l-a agrăit pe consăteanul său mai în vârstă cu *dumneavoastră* [câteodată neacordat cu verbul - *dumneavoastră este și mai bătrân decât mine!*], or, acest pronume de politețe este aproape necunoscut în Valea Timocului. Puțini localnici care au călătorit în România au înțeles care sunt contextele de utilizare ale acestei forme, dar și în aceste cazuri ei o rezervă unor persoane din afară pentru care au un respect vecin cu adorația. Discutând astfel, protocolar, lăutarul tânăr cinstește situația quasi-inițiată în care el se află, momentan. Această formă "românească" [adică din România] funcționează, însă, și ca un element de legătură între Draghi și mine, căci ea ne aparține deopotrivă și este incomprehensibilă pentru ceilalți ascultători. Analizând mai atent acest fragment, îmi întăresc convingerea pe care am avut-o dintru început că, debutând ca o "lecție" a maestrului, această discuție a fost lăsată să curgă de către lăutarul cel tânăr, care se consideră un purtător de cuvânt al comunității întregi [el este nu doar un lăutar de excepție, ci și unul dintre liderii cei mai importanți ai mișcării politice românești din zonă] și ca o demonstrație pentru mine. Urmărite global, replicile lui Cărcioabă au două destinații și dovedesc două atitudini: a) sunt aprecieri necondiționate, retorice, ale textului și modului în care îl spune Slobodan, iar aceste exclamații îmi sunt adresate mie de către un Draghi sigur pe el și care se solidarizează cu Slobodan față de care diferențele i se par insignifiante; b) sunt reproduceri fidele de text la imboldurile greu de refuzat ale interlocutorului, care îl solicită prin "aide - aide!", reproduceri care cheamă ca răspuns alte citări abundente, din partea maestrului, și în urma cărora diferențele dintre texte vor deveni stare de drept. Dacă am muta această analiză imediată într-un cadru mai generalizant, ea ar fi un excelent exemplu pentru statutul complex al relației *identitate - variabilitate* în folclor, căci ar dovedi mai întâi relevanța operațională a cuplului [și nu a fiecăruia dintre elemente în parte] și apoi caracterul său mereu relativ.

La celălalt pol al discuției, reacțiile nu sunt mai puțin grăitoare în acest sens: după douăzeci de minute de observații și "delimitări" argumentate, după tot atâtea "critici" de text menite să reveleze diferențele dintre variante, Slobodan a declarat că lui îi plac toate cântecele lui Draghi pentru că acesta "cântă ca mine". Asta înseamnă că, pe un anumit plan, cel intern, comunitar, lăutarii percep inerentele lor variații și fiecare se străduie să și-o nemurească pe a sa. În raport cu

alt plan, cel exterior, ei sunt tentați să-și exacerbeze elementele de identitate, convinși fiind că sublinierea calităților altora înseamnă, în mod imediat și sigur, glorificarea personală.

În timpul comentariului, lăutarul cel bătrân s-a considerat, pentru câteva minute, profesor prin excelență și încă unul extrem de exigent. Faptul că el avea o părere pozitivă despre tânărul său consătean, singurul care mai păstrează tradiția, nu l-a împiedicat, ba aș zice chiar că l-a stimulat, într-un comentariu activ și exact. Ideea lui Slobodan era aceea că textul ascultat de noi "nu se leagă", "nu are legătură". La întrebarea mea *Dar când se leagă vorbele?* am primit, aproape simultan, câte un răspuns din partea fiecăruia dintre lăutari: *Rima!* - a spus Draghi Cărcioabă, ...*Să-l doară pe om aici, să fie dulce cântecul* -, consăteanul său mai în vârstă. În fond, cele două afirmații, singurele care au deviat de la norma comunicatională a discuției - purtate între cei doi și unde subsemnata eram un martor mut -, căci îi puneau pe Draghi și pe Slobodan pe aceeași poziție, de subiecți intervievați într-o cercetare a mea, au formulat, cu destulă claritate, o atitudine diferită față de cântec ca întreg. Pentru Cărcioabă cântecul pare a fi ținut în chingi de anumite aspecte formale - discursive, aș spune eu - iar între acestea rima, cu dubla sa posibilitate, eufonică și semantică, pare esențială. Pentru Slobodan lucrurile stau, însă, altfel. Funcția dominantă a cântecului este, după el, aceea de a emoționa, procedeele tehnice prin care se realizează aceasta fiind estompate de efectul general produs asupra ascultătorului, de acuratețea și sinceritatea interpretării și, nu, în ultimul rând, de autenticitatea și integritatea "poveștii cântate". Drept pentru care, în noaptea de 31 iulie 1994, sarcina lui principală a fost aceea de a demonta totul, cu răbdare, pentru ca, în urma comparației acrive dintre textul real și unul ipotetic [pe care maestrul l-a considerat, în virtutea instituției tradiționale a inițierii lăutărești, echivalent cu al său] să lumineze "fisurile". Metoda sa "didactică" a fost repetarea pe fragmente a unor serii de versuri, acum rostite și nu cântate. Nu cred că e nevoie să mai semnaliez că, din punctul de vedere al lui Slobodan, aceasta era o metodă infailibilă și unică. Din acest motiv, în cele câteva cazuri în care Draghi a încercat să-și plaseze propriile observații - de exemplu atunci când a stârnit discuțiile despre sensul lui *tărnăcop* sau *voina* - bătrânul a intervenit intempestiv și, aș zice, complet "nedemocratic", începând derularea unei noi secvențe de versuri pentru comparare.

Nu ascund că acest mod de analiză ridică o problemă teoretică socotită un bun câștigat în folcloristica românească. Într-un studiu foarte cunoscut, Constantin Brăiloiu semnala caracterul esențialmente sincretic al versului folcloric românesc. "Examineate separat, nici poezia, nici muzica nu dezvăluie nimic esențial. Adaptate una la alta, ele formează, în mintea analfabeților, o unitate atât de indisolubilă, încât adesea ei refuză să dicteze textul poetic al cântecelor"⁹. Situația noastră este însă una fundamental contrară. De ce? Întâi ar trebui să reactivez o distincție

⁹ Constantin Brăiloiu, *Versul popular românesc cântat*, în *Opere*, I, ediție îngrijită de Emilia Comișel, București, Editura Muzicală, 1967, p. 18.

operațională mai ales printre muzicologii preocupați de foclor, aceea între lăutari și cântăreții țărani¹⁰. Observațiile făcute de Brăiloiu se aplică doar celei de-a doua categorii. Înregistrarea citată mai sus evidențiază, printre altele, faptul că învățarea profesionistă a cântatului presupune inclusiv posibilitatea transcenderii, în condiții bine determinate, a acestui sincretism funciar al baladei.

M-am străduit, cu variantele în față, să observ ce aspecte trebuiau să fie corectate, după opinia lui Slobodan, și am constatat că este vorba, de fapt, despre două categorii fundamentale de "nemulțumiri". În primul rând lăutarul simte o mică diferență globală între cele două maniere de interpretare și, conștient de importanța acestui aspect, el exagerează, ca să atragă atenția. Este vorba despre credința sa că textul lui Draghi nu este suficient de ornamentat. Printr-o frază memorabilă, "să-l chitești, să fie frumos, ca muiarea când să chiteaște", bătrânul lăutar reformulează un topos fără de care ar fi greu să vorbim despre retorică¹¹. În al doilea rând, și aceasta mi se pare de o importanță deosebită, ochiul său ager ajunge până la nivelul cel mai intim al textului. Prin citatele date, Slobodan semnalează că, deseori, stereotipiile sale sunt diferite de cele ale lui Draghi. De exemplu: *moș bătrân* cu barba albă / *vs/oh, moșlean, moșlean bătrân...*; *nouă ani și nouă luni/ și-ncă-atâtea săptămâni/ să se ducă el în strini/ nouă ani și jumătate/ să se ducă-n strînatate /vs/ nouă ani și jumătate/ să slujască-n strînatate*; utilizarea verbelor la trecut/*vs/* verbele la timpul prezent. Din punctul meu de vedere, nu decurge de aici nici superioritatea nici inferioritatea vreunuia dintre cei doi, ci avem doar un semnal pentru ideea că clișeele sunt mai degrabă locuri de așteptare apte de a fi complinite variat, de la un performer la altul. Lăutarii taxează aceste unități osificate drept "podobeală", într-o manieră retorică străveche, iar posibilitatea cuiva de a mixa sau alcătui asemenea structuri, care să-i definească, în cele din urmă, stilul este un fapt admis, chiar dacă mereu discutat în mediile competente [cum este cel pe care îl urmăresc acum]. În sfârșit, Slobodan mai observă și o altă fisură, după opinia lui cea mai gravă, deși o semnalează doar atunci când îi vine rândul, nu face caz de ea. Este singura împrejurare în care Draghi părăsește atitudinea politico - protocolar - encomiastic - detașată, exclamând "Au, asta n-am spus!". Este vorba despre o amputare care avea funcție narativă: cântărețul uitase să spună fragmentul în care se preciza că nevasta rămasă acasă acceptă pețitorii pentru că termenul stabilit expirase. Revenind la texte, observ acum, ca și Slobodan, această lipsă, dar mi se pare că ea nu face de neînțeles varianta lui Draghi, ci chiar îi conferă un caracter mai pronunțat dramatic, deoarece ea focalizează [azi, după ce cântărețul a recunoscut că nu-și amintea pasajul, știm că face acest lucru involuntar] doar pe erou. Ceea ce a

¹⁰ V. de exemplu, Gheorghe Ciobanu, *Lăutarii din Clejani, Repertoriu și stil de interpretare*, București, Editura Muzicală, 1969, p. 89.

¹¹ Imaginea există ca atare la Cicero, *Oratorul*, în *Opere alese*, II, ediție îngrijită de G. Guțu, București, Univers, 1973, p. 339 - 340.

identificat Slobodan este, de fapt, un tip special de funcție, o funcție - catalizator¹² dar care, potrivit tradiției și nu logicii povestirii, este indispensabilă în text.

Conchizând, reiterez afirmația făcută inițial, pe baza înregistrărilor citate, că mediile de profesioniști ai vorbirii populare posedă adevărate sisteme retorice. Acestea se păstrează prin formulări exemplare și prin exemple concrete care pun în act preceptele. Mergând dinspre miezul poveștii spre straturile suprapuse în mod crescător, spre discursul împodobit, spre publicul ascultător, spre zona de acțiune, informațiile devin din ce în ce mai numeroase și mai explicite. Dacă despre locuri, oameni, întâmplări se pot face comentarii și se pot da indicații, povestea este elementul de stabilitate care asigură fascinația și marchează coeziunea grupului.

RHÉTORIQUE DE L'ORALITÉ - LA „LEÇON” DE RHÉTORIQUE (RÉSUMÉ)

L'auteur de ce travail transcrit une séquence de chant épique traditionnel performée le soir du 31 juillet 1994 (de 1 h 42 à 2 h 03 du matin), à Lugoj.

Les protagonistes étaient deux ménestriers talentueux de Slatina-Bor (Serbie): Slobodan Marcovici, fils du Bâz, âgé de 68 ans et Draghi Cârchioabă, âgé de 43 ans; ce 31 juillet 1994 ils se sont produits devant un public peu nombreux (6 personnes), mais connaisseur.

La séquence de ballades traditionnelles comprend la pièce *Moșlean Bătrân*, chantée par le plus jeune des violoneurs et commentée, par la suite, d'une manière „magistrale”, par son aîné. L'analyse identifie les aspects commentés par le vieux ménestrier (les formules stéréotypées, la succession des événements narrés, l'attitude du chanteur pendant la performance) et leur donne une interprétation inspirée par les déclarations (d' essence rhétorique) du violoneur: „/le chant/ il faut l'agencer” pour qu' il soit beau, comme une femme qui se fait une beauté.”

¹² Roland Barthes, *Introduction à l'analyse structurale des récits*, in *L'analyse structurale de récit*, Paris, Point, 1981, p. 15.

DOUĂ ÎMPRUMUTURI DE ORIGINE GERMANĂ DIN BANAT

de
ILEANA IRIMESCU
(Timișoara)

Despre elementele lexicale de origine germană din limba română s-au publicat câteva studii și lucrări¹, nereușind însă să ne prezinte o situație clară asupra provenienței tuturor acestora, dat fiind concursul de împrejurări greu de stabilit în care aceste cuvinte au fost împrumutate. O cercetare a elementelor amintite mai sus presupune o cunoaștere temeinică atât a limbii germane, cât, mai ales, a dialectelor vorbite de către germanii din România². Deoarece în aproape nici o localitate din România coloniștii nu au vorbit un dialect care să se suprapună exact peste cel vorbit în țara de origine, acest lucru nefiind posibil din pricina originii diferite a locuitorilor aceleiași sat sau oraș, avem de-a face cu dialecte mixte (*Mischmundarten*)³.

Nu insistăm asupra clarificării numelor date germanilor colonizați în România. În general, este cunoscut faptul că „șvabii” din Banat nu provin decât în mică parte din Suabia, locuitorilor orașelor din Banat potrivit-li-se mai bine denumirea de bavarezi⁴. Nu putem vorbi deci de „un dialect șvălesc”⁵ pentru Banat iar atunci când ne referim la termeni care apar doar în Banat și Bucovina⁶ putem să amintim și ținuturile de origine ale germanilor colonizați în aceste regiuni pentru a încerca să explicăm aceste paralelisme⁷. Dacă ascultăm cum vorbesc un „șvab” din Biled (lângă Timișoara), un fost locuitor de origine germană din Frătăuți (din actuala Ucraină) și un „Pfälzer” de pe lângă

¹ Amintim aici două lucrări: Vasile Arvinte, *Die deutschen Entlehnungen in den rumänischen Mundarten*, Berlin, Akademie-Verlag, 1971, și Alexandra Roceric, *Elemente germane în limba română (pe baza ALR)*, în *Fonetică și dialectologie*, București, vol. III, 1961, p. 177-191, dintre care pe prima o socotim fundamentală pentru studiul acestor elemente lexicale pe întreg teritoriul lingvistic român.

² Vezi Ștefan Binder, *Problematica unor etimologii în lexicul graiurilor populare românești*, în *Lexicologie și semantică*, Timișoara, TUT, 1967, p. 1, și Helga Crößman-Osterloh, *Die deutschen Einflüsse auf das Rumänische*, Tübingen, 1985. O primă încercare de sistematizare a împrumuturilor de origine germană dialectală din subdialectul bănățean, pe baza criteriului fonetic, aparține cercetătoarelor timișorene Maria Purdela Sitaru și Livia Vasiluță, *Fonetica împrumuturilor de origine germană din subdialectul bănățean*, sub tipar în *Fonetica și dialectologie*, București, nr. XVI.

³ Vezi, cu privire la această problemă, Peter Kottler, *Sprachliche Kennzeichnung der Banater Deutschen*, în: Hans Gehl, *Schwäbisches Volksgut*, Timișoara, Editura Facla, 1984, p. 226-250 și Johann Wolf, *Banater deutsche Mundartenkunde*, București, Editura Kriterion, 1987, p. 11-137.

⁴ Vezi Ileana Irimescu, *Câteva contribuții privind influența limbii române asupra graiurilor șvăbești din Banat*, în: G. I. Tohăneanu 70, Timișoara, Editura Amphora, 1995, p. 251-252.

⁵ Alexandra Roceric, *lucr. cit.*, p. 180.

⁶ Vasile Arvinte, *op. cit.*, p. 108.

⁷ Helga Crößman-Osterloh, *op. cit.*, p. 74.

Kaiserslautern (Germania), ne dăm imediat seama că există mari asemănări între dialectele vorbite de aceștia⁸.

În multe localități românii au preluat de la „șvabi” formula de alungare a câinelui: *chiștuvec*, corespunzătoare germ. lit. *Gehst du weg!* (cu structură interogativă, dar cu valoare imperativă), realizată dialectal sub diferite forme, în funcție de tipul de grai vorbit în acel sat. În câteva localități germane din Banat se vorbesc graiuri care au păstrat unele particularități moselo-francone, printre care și formele *gihn* și *stihn*⁹ pentru germ. lit. *gehen* și *stehen*, în majoritatea, însă aceste forme au dispărut, păstrându-se doar în expresii de tipul: [ki: klai naus!], *Geh gleich hinaus!*, [ki: mol naus!], *Geh mal hinaus!* (Ieși imediat/odată afară!)¹⁰, precum și în [ki tuvek] *chiștuvec!* sau doar *chișt!*, aceste cuvinte nu erau decât o interjecție, care însă păstrează o formă dielectală moselo-franconă de nord. Personal, am folosit „interjecția” *chișt!*, neînțelegând-o, cunoscând însă limba germană, dar am renunțat la ea, probabil ca mulți alți români, în favoarea formei *marș!*, după ce toți vecinii nemți au emigrat, iar noilor sosiți li s-ar fi părut ciudat să-ți alungi câinele strigând *chișt!*¹¹.

Forma dialectală de origine germană *milăram* „produs lactat, smântână” am găsit-o în cartea lui Iosif Constantin Drăgan *Prin Europa*, într-un fragment în care sunt descrise produsele pe care le vindeau țăranii în piața din Lugoj, în perioada interbelică: „Printre acestea nu lipsea brânza proaspătă numită topft, urda și *milăranul*, adică smântâna, cum i se zicea prin partea locului”¹². Aceeași formă apare și în volumul de proză și versuri în grai bănățean: *Gura satului la radio Timișoara*¹³, cu explicația „produs lactat, smântână”. Această formă mai este cunoscută de cei bătrâni și în localitatea Ghilad de lângă orașul Deta, după cum ne-a informat un coleg originar din Ghilad.

Dorind să aflăm amănunte despre originea acestui cuvânt împrumutat, nu e suficientă trimiterea la germ. lit. *Milchrahm*¹⁴. Având la îndemână fișele viitorului *Dictionar al graiurilor germane din Banat*, putem să vedem ce forme apar pentru acest cuvânt. Spre marea noastră surprindere, cuvântul compus *Milchrahm* nu este atestat, fapt explicabil prin aceea că termenul nu a figurat ca noțiune aparte în chestionarele după care s-au realizat anchetele. Ne-am fi așteptat să-l găsim printre fișele care au drept cuvânt-titlu forma *Rahm*, dar, pentru că nu apare, am verificat fișele pentru cei doi termeni ai cuvântului compus: *Milch* și *Rahm*.

⁸ Autoarea acestei lucrări este născută în comuna șvabească Biled, județul Timiș.

⁹ Vezi, cu privire la aceste forme, Peter Kottler, *lucr. cit.*, p. 242-243.

¹⁰ Vezi Peter Kottler, *Die Grundformen des Verbs in den Banater Mundarten Rhein- und Moselfränkischer Prägung*, în: Seminarul de lingvistică, nr. 4, Universitatea din Timișoara, 1977.

¹¹ Și în Transilvania (pe lângă Blaj), se alungă câinele folosind interjecția *chi!*: *Chi, mă, de-ai!* Este vorba de aceeași formă a verbului *gehen*: *gihn*, de origine moselo-franconă, forma flexionară care stă la baza lui *chi!* fiind *gih* (*geh!*), de data aceasta imperativul persoanei a doua singular.

¹² Iosif Constantin Drăgan, *Prin Europa*, vol. I, București, Editura Eminescu, 1973, p. 50.

¹³ Ionel Iacob Bencei, Ioan Viorel Boldureanu, Marius Munteanu, Virgiliu Șchiopescu, *Gura satului la Radio Timișoara*, Timișoara, Editura Miron, 1993, p. 215.

¹⁴ Compusul *Milchrahm* l-am găsit doar la Daniel Sanders, *Handwörterbuch der deutschen Sprache*, ed. I, Leipzig, 1900, p. 525.

Astfel, găsim formele *Müllli*, *Milli*, *Mill* și *Mell* [m l]¹⁵ în localitățile Steierdorf, Văliug, Lindenfeld și Brebu Nou și Gărâna pentru ultima formă. În toate aceste sate din județul Caraș-Severin se vorbesc sau s-au vorbit dialecte germane bavareze. Pentru celelalte localități avem forma *Millich*, cu consoana finală păstrată¹⁶.

Cu privire la *Rahm*¹⁷, situația este puțin diferită. În dialectele de coloratură renano-franconă apare forma *Roum*, care continuă forma din germana medie *roum*, dar și forma *Rââm*, pentru germ. lit. *Rahm*, cu rostirea rotunjită a vocalei lungi *a*, doar pentru câteva localități aparținând acestei grupe dialectale fiind înregistrată forma *Rahm*, care este atestată însă pentru toate localitățile germane din județul Caraș-Severin în care se vorbesc dialecte bavareze sau preponderent bavareze.

Pentru a clarifica situația am verificat și compusele cu *Milch*, în care nu apare consoana finală a acestui cuvânt [ç]. Deși la cuvintele compuse materialul pe care îl deținem este ceva mai puțin consistent, am găsit formele *Mellseihe* [m l'saj] pentru germ. lit. *Milchseiher* și *Mellkäu* [m l'k u] pentru germ. lit. *Milchkuh*, în localitatea Gărâna (Wolfsberg) din județul Caraș-Severin, în care se vorbește un dialect bavarez de nord.

Putem presupune astfel că la baza lui *milăram* a stat o formă dialectală bavareză cu consoana finală *-ch-* [ç] din *Milch* pierdută și al cărei cel de-al doilea termen este *Rahm*. La forma *milăram* s-ar fi putut ajunge plecând de la mai multe variante: **Millirahm*, **Müllirahm* sau chiar de la **Millrahm*. Dacă s-ar fi împrumutat formele renano-francone *Millichroum* sau *Milchrââm*, care însă se pare că nu au fost folosite, cel puțin partea a doua a cuvântului compus ar fi sunat probabil *-rom*, presupunând că s-a renunțat la consoana [ç], pentru a se evita un grup consonantic mai greu de pronunțat [lçr]. Poate că din cauza acestei combinații fonetice greu de articulat nici nu s-a folosit un asemenea compus de către vorbitorii dialectelor în care apare forma *Milch*.

Credem că foarte multe împrumuturi de origine germană din Banat nu au fost suficient explicate, forma lor fonetică nefiind pusă în legătură cu zona dialectală germană (din Banat) sau mediul (urban/rural) în care au fost folosite. De un mare ajutor pentru cei ce vor studia problema împrumuturilor germane din Banat le va fi *Dicționarul graiurilor germane din Banat*¹⁸, la care lucrează un colectiv al Catedrei de limba și literatura germană din cadrul Facultății de Litere, Filozofie și Istorie a Universității din Timișoara.

¹⁵ Vezi, pentru dialectele bavareze, Johann Andreas Schmeller, *Bayerisches Wörterbuch*, vol. 1/1, ed. a 2-a, München, 1985, col. 1591-1592.

¹⁶ Vezi Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, ed. a 23-a, Berlin - New York, 1995, p. 558.

¹⁷ Vezi Kluge, *op. cit.*, p. 664.

¹⁸ Sub tipar se află *Wörterbuch der Banater-deutschen Mundarten, Vorstudien, Grundlagen und Probeartikel*, 44 p., realizat de către autoarea acestei lucrări la Kaiserslautern, în noiembrie 1995, cu ocazia practicii lexicografice efectuate la Sediul Dicționarului palatin (*Pfälzisches Wörterbuch*).

ZWEI ENTLEHNUNGEN DEUTSCHEN URSPRUNGS AUS DEM BANAT (ZUSAMMENFASSUNG)

Die meisten deutschen Entlehnungen aus den rumänischen Mundarten wurden aus den in der Umgebung gesprochenen deutschen Mundarten entlehnt und nicht aus der deutschen Schriftsprache. Es genügt also bei der Etymologieerklärung nicht nur anzugeben, daß ein Wort aus dem Deutschen stammt, sondern man muß auch anführen aus welcher deutschen Mundart es entlehnt wurde. Vorliegende Arbeit erklärt zwei Mundartwörter deutscher Herkunft aus dem Banater rumänischen Dialekt, die im Rumänischen entlehnt wurden: *chistuvec* und *milăram*. Das erste Wort stammt aus dem moselfr. *gihscht du weg* und das zweite aus den bair. **Müllirahm*, **Millirahm* oder **Millrahm*.

**DIE RELEVANZ DES ZWEI-EBENEN-VALENZMODELLS FÜR
DIE ERREICHUNG
EINER STILISTISCH ADÄQUATEN ÜBERSETZUNG
de
GABRIEL KOHN
(Timișoara)**

Abgesehen von der Möglichkeit einer methodologisch rechtfertigten isolierten Beschreibung der morphologischen Abteilung der Grammatik einer Sprache, wo die Beziehung zwischen Verbum und Nomen, bzw. Pronomen neutral bleibt, bildet das syntaktische Verhältnis zwischen diesen Wortklassen spätestens seit der Etablierung der DVG (Dependenz-Verb-Grammatik) ein stark umstrittenes Problem. Die traditionelle Position der Schulgrammatiken (der sogenannten Subjekt-Prädikat-Grammatiken) definiert diese Beziehung mit Hilfe eines viel zu vagen Kongruenz-Begriffs, der als „Übereinstimmung“ (oder „reziproke Einstellung“ [acord]) der Kategorien „numerus“ und „person“ zwischen Prädikat (verbum finitum) und Subjekt (Nomen oder Pronomen) zu interpretieren ist. Dabei bleibt aber leider in den SP-Grammatiken ungeklärt, wie diese „Übereinstimmung“ eigentlich zustande kommt.

Aus dependentiell-grammatischer Sicht kann man diesbezüglich zwischen zwei grundlegenden Relationstypen unter syntaktischen Größen unterscheiden: „Kongruenz“ und „Rektion“. Wir definieren diese syntaktischen Relationen in Anlehnung an Agel (1993), der seinerseits Peter Eisenberg (1989) zitiert:

1. „Eine Konstituente *f1* regiert eine Konstituente *f2* wenn die Form von *f2* durch eine Paradigmenkategorie von *f1* festgelegt ist (...)“ Eine Paradigmenkategorie ist allen Formen eines Paradigmas gemeinsam (z.B. die Kategorie „Femininum“ für alle weibliche Substantive).

2. „Eine Konstituente *f1* kongruiert mit einer Konstituente *f2*, wenn *f1* mindestens einer Einheitenkategorie von einer Einheitenkategorie von *f2* abhängt. Eine Einheitenkategorie gliedert paradigmatisch zusammengehörige Wortformen intern (z.B. die Kategorie „Genus“ für alle Substantive).

Da „Person“ und „Numerus“ Einheitenkategorien sowohl des Verbs als auch des Pronomens sind, besteht zwischen dem Pronomen und der finiten Verbform eine Personen- und Numeruskongruenz im oben angeführten Sinne. Vergleicht man Sätze des Typs:

*Mich (*Meiner/Mir) gehe.

*Dich (*Deiner/Dir) gehst.

mit ihren korrekten Entsprechungen, so stellt man fest, daß in allen drei Fällen eine Person- und Numeruskongruenz gewährleistet ist. Die inkorrekte Natur dieser Beispielsätze kann nur eine Folge der Verletzung der Kasusreaktion sein. Da Subjekt und Verbum finitum keine gemeinsame Einheitenkategorie „Kasus“ haben, muß man hier eine Kasusinkongruenz annehmen. Die Kasusrelation ist dementsprechend auf der Ebene der Paradigmenkategorien anzusetzen: „Dieses Verb muß also das Nomen genau in dem Sinne regieren, daß 'Nominativ' eine Paradigmenkategorie der finiten Formen von geh- ist.“ (Agel, 1993: 27). Zwischen einem deutschen Finitum und dem Subjekt gibt es also eine Rektionsbeziehung hinsichtlich der Paradigmenkategorie „Nominativ“. Die traditionelle Beschreibung der Beziehung zwischen Subjekt und Prädikat und die Kasusreaktion des Verbs bilden entgegengesetzte Abhängigkeitsbeziehungen: eine Interdependenz und keine mechanische „Übereinstimmung“.

Die Flexionsendung (VFLEX) -st aus der Konstruktion du gehst zeigt Person und Numerus beim Verb an und ist gleichzeitig, genauer gesehen, Teil des Subjekts. Damit verwischt sich die Subjekt-Prädikat-Grenze. Das Verb inkorporiert somit den Erstaktanten, das Subjekt, in seiner morphologischen Struktur.

Fritz Pasierbsky (1981) zog die Endkonsequenz dieser Überlegungen und führte die Begriffe „Makrovalenz“ und „Mikrovalenz“ ein. Die Makrovalenz bezieht sich „auf die morphologisch-syntaktischen Beziehungen zwischen (prädikativem) Verb und anderen Redeteilen.“ (1981: 162). Mikrovalenz bezeichnet „die Eigenschaft eines Valenzträgers, verschiedene Aktanten (...) in der morphologischen Struktur des Verbs zu repräsentieren.“ (1981: 163). Die oben erwähnten Valenzbeziehungen finden auf unterschiedlichen Ebenen statt: der Mikro- und Makroebene. In unserem Beispiel (du gehst) wird die Ebene der Makrovalenz von dem Subjekt du repräsentiert und die Ebene der Mikrovalenz umfaßt die Beziehung zwischen dem Verblexem geh- und dem VFLEX -st.

Es hat sich herausgestellt, daß die Einzelsprachen differenzierte Realisierungsbedingungen der zwei Ebenen aufweisen, die in einem kontrastiven Vergleich ersichtlich werden.

Im Deutschen ist es das Verblexem, das für die Kasusreaktion, bzw. Nominativinformation zuständig ist. Das VFLEX des Deutschen besitzt also keine kodierte Nominativinformation. Diese erhält keine valenzielle Besetzung auf der Mikroebene (geh-st). Sie ist folglich nach außen gerichtet, auf die makrovallenzielle Ebene, wo sie ihre Besetzung durch das Subjekt (du) erfährt. Die Obligativität der Besetzung der makrovallenziellen Position ergibt sich aus der Unfähigkeit des VFLEX im Deutschen, die Nominativinformation zu enthalten.

Die Situation im Rumänischen scheint eine Art Spiegelbild der im Deutschen zu sein. Im rumänischen VFLEX ist die nominale Nominativinformation schon kodiert. Es reicht deshalb strukturell aus, eine im Verblex kodierte Nominativinformation auf der Mikroebene (am Verb selbst) zu realisieren. Die kodierte Information verlangt keine obligatorische Besetzung der

Makroebene durch das Subjekt. So erklärt sich zum Beispiel, daß im Rumänischen das reine Verweispronomen (er, sie, es) nicht realisiert zu werden braucht, wenn es in Subjektfunktion steht und die gemeinte Größe im Vortext erwähnt wurde (vgl. dazu DRKG, 1993: 175). Solche Pronomina werden nur zum Zweck der Hervorhebung, mit emphatischer Funktion, in Subjektfunktion aktualisiert. Das Partnerpronomen, als inbegriffenes Subjekt (ich, du) wird in der Regel nicht ausgedrückt, weil Person und Numerus durch die Personalendung des Verbs gesichert sind (vgl. dazu DRKG, 1993: 50):

Merg la şcoală.

Ich gehe in die Schule.

Zusammenfassend läßt sich diese Situation folgendermaßen darstellen:

Sprache	V-LEXEM	VFLEX	Makroebene
Deutsche	<u>geh-</u> , Nominativ →	<u>-st</u> →	← Nominativ <u>du</u>
Rumänisch	<u>merg</u> , Nominativ →	← <u>-i</u> Nom.	-

Deutsch: Verbformexterne Valenzrealisierung.

Rumänisch: Verbforminterne Realisierung.

Die Bedeutung solcher Überlegungen leuchtet dann ein, wenn wir vor die Aufgabe gestellt werden einen literarischen Text adäquat zu übersetzen, der die oben genannten typologischen Merkmale einer Sprache stilistisch auswertet.

Als Diskussionsbeispiel möchten wir eine Kurzgeschichte Wolfgang Borcherts, „Das Brot“, anführen. Der Text gehört der sogenannten „Kahlschlagliteratur“ oder „Literatur der Stunde Null“ an und stellt besonders eindrucksvoll die Situation des Neuanfangs auf den von der Kriegszerstörung hinterlassenen Trümmern dar. Es herrscht die Leere nach der Verwüstung, die sich hier auf die menschlichen Beziehungen überträgt. Die Protagonisten, ein Ehepaar, sie und er, namenlos, nur mit Pronomina bezeichnet stehen sich völlig fremd gegenüber und bemühen sich diese Fremdheit zu überwinden. Sie versuchen ein zögerndes Dialog aufzustellen, das sich aber in den Echos zweier Monologe auflöst. Erzähltechnisch zeichnet sich der Text durch die exklusive Anwendung von kurzen Sätzen, die die Wirkung von erstarrten Momentaufnahmen mit sich bringen, und durch eine besondere Frequenz der Personalpronomen (er, sie) aus. Diese Pronomina erfüllen dabei eine doppelte grammatische und stilistische Rolle. Ihre Verwendung rechtfertigt sich einerseits durch das grammatische Bedürfnis der makrovalenziellen Besetzung der Subjektstelle im Deutschen und andererseits durch die stilistische Intention des Autors, mit Hilfe dieser Pronomina die zwischenmenschliche Distanz der Figuren zu signalisieren. Dem rumänischen Übersetzer, der nicht zur Besetzung der makrovalenziellen Position verpflichtet ist, stellt sich nun die Frage, wie er gemäß den typologischen Eigenschaften des Rumänischen übersetzen soll, ohne dabei die stilistische Wirkung der Pronominaverwendung im Original zu vermindern.

Der Übersetzer wird vor folgender Alternative gestellt: entweder fügt er sich der sprachtypologisch-grammatischen Spezifik der Zielsprache (fakultative Besetzung der Erstakzentstelle), oder betont durch konsequente Einsetzung der Pronomina ihre stilistische Funktion.

Untersuchen wir folgendes Textfragment:

„Dann war es still. Nach vielen Minuten hörte sie, daß er leise und vorsichtig kaute. Sie atmete absichtlich tief, damit er nicht merken sollte, daß si noch wach war. Aber sein Kauen war so regelmäßig, daß sie davon langsam einschlief.“

Gemäß den Normen des Rumänischen wäre die Verwendung der Pronomina nur in wenigen Fällen aus ko-textuellen Gründen rechtfertigt:

„...Respira dinadins adânc si regulat pentru ca el să nu observe că era încă trează. Dar mestecatul lui era atât de regulat, încât o adormi treptat.“

Die Grammatikalitätsforderung in dieser Übersetzungsvariante wird zwar realisiert, dabei geht aber die stilistische Wirkung (die Opposition *er/sie* bzw. Mann/Frau) verloren; die Kurzformen *lui* und *o* verhalten sich stilistisch gesehen eher neutral. Eine übermäßige Verwendung der Formen *ea* und *el* wäre wiederum nicht angebracht, denn sie würde die Forderung der Anpassung der Sprachverwendung an die linguistisch bedingten Normen der Zielkultur bei der Anfertigung der Übersetzung beeinträchtigen. Der Übersetzer sieht sich also gezwungen Kompromißfähigkeit aufzubringen. Er muß die fakultativen Realisierungsmöglichkeiten im Rumänischen dermaßen ausnutzen, daß dabei der Zieltext sich nicht als Übersetzung entlarvt. Der Zieltextempfänger muß das stilistische Effekt selbst während der Lektüre entdecken, ohne eine fertige Interpretation durch eine stilistische übertonte Übersetzung im voraus zu bekommen. Wir schlagen folgende Lösung vor:

„Apoi fu liniște. După multe minute îl auzi mestecând încet si precaut pentru ca el să nu observe că ea era încă trează. Dar mestecatul lui era atât de regulat, încât o adormi treptat.“

Die relative Leichtigkeit der Übersetzung dieses Textsegments darf nicht über die Anstrengungen täuschen, die der Gesamttext verlangt.

Die Bedeutung der Beachtung von rein morpho-syntaktischen Phänomenen während des Übersetzens ergibt sich primär aus der Forderung der Beibehaltung der Grammatikalität. Das Zwei-Ebenen-Valenzmodell erweist sich schon deshalb als nützlich weil es sprachtypologisch flexibel ist und damit kontrastive Vergleiche ermöglicht. Typologische Merkmale werden im Allgemeinen problemlos übersetzt, denn sie sind in der jeweiligen Grammatik schon kodiert und Übersetzer tendieren deshalb dazu, sie automatisch durch ihre zielgrammatischen Entsprechungen zu ersetzen. Wenn aber diese Merkmale aus ihrer grammatischen Neutralität austreten, dann sind einfache, kontrastiv begründete Übersetzungsentscheidungen nicht unbedingt adäquat. Sie bilden in diesem Stadium ein Übersetzungsproblem für das man individuelle, textgemäße Lösungen finden muß. Die Übersetzung entblößt sich in dieser Situation als relativ autonome

Textgestalt, die eben nicht das Resultat einer Ableitung von einer autoritären Übersetzungsvorlage, sondern ein "Informationsangebot" über ein andersartig geprägtes „Informationsangebot“ (Reiß/Vermeer: 1984) darstellt.

BIBLIOGRAPHIE

AGEL, Vilmos

1993, „Ist die Dependenzgrammatik wirklich am Ende? Valenzrealisierungen, Kongruenz, Subjekt und die Grenzen eines syntaktischen Valenzmodells“, in ZGL, 21.1, de Gruyter: Berlin, New York. (S. 20-70)

***

1993, „Kontrastive Grammatik deutsch-rumänisch“ (DRKG), Bd.1, Julius Groos: Heidelberg.

EISENBERG, Peter

1989, „Grundriß der deutschen Grammatik“, 2., überarb. und erw. Aufl., Stuttgart, in AGEL (1993), „Ist die Dependenzgrammatik wirklich am Ende?“

PASIERBSKY, Fritz

1981, „Sprachtypologische Aspekte der Valenztheorie unter besonderen Berücksichtigung des Deutschen“, in ZPSK, 34 (S.160-177). In AGEL (1993), „Ist die Dependenzgrammatik wirklich am Ende?“

REISS, KATHARINA/ VERMEER, HANS J.

1984, „Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie“, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.

RELEVANȚA MODELULUI VALENȚEI BINIVELARE PENTRU OBTINEREA UNEI TRADUCERI ADECVATE DIN PUNCT DE VEDERE STILISTIC (REZUMAT)

Teoria realizării micro- sau macrotextuale a valenței verbului elaborată de Fritz Pasierbsky și aplicată din perspectiva contrastivă de către Agel Vilmos permite descrierea comparativă a unor habitudini de formulare textuală în limbi diferite. Deși problema actualizării textuale a subiectului exprimat prin pronumele personal (pe care o tratează Agel) se referea în prima instanță la un aspect pur gramatical, situația se schimbă de îndată ce acest fenomen gramatical dobândește

valențe stilistice în cadrul unui text literar. Ieșită din neutralitatea gramaticală, problema devine acută mai ales în cazul traducătorului care se vede confruntat cu dificultatea de a transfera valențele stilistice ale utilizării pronumelui în poziție de subiect dintr-o limbă în care actualizarea este reclamată de normele gramaticale (cum este germana) într-una în care această necesitate este de tip facultativ (cum este româna). Traducătorul devine în acest caz o figură conciliatoare a cărei sarcină prioritară este armonizarea sistemelor gramaticale în vederea conservării valorilor stilistice, într-un mod discret însă. Discuția este exemplificată prin prezentarea variantelor posibile de traducere a unui fragment din povestirea "Das Brot" de W. Borchert.

OBSERVAȚII ASUPRA DISCURSULUI FILOZOFIC ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ INTERBELICĂ

de

FLORENTINA LEUCUȚIA

(Timișoara)

Filozofia românească, în evoluția sa până la mijlocul secolului al XX-lea, nu a făcut din problemele generale ale limbajului una din temele predilecte ale meditației sale, deși preocuparea gânditorilor români pentru problemele particulare ale limbii române este o constantă a activității lor. Această preocupare apare încă la primii cărturari însemnați ai epocii vechi, care, în traduceri religioase sau scrieri originale, au încercat abordarea unor generalități ale teologiei sau metafizicii în spiritul discursului speculativ. Observațiile lor asupra limbii române iau, nu o dată, forma unor lamentații pe motivul *egestas linguae* sau a unor afirmații cu caracter programatic, cum ar fi cele prin care Dimitrie Cantemir dezvăluie cititorilor săi unul dintre principalele scopuri ale scrierii *Istoriei ieroglifice*: „a limbii subțiere și a cuvintelor însămnare”, astfel încât „spre cele mai adânci învățături prin hirișă limba noastră a purcede”¹. Astfel de texte presupun, fără îndoială, o îndelungată meditație asupra specificului limbii române, mai cu seamă în aspectul ei lexico-semantic. Această meditație rămâne însă implicită procesului de traducere a unor termeni filozofici din limbile savante ale epocii și nu se concretizează în teoretizări explicite privind specificul limbii române și calitățile ei de instrument de comunicare în zona abstracțiunilor și a nuanțurilor speculative.

În mare măsură problematica limbii române în scrierile cu caracter filozofic, anterioare secolului al XX-lea, rămâne legată de problemele și dificultățile create de caracterul acestora de traduceri. Chiar și atunci când în demersul lor sunt elaborări originale, fragmentele speculative, cum sunt cele ale *Istoriei ieroglifice*, spre exemplu, rămân, în fond, la nivelul discursului, traduceri. Sintaxa, lexicul și semantica lor păstrează urmele limbii în care autorul lor gândea de fapt ideile, redarea lor în limba română implicând obligatoriu un proces de traducere, de fapt o autotraducere.

În această privință pare întemeiată observația lui C. Rădulescu-Motru² despre limbajul filozofiei românești: „Întârziată prea mult în rolul de a servi ca limbă de traducere, ea nu are îndeajuns autoritatea de a impune un înțeles precis cuvintelor sale și încă mai puțin autoritatea de a stăvili năvala neologismelor”. Putem adăuga aici, încercând o explicare a acestei „întârzieri”,

¹ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, București, Editura Academiei, 1973, p. 55.

² Constanțin Rădulescu-Motru, *Etnicul românesc*, București, Casa Școalelor, 1942, p. 87.

mențiunea că prima încercare, destul de timpurie în cultura românească, de a crea un vocabular filozofic sistematic, aparținând lui Dimitrie Cantemir, nu lipsită de inspirație și de soluții pertinente (ca dovadă interesul de care s-au bucurat ele în abordările contemporane ale lui Constantin Noica), a rămas necunoscută contemporanilor și câtorva generații de cărturari din posteritatea autorului *Istoriei ieroglifice*. Întinsele fragmente speculative ale cărții, precum și glosarul filozofic care o însoțește, n-au avut șansa angajării într-un dialog cultural în care ar fi putut, fără îndoială, să fie un model generos și un bun punct de plecare.

Despre un astfel de autentic dialog cultural care să pună în circulație și să consacre o serie de concepte și noțiuni filozofice, ducând, pe de o parte, la crearea unei terminologii didactice și academice și, pe de altă parte, stimulând creația lexicală în domeniul filozofiei românești, nu se poate cu adevărat vorbi în cultura română decât o dată cu începutul secolului al XX-lea, în posteritatea modelului maioreșcian.

Este, de asemenea, perioada în care scrisul filozofic românesc se nuanțează și se diversifică stilistic, generând, ca semn al unei maturizări culturale, discursuri de tip diferit purtând marca originalității autorilor lor, care se emancipează de modelul străin ca expresie filozofică și devin, în același timp, creatori de concepții, teorii, chiar de sisteme de gândire originale. Demersul teoretic al expunerii acestora este acum un proces paralel cu perfecționarea și legitimarea unui „stil al ideilor”³. Variantele acestuia, de la autor la autor, sunt legate, așa cum vom încerca să arătăm, și de concepția expusă explicit sau, de cele mai multe ori, dedusă din afirmații contextuale, în spiritul căreia filozofii primei jumătăți a secolului al XX-lea se raportează la problemele limbajului în general.

*

*   *

Propunându-ne deci o încercare de a identifica variantele principale ale scrisului filozofic în cultura română interbelică, plecăm de la observația că problema specificului textului filozofic nu a constituit un obiect de mare interes al lingvisticii românești⁴. Mai degrabă ea a devenit preocuparea unor cercetări filozofice mai recente⁵. Menționăm, desigur, contribuțiile importante în acest domeniu ale lui Tudor Vianu: studiul despre metafora filozofică și cele reunite

³ Expresia aparține lui Adrian Marino, *Biografia ideii de literatură*, III, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994, p. 8.

⁴ De o cercetare mai profundă a beneficiat în lingvistica românească vocabularul filozofic al textelor vechi și al traducerilor din epoca modernă. Contribuția esențială în acest sens îi aparține lui G. Ivănescu.

⁵ Adrian Paul Iliescu, *Filozofia limbajului și limbajul filozofiei*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989; Aurel Codoban, *Filozofia ca gen literar*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1992; Gabriel Liiceanu, capitolul *Genurile filozofiei*, în *Cearța cu filozofia*, București, Editura Humanitas, 1992; precum și Constantin Noica, *Despre unu și multiplu la Platon sau ce înseamnă o demonstrație filozofică*, în „Revista de filozofie” 1977, nr. 1, sau *Cîteva feluri de a construi sisteme de gândire*, în „Steaua”, 1975, nr. 5.

în volumul *Filosofie și poezie*⁶. Cercetările de stilistică funcțională, atunci când nu ignoră textul filozofic, îl așază, fără necesarele nuanțări, alături de cel științific.

Firește, o astfel de asociere nu este lipsită de temei. Argumentul istoric care subliniază originea comună a filozofiei și științei europene în textele culturii antice grecești, tratate de fizică și metafizică în același timp, nu este lipsit de pertință. Pe de altă parte, această asociere a fost făcută în Antichitate de Aristotel însuși. Acesta distinge, în privința activităților spirituale ce se servesc de limbaj ca mod de expresie, domeniul poeziei, care presupune o imitare prin povestire sau reprezentare scenică, de acela al expunerii directe⁷. Preluând sugestiile aristotelice, teoriile moderne⁸ elaborează conceptul de *discurs* ca „vorbire care se investește în mod direct” în operă și îi subsumează acestuia domeniul liricii, ca expresie directă, nemijlocită fabulatoriu a unui conținut spiritual, al elocinței, cugetării morale și filozofice, expunerii științifice, eseului, corespondenței, jurnalului intim⁹. Pentru relevarea specificului său, discursul este raportat la povestire, atribuindu-i-se un caracter subiectiv, dependent („În discurs cineva vorbește și situația lui în actul însuși al vorbirii este focarul semnificațiilor celor mai importante”), în opoziție cu caracterul obiectiv, autonom al narațiunii („în povestire [...] nimeni nu vorbește”¹⁰).

Între modalitățile fundamentale ale discursului amintite mai sus (cea lirică, retorică, filozofică și științifică), filozofia pare cea mai receptivă la preluarea modalităților discursive ale celorlalte domenii, discursul său fiind tocmai de aceea mai greu de conturat în specificitatea sa¹¹, cu atât mai greu cu cât filozofia vădește adesea chiar tentația depășirii teritoriului discursului, putând stabili relații complexe cu modalitățile povestirii, după cum se poate deschide influențelor tehnicilor dramatice. Imixtiunea tuturor acestor elemente în scrisul filozofic îi poate da acestuia un caracter hibrid, atâta vreme cât rămân simple artificii decorative, lirice sau retorice. Ele pot fi de asemenea și un semn al imaturității discursului speculativ (mai ales elementele epice și dramatice) dacă nu se tolesc în materia lui pentru a servi nuanțărilor, asocierilor și disocierilor speculative în spațiul teoreticului pur.

Până la apariția scrierilor de maturitate ale lui C. Noica (în special *Povestiri despre om*), care reușește să facă din povestire o tehnică în spațiul discursului hermeneutic, folosind modalitatea epicului (pe care cultura îl poartă, după o expresie a gânditorului, „în sângele ei”¹²) pentru a servi interpretării, apropierea domeniului speculativ de cel narativ s-a mai produs în

⁶ Tudor Vianu, *Filosofie și poezie*, București, Casa Școalelor, 1943.

⁷ Aristotel, *Poetica*, 1447b, în *Arte poetice. Antichitatea*, București, Editura Univers, 1970, p. 152. Vezi și observațiile pe marginea acestui text în Ștefan Munteanu, capitolul *Stilistică și retorică*, în *Introducere în stilistica operei literare*, Timișoara, Editura de Vest, 1995.

⁸ Émile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, I, Gallimard, 1966 și II, Gallimard, 1974; Gerard Genette, *Figuri*, București, Editura Univers, 1978.

⁹ Gerard Genette, *op. cit.*, p. 159.

¹⁰ *Ibidem*, p. 161.

¹¹ Pentru o astfel de încercare de a releva specificul discursului filozofic prin raportare la cel științific, vezi Aurel Codoban, *op. cit.*

¹² Constantin Noica, *Hermeneutica după Adrian Marino*, în „Tribuna”, 1987, nr. 32, p. 6.

cultura română. Această apropiere poate apărea în cadrul unor structuri epice în care sunt inserate fragmente de meditație sau dezbateri filozofică, ca de pildă în *Istoria teroglică*, în nuvelele eminesciene, în proza lui Camil Petrescu (mai ales în romanul *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*), texte care, deși atât de îndepărtate în timp și aparținând unor mișcări literare și de idei cu totul distincte, pot servi la fel ca ilustrare a teoriei lui Genette, după care „discursul [aici cel filozofic] inserat în povestire rămâne discurs și formează un fel de chist foarte ușor de recunoscut și de localizat”¹³. Se pare deci că atâtea vreme cât relația discursiv - narativ se stabilește în spațiul și cadrele oferite de o structură epică (literară), unde discursul filozofic apare ca element inserat, ea rămâne o relație de simplă alăturare, chiar cu caracter artificial. Însă atunci când în spațiul discursului filozofic sunt preluate elemente narative, ele pot servi discursivității („povestirea inserată în discurs se transformă în element de discurs”¹⁴). Ne-am referit deja la exemplul lui C. Noica, unde epicul funcționează, credem, ca un filtru hermeneutic prin care este trecută celebra carte hegeliană¹⁵, fiind perfect adaptat demersului filozofic și asimilat discursului speculativ.

În discursul filozofic românesc interbelic am identificat numeroase fragmente din care transpare narativitatea. Ele nu ating însă gradul de maturizare din textele noiciene. Ilustrările ar putea fi numeroase. Nu ne-am oprit, de exemplu, asupra unor întinse fragmente cu caracter de poeme epice pe teme sociogonice sau antropogonice, cum ar fi acelea prin care C. Rădulescu-Motru își pregătește elaborarea propriilor teze (de exemplu „povestea omului-vierme” din *Elemente de metafizică pe baza filozofiei kantiene*¹⁶) sau cele din studiul *Filozofia naționalismului* al lui Ion Petrovici despre „desdivinizarea” omului primitiv și despre originea vorbirii¹⁷, ci asupra unui scurt pasaj dintr-o expunere de logică. Semnele narativității sunt aici cu atât mai surprinzătoare, cu cât logica este, fără îndoială, domeniul filozofic cel mai apropiat de spiritul științific prin specificul preocupărilor și prin caracterul formalizat și extrem de riguros pe care îl presupune discursul cu tendință puternică spre atemporalitate și impersonalizare: „... toate noțiunile sunt abstracte fără deosebire. Oricât vei căuta să surprinzi noțiunea în formă materială, îți este cu neputință, ea îți scapă, fuge neconținut. [...] De câte ori o cauți (cu intenție firește) se sustrage, și dacă totuși trebuie s-o admiți, e că atunci când vrei să te lipsești de dânsa și se impune cu necesitate”¹⁸. Este schițată în aceste rânduri — mai degrabă decât o teorie — o situație derutantă prin paradoxul ei, sugerat cu instrumentele povestirii („de câte ori o cauți se sustrage”; „când vrei să te lipsești de dânsa și se impune”), la care se adaugă expresivitatea unei oarecare oralități pe care textul o realizează prin trecerea discursului la persoana a doua, care pare a viza aici nu planul generalității umane, ci un cititor anumit care citește *hic et nunc* și

¹³ Gerard Genette, *op. cit.*, p. 163.

¹⁴ *Ibidem*, p. 163.

¹⁵ *Fenomenologia spiritului*.

¹⁶ În volumul *Personalismul energetic și alte scrieri*, București, Editura Eminescu, 1984, p. 410 și urm.

¹⁷ În *Cercetări filozofice*, București, 1926, p. 172 și urm.

¹⁸ Ion Petrovici, *Teoria noțiunilor*, București, 1924, p. 141.

pe care autorul își propune mai degrabă să-l facă să trăiască această „situație” decât să recepteze teoretic o idee. „Episodul” acesta se încheie printr-un apel la o formulă consacrată, potrivită pentru a caracteriza o astfel de situație: versul lui Musset „Suivex-la, elle vous fui, fuyex-la, elle vous suit”¹⁹.

Desigur, imediat după primul război mondial, când a apărut studiul lui Ion Petrovici, cercetarea românească în domeniul logicii era la începuturile sale. Alte tratate de logică, anterioare (de la Samuil Micu la Titu Maiorescu) sunt simple traduceri sau adaptări ale unor texte străine, în timp ce cartea lui Petrovici rămâne în istoria filozofiei românești prin contribuția sa originală în privința elaborării conceptului de *noțiune concretă*. Textul citat mai sus are astfel „o poeticitate inerentă oricărui text de început”²⁰. Din acest punct de vedere poate fi comparat cu un pasaj din *Trigonometria* lui Gh. Lazăr, analizat de Solomon Marcus și comparat cu un fragment de epopee în genul *Țiganiadei*, în felul în care „povestește” evoluția sinusului când arcul variază de la 0 la 180 de grade sau cu fragmentul în care matematicianul dă indicații în formă de povețe în privința tabelor de logaritmi. Observațiile pe marginea textelor de matematică sunt valabile și în cazul textului despre noțiuni citat mai sus: „O sursă importantă a literarității este la Lazăr modalitatea de temporalizare a raționamentului, de transformare a sa într-o structură narativă ca și cum Matematica ar trece din necesar în contingent. [...] Apare frecvent ca persoană gramaticală preferată persoana a II-a”²¹.

Vorbind despre discursul filozofic românesc interbelic, credem că o abordare a lui care să permită conturarea teritoriului cultural pe care îl reprezintă trebuie să aibă în vedere relațiile pe care acest tip de discurs le stabilește cu tipul științific, liric și retoric.

Apropierea discursului filozofic de cel științific este frecventă în istoria celor două discipline, care, deși reprezintă două tipuri distincte de cunoaștere, stabilesc raporturi complexe atât în etapele demersului lor cognitiv, cât și la nivelul structurii expresiei în care acesta se oferă receptorului. Istoria filozofiei oferă numeroase exemple ale unor curente de idei sau ale unor gânditori care au aspirat spre claritatea și precizia elaborărilor științifice, dând chiar numele de *știință* sistemelor lor de gândire. Acest aspect nu îndreptățește însă asimilarea și subsumarea discursului filozofic celui științific. Demersul filozofiei acoperă întinse teritorii în care metodele științei și normele expunerii științifice sunt, dacă nu negate, cel puțin ignorate.

¹⁹ În plan strict formal textul nu ni se pare prea îndepărtat de modelul narativ al povestirii lui Creangă din *Amintiri din copilărie*, unde mai toate episoadele se încheie printr-un citat din fondul paremiologic românesc, citat menit să caracterizeze situația relatată și să o restituie unei ordini generale.

²⁰ Aprecierea aceasta o face Solomon Marcus despre câteva fragmente de la începutul istoriei matematicii românești, în *Artă și Știință*, București, Editura Eminescu, 1986, p. 231.

²¹ *Ibidem*, p. 230.

În încercările de tipologizare a discursului și demersului filozofic, raportările la domeniul științei apar de regulă. Orientării gândirii filozofice spre rigorile celei științifice îi este opusă frecvent tendința spre modalitățile liricii. În spiritul acestei polarități se situează, spre exemplu, distincția filozofie constructivă - filozofie critică pe care o face Adrian Paul Iliescu²². Filozofiei constructive - *monstrativă* și *morfologică*, servindu-se de mijloacele descrierii vizionare și presupunând, în receptarea ei, adeziunea receptorului bazată pe pătrunderea hermeneutică, empatică și pe congenialitate, aspecte în care putem vedea semne ale liricității, acestui gen de filozofie i se opune filozofia critică, *demonstrativă* și *argumentativă*, bazată pe analiza logică, servindu-se de demonstrație și argumente, mai apropiată adică de spiritul științific.

Distincția de mai sus poate fi aplicată mișcării ideilor filozofice în cultura română interbelică, unde evoluția gândirii unor filozofi apare ca traversare a unui moment de analiză critică, *pars destruens*, spre momentul decisiv al unor articulări originale, *pars construens*. O astfel de mișcare apare, de exemplu, la C. Rădulescu-Motru care pregătește construcția conceptului original al *personalismului energetic* printr-o analiză critică a unității sintetice de apărcepție la Kant și la postkantieni. Cele două modalități ale spiritului filozofic sunt identificate de asemenea de Tudor Cățineanu în gândirea lui D.D. Roșca, din acest punct de vedere activitatea gânditorului român fiind înscrisă de exeget în tradiția reprezentată de Bacon și Descartes²³. Momentul analizei critice îl reprezintă la D. D. Roșca abordarea unor mari momente ale evoluției filozofiei, în încercarea de a delimita două linii esențiale: concepțiile-doctrină (Hegel, Taine, L. Blaga) și concepțiile - viziune (Pascal, Unamuno)²⁴. În același mod este structurată și cartea *Existența tragică*, în care prima parte cuprinde adunarea unor date din istoria filozofiei și efortul de analiză, iar partea a doua conține construcția metafizică propriu-zisă²⁵.

Dacă încercăm să coborâm însă de la nivelul mișcării ideilor la cel al modalităților discursive în filozofia românească interbelică, observăm că modelul științific nu influențează în profunzime textul filozofic. Mai degrabă aspirația spre precizie și rigoare, elemente ce țin de esența textului științific, apare la gânditorii români ca expresie a unui ideal clasic al clarității stilului.

În *Introducere în metafizică*, de pe astfel de poziții I. Petrovici face o analiză a bergsonismului, în care vede „o planetă tânără și strălucită a vechiului astru mistic”²⁶, care își ascunde contradicțiile prin seducția stilului: „vrăjit de ascuțimea criticilor și de farmecul unui stil incomparabil, accepți a lăsa în umbră obiecțiile care se ridică de la sine”²⁷. Nu recomandă, așadar, „moda strălucitoare” a intuiționismului: „Țările cu veche cultură consolidată pot suporta mai lesne acest triumf provizoriu al instinctelor vitale și al extazului sub forma unei teorii filozofice. Nouă ne convine mult mai bine o teorie

²² Adrian Paul Iliescu, *op. cit.*, p. 203.

²³ Tudor Cățineanu, *Structura unei sinteze filozofice*, Cluj-Napoca, 1981, p. 229.

²⁴ A se vedea de exemplu lucrarea *Linii și figuri*, Sibiu, Editura Țara, 1943.

²⁵ Expresia apare, de exemplu, în *Existența tragică*, București, Editura Științifică, 1968,

p. 26.

²⁶ Ion Petrovici, *Introducere în metafizică*, Iași, Editura Agora, 1992, p. 40.

²⁷ *Ibidem*, p. 42.

raționalistă, în orice caz o filozofie în care rațiunea logică își păstrează prestigiul ei nevătămat²⁸.

De altfel, concepția clasică a filozofului despre limbaj ca vehicul al ideii se observă în studiul *Poezia filozofică la Eminescu*. Reținem câteva fragmente: „poezia eminesciană ne oferă în veșmîntul științietor al versului *un fond înalt de idei*”²⁹; „teme transformate de *haina poeziei*”³⁰; precum și repetarea verbului *a zugrăvi* prin care autorul se referă la creația poetică, înțelegând-o — în spiritul poeziei tradiționale — ca o turnare a unui conținut de idei într-o formă plastică.

La peste două decenii reîntălnim ideea într-un articol al lui N. Tatu, *Preciziunea în filosofie*, unde de astă dată prestigiul citatului bergsonian servește ca argument în sprijinul afirmării dezideratului limpezimii scrisului filozofic: „ceea ce a lipsit cel mai mult filozofiei este precizia. Sistemele filozofice nu sunt făcute pe măsura realității în care trăim; ele sunt prea largi pentru ea”³¹.

Cu toate acestea, având în vedere specificul textelor care alcătuiesc zestrea filozofiei românești interbelice, nu putem constata o orientare fermă și masivă a lor spre rigorile discursului științific. O explicație a acestui aspect ar putea fi legată de concepția, aproape generală în acea perioadă, care vede în filozofie un domeniu superior celui al științelor, o disciplină integratoare, menită să urmeze căi ale cunoașterii capabile să răspundă la întrebări ultime, conjugând modalitățile analitice și raționale cu cele ale revelației provocate cu mijloacele liricității sau ale elanului mistic. Astfel, chiar articolul citat mai sus se încheie admitând „o anumită obscuritate a scrisului filozofic [...] când speculația poartă asupra problemelor ultime”, unde spiritul „procedează printr-un fel de divinație, în care forțe mult mai complexe sînt angajate”³². În același spirit se încheie și studiul *Filozofia ca poezie* din lucrarea lui T. Vianu *Filosofie și poezie*: „reflecția filozofică lucrează în bună parte cu forțe poetice ale spiritului [...] Există deci o poezie fără filozofie, dar nu și o filozofie fără poezie”³³.

Același mod de a considera filozofia și implicit scrisul filozofic stă la baza elaborării unor teorii mult mai cuprinzătoare. Încă înainte de primul război mondial, Vasile Conta elaborase noțiunea de *quasi-cunoștință*, raportată de Mircea Florian la *poezia de noțiuni* a lui Fr.A. Lange sau la *funcția fabulatrice* a lui H. Bergson, concepte ce apropie metafizica de poezie: „Meditația de îndată ce trece cu investigațiile sale în domeniul quasi-cunoștințelor, nu mai

²⁸ *Ibidem*, p. 5.

²⁹ Idem, *Poezia filozofică la Eminescu*, în *Fulgurații filosofice și literare*, București, Atelierele grafice SOCEC, f. a., p. 208.

³⁰ *Ibidem*, p. 212.

³¹ N. Tatu, *Preciziunea în filosofie*, în „Saeculum”, 1944, ian.-febr.

³² *Ibidem*, p. 40.

³³ Tudor Vianu, *op. cit.*, p. 70-71. Observația apare în finalul studiului, după ce în prealabil T. Vianu atrăgea atenția, în spiritul clasic al măsurii, asupra faptului că „necesitățile exprimării poetice în filosofie nu legitimează abuzurile ei. Nici măcar pentru rațiuni estetice. Frumusețea scrisului filozofic nu poate să rezulte decât dintr-o justă adaptare a mijloacelor lui la scopurile pe care le urmărește (...) Abuzul imaginației și sensibilității în filosofie impresionează ca o lipsă de stil, ca un defect de gust” (p. 69-70).

este decât un fel de poezie științifică, în care imaginația creează quasi-adevăruri”³⁴.

În aceeași *Introducere în metafizică*, unde vorbea despre prestigiul *nevătămat* al rațiunii logice, I. Petrovici admite că „din acel elan confuz [al spiritului mistic] ne pot veni indicații care, atunci când sunt vii, pot să ajute și să completeze gândirea conceptuală” sau că „alături de călăuză logică a adevărului putem folosi în construcția metafizică pe aceea estetică a frumosului [...] Prin utilizarea comună a *analogiei* ținuturile adevărului și frumosului se ating”³⁵. De altfel, chiar forma expresiei acestor afirmații este o ilustrare a tezei pe care o susțin. A vorbi despre logică numind-o *călăuză* spre adevăr, despre adevăr și frumos ca *ținuturi învecinate* nu este altceva decât a concretiza prin analogie, deci a produce metafore. Rămânem desigur în domeniul metaforei plasticizante (în termenii lui Blaga) și al unei concepții, în fond clasice, care privește relația adevăr - frumos, metafizică - artă ca pe o colaborare: „fantezia artistică colorând bineînțeleș un desen care ar rezulta din cea mai corectă și temeinică aplicare a metodei empirico-raționale”³⁶.

O dezbateră mai amplă asupra situației metafizicii față de spiritul științific și cel poetic apare în filozofia românească interbelică la D.D. Roșca. Termenul *cunoaștere*, în sensul pe care i-l dă știința, este considerat impropriu domeniului filozofiei, a cărei esență constă într-un *plus* adăugat cunoașterii. Folosind metafora *rădăcinii*, D.D. Roșca vorbește despre o originaritate a liricului în raport cu metafizica: „stratul de conștiință adânc în care metafizica își are rădăcinile ce o hrănesc este și de esență *lirică*” sau „impulsurile ultime și secrete ale atitudinii metafizice sunt de esență *lirică*”³⁷.

Ideea este urmărită și în evoluția filozofiei europene. Volumul *Linii și figuri* pleacă de la constatarea că încă de la originea lor în cultura Greciei antice filozofia și știința sunt condiționate de spiritul artistic, „căci lumea în clipa când omul a început să poetizeze conștient a început să gândească liber”³⁸. Libertatea gândirii filozofice (care se apropie de „jocul serios al artei mari”³⁹) în raport cu realitatea pe care o ia în considerare demersul filozofului în *Existența tragică* lasă urme și la nivelul discursului. Observăm că semnele poetizării ca sursă și modalitate de expresie a gândirii libere, creatoare sunt mai prezente în partea a doua a cărții; acea *pars construens*, în care autorul își expune tezele originale. Încă la sfârșitul primei părți, teza că lumea „nu e de natură numai rațională” face din imaginea poetică un argument: „Vârtej de forțe iresponsabile în conflict latent ori în luptă deschisă unele cu altele, zdrobind și târând în năvala lor absurdă, cu egală brutalitate și nepăsare faptele inteligenței luminate și

³⁴ Mircea Florian, *Metafizica și arta*, Cluj-Napoca, Editura Echinox, 1992, p. 58.

³⁵ Ion Petrovici, *Introducere în metafizică*, p. 51. Aceeași idee apare și în *Poezia filozofică la Eminescu*: „metoda metafizică predilectă rămâne cu necesitate raționamentul prin analogie, iar mecanismul acestei metode e înrudit de aproape cu funcțiunea imaginativă care creează metafore și comparații poetice”. I. Petrovici rămâne însă în limitele poeziei clasice și consideră metafora în filozofie „dar al expresiei fericite” care „contribuie și dînsul la limpezirea și relieful ideilor” (p. 215).

³⁶ Idem, *Introducere în metafizică*, p. 52.

³⁷ D.D. Roșca, *Existența tragică*, p. 20 și 22.

³⁸ Idem, *Linii și figuri*, p. 20.

³⁹ Idem, *Existența tragică*, p. 205.

rodul faptelor vicleniei interesate [...] așa ne apare Natura⁴⁰. Metafore (*vârtej, luptă*), epitețe puternic plasticizante (*vârtej sinistru*), precum și antropomorfizarea accentuată (*forțe iresponsabile, nepăsare*) și concretețea verbului (*zdrobind, târând*) pregătesc atmosfera lirică a discursului părții a doua. Impresia lăsată de aceste pagini nu este aceea a unei poetizări a ideilor doar în sensul plasticizării, cum am văzut mai sus, la I. Petrovici, ci a unui lirism cu funcție persuasivă, deci de natură retorică, ceea ce înseamnă totuși o asimilare mai profundă a modalității poetice în discursul filozofic. El caută să producă adeziunea emoțională a receptorului, în acord cu concepția că filozofia trebuie să creeze o atitudine afectivă față de existență, adică „un adaos subiectiv, căci e de origine emotivă, la ceea ce este obiectiv”⁴¹. În același sens se explică apelul la citatul liric ca argument în desfășurarea demersului: Argezi, Pascal, André Suarès, precum și desfășurarea discursului pe spații întinse la persoana întâi plural a conjunctivului hortativ: „să nu totalizăm experiența nici într-un sens, nici în altul. Să acceptăm existența așa cum este. Sau mai precis, cum este ea pentru noi: s-o acceptăm ca egal de reală sub ambele aspecte mari ale ei; să nu uităm nici un moment că este inteligibilă, dar și neinteligibilă”⁴².

Aceeași orientare spre considerarea cu gravitate a problemelor existenței, cu scopul de a conduce discursul metafizic astfel încât să transpară în el semnele neliniștii metafizice, pentru a vedea în demersul filozofic nu numai o analiză a datelor experienței, ci și comunicarea unei *trăiri* a realităților ei, apare la Nae Ionescu: „Problema metafizică este cu mult prea gravă, cu mult prea serioasă, pentru ca să avem curajul s-o abordăm cu sânge rece”⁴³. În același spirit gânditorul definește metafizica „drept un fel de mărturisire lirică”⁴⁴. Identificăm, ca urmare a acestei concepții, în practica discursului filozofic din textele parcurse (*Curs de metafizică, Curs de logică, Curs de istoria logicii*) semnele liricității, asociate și aici cu accente retorice. Fără îndoială că acestea din urmă se datoresc în bună măsură caracterului inițial de prelegeri al textelor amintite, în care funcțiile comunicării legate de receptor capătă relief deosebit. Elementul persuasiv, ce ține de esența retorismului, pare însă mai puțin accentuat în discurs. Cursurile lui Nae Ionescu își propun mai puțin să articuleze o filozofie căreia să îi câștige adepții, ci mai degrabă să etaleze modelul unei filozofii libere⁴⁵ și să sugereze probleme, iar nu să ofere soluții: „Nu-mi dădeau soluții gata făcute, ci îmi puneau probleme, îmi deschideau perspective noi, nebănuite”⁴⁶.

Una dintre aceste perspective, poate cea mai fertilă, care s-a desprins din activitatea didactică a lui Nae Ionescu, a fost aceea a cercetării fenomenologice

⁴⁰ Ibidem, p. 142.

⁴¹ Ibidem, p. 162. În același sens T. Vianu vorbea despre trei momente ale cursului expunerii filozofice în care „spiritul recurge la sugestia imaginii poetice”, printre care și momentul când „filozofia dorește să lucreze și ca o forță practică și îndrumătoare a vieții”, *op. cit.* p. 69.

⁴² D.D. Roșca, *Existența tragică*, p. 177.

⁴³ Nae Ionescu, *Curs de metafizică*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 9.

⁴⁴ Ibidem, p. 19.

⁴⁵ Mircea Vulcănescu vorbea despre caracterul lor de prospețime, de lucru făcut atunci (*Nae Ionescu. Așa cum l-am cunoscut*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 27).

⁴⁶ Ibidem, p. 28.

a limbajului, a investigației metafizice în realitatea lingvistică românească, făcute de M. Vulcănescu și apoi, în perioada postbelică, de C. Noica. „Ceea ce trebuie este să gândești autentic. Adică să gândești la înțelesul vorbelor pe care le folosești. Cel mai bun curs de logică ar fi un curs de *filozofia gramaticii*”⁴⁷.

O nouă atitudine față de limbaj, fundamentată filozofic, se naște astfel în cultura română, în acord cu noile direcții filozofice europene. Cercetarea configurației limbii și a „simbolurilor expresive cu circulație generală în popor” poate duce la descoperirea și relevarea unor căi spre fețe mai ascunse ale adevărului spre „calapoadele de gând pe care s-au croit cuvintele”⁴⁸.

Nu ne propunem să discutăm apriorismul etnic și lingvistic care decurge din asemenea perspective, ci să subliniem că o astfel de raportare a filozofiei la realitatea lingvistică lasă, fără îndoială, urme în privința formei discursului. Preocupat mereu de cuvânt și expresia lingvistică, discursul filozofic se apropie de caracterul autoreferențial, centripet al celui liric. Planul referențial este din ce în ce mai puțin legat de o realitate exterioară, se retrage tot mai adânc în spatele obiectelor reale, rămânând să fie desemnat extrem de vag ca lume a ființei. Relația semnificant - semnificat se complică și conceptele capătă tot mai mult funcția unor simboluri de a căror ambiguitate și polivalență semantică gânditorul se servește pentru a produce fine nuanțări și asociații speculative.

În același sens merg și indicațiile etimologice care au, ca și în terminologia științifică, rolul de a motiva termenul, dar nu doar în scopul integrării lui într-o nomenclatură necesară pentru a înlesni memorarea, ci pentru a stimula intuiția și a sugera relații subtile. De fapt, precizarea etimologică poate fi și o cale a îmbogățirii semantice, a readucerii în atenție a unor accepțiuni originare. Tentația originarului apare de asemenea și prin preferința pentru cuvinte vechi și evitarea sau chiar refuzul neologismului. Astfel, atât M. Vulcănescu, cât și C. Noica, mai târziu, propun un nou vocabular filozofic românesc, relevând virtuțile speculative ale unor cuvinte din fondul vechi al limbii române: *insul, fire, stință, rostire, petrecere, ispită*, pentru a numi doar câteva aflate în atenția comună a celor doi gânditori, sau propunând, după modelul vechilor traduceri românești, soluții lexicale originale. Astfel C. Noica, în *De caelo* readuce în atenția cititorilor de filozofie cuvântul *estime*, folosit la începutul secolului al XIX-lea, considerându-l mai potrivit decât variantele neologice în redarea ideii *felului de a fi al lucrului, ce anume este lucrul*⁴⁹. Cuvântul în discuție este reluat și comentat și în lucrarea scrisă într-o manieră mai academică *Schiță pentru istoria lui „Cum e cu puțință ceva nou”*⁵⁰.

Tendința aceasta spre arhaizarea textului, legată de ideea că termenul stimulează gândirea, se manifestă nu numai în lucrările originale, ci și în traduceri, ceea ce ne poate îndreptăți să susținem alunecarea discursului spre manierism. Ea apare cu evidență în textul traducerii din 1935 a lui C. Noica după *Regulile de îndrumare a minții* ale lui Descartes, text pe care l-am comparat cu originalul latin și cu o traducere românească ulterioară, apărută în

⁴⁷ Ibidem, p. 26.

⁴⁸ Idem, *Dimensiunea românească a existenței*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1991, p. 89.

⁴⁹ C. Noica, *De caelo*, București, Editura Humanitas, 1993, p. 26-27.

⁵⁰ Idem, *Schiță pentru istoria lui „Cum e cu puțință ceva nou”*, București, 1940, p. 92.

1964⁵¹. Transcriem pentru exemplificare următoarele trei fraze în ordinea menționată a textelor:

1. „Ținta cercetărilor trebuie să fie a ne îndruma *mintea* către *rostirea* unor judecăți *întemeiate* și adevărate, cu privire la toate lucrurile care *ni se înfățișează*”;
2. „*Studiorum finis esse debet ingenii directio ad solida et vera, de iis omnibus quae occurrunt, proferenda iudicia*”;
3. „*Scopul studiilor trebuie să fie îndrumarea ingenului pentru a formula judecăți solide și adevărate despre toate cele ce i se prezintă*”.

Retorismul rămâne un alt aspect ce caracterizează discursul filozofic al discipolilor lui Nae Ionescu. În scrierile de tinerețe ale lui C. Noica, cu precădere în *Mathesis sau bucuriile simple* (1934) și ceva mai estompat în *De caelo* (1937), cascade de interogații și exclamații țin locul argumentelor. Șerban Cioculescu, recenzând cu entuziasm surprinzător cartea de debut a lui Noica (*Mathesis...*), face afirmații derutante, numind-o la început „Eseu cenușiu, mat [...] de o mare decență” și văzând apoi în ea un „lirism luminos pus în vibrație de o pasiune profundă”⁵². În fond, ceea ce caracterizează acest eseism juvenil este puternicul său accent retoric, prin care cartea se situează alături de acelea ale colegilor de generație ai autorului ei, Eugen Ionescu și Emil Cioran. Până și calculele matematice se fac la modul retoric. În câteva pagini discursul se desfășoară ca în următorul fragment, care explicită operația $-2ab \times 3a$: „În expresia $-2ab$, minus se mișcă, 2 se mișcă, a se mișcă. Prin ce miracol să rămână b neschimbat? Cum se poate ca totul să se deplaseze prin deplasarea părților și o parte totuși să nu se deplaseze? Cum se poate ca toată expresia $-2ab$ să sufere o dilatație fără ca un element al ei să se dilate?”⁵³. De fapt, explicația se transformă aici într-o scurtă narațiune. Această epicizare a discursului filozofic va rămâne, de altfel, chiar dacă va lua forme mai subtile, una din trăsăturile esențiale ale discursului noician, fiind „o strategie de pătrundere în cetatea esențelor” și exprimând „o inexorabilă iluzie: aceea de a face filozofia pe înțelesul tuturor”⁵⁴.

*
*   *

Încercăm în finalul considerațiilor de față să punem problema specificului discursului filozofic al celui mai reprezentativ gânditor al perioadei interbelice. Observații asupra acestui aspect al operei lui L. Blaga s-au făcut mai ales din partea criticii literare. Una din pietrele de încercare ale acesteia a

⁵¹ Am folosit următoarele ediții: René Descartes, *Două tratate filozofice*, București, Editura Humanitas, 1992; René Descartes, *Regulae ad directionem ingenii*, Paris, 1933; René Descartes, *Reguli utile și clare pentru îndrumarea minții în cercetarea adevărului*, traducere de Corneliu Vilt, București, Editura Științifică, 1964.

⁵² *Operele premiate ale scriitorilor tineri needitați*, în „Revista Fundațiilor Regale”, 1934, nr. 9, p. 655-657.

⁵³ C. Noica, *Mathesis sau bucuriile simple*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 60.

⁵⁴ Ion Dur, *Noica, între danșism și mitul școlii*, București, Editura Eminescu, 1994, p. 26.

constituit-o discutarea raportului filozofie - poezie în universul creației blagiene.

Există în general două puncte de vedere în această privință. Primul vede în activitatea poetică și cea filozofică „mărturii paralele” ale spiritului creator⁵⁵, deci ireductibile una la cealaltă. Aceeași distincție o sugerează printr-o metaforă Șt. Augustin Doinaș, care, admitând totuși o „rădăcină comună”, „niște semințe spirituale” ale începutului, își reprezintă cele două domenii ale activității creatoare a lui L. Blaga prin imaginea a doi arbori creșcuți dintr-o rădăcină⁵⁶. Al doilea punct de vedere consideră totalitatea acestei opere drept „o substanță de perfectă omogenitate”⁵⁷, liricitatea profundă fiind fluidul care circulă prin sistemul de vase comunicante al poeziei, dramaturgiei, aforismelor și filozofiei lui Blaga.

O observație a studiului lui Șerban Cioculescu ne poate servi încă din punctul de plecare pentru a situa și delimita discursul filozofic al lui Blaga în contextul filozofiei românești interbelice. Criticul vorbește despre o *poeticitate* a întregii opere a lui Blaga (ne permitem să traducem astfel formula „coloratura poetică” pe care o folosește Șerban Cioculescu), aceasta fiind un „mod de exprimare consubstanțială poetului ale cărui intuiții sunt organic metaforice, iar nu afectiv retorice”⁵⁸. Vedem aici elementul de noutate și originalitate pe care-l aduce în cultura română discursul filozofiei lui Blaga. Rod al unor intuiții profunde și al unui mod original al spiritului prin excelență creator al lui Blaga de a se raporta la realitate, această filozofie propune, cum de altfel o face și marea poezie, o lume. În construcția ei „metafizicianul, oricare i-ar fi intențiile, trebuie să rămână poetul unui singur poem”⁵⁹. Singura diferență între filozof și poet ar fi că acesta din urmă închide o nouă lume în spațiul fiecărui poem.

Actul creator este deci esențial în articularea *universului* metafizicii lui Blaga. Filozofia sa pare a se naște direct din intuițiile creatorului ei (ceea ce nu exclude, desigur, profunda asimilare a marilor momente ale istoriei filozofiei) și discursul se desfășoară ca o dezvoltare atentă, plină de nuanțări și de disocieri, până la pedanterie uneori, a acestor intuiții, dezvoltare ale cărei mari repere se află în „mănușchiul formulelor sale filozofice” în al căror născocitor „am putea recunoaște încă din capul locului [...] un rar poet”⁶⁰ și care „sugerează liric”⁶¹.

Sistemul, care se dezvoltă organic, cuprinde în logica lui — o logică a metaforei și a simbolului, în fond — realitatea asupra căreia reflectează creatorul lui. Calea urmată de construcția filozofică în acest sens este îndeosebi aceea a minus-cunoașterii, susceptibilă de a fi aplicată mai ales în problematica metafizică. Argumentele se nasc din logica acestei construcții, înțeleasă ca act

⁵⁵ Ion Ianoși, *Literatură și filozofie*, București, Editura Minerva, 1984.

⁵⁶ Ștefan Augustin Doinaș, *Lectura poeziei urmată de Tragic și demonic*, București, Editura Cartea Românească, 1980.

⁵⁷ Șerban Cioculescu, *Aspecte literare contemporane*, apud Eugen Todoran, *Lucian Blaga. Mitul Poetic*, I, Timișoara, Editura Facla, 1981, p. 55-57.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 56.

⁵⁹ Lucian Blaga, *Din duhul eresului*, în *Elanul insulei*, Cluj, Editura Dacia, 1977, p. 174.

⁶⁰ Eugen Todoran, *op. cit.*, p. 56.

⁶¹ Ion Negoitescu, *Însemnări critice*, Cluj, Editura Dacia, 1970, p. 72-73.

de creație, iar textul se eliberează de încărcătura retorică a persuasiunii și a polemicii, atingând o maximă sobrietate.

Ideea *perfectei omogenități* a operei lui Blaga a putut servi desigur stigmatizării filozofiei, căreia i s-au asociat conotațiile peiorative ale cuvântului *liric*, și marginalizării ei în circuitul valorilor culturale românești. O preluare corectă a acestei idei și o dezvoltare a ei cu instrumentele criticii filozofice apare la Eugen Todoran, în lucrarea *Lucian Blaga. Mitul poetic*, II. În capitolul *Ontologie și poezie*⁶², concepția lui Blaga asupra limbajului în general și mai ales asupra celui poetic este apropiată de viziunea lui Heidegger, pornind de la constatarea că lui Blaga nu îi era străină filozofia heideggeriană. În acest cadru teoretic⁶³ putem înțelege în toată noutatea ei problema esenței lirice a filozofiei lui Blaga. El vede în elaborările filozofiei un act de creație apropiat de acela al poeziei și pornind dintr-un impuls asemănător celui liric. „Metafizica ce-o doresc nu are un obiect extern spre care se îndreaptă, ci numai un impuls intern din care se naște”⁶⁴.

În sensul acesta credem că merg și aprecierile lui Blaga asupra unor mari momente ale istoriei filozofiei din studiul *Despre conștiința filozofică*. Un capitol se intitulează sugestiv *Dimensiunile viziunii filozofice*. Pornind de la ideea că orice viziune filozofică despre existență în ansamblul ei se alcătuiește într-un spațiu simbolic, marile sisteme de gândire sunt împărțite după specificul dimensiunilor pe care se structurează: înaltă, adâncă, plată, fiecare oferind astfel un anumit tip de *spectacol* în care înaltul, adâncul sau platul se asociază cu alte însușiri: luminozitate, senin, obscur, tulbure⁶⁵. Nu putem să nu vedem aici un mod liric al lui Blaga de a recepta filozofia, ca și cum ar interpreta un poem ce trebuie analizat după dimensiunile sale intrinseci, nu în raport cu adevărul pe care-l relevă despre realitate⁶⁶. De altfel, în mai multe aforisme gânditorul recomandă cititorului aceeași atitudine față de propria lui filozofie. „*Îmi sunt cel mai liber adept*. - Teoriilor mele metafizice nu le-am atribuit

⁶² Eugen Todoran, *Lucian Blaga. Mitul poetic*, II, Timișoara, Editura Facla, 1983, p. 162-171.

⁶³ La care am mai putea adăuga posibile raportări ale teoriei lui Blaga despre „cuvintele de vrajă și de putere” (vezi esul *Cuvinte originare*, în *Isvoade*, București, Editura Minerva, 1972, p. 221-223) la reflecțiile lui Malinowski asupra limbajului magic: „Dacă orice vorbire este acțiune, atunci orice vorbire este magie”; „orice simbolizare este deja o apropiere a lucrurilor, deci o acțiune asupra lor - adică magie” (apud Tzvetan Todorov, *Les genres du discours*, Editions du Seuil, 1978, p. 248). În același spirit ni se pare că vorbește și Blaga în esul citat despre poeți, sfinți și gânditori care „plăsmuiesc și înfăptuiesc prin cuvinte de vraje. Cântecul lor e faptă. Faptele lor sunt cântece”.

⁶⁴ Lucian Blaga, *Pietre pentru templul meu*, apud E. Todoran, *op. cit.*, I, p. 59.

⁶⁵ Idem, *Opere*, 8, București, Editura Minerva, 1983, p. 117-122.

⁶⁶ În acest sens Aurcl Codoban vorbea despre un „dezinteres” pentru referențialitate și adevăr (*Metaforă și ontologie*, în „Tribuna”, 1986, nr. 21, p. 6). Acest dezinteres decurge firesc, credem, dintr-o ontologie în care misterul este ultima realitate. Cele două modalități cognitive (paradisială și luciferică) nu pot revela deplin acest mister în etapele demersului lor și aici apare acel „rost ontologic” al metaforei ca „moment complementar al unor stări congenital precare” despre care vorbea Blaga (*Geneza metaforei și sensul culturii*, în *Opere*, 9, București, Editura Minerva, 1985, p. 365). În măsura în care lumea apare subiectului cunoscător ca o sumă de semne ale adevăratului orizont care este misterul, cunoașterea trebuie să capete aspectul descifrării acestor semne. În această încercare se dezvăluie valoarea epistemologică a metaforei revelatoare care „nu-și mai pune problema adecvării referinței și a specificării adevărului, ci pe aceea a sensului și a lărgirii ariei semantice” (Aurcl Codoban, *loc. cit.*).

niciodată alt caracter decât acela de încercări, perspective, anticipații, viziuni mitice...”⁶⁷.

În același sens putem interpreta reabilitarea sintagmei *poezie de concepte* în capitolul *Filozofie și artă* al aceluiași studiu. Ca *poezie de concepte*, în cel mai bun sens al cuvântului, poate fi receptat și discursul filozofic al lui Lucian Blaga. Două aspecte sunt de semnalat în acest sens. În primul rând se impune observația că există un nivel al acestui discurs în care apare o gamă întreagă de nuanțe afective. Indiferent dacă producerea lor este intenționată pentru a ușura cititorului accesul spiritual în lumea construcției metafizice sau dacă ele se nasc firesc din desfășurarea raționamentelor, filozoful însuși se arată preocupat de aceste efecte în plan emoțional care pot apărea în actul receptării: „făcînd cunoștință cu diversele tipuri ale iraționalului, cititorul se va întreba, cu nedumerire, unde va mai plasa raționalul [...] Stingem focul acestei nedumeriri cu un răspuns prompt”⁶⁸. Cititorul este așadar pe rând mirat, intrigat, fascinat, trăiește îndoeli, certitudini. De altfel, Blaga însuși dovedește un mod asemănător de a se raporta la filozofie. El vorbește în *Despre conștiința filozofică* despre „sentimentul cel mai intim pe care gândirea filozofică e în stare să ni-l comunice”⁶⁹, despre „ideile și plămuirile metafizice [...] ca viziuni de sine stătătoare” ce pot produce „presimțiri în raport cu transcendența”, despre „sensibilitatea metafizică” necesară actului critic în filozofie”⁷⁰.

În al doilea rând, semnele liricității sunt prezente în discurs prin termenii filozofici cu valențe recunoscut simbolice: „cătînd să dăm nume celor două cunoașteri era firesc să ne orientăm după aspectul de ansamblu al fiecăreia. Acesta a fost unul din motivele ce ne-au împins spre nume simbolice. Întregurile revelate viziunii în inalterabila lor structură totală invită prin prospețimea și noutatea lor la denumiri simbolice. Pentru aceleași fapte s-ar fi găsit neapărat și nume mai savante. Dar de teama de a nu trebui să recurgem la termeni tehnici, am dat preferință unor termeni, care din capul locului aduc cu ei înțelesuri și subînțelesuri gata de a accepta ulterior lărgiri și precizări”⁷¹. Acești termeni, la care se adaugă și alții bine cunoscuți, sunt prinși în țesătura ideilor și viziunilor filozofice ale sistemului și se nasc o dată cu dezvoltarea acestuia. Faptul că n-au făcut „carieră” în vocabularul filozofic românesc se poate explica prin strînsa lor dependență de viziunea care i-a produs. Funcționalitatea lor, ca și aceea a metaforei poetice, pare legată de contextul universului creat de gândirea pe care acești termeni o exprimă. Ei nu sunt altceva decât rezultatul necesității de a se exprima *altfel* pe care a resimțit-o această gândire care vedea *altfel* lumea. De aceea Blaga renunță la termenii academici consacrați deja în vocabularul filozofic românesc al epocii sale. Ideea de *criptic*, de pildă, stă în raport cu cea de *esență*. Totuși, acest al doilea termen este evitat mai ales atunci când se vorbește despre cunoașterea luciferică. Filozoful impune în privința celor doi termeni o subtilă disociere:

⁶⁷ L. Blaga, *Discobolul*, în *Elanul insulei*, p. 54.

⁶⁸ *Idem*, *Opere*, 8, p. 424.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 66.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 74.

⁷¹ *Ibidem*, p. 432.

„[criptic] are un accent de esențialitate” observând că în zona cunoașterii luciferice *esența* „e ascunsă, acoperită, mascată complet de accidental” și trebuie distinsă printr-un termen aparte de *esența* din zona cunoașterii paradisiace. Aceeași nevoie de a marca prin termeni noi originalitatea viziunii filozofice pe care o propune îl îndepărtează pe Blaga și de soluția recuperării unor termeni filozofici din fondul vechi al limbii literare, a resemantizării și a repunerii lor în circulație, deși acest fond nu îi era străin, așa cum rezultă din aprecierile pe care le face pe marginea vocabularului filozofic al lui Samuil Micu⁷².

*
*   *
*

Am încercat în paginile de față să prezentăm în linii generale o imagine a discursului filozofiei românești din perioada interbelică pentru a-i releva specificul de la gânditor la gânditor, prin raportarea lui la alte modalități discursive: științifică, retorică și lirică. Am ales în acest sens din materialul parcurs câteva texte ale unor filozofi ai epocii, texte pe care le-am considerat semnificative în încercarea de a schița particularitățile acestui discurs. Fără îndoială că ilustrările și comentariul ar fi putut fi mult mai extinse. Credem însă că, chiar restrânse la prezentarea de mai sus, exemplificările pot fi socotite ca suficiente pentru a sugera cadrul general al acestui discurs într-o lucrare cu caracter de preambul pentru obiectul propriu-zis al cercetării noastre viitoare.

OBSERVATIONS SUR LE DISCOURS PHILOSOPHIQUE DANS LA CULTURE ROUMAINE DE LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XX-E SIÈCLE (RÉSUMÉ)

Dans cet article nous nous sommes proposés une présentation descriptive de quelques types du discours philosophique de la culture roumaine d'entre les deux guerres mondiales.

Dans la première partie nous avons montré quelques aspects concernant des traits importants du discours philosophique des époques précédentes en insistant surtout sur les problèmes du lexique.

Ensuite nous avons présenté des aspects caractéristiques pour le style philosophique de quelques penseurs (Ion Petrovici, Constantin Rădulescu-Motru, D.D. Roșca, Nae Ionescu, Mircea Vulcănescu, Constantin Noica) d'entre les deux guerres mondiales en essayant de relever les particularités du discours philosophique que leurs oeuvres proposent.

Dans les analyses réalisées nous avons essayé de souligner la relation que le texte philosophique établit avec le texte narratif et aussi avec le discours rhétorique et scientifique.

⁷² Idem, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, București, Editura Științifică, 1966.

En ce qui concerne la présentation du discours philosophique de Lucian Blaga (dans la dernière partie de l'article) nous avons insisté surtout sur les relations de son discours avec le texte lyrique.

L'article se propose de mettre en évidence la constatation que le discours philosophique, en général et celui de la culture roumaine d'entre les deux guerres, en particulier, est ouvert aux influences des autres types du discours.

SIMBOLUL „TREPTELOR” ÎN „LUCEAFĂRUL” LUI EMINESCU

de

DAN NEGRESCU

(Timișoara)

Interpretarea fenomenologiei poeticului prin întoarcerea cuvântului la valoarea sa primară nu este atât de nouă pe cât pare la prima vedere, dar nu este cazul aici să-i facem un istoric. Condiția unei mari poezii nu este legată însă doar de această „întoarcere la cuvânt”¹. În cazul poeziei lirice se pune problema așa-zisei subiectivități a poetului. Se știe însă că atunci când poetul se exprimă pe sine ca individ, el nu creează o mare poezie. Situația este analogă celei a cuvântului: cuvântul luat în sine e lipsit de valoare; el devine însă cu atât mai poetic cu cât întors spre valoarea sa primară, se apropie de sensul său motivat².

În această situație poetul (liric), în aparență subiectiv, se întoarce la un eu primar. În *Originea tragediei* Friedrich Nietzsche, pornind de la poezia „Răzbunătorului Arhiloh”, demonstrează că „el (poetul n. n.) se identifică întâi într-o manieră absolută cu Eul primordial, cu suferința și contradicțiile sale și reproduce imaginea acestei unități primordiale”³. Astfel, sentimentele poetului ca individ devin doar un înveliș pentru exprimarea aceluia eu primordial.

Între cele două aspecte ale fenomenologiei poetice există o unitate: cuvântul devenit poetic prin întoarcerea la valoarea primară duce implicit la exprimarea unui Eu poetic primar care, pentru a putea fi exprimat, necesită tocmai întoarcerea care îl evidențiază. Învelișul de care am amintit rămâne, în această situație, să joace rolul unei punți de legătură între cititor și Eul poetic latent. De multe ori acest înveliș al poeticului apare sub forma aspectului biografic, dar, deoarece poeticul nu vizează „jocul secund” al poetului, ci „jocul prim”, adică întoarcerea la Eul poetic primar, universal, rezultă că și în cazul poeziei lirice amănuntul biografic este relativ, chiar inutil.

Ajungem în sfârșit la una din implicațiile esențiale ale fenomenologiei poetice și anume la revitalizarea simbolului primar. Deoarece simbologia este inerentă și implicită întoarcerii la primar, în analiza fenomenologiei poeticului ne va fi indiferent dacă poetul a fost sau nu conștient de simbolul redat⁴ și de implicațiile sale. Mai mult chiar, dacă folosirea unui simbol este programatică,

¹ Aici înțelegând *πρῶτα* deosebit de *ὅνομα*.

² Aceasta este esența teoriei poeticului la Mikel Dufrenne și Roland Barthes; vezi însă același aspect, poate mult mai clar și mai „clasic” la Titu Maiorescu.

³ Friedrich Nietzsche, *L'origine de la tragédie*, 1901, Poitiers, p. 53.

⁴ Mircea Eliade, *Insula lui Euthanasius*, București, Fundația Regală Pentru Literatură și Artă, 1939, p. 27.

aceasta anulează valoarea sa primară și îl reduce la o interpretare „ad hoc”, transformându-l într-un „topos”.

Rezumând cele de până aici, rezultă că în analiza poeticului există un lanț în care fiecare verigă o implică pe cealaltă: revenirea cuvântului la valoarea primară înseamnă dezvăluirea unui Eu poetic, primar (condiție a marii poezii lirice) și ambele implică simbolul primar (conștient sau nu pentru poet).

Teoria din *Originea tragediei* este extinsă de Nietzsche la întreaga poezie.

Referitor la problema simbolului, Mircea Eliade consemnează o mărturie a lui Julien Green. În *Jurnalul* său Julien Green notează următoarele: „În toate cărțile mele, ideea de frică sau de orice altă emoție puternică pare legată într-un fel inexplicabil de o scară. Asta am observat-o ieri, trecând în revistă romanele pe care le-am scris. În *Mont Cinere*, Emily se întâlnește cu fantoma tatălui ei pe scară. În *Adrienne Meseurat* dă brânci tatălui ei pe scară, unde petrece pe urmă o parte din noapte. În *Leviathan*, M-me Grosgeirge, pradă unei puternice neliniști urcă și coboară scările. În *Les Chefs de la mort*, eroul își meditează crima pe scară. Mă întreb cum am putut să repet atât de des acest efect fără să bag de seamă⁵”.

Aducând numeroase argumente în explicarea acestui simbol, Mircea Eliade ajunge la concluzia că „treptele sau scara reprezintă în toate tradițiile drumul către realitatea absolută⁶”. Deoarece deplasarea se face în ambele sensuri, scara poate reprezenta și drumul către moarte (sufletul coboară)⁷, altminteri tot o ipostază a absolutului. Aceste urcări sau coborări au ca implicație schimbarea situs-ului ontologic al celui care efectuează deplasarea. Ceea ce trebuie reținut ca esențial este că, indiferent dacă e vorba de trepte de piramidă⁸, de par sacrificial, de coborâre în infern, are loc o deplasare pe verticală cu numeroase implicații, opusă deplasării orizontale lipsite de efecte calitative.

Revenind în planul poetic vom observa că în *Luceafărul* lui Eminescu simbolul treptelor are o importanță esențială în înțelegerea întregului poem. Conștient sau nu, Eminescu a folosit acest simbol în sensul său original.

În concepția romantică poetul de geniu era cel care vedea lumea esențelor, dincolo de aparențe. Aceasta ar fi lumea realității absolute, lumea lui Hyperion. Deplasarea din lumea imediată (contingent) în realitatea absolută se realizează urcând tocmai niște „trepte”, deci printr-o deplasare verticală. Mișcarea inversă are loc pe aceeași „scară”. Tot pentru romantici geniul era o ființă care depășea cu mult condiția umană, în acest sens fiindu-i la îndemână cunoscuta mărturisire a lui Eminescu în finalul căreia citim că „Mi s-a părut că soarta Luceafărului seamănă mult cu soarta geniului pe pământ...”⁹

⁵ Apud Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 20.

⁶ Idem, *ibidem*, p. 22.

⁷ Idem, *ibidem*, p. 23.

⁸ Cf. S. Oertwig, *Călătorie prin orașe dispărute*, București, Ed. Științifică, 1966, p. 151; C.W. Ceram, *Zei, morminte, cărțurari*, București, Ed. Științifică, 1968, cap. *Cartea treptelor*.

⁹ M. Eminescu, *Opere*, vol. II, Fundația Regală Pentru Literatură și Artă, ediție critică îngrijită de Perpessicius, 1943, p. 403.

Lumea realității absolute în care trăiește geniul nu e străină de lumea ideilor platoniciene. În una din variantele poemului (A) Demiurgul îi spune lui Hyperion¹⁰:

„Vrei să vezi lumea ca-n Olimp,
Cum eu ți-am arătat-o,
Îți dau o fâșie de timp
Ca să te cheme Plato”.¹¹

Trecerea din realitatea absolută în contingent este condiționată de o formulă magică. Cunoscuta strofă

„Cobori în jos, Luceafăr blând,
Alunecând pe-o rază,
Pătrunde-n casă și în gând
Și viața-mi luminează.”

nu conține dorința propriu-zisă, cuprinsă în versurile anterioare

„O, dulce-al nopții mele Domn,
De ce nu vii tu? Vină!”

ci este o formulă magică. Chemarea o exprimă cuvântul „vină” (pentru vino!) în timp ce „cobori în jos” departe de a fi un pleonasm¹², are funcția magică de a determina „coborârea”. În primele două variante (A și B) elementul magic este incomplet:

„Cobori din cer luceafăr blând
Alunecând pe-o rază”.¹³

Formula de mai sus era lipsită de elementul magic și ducea mai curând la o metaforă biblică destul de uzată. În varianta a treia (C) întâlnim pentru prima oară formula „cobori în jos”. Nu numai că nu este un pleonasm, dar „în jos” vine să întărească seamntica lui *a cobori*. În aproape toate formulele magice întâlnim astfel de îmbinări verbale menite să dea putere magică actului comunicării. În cazul de față „pleonasmul”, adică elementul „ilogic” dă valoare magică formulei. Efectul formulei magice este imediat:

El o aude-n cerul sfânt
Și tremură mai tare...¹⁴
(variantele A și B)

În așa-zisa variantă finală apare forma

„El asculta tremurător,
Se aprindea mai tare.”

Variantele A și B redau mult mai bine efectul formulei magice și sugerează distanța care face incompatibile cele două sfere. Poetul a înlăturat

¹⁰ În această variantă numele *Hyperion* nu apare încă.

¹¹ M Eminescu, *Opere*, vol. II, p. 390.

¹² Este o aberție să se considere că un cunosător al limbii, cum a fost Eminescu, a putut recurge la un pleonasm.

¹³ Eminescu, *Opere*, II, p. 376.

¹⁴ *Idem, ibidem*, p. 376.

totuși forma „cerul sfânt” care putea să sugereze cu totul altceva decât era în intenționalitatea poetică.

Elementul esențial care intervine în deplasarea verticală este schimbarea înfățișării. Metamorfoza care are loc în timpul deplasării este condiția comunicării între cele două sfere. În mitologia elină simbolul „treptelor” apare aproape ca un loc comun. Iată însă că frecventa formulă „zeul coborî din luminosul Olimp” nu este doar un topos lexical, coborârea fiind însoțită întotdeauna de metamorfozarea ființei divine. Atunci când zeii iau parte la o luptă (vezi *Iliada*) aceștia au înfățișare umană; rezultă că antropomorfismul mitologiei eline este un „joc secund”. Chipul uman al zeilor nu este real, ci consecința unei metamorfoze pentru ca sacrul să poată veni în fața oamenilor muritori.

Aceasta este și situația lui Hyperion. El nu poate apărea pe pământ ca divinitate, fiind deci necesar să împrumute un chip omenesc. Înainte de aceasta însă, apare o comunicare indirectă prin intermediul oglinzii:

„Astfel adoarme cu-n surăs
Cînd greieri cântă-n tindă
Ci el urmează chiar în vis
Și-i luce din oglindă,
Cu ochi pe jumătate-nchiși
Spre stea cu fața-ntoarsă
Și din oglindă luminiș
Pe dânsa se revarsă.”¹⁵

(varianta A)

În acest caz lumina este una secundară. Oglinda are rolul esențial de a reda prin reflectare o lumină „atenuată”. Lumina primară, de esență divină, a Luceafărului ce vine dintr-o sferă diferită, poate fi receptată doar prin reflectare, astfel că puterea ei nu mai are forța distructivă originală (puterea numinală). Această reflectare în oglindă este analogă metamorfozei. Metamorfoza este necesară unei comunicări în condiții aproximativ egale, iar în *Luceafărul* ea are loc prin coborâre și urcare:

„El o aude-n cerul sfânt
Și tremură mai tare
Și se aruncă luminând
Și se cufundă-n mare.

Iar apa unde a căzut
În valuri se rotește
Și din adânc necunoscut
Frumos și mândru crește.

Se'nnață-n aer luminos
Purtând în păru-i trestii

¹⁵ Idem, *ibidem*, pp. 375-376.

Și lunecă ca și pe prag
Pe marginea ferestii...

.....
E alb ca ceara de făclii
Și luna îl petrece
Un mort frumos cu ochii vii
Dar c-o lumină rece"¹⁶.

(varianta A)

Apariția lui Hyperion în ipostază divină ar fi însemnat distrugere. În legenda despre nașterea lui Dionysos, Ovidius redă sfârșitul nefericit al nimfei Semele. Aceasta, nebănuind răzbunarea Herei, îi cere lui Zeus să i se arate sub chipul său de zeu; Zeus, care jurase pe apa Styxului, e nevoit să-i îndeplinească dorința dar „trupul muritor al Semelei nu a putut suporta văpaia cerească și a ars prin darurile iubitului său”¹⁷.

Legenda lămurește pe deplin necesitatea metamorfozei; această schimbare însă nu înseamnă modificarea unui statut ontologic. Esența lui Hyperion este nemurirea, astfel că metamorfoza rezultată din deplasarea verticală duce doar la modificări exterioare; Să menționăm faptul că în poemele homerice, deși apar cu înfățișări umane, Zeii sunt recunoscuți de oameni după anumite particularități ce țin de esența divină. În cazul lui Hyperion tocmai acea „lumină rece” este semnul esențialității divine. Același lucru îl exprimă și versul „Și ochiul tău mă-ngheață”.

Uneori chiar înfățișarea umană e greu de suportat, din cauza privirii în care e concentrată esența supraumană:

„Tu ești ca îngerii de blând
Cu chipul peste fire

Privirea ta eu n-o suport
E rece fără de viață

Căci eu sunt vie, tu ești mort
Și ochiul tău mă-ngheață”¹⁸.

(varianta A)

Trecerea din absolut în lumea realului aparent, cu menținerea aceluiași statut ontologic, dar cu schimbarea înfățișării, constituie un proces dificil. Dificultatea e cauzată în esență de deosebirea dintre cele două sfere. În a doua variantă a poemului dificultatea este sugerată prin depărtare:

„Din înălțimi de empireu
Ți-am auzit chemarea

.....
Ca în cămara ta să vin
Să te privesc de-aproape

¹⁶ Idem, *ibidem*, p. 376.

¹⁷ Ovidius, *Metamorfozele*, ed. II, trad. David Popescu, Ed. Științifică, 1972, p. 109.

¹⁸ Eminescu, *Opere*, II, p. 378.

M-am coborât din cer senin.¹⁹

(variante B)

În variantele ulterioare apare și ideea menționată în studiul lui Mircea Eliade, referitoare la dificultatea drumului vertical. Pentru Hyperion dificultatea nu mai este legată doar de distanță, ci și de pătrunderea într-o altă sferă:

„Din sfera mea sosii cu greu
Ca să-ți urmez chemarea”²⁰

(variante C)

Avem în acest caz o antiteză neexprimată, căci „sfera mea” lămurește pe „cu greu” și ar fi în opoziție cu „sfera ta”, adică locul de unde vine „chemarea”.

A doua apariție a lui Hyperion este oarecum diferită de prima, deoarece înfățișarea sa este mai apropiată de divin. Versurile

„O, ești frumos cum numa-n vis
Un demon se arată”²¹

(variante A)

pun în evidență, tocmai prin comparația cu demonul, înfățișarea lui Hyperion netrecut de data aceasta prin metamorfoză completă. Mișcarea făcută de Hyperion este de asemenea mai directă, iar întruparea se realizează prin elemente primordiale:

„Din foc, din aer și văpăi
El sta să se culeagă

Și ochii ard în adevăr
Ca focul...

Și ochii ard întunecați
Lucesc adânc chimeric”²²

(variante A)

Focul este în cazul de față elementul primordial, în sens presocratic. La această a doua apariție, Hyperion aduce cu sine, mai precis în sine, un element primordial. O astfel de apariție nu poate fi însă suportată de un muritor. Dacă la prima apariție întruchiparea angelică era „suportabilă”, cea de a doua, care aduce cu sine elementul primordial al absolutului, îi provoacă suferințe muritoare:

„Mă dor de crudul tău amor
A vieții mele coarde

Și ochii mari și grei mă dor
Privirea ta mă arde”²³

(variante B)

¹⁹ Idem, *ibidem*, p. 395.

²⁰ Idem, *ibidem*, p. 423.

²¹ Idem, *ibidem*, p. 379.

²² Idem, *ibidem*, p. 379.

²³ Idem, *ibidem*, p. 379.

Hyperion își face simțită puterea numinală, putere fatală pentru un muritor, după cum ne arată amintitul mit elin, iar comunicarea are loc în condiții cu totul dificile. Pentru a înțelege mai bine relația prezentă în Luceafărul, între muritor și puterea numinală, ne vom raporta la Sibila din Cume care în *Eneida* lui Vergilius apare ca o muritoare (cu mai multe vieți însă) intermediară între zei și oameni; ea este supusă puterii numinale a lui Apollo pentru a-i putea comunica lui Enea soarta hărăzită de divinități:

„Acelei astfel vorbitoare
Chiar când să intre, deodată nici chip, nici culoare aceeași,
Nu-i mai rămâne, nici păru-mpletit, i se zbuciumă pieptul,
Inima-i plină de furii se umflă, mai-naltă și pare,
Nu-i mai e glas omenesc, când ea simte răsuflul puterii
Zeului tot mai aproape”²⁴.

De remarcat și faptul că toate aparițiile lui Hyperion au loc în vis. Există o legătură între starea de vis și simbolul „treptelor”. Formula magică are efect doar când e rostită în vis:

„Văzându-l chiar în al ei somn
Șopti dormind divină”²⁵.
(varianta B)

Dar, după cum am văzut, Hyperion, pentru a fi o apariție concretă și accesibilă unui muritor, prin „coborâre” și „urcare”, dobândește înfățișarea umană fără pierderea esenței divine. Rezultă că visul este starea necesară pentru a intra în contact cu forma accesibilă a realității absolute.

Înseamnă că simbolul „treptelor” reprezintă o modalitate primară a minții, de a obține forme concrete accesibile. În cazul „Luceafărului”, simbolul treptelor este implicat în fenomenologia poeticului. Prin deplasarea verticală abstractul trece în imagine concretă care la rândul ei devine imagine poetică.

În poezie, fiind vorba de distincția dintre lumea imediată și lumea realității absolute, simbolul treptelor are rolul unei punți de legătură verticale, prin care se realizează o concretizare în imagini a abstractului.

Simbolul treptelor în „Luceafărul” apare în sensul său primar, însă răsturnat.

Dacă în gândirea arhaică esențial era doar sensul ascendent, scopul final fiind concretizat în formula „Am ajuns în cer la zei; am devenit nemuritor!”²⁶, în poemul eminescian este reținut mai ales sensul descendent.

Între cele două sensuri exista o deosebire esențială: dacă prin ascendență se putea trece în nemurire, trecerea de la nemurire la starea de muritor, adică ceea ce dorește Hyperion, este imposibilă, dată fiind superioritatea lumii realității absolute.

În varianta a doua a poemului găsim o explicație a problemei de mai sus:

„Hyperion, ce din genuni
Răsai c-o lume-ntreagă

²⁴ P. Vergilius Maro, *Eneida*, trad. D. Murărașcu, ESPLA, 1959, p. 134, v. 46-51.

²⁵ Eminescu, *Opere*, II, p. 393.

²⁶ Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 24.

Tu îmi cei semne și minuni
Ce ființa mea o neagă,

De-ai cere universul tot
L-aș da ca tot ce-ai cere,
Dar ești puterea mea, nu pot
Să neg acea putere²⁷.

(varianta B)

Îndeplinirea dorinței lui Hyperion ar însemna, în sensul sistemului platonician, distrugerea lumii Ideilor și deci anularea lumii, în general. Eminescu a sesizat aceasta și tocmai de aceea la el simbolul treptelor nu devine o modalitate de schimbare a situs-ului ontologic, ci doar o punte care înlesnește comunicarea între două lumi incompatibile ca esență.

Simbolul este răsturnat la Eminescu tocmai prin faptul că lumile rămân separate. Folosirea formulei modificate, în ultima parte a poemului, nu mai are nici o putere magică tocmai pentru că „Hyperion vedea *de sus*”:

„Cobori în jos luceafăr blând,
Alunecând pe-o rază,
Pătrunde-n suflet și în gând,
Norocu-mi luminează”,

dar geniul nu poate lumina norocul cuiva fiind el însuși lipsit de noroc și deasupra acestuia.

Simbolul fiind răsturnat, niciodată un muritor nu va putea exclama: „am devenit zeu”, așa cum nici geniul nu va primi vreodată pentru „al nemuririi nimb

O oră de iubire”, fiind sortit să rămână pururea
„Nemuritor și rece”.

LE SYMBOLE „DES ÉCHELLES” DANS „LUCEAFĂRUL”

DE

MIHAI EMINESCU

(RÉSUMÉ)

L'étude essaye de reconstituer la valeur primordiale d'un symbole utilisé par Mihai Eminescu dans le poème „Luceafărul”: celui „des échelles”. La présence dans le poème d'un tel symbole authentique souligne la profondeur du poète génial qui, comme l'avait déjà montré Nietzsche, pense dans une sphère d'essentielle qu'il cherche, consciemment ou pas, de révéler à son entourage à travers des symboles. En fait, c'est l'essai du génie de communiquer avec le monde environant, action destinée à l'échec tant que, le symbole une fois renversé, il ne peut pas intervenir un changement de l'état ontologique.

²⁷ Eminescu, *Opere*, II, p. 404.

DIMINUTIVELE ROMÂNEȘTI: O PROBLEMĂ DE MENTALITATE

de

ALEXANDRU NICULESCU

(Udine - Italia)

Domnului Ștefan Munteanu,
eminentului stilistician

Sextil Pușcariu 1937, p. 302-313 (studiul datează din 1929) a fost, după știrile noastre, unul dintre primii cercetători - dacă nu chiar cel dintâi - care s-a ocupat de problemele diminutivelor românești. După el, Iorgu Iordan 1944 (ed. I), p. 174-194) a reluat probleme funcționării semantice și stilistice a diminutivelor în limba vorbită (completând, mai târziu, în *Limba română actuală. O gramatică a greșelilor*, Iași 1943, cu observații asupra uzului actual). Dar nici unul dintre eminienții savanți nu avea în vedere texte *literare*, anterioare, în care problema utilizării diminutivelor fusese analizată, mai ales din punct de vedere expresiv.

Aceste texte, în fragmente, ne sunt puse, astăzi la dispoziție de Rodica Zafiu, într-o cronică despre diminutive, publicată în *România literară* (1996, 5, pag. 7). Tânăra cercetătoare examinează „fenomenul derivării cu sufixe diminutive” ca „*simptom de psihologie socială*”, adică de mentalitate. D-sa remarcă ceea ce nici Sextil Pușcariu, nici Iorgu Iordan nu au menționat: o utilizare a diminutivelor care exprimă o *falsă, ipocrită atitudine* a vorbitorului. Acesta își diminuează — cu bună știință — conceptele nominale (substantive, adjective) care implică posesiunea sau realizările obținute, apelând la diminutive. I. Heliade Rădulescu înregistrase aceasta falsă atitudine chiar în vremea lui, în prima jumătate a secolului al XIX-lea: „*ale lui, după ce se împuținează, devin mici-mitutele, ca să nu bată la ochii tiranului: îl auzi cum, singur, se ticăiește: „ia, aci, și eu, cu căscioara mea, cu muierușca mea; voi și eu să intru într-o shjbuliță, într-o pânișoară, să am și eu o meșcioară și un păhăruș de vin*” (cit. Rodica Zafiu, după *Opere II*, ed. D. Popovici, p. 382). Mai târziu, în a doua jumătate a aceluiași secol, Titu Maiorescu denunță astfel de folosiri ale diminutivelor drept „*lingușire bizantină*”, „*lingușiri persane și turcești*”, ba chiar ca „*manieră țigănească*” (citează, Rodica Zafiu). Fenomenul falsei diminutivizări ca un act de ipocrizie socială datează, deci, de... cel puțin 200 de ani!

2. El există și astăzi! Dl. Alex Ștefănescu, recenzând, într-o cronică literară, (*România literară*, 1996) volumul *Tratat de înjurături* (autori: Tudor Octavian, Ion Barbu, Ed. Oscar Priat, 1996) pe care îl consideră „un roman al stilului de viață românesc de azi”. Iată-l:

„Cum trăiește Goguțicu? Are o căsuță cu curticică pe o străduță mai mărișoară din mărginime. În față, ține o grădiniță, în spate are o sforică de pământ cu strugurei, cu ceva cepșoară, ardeiași, așa, pentru o ciorbiță, o tocăniță, o sălătică, un vinișor. (...) Mititel, brunețel, hărnicuț, Goguțicu nu stă toată ziua. Pruncuții cer păpică, mămica vrea și ea o rochiță, un chiloțel, un ciorăpel. Când nu dă un ciocănel la mașinuța șefului, mișcă din urechiușe prin vreo piețișoară, la un băruleț, cară lădițe, mută sticlețele pe răfuleț, orice trebușoară care aduce mălăiașul e dulcică. Goguțicu are și o iubișică, o fătută cu un funduleț și niște țâțișoare să-ți lingi degețelele”.

Acest mic pamflet relevă, în toată diversitatea lor, efectele expresive ale utilizării diminutivelor în limba română vorbită. Întâlnim, aici, diminutive - „obiective” (căsuță, străduță) care desemnează obiecte considerate „mici”, alături de diminutive - „subiective”, - hipocoristice - care aparțin vorbitorului și care dezvăluie atitudinea lui delicată, mângâietoare, față de obiect (ziulica, mămicuța, iubișica etc.). Dar, alături de acestea, în mare măsură, apar false diminutive (un vinișor, o sălătică, mașinuța (șefului!), trebușoară, mălăieș etc.), desemnând o voită, conștientă, încercare de a prezenta, în formă redusă, diminuată, elementele vieții cotidiene, care nici măcar nu se pretează a fi diminutivizate. Ne găsim așadar în fața unui caz de psihologie socială: vorbitorul își micșorează propriile sale obiecte și acțiuni. Goguțicu (și aceasta, un diminutiv de la Goguțu, la rândul-i, diminutiv de la Gogu!) posedă o sforică (de ce nu sforică?) de pământ, cu strugurei, cu ceva cepșoară, ardeiași etc. Tot Goguțicu dă un ciocănel (= repară!) la mașinuța șefului, mișcă din urechiușe prin vreo piețișoară (cf. a mișca din urechi „a da bacșiș” dar și „a face mici afaceri”), la un băruleț etc., pentru că „orice trebușoară care aduce un mălăieș” este bună („dulcică”)!

Cu astfel de folosire a diminutivelor, intrăm în probleme de mentalitate socială. De ce își diminuează Goguțicu munca și câștigul? De ce, așa cum scria, sarcastic, cu un secol în urmă, I. Heliade Rădulescu, „tot e mic la dânsul și limba îi devine limbuliță” (cit. Rodica Zafiu). Răspunsul la aceste întrebări este deosebit de complex.

Înainte, în secolul trecut, asemenea ipocrite diminutivizări își puteau avea motivația „ca să nu bată la ochi tiramului” (sau boierului, sau stăpânului). Mai târziu, în plină prigoană comunistă, putea să evite o inculpare pentru „avere ilicită”.

Dar astăzi?

3. Analizând exemplele de mai sus, observăm că ele reprezintă o retractilă autoumilitare a vorbitorului, mimată în fața unui interlocutor considerat a fi autorizat a-i aprecia averea sau a-i putea da un ajutor material. Auto-umiliința însoțită, implicit sau explicit de o cerere: în numele unei pretense, declarate, sărăcii, vorbitorul cere comprehensiune și chiar ajutor material.

Goguțicu se teme ca avutul să nu fie considerat avere, pentru a avea dreptul de a adăuga, la ceea ce a realizat până acum, alte câștiguri: orice trebușoară care aduce un mălăiaș este binevenită! El are așadar - puțin și cere încă puțin, pentru ca să scape de... sărăcie!

Diminutivele îl ajută. Ele diminuează situația de fapt, motivează cererea și flatează pe interlocutor (considerat... bogat!), acuzându-i realitatea: că *Goguțicu* nu-i tocmai sărac: are ceva, dar ar vrea să aibă și mai mult!

4. Asemenea acte de limbaj pot fi folosite și în expresiile *cerșetoriei*. Titu Maiorescu nu exagera atunci când le considera „*lingușiri balcanice*”, „*lingușiri persane și turcești*”, remarcând „*întrebuițarea lor din partea Țiganilor*” (cit. Rodica Zafiu). *Umilița cererii*, considerarea interlocutorului drept un „donator” posibil, flatându-l, sunt elemente caracteristice *limbajului cerșetoriei* autentice. Textele citate conțin formule precum *și eu (voi și eu; ia, aici, și eu — scrie I. Heliade Rădulescu; vrea și ea — se lamentează Goguțicu)* care amintesc pe *dă(-mi) și mie!*, specific limbajului cerșetorilor. Am arătat, în altă parte, că întrebuițarea lui *și* asociativ, cu sensul „alătură-mă și pe mine celor cărora tu le dai” are sensul, lingușitor, profund „așa cum, fiind atât de bun, boierule / stăpâne / omule bogat, ai dat și altora, dă-mi și mie!”. Falsa diminutivizare se asociază, adeseori, cu cererea umilă, cu cerșetoria...

5. În cazul lui *Goguțicu*, vorbitorul nu așteaptă ajutor de la un boier, un stăpân sau un om bogat. Nicidecum! *Goguțicu* vrea să se autodiminueze și să-și mărească averea, „*mișcând din urechiușe*”, fără a fi observat de semenii săi. Se teme de reacția lor invidioasă? Se teme de dorința lor (presupusă) de a voi „să moară capra vecinului”? *Goguțicu* vrea să devină (mai) bogat, *pe furiș*, fără să fie observat de cei în mijlocul cărora trăiește, pentru a avea o siguranță materială (care să-i permită a întreține și o „iubițică”!).

Ajungem, astfel, la interpretarea psihologic-socială ultimă a acestor acte de limbaj. Ele caracterizează într-adevăr persoane sau grupuri în goană după câștiguri, permise sau ilicite, într-o societate precară economic. Așa cum se întâmplă adeseori în România noastră de astăzi.

Dl. Alex. Ștefănescu are dreptate! Expresivitatea diminutivelor, în limba română vorbită actuală, nu mai este o problemă strict lingvistică. Ea corespunde — sau reflectă — „stilul de viață românesc de azi”...

BIBLIOGRAFIE

- Iorgu IORDAN, *Stilistica limbii române*, Ed. Societatea Română de Lingvistică, București, 1944.
Sextil PUȘCARIU, *Études de linguistique roumaine*, Cluj-București, 1937.
Rodica ZAFIU, *Diminutivul*, în „România literară” 1996, 5, p. 7

LES DIMINUTIFS ROUMAINS: UNE QUESTION DE MENTALITÉ (RÉSUMÉ)

L'auteur découvre, dans l'emploi des diminutifs, en roumain, une modalité linguistique d'exprimer la fausse modestie, la flatterie - voire la tendance de tromper l'Autre par un mensonge. Un problème de mentalité qui reflète le „style de la vie” roumaine d'aujourd'hui.

STILISTICA REDIVIVA: SEMIOSTILISTICA

de

ILEANA OANCEA

(Timișoara)

Stilistica a conturat în cultura română o direcție de studiere a literaturii ca fenomen de *literaritate* de o importanță capitală pentru modernizarea gândirii românești în acest sector fundamental al științelor umaniste. Ea a focalizat efortul cognitiv al oamenilor de cultură: critici, istorici și teoreticieni literari, filozofi, scriitori și lingviști. În ultimă instanță, toți au vizat elucidarea dificilelor probleme ale semiozei literare în funcție de un orizont reflexiv general-european. „Climatul” stilistic extrem de puternic din cultura română a fost mediul în care s-a cristalizat treptat o gândire de tip semiotic și tot el a făcut ca semiotica românească să fie deosebit de sensibilă la noul interes al științelor antropologice pentru chestiunile subiectivității, interes pe care de altfel semiotica l-a preluat de la stilistică.

Istoria stilisticii românești reflectă prin dilemele, limitele, negațiile și noile puneri în relație, pe care privirea diacronică le poate descoperi, *devenirea semiotică* a acestei științe. O devenire obligatorie ascultând de „logica” paradigmatică a proceselor istorice în cultură. Încercarea de clarificare a statutului dilematic al acestei științe polivalente și, paralel, a capacității ei de a integra în cadrul unei culturi diferitele aspecte ale procesului de comunicare umană, în sensul larg al semioticii culturii, a reprezentat dificultatea majoră a demersului.

Ne vom opri asupra acestui aspect, întrucât el vine în atingere cu probleme de epistemologie și de filozofie a științei, esențiale pentru gândirea semiotică astăzi. Lipsa unor istorii ale acestui domeniu pentru alte spații culturale face ca o comparație a stilisticii românești cu cea din alte țări europene, deosebit de interesantă sub acest aspect, cel al relației stilistică-semiotică, să fie deocamdată dificil de realizat.

Întemeiat pe o vastă rețea intertextuală, conceptul de stil a acționat ca un adevărat *dispozitiv cognitiv*, modelând sau remodelând felul în care o epocă, o cultură a structurat raporturile dintre om și limbajul său în diversele compartimente ale activității spirituale. Căci, textul — filozofic sau de alt fel — nu este niciodată o apariție izolată, inexplicabilă; el este precedat de experiențe — similare la nivel fundamental concentrate de conceptul de intertextual (...). Filozofia, cu standardul ei special, nu poate inova, la nivel fundamental, decât dacă are antecedente textuale. În acest sens stilistica reprezintă și ea spațiul dinamic al unor mediatizări intertextuale multiple cu puncte de plecare în diferitele arii semantice ale conceptului de stil.

Statutul controversat al acestei științe, am spune constitutiv ei, aspect care o face să fie în centrul atenției, chiar și atunci când a fost cu vehemență contestată sau exilată în anumite sectoare tradiționale ale problematicii stilului, derivă din caracterul ei de știință permanent *deschisă*. Vitalitatea ei este alimentată de însăși *funciara ei mobilitate*.

Din momentul în care la baza acestei științe a fost pus conceptul de *stil* ca locul de manifestare al celei mai tulburătoare relații: cea dintre om, limbaj și lume, instituindu-se astfel ca o mărime relațională, luminată pe rând și în mod diferit de-a lungul timpului, stilistica a pornit pe un drum al cărui capăt nu l-a putut atinge vreodată.

Dacă stilul este un concept metaistoric, dar cu care, *în întregul său*, nu putem întreține o relație sigură și stabilă, pentru că este în același timp profund marcat de istorie, care l-a reconstruit fără încetare, atunci putem spune evocându-l pe Wittgenstein: „Extindem conceptele noastre în modul în care legăm o fibră de alta torcând un fir. Și tăria firului nu depinde de faptul că una și aceeași fibră îl parcurge în toată lungimea sa, ci de faptul că se împletește o fibră cu alta”. Stilul este astfel suma încercărilor de definire, corelate între ele în măsura în care trimit la decupajul inițial al unei clase deschise de probleme. Știință integrativă și dilematică, *nedeterminarea* conceptului pe care se întemeiază face ca ea să fie o știință a creativității prin excelență. O creativitate a medierilor teoretice, cu valoare constructivă, dar și analitică, manifestată într-un tip de demers ce tinde să devină hermeneutică, la marii stilisticieni cu vocație interpretativă.

Puterea ca și limitele stilisticii despre care vorbea stilisticianul spaniol Dámaso Alonso sunt ale diverselor ei ipostaze; ele sunt lizibile în textura însăși a datelor teoretice organizatoare, astfel încât o deplasare a lor, un alt centru sau o altă sintaxă sunt suficiente pentru a-i modifica profilul cognitiv. Și astfel ea continuă să existe la fel de derutant ca și în epocile mai vechi, demonstrând în devenirea ei în timp „crize” succesive, echivalente mutațiilor paradigmatică care i-au jalonat evoluția.

Ca istorismul să nu omoare istoria, risipind privirea istorică într-o factualitate lipsită de relevanță, se impune o „citire” a istoriei la nivelul invariantelor care se ascund în spatele contingenței, marcând inserția dintre sincron și diacronic. Lectura paradigmatică ne ajută să împletim o fibră cu alta pe firul istoriei. Ea este retrospectivă, dar și prospectivă. Traseul ei relevă un efort de cunoaștere punând în valoare de fiecare dată fervoarea creatoare a unor noi puneri în relație. Relație având forța analitică a interpretului, dar nu mai puțin forța impulsurilor cognitive cele mai incitante la un moment dat, cele care trimit la configurația epistemologică „profundă” a epocii. Și, desigur, depășirea lor, când acestea și-au epuizat valențele de cunoaștere.

Marii reprezentanți ai stilisticii au avut și au și astăzi această capacitate de a distanța stilistica de modelele instituite la un moment dat, făcând-o astfel să evolueze. Fructificând un anumit mod de a-și gândi problemele, adică printr-o *nouă punere în relație*, stilistica își dezvăluie forța interogativă.

Privită de la o anumită înălțime, deci, știința stilului a fost și a rămas o știință „deschisă”. Închiderea ei provizorie, recognoscibilă într-o serie de

ipostaze, care reprezintă tot atâtea înnoiri ale ei de-a lungul istoriei, nu trebuie să ne facă să uităm natura ei dialogică, intertextuală. Starea mai nouă a stilisticii, contestarea ei, din știința europeană sau, dimpotrivă, promovarea ei sub forme noi din știința americană aparținând unei epoci „prepragmatice”, țin de acest fapt: ea reflectă un moment de criză legată poate nu numai de o relație de concurență cu alte discipline, ci și de faptul că nu mai este astăzi, în plan european, ilustrată de personalități capabile să-i asigure acea necesară *diferență* față de propriul ei trecut, așa cum s-a întâmplat cu stilistica semiotizantă a lui Riffaterre. Racordarea stilisticii la semiotică a fost benefică în ambele sensuri.

Contactele interdisciplinare pe care stilistica le are în epoca noastră, mai numeroase și mai complexe, și, în primul rând, cu semiotica, de care ea depinde acum, fac ca stilistica să evolueze, obligând-o, în același timp, să se situeze, din nou, față de științele cu care se interferează și care îi asediază spațiul originar. Și mai ales să se transforme.

Marea problemă a stilisticii actuale aceasta este, aici în interpenetrarea metalimbajelor, deci în mobilitatea relațiilor de intertextualitate, într-o alunecare centripetă, dar și centrifugă, își dizolvă ea (ca și celelalte discipline conexe, de altfel, să nu uităm) mult invocata „specificitate”. Acest fapt nu a prejudiciat-o însă mai mult decât pe ele. Cu toate acestea, starea ei a fost cea care a stârnit cele mai vii îngrijorări și rezerve. Atitudine paradoxală, avându-și obârșia într-o viziune asupra ei limitată istoric, tradițională. Afirmatia lui Bruneau despre moartea stilisticii este infirmată de dezvoltarea pragmaticii și a lingvisticii textului, care reprezintă un reviriment al interesului pentru relația subiectivă în limbaj, deci o recuperare și o nouă racordare la problemele fundamentale, peren, ale stilisticii.

Ce trebuie să reținem de aici? Pentru a putea să existe, stilistica trebuie să devină: „criză de identitate” actuală este un semn al unei noi deveniri. Istoria ei poate fi privită tocmai prin modul în care a știut să traverseze astfel de „crize” și să devină prin racordarea creatoare făcută de marii ei reprezentanți la intertextualitatea științifică a unei epoci. O asemenea racordare este chiar în curs de a se realiza prin elaborarea unei noi paradigme științifice. Pragmatica, neoretica, teoria enunțării și a receptării, o lingvistică „à visage humaine”, cum au fost ele numite, și, în general, lingvistica textului, reprezintă orizonturi fertile pentru reelaborarea nucleelor de interrelații ale stilisticii în interiorul unei lingvistici de tip comunicativ, conectată la rândul ei unei semiotici care a depășit ea însăși viziunea autarhică, „in vitro”, depersonalizată asupra sensului, „înghetându-l” în structuri autosuficiente.

Gândirea românească asupra stilului demonstrează parcurgerea marilor itinerarii ale stilisticii generale și chiar încercarea de întemeiere a unei stilistici antropologice prin Lucian Blaga. Edificarea unei stilistici a operei literare a fost un act constructiv, în cazul lui Mihail Dragomirescu în *Știința literaturii*, apărută și în franceză în 1928, la Paris. Un act constructiv cu valoare integratoare a fost și stilistica lui Lucian Blaga. În ambele găsim nuclee teoretice axate pe problema sensului și a semnificării. Lucian Blaga a acordat în plus stilului o adâncime ontologică. Este plin de interes faptul că Blaga polarizează întregul său sistem filozofic în jurul acestui concept. Ca și pentru

Heidegger, poezia are aici o înaltă valoare cognitivă. Din *ancilla philosophiae*, intuiția este din nou, după Croce, pusă la baza unui sistem filozofic riguros, articulând o modalitate de cunoaștere, esențial productivă, în care metafora ca fundament al cunoașterii are lărgimea semiotică pe care i-a conferit-o în semiotica franceză Paul Ricoeur. Acest spațiu de cognoscibilitate, ca *poesis discursiv*, în care semioza este deosebit de intensă, constituie una din cele mai importante probleme ale semioticii, venite în atingere cu epistemologia. Stilistica filozofică realizată de Blaga în *Trilogia cunoașterii* (1931-1934), *Trilogia culturii* (1935-1937) și în *Trilogia valorii* (1939-1943), atât de importantă pentru un anumit „Zeitgeist” sesizabil în întreaga filozofie a acestui secol, a început în ultima vreme să fie mai bine cunoscută în Europa. Blaga este, fără îndoială, o personalitate de importanță europeană, căci puține personalități ale secolului nostru au avut o asemenea capacitate de a *construi* o operă filozofică, originală și profundă, în care cunoașterii imaginative i se acordă o poziție cognitivă privilegiată prin valorizarea laturii subiective a personalității umane, fiind, în același timp, un mare creator el însuși.

În măsura în care semiotica este astăzi, epistemologic, în situația de a regândi problemele filozofiei culturii, Blaga este plin de interes pentru semiotică în general și pentru semiotica românească în special. O aspirație comună a filozofiei culturii începutului nostru de secol și a semioticii actuale este aceea de a realiza o tipologie a culturii. În spiritul cercetărilor europene de morfologie a culturii, Blaga a modelat un spațiu stilistic românesc numit „spațiu mioritic”, după titlul unei celebre balade românești (*Miorița*). Considerat definitiv ca atitudine existențială, „stilistică” pentru acest spațiu, spiritul contemplativ și refuzul (sau amânarea) faptei se înscriu în structura ondulată: deal-vale a geografiei românești. Este o problemă care a polarizat interesul generației de filozofi în perioada interbelică de la E. Cioran la M. Vulcănescu, M. Eliade și C. Noica. Emil Cioran în *Schimbarea la față a României*, polemizând discret cu această fixație istorică a spațiului mioritic, clama cu fervoare ca orizontalitatea, fie și ondulată a unui stil românesc în cultură, să fie dinamizată prin țâșnirea lui spre verticalitate, caracteristică, cum au arătat filozofii germani ai culturii, Wölfflin sau Worringer de exemplu, unui anumit *stil germanic* de existență istorică. Cum au gândit ceea ce Mircea Eliade numea destinul culturii românești marea generație interbelică este o problemă care așteaptă o elucidare în sensul urgențelor epistemologice ale epocii noastre atât de agitate.

În cazul lui Dumitru Caracostea, edificarea stilisticii a avut o rațiune polemică. Dimensiunea creatoare a demersului stilistic este evidentă la Caracostea. Este cel dintâi savant român care a avut vie conștiința suportului lingvistic al valorii estetice în literatură. În plus, el a fructificat în analiza operei lui Eminescu din cartea sa *Arta cuvântului la Eminescu*, 1938, deci mult înainte ca semiotica franceză să și-o revendice, gândirea formalistă a școlii pragheze.

Intuind valoarea direcției funcționale și formaliste în stilistică, el și-a construit o cale „internă” de acces spre textul eminescian, punând bazele unei tradiții de cercetare a semnificatului poetic în cultura română, complementară celei călinesciene axate pe analiza semnificatului. Stilistica lui Caracostea se

deschidea studiului dinamismului textual al semnificării și, ca atare, ea oferea o perspectivă incipient semiotică.

Activitatea de întemeietor a lui Tudor Vianu în domeniul stilisticii, unanim recunoscută, a avut astfel antecedente remarcabile. Tudor Vianu a creat în plus un lucru important, o școală de lectură ale cărei habitudini de receptare puteau deveni însă o rețetă facilă în analiza textului literar. Mișcarea vie a semnificației în text rămânea adesea neinvestigată. Este ceea ce va face stilistica fundamentată pe o gândire lingvistică de tip semiotic mai târziu.

Poligeniza modernă a stilisticii românești a fost simultan un act creator și o pledoarie pentru o disciplină care s-a aflat în centrul soluțiilor date problemelor semiozei literare, așa cum se conturau ele în primele decenii ale secolului nostru.

Pentru că observațiile de față vizează mai ales prezentul, vom spune că el nu este numai prefigurat ci, în măsura în care este dominat de o substituție paradigmatică, prefigurează la rândul lui: o nouă paradigmă teoretică are nevoie de timp pentru a-și desfășura virtualitățile. Complexitatea derutantă a acestui prezent al nostru este rezultatul unei schimbări de paradigmă.

Roland Barthes, în lecția inaugurală a catedrei de semiologie literară de la Collège de France din ianuarie 1977, vorbea de o *deconstrucție* a lingvisticii, acest fenomen fiind ceea ce se ar putea înțelege prin *semiologie*, termenul saussurian pentru semiotică.

Ultimele decenii se subsumează tot mai evident unei substituții paradigmatică pe care semioticianul francez o vedea ca pe o deplasare a lingvisticii înspre semiologie. Semnele au fost mai vechi și ele au putut fi și au fost găsite în reflecția structuralistă. Ca întotdeauna rădăcinile se lasă descoperite și își demonstrează forța înnuitoare *a posteriori*, când vechiul cadru nu mai constituie un obstacol epistemologic.

După epoca „întemeietorilor”, stilistica românească a navigat o vreme pe apele calme ale analizelor de tipul „limba și stilul scriitorilor”, cu unele rezultate notabile. Studiile monografice închinat analizei prin prismă stilistică a operelor unor mari scriitori, Eminescu (*Studii de stilistică eminesciană*, 1965) și Creangă (*Stilul artistic al lui Ion Creangă*, 1969), realizate de G.I. Tohăneanu au reprezentat un moment important în cristalizarea stilisticii de exegeză în cultura română.

În deceniul al VIII-lea apărea cartea profesorului Ștefan Munteanu, *Stil și expresivitate poetică* (1972) a cărei importanță „fondatoare” nu a fost epuizată. Stilistica românească și-a asumat prin ea un nou orizont problematic, hrănit la izvoarele lingvisticii generale, ale teoriei și esteticii literare care recuperaseră din lingvistica saussuriană problema semnului și a semnificării. Această lucrare a reprezentat astfel o placă turnantă pentru regândirea, în sens semiotic, a noțiunii de stil și a disciplinei corespunzătoare. Ea a realizat o deschidere a stilisticii spre noua paradigmă ce începuse să se cristalizeze în lingvistica generală și în științele antropologice, fiind unica lucrare de acest fel în stilistica românească. Planului teoretic, dominat de o efervescență ideatică ce anunța un anumit mod de a construi, specific, de exemplu stilisticii franceze și

mai ales celei spaniole, îi corespunde un plan analitic în care concepţele îşi demonstrează valenţele hermeneutice.

Două aspecte ni se par în acest context deosebit de relevante: implicarea noţiunii de *text* în interpretarea stilistică şi accentul pus pe vocea auctorială pe care exegetul are datoria să o surprindă. Ele sunt cu atât mai importante, cu cât structuralismul, dominant atunci, pusese în circulaţie un concept care a funcţionat ca un filtru în relaţia interpret - text - autor, atât de sugestiv numit „eroarea intenţionalităţii”. Reţinem în acest sens: „Inutil să adăugăm, poate, că subtextul nu are o existenţă proprie, în afara contextului gramatical, ci este o realitate implicată în text şi manifestată prin el. Analiza subtextului stilistic reprezintă, de fapt, o operaţie de epuizare sau de „stoarcere” a textului de toate semnificaţiile lui mai adânci şi acoperite: cercetarea lui este datoare să dezvăluie *atitudinea* autorului (vorbitor sau scriitor), disimulată în unele din mijloacele de expresie: intonaţie, fonetism, lexic, construcţii etc. Prezenţa lor trebuie raportată la o stare de conştiinţă, la ceva ce se ascunde, nu îndeajuns totuşi, îndărătul enunţului, fără să se deducă în întregime din fiecare unitate sintactică luată în parte, ci din relaţiile pe care le contactează ansamblul lor şi pe care le unifică, asemenea unei plasmе, o stare psihică, de gândire, de sentimente, de emoţii.” (p. 215)

Edificiul teoretic al cărţii *Stil şi expresivitate poetică* se înalţă pe concepţia lui Hjelmslev despre semnul lingvistic, o rafinare a teoriei saussuriene pe care se bazează Dámaso Alonso în celebra sa lucrare *Poesia española. Ensayo de métodos y límites estilísticos*, Madrid 1954 în care, ca şi în cartea stilisticianului român, spaţiul poeticităţii se articulează organic pe o teorie a sensului poetic. *Stil şi expresivitate poetică* concentrează câteva mari itinerarii europene ale stilisticii, cărora li se infuzează o vitalitate nouă prin luarea în discuţie a unor deosebit de importante experienţe literare româneşti.

Ambii stilisticieni dublează timpul euristic al analizei cu unul hermeneutic de mare fineţe. Acesta din urmă luminează latura ascunsă, conotativă a limbajului. Triada autor - text - receptor, caracteristică importantă a abordărilor semiotice, este prezentă în *Stil şi expresivitate poetică* în însuşi modul de a fi al sensului, aşa cum este el actualizat, de fiecare dată într-un mod particular, în actul interpretativ. Recuperarea acestei zone de umbră a limbii, ca fapt de comunicare artistică, se deschide unei cunoaşteri raţionale care articulează în acelaşi timp o viziune teoretică asupra literaturii. Limbajul în textul literar este limbajul prin excelenţă al subiectivităţii.

Acesta este chiar cadrul în care vor evolua conceptualizările poststructuraliste. Este miza adâncă a cărţii care a constituit o importantă şcoală de lectură pentru stilisticienii români şi o primă mare deschidere a stilisticii româneşti spre problemele teoretice ale acestei ştiinţe de mare complexitate, deschidere realizată pe fundalul oferit de viziunea semiotică asupra valorilor subiective ale limbajului.

Izvorând dintr-un curent marginal al lingvisticii care, în plin avânt al structuralismului, n-a izgonit totuşi omul din limbă, reprezentat în cadrul lingvisticii franceze de Guillaume, Benveniste şi, mai înainte, de cel mai

apropiat elev al lui Saussure, Ch. Bally, pragmatica organizează paradigma actuală a științelor despre om.

Ancorată pe terenul mai ferm al semioticii, problema subiectului, fundamentală pentru filozofia din trecut și de astăzi (când se vorbește de o „criză” a lui), este terenul mutației. Filozofia limbii se întâlnește aici cu lingvistica, sociologia, semiotica, marcând explozia discursului obiect al metadiscursului filozofic.

Ceea ce această lingvistică, din nou „à visage humain”, își propune să elucideze nu este o substanță și nici chiar reflexul unei substanțe inițiale exterioare și determinante, ci, în tradiția lui Wittgenstein, *subiectul ca ființă de limbaj*. Produs al unei înlănțuiri discursive, el este un *efect de sens*. Urmărind producerea efectelor de subiectivitate în limbaj, lingvistica se instalează în zona de interes a stilisticii și apoi a semioticii. Mai mult chiar, reconstrucția lingvisticii se face, credem, în favoarea acestora din urmă. Ca tip de problemă privind toate categoriile de discurs, nu numai ca nivel de analiză, stilistica își redobândește importanța și își schimbă din nou acel „savoir faire” specific ei.

Stilul este omul, s-a spus în stilistica tradițională. Celebra aserțiune a lui Buffon a fost amintită nu o dată în retoricile și stilisticile românești ale secolului al XIX-lea. Omul este o *ființă de limbaj*, se spune astăzi. Ființa umană se deschide unei noi înțelegeri într-o lingvistică a discursului interesată de flexibilitatea semantică a acelei zone a sensului valorizate prin punerea în discurs a unei intenții subiective de comunicare. Nu există utilizare „inocentă” a limbii, căci limba nu reflectă, ci refractă realitatea sau în termenii lui Tudor Vianu vorbitorul nu comunică doar, ci se comunică, adevăr mai vechi al stilisticii, reelaborat astăzi de pragmatică pentru toate situațiile discursive.

„Orfan” de orice situare contextuală, discursul literar construiește în cea mai mare măsură subiectivitatea în și prin limbaj. Nefiind direct conectat la realitate, el organizează un spațiu al semnificării în care emergența sensului determină un traseu interpretativ care exploatează și combină cunoștințele prealabile extratextuale ale receptorului cu cele instituite de text. Subiectivitatea este mai mult ca în alte tipuri de discurs o mărime discursivă și ea se constituie ca dialog între cele două instanțe semiotice. Problema poli-semiei textuale ca dialogism textual ce stă la baza literarității este o problemă a pragmaticei. Literatura, se spune insistent astăzi, semnifică, dar și construiește umanul. În măsura în care opera literară este produsul unei intenții constructive a subiectivității, componenta pragmatică recuperează conceptul de intenționalitate expulzat până la ea din discursul științific.

Ca ființă de limbaj, statutul *scriptural* al subiectului constituie obiectul reflecției semiotice actuale. O teorie a discursului literar vizează deschiderea limbajului spre lume, dar și închiderea structurală a unui univers de semne, fiind flancată de antinomiile care dinamitează noțiunea de literatură: *sistematic / istoric; închidere (imanență) / deschidere (transcendență); constrângere / alegere; instituție / inovație; producere / cod; cod / receptare*. Reflecția românească se află în fața acestui câmp de probleme care traversează gândirea semiotică astăzi și care fac din ele un puternic ferment pentru analiza literaturii în general și a literaturii române în special.

Ca bricolaj, discursul intertextual de tip metalingvistic al interpretului de literatură venit în contact cu o gândire de tip semiotic, având implicit și pregătire teoretică în domeniul lingvisticii, se diversifică mult. El demonstrează o înțelegere mai profundă, procesuală a textualității literare. Criticii literari sondează tot mai atent literaritatea literaturii, nu numai operele unor mari scriitori. Reflecția semiotică devine o dimensiune a interpretării.

Textele moderne și postmoderne obligă la un dialog hermeneutic. Forțând limitele instituite ale cunoașterii, ele provoacă interpretul la o regândire a fundamentului actului critic. Sosită mai târziu, semiotica literară este, și în critică, unul din răspunsuri. Cel mai complex, crescând dintr-o astfel de confruntare.

Se poate vorbi de o critică semiotică românească cu realizări notabile în acea zonă a producției literare în care reflecția tradițională și instrumentele analitice erau, evident, insuficient. De altfel este un adevăr demonstrat faptul că există o anumită condiționare între teoria și practica literară a unei epoci. Există, astfel, în raport cu o literatură tot mai novatoare, afiliată postmodernismului, o critică literară în care analiza structurilor textuale, specifică exegezei stilistice, se grefează pe urmărirea relațiilor intra- și extratextuale în procesul semiozei literare, pe care semiotica o promovează cu tot mai multă insistență. Interpretarea poeziei lui Ion Barbu de către Marin Mincu și cea a poeziei lui Nichita Stănescu de către Ștefania Mincu sunt revelatoare în această privință.

De la această premisă a pornit și cercetarea Emiliei Parpală vizând creația poetică a generației '80, care a exploatat lucid noile valențe, ca și limitele unui tip de poeticitate specific postmodernă. Corespunzând lumii noastre ea însăși atât de puternic semiotizată, „poezia semiotică”, cum e numită această creație poetică, impune o altă retorică, o retorică numită de autoare, chiar semiotică, caracterizată prin deconstrucția semiozei și exhibarea și poetizarea codurilor și a semnelor (latura ei metalingvistică), pe de o parte, și prin întoarcerea la referent și renunțarea la „mesaj”, la semnificație, la finalitate, la metaforismul modernist, pe de altă parte. Căci, ocultând relația mimetică, poezia promoției '80 reprezintă un caz de transpoziție: teoria (semiotica) devine acum practică literară conștient orientată.

Că am putea vedea în critica semiotică ultimul avatar al vechiului punct de vedere stilistic îl relevă prezența în textul acestei cercetări a unor concepte din sfera mișcătoare a stilisticii. Se vorbește astfel de poetică și retorică, desigur a textelor în discuție. Reținem unele precizări importante, pentru problematica aici avută în vedere, deși nota polemică ar putea fi ea însăși comentată sub aspectul „absolutismului” și „purității” metodologice pe care de fapt o postulează. Ni se spune astfel că „rarele încercări de interpretare globală sunt lecturi prin grilă esetetică-stilistică (postmodernismul, la E. Simion) sau semiotică amputată (la M. Mincu), ceea ce nu epuizează poetica în discuție. Deși fenomenul nu mai este atât de viu azi, sub aspectul noutății, vitalității și productivității, ne propunem să analizăm *poetica* specifică modului de producție literară pe care îl numim „*poezie semiotică...*” (p. 8).

Mai reținem și aceste observații, concludente pentru discuția de față: „Câtă vreme critica semiotică nu va face efortul de a se iniția și în problemele pragmaticii, ea va fi lipsită de instrumentele de analiză pe care le reclamă poezia actelor de vorbire, riscând în continuare etichetări superficiale („textualism”, de pildă). Dimpotrivă, cultura semiotică și lingvistică a poezilor este cuceritoare și nu o dată epatantă.”(p. 8)

Trebuie să adăugăm însă că travaliul criticilor care aspiră la construirea unui mod specific de a se raporta la literatura actuală este evident și pluralitatea demersurilor, fie ele și hibridizări între noua critică și cea veche, fac parte din însăși efervescența acestei relații. Oscilând între construcție și deconstrucție, ea măsoară intensitatea unei febre intelectuale caracteristică schimbărilor de paradigmă literară și științifică. Exegeza poeziei lui Nichita Stănescu realizată de Ștefania Mincu este interesantă și din acest punct de vedere. Tot poeziei îi este dedicată și cartea Ecaterinei Mihăilă, *Textul poetic*, demonstrație sagace și a ceea ce semiotica poate oferi studiului poeticității astăzi.

Exegeza literaturii oscilează acum între categorial, tipologic și recucerirea impresiei ca bază a relației critice. Știința de a vedea în text, pe care Spitzer o ceruse interpreților literaturii într-o epocă de răscruce pentru critică, s-a rafinat imens, impresionismul critic a cedat locul neopozitivismului de sorginte structuralistă. Știința de a vedea a început să înconjoare, dominante, spațiul literarității și să-și etaleze valențele cognitive. Proliferarea studiilor despre literatură pare să fi fost un semn al credinței că, asediată astfel, „monada inexpugnabilă” ar fi fost silită să capituleze, în sfârșit, în fața cunoașterii strict raționale. Vizibil sau mai puțin vizibil și cu rezultate variabile, relația critică s-a lăsat orientată și, uneori, tiranizată de știința de a vedea în text a interpretului.

Întoarcerea la operă și la bucuria lecturii, chiar dacă ingenuitatea raportului cu textul literar, ca stare empatetică pură, s-a pierdut iremediabil, începe să fie simțită însă, tot mai mult, ca necesară pentru o cunoaștere mai vie și poate mai adecvată a fenomenului esențial dialogic numit literatură.

Excomunicată multă vreme, blamată sub eticheta de „eroare a intenționalității”, impresia se reinstalează, victorioasă, chiar în inima semioticii contemporane. Ea pune la încercare schelăria scientistă propusă de orientările formalizante. De aceea „întoarcerea autorului”, ca să folosim sugestivă formulare a lui Eugen Simion, a însemnat o mutație hermeneutică fundamentală, sesizată cu multă acuitate în cartea cu acest titlu. Critica a avut nevoie de ea pentru a nu-și epuiza substanța vitală. De altfel, acest fenomen a făcut parte dintr-un amplu proces de întoarcere a științelor omului la problemele subiectivității.

Teoria receptării, asaltând celălalt versant al textului, conferă semioticii și o dimensiune fertil relativizantă. Interesantă pentru discuția de față, cartea Mariane Neț, *O poetică a atmosferei*, București 1989, atât de dificil de raportat și deschizând pentru prima dată în cercetarea semiotică românească o problemă atât de interesantă, vorbește la nivelul ei „profund” mai întâi despre această „atmosferă” științifică și despre dilemele semioticii astăzi când schimbarea de paradigmă provocată de explozia cadrului clasic, structuralist în cercetarea literarității, prin deplasarea centrului de interes de la problemele

autarhiei textuale la cele ale impactului dintre text și receptare, obligă această știință de a-și reexamina posibilitățile și, din nou, limitele.

Apoi ea mai vorbește despre nevoia pe care o încearcă spiritele cele mai teoretice de a se impregna de subiectivitate înainte de a porni în căutarea zonelor de stabilitate care o fac recuperabilă.

A „turna” impresia în carcasa configurațiilor textuale din unghiul unei complexe teorii a textului ce încearcă să nu fie eterogenă, adică să nu-și piardă coerența internă, preconstruite și totuși construite pas cu pas (să ne amintim de cuvintele lui Pascal: „nu m-ai fi căutat dacă nu m-ai fi găsit!”) este un proiect ambițios și dificil, mai mult, o piatră de încercare pentru orice semiotician. Integrarea pragmaticii în viziunea taxinomică a semioticii clasice se dovedește indispensabilă.

Analistul pătrunde, bine înarmat, în spațiul problematic, polimorf și fluctuant al confruntării lumilor de atmosferă ca lumi în sine, dar nu mai puțin reflectate în conștiință, acolo unde relația subiectivă cu referențialitatea textuală și extratextuală își demonstrează caracterul ei „elaborat”.

Autoarea construiește cu rigoare carteziană în marginile unui univers oscilant, debordând o subiectivitate, animată de credința că soliditatea schelării poate adăposti și reține esența unei relații tensionate, mobile, empatetice, într-un fel „inefabile”.

Lumile de atmosferă sunt lumi ale nevoii profunde de autenticitate și imaginație, ele acordă prin relația de lectură o compensație omului pentru un deficit de realitate. Ele se află pretutindeni unde omul construiește sensuri subiective, semiotizând fața afectivă a lumii.

Este evident că *limitele* stilisticii s-au deplasat astăzi de la studiul textualității la cel a intertextualității. În recuperarea *istoricității literaturii* de către diferitele discipline literare, stilistica de factură semiotică sau *semiostilistica*, cum a mai fost ea numită, are un cuvânt important de spus. Se mai poate atunci vorbi de epuizarea ei științifică?

Situată la inserția dintre istoric și sistematic, zona de cognoscibilitate a acestui fenomen inepuizabil, care este literatura, este o zonă amplificabilă și mobilă. Diacronia multiplică relele asociative și vocile operei. O relectură stilistică a trecutului și o lectură a prezentului decantat prin studiul recurențelor, iată un câmp imens de desfășurare a unei relații critice creatoare, fecund asociative, aspirând la polifonia obiectului. În acest sens am aminti câteva cercetări care deschid un drum în acest sens. Este vorba de cartea lui Crișu Dascălu, *Dialectica limbajului poetic* (1986), cea a lui Nicolae Manolescu *Despre poezie* (1987) și cea a lui Eugen Negrici, *Sistematica poeziei* (1988), „construcții” ferme înălțate pe nisipurile mișcătoare ale poezității. Conceptul (tradițional deja) de „poezie modernă” este repus în discuție din perspectiva prezentului literar „postmodern”. Critica de orientare semiostilistică pare să realizeze în momentul de față o întâlnire benefică, așteptată, cu istoria literară, deocamdată pe porțiuni mai restrânse ale sferei diacronice.

Ideea existenței unei stilistici perene, în care intră, ca un ultim avatar al ei, lingvistica textului dezvoltată de semiotică, apare pregnant formulată de Eugen Coșeriu. În măsura în care stilistica se adresa textului literar, „zählt diese

Textlinguistik mit der Stilistik der Texte zusammen, besser gesagt sie umfasst diese Art der Stilistik". Câteva precizări importante făcute în continuare de acest promotor european al stilisticii susțin sensul integrativ care ni se pare definitoriu atât pentru modul de existență cât și pentru *devenirea semiotică a stilisticii*: „Es ist somit kein Zufall, dass in die Bibliographien zur Textlinguistik auch Werke zur Stilistik und Rhetorik aufgenommen werden (...). Es existiert also durchaus ein Kontinuitätsbewusstsein daß in der literarischen Stilistik und über sie hinaus in der Rhetorik die Ursprünge der Textlinguistik erkennt" (p. 11). Lingvistica textului se întemeiază pe ideea obiectivității lingvistice a conținuturilor spirituale, ea este o ipostază reînnoită a stilisticii, interesate acum de toate tipurile de texte care articulează un sens, nu numai cele literare. Ea este cultivată la noi încă de acum trei decenii (mai ale la București și Cluj) și de la ea se așteaptă realizarea unei tipologii stilistice prin inserția dintre istoric și sistematic. În acest sens foarte importante sunt studiile lui Mircea Borcilă. Cea mai acută problemă a momentului actual este realizarea unei stilistici diacronice și în cadrul ei a investigațiilor de tipologie textuală. Stilistica românească actuală se racordează acestui deziderat prin „dialogul” dintre stadiul teoretic al cercetării în acest sens și tipurile de textualitate corespunzătoare. Este aici una din zonele cele mai incitante ale inserției dintre stilistică și semiotică.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Dámaso Alonso, *Poesia española Ensayo de métodos y límites estilísticos*, Madrid, 1954.
- Mircea Borcilă, *Contribuții la elaborarea unei tipologii a textelor poetice*, SCL, 1987, nr. 3.
- Maria Carpov, *La sémiosylistique: une convergence nécessaire*, Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza, Iași, Lingvistică, XXI, 1985.
- Eugenio Coseriu, *Textlinguistik. Eine Einführung*. Herausgegeben und bearbeitet von Jörn Albrecht, Günter Narr Verlag, Tübingen, 1984, p. 11.
- Crișu Dascălu, *Dialectica limbajului poetic*, Timișoara, Editura Facla, 1986.
- Nicolae Manolescu, *Despre poezie*, București, Editura Cartea Românească, 1987.
- Ecaterina Mihăilă, *Textul poetic. Perspectivă teoretică și modele generative*, București, Editura Eminescu, 1995.
- Marin Mincu, *Ion Barbu, Eseu despre textualizarea poetică*, București, Cartea Românească, 1981.
- Ștefania Mincu, *Nichita Stănescu între poesis și poiein*, București, Editura Eminescu, 1991.
- Ștefan Munteanu, *Stil și expresivitate poetică*, București, Editura Științifică, 1972.
- Eugen Negrici, *Sistematica poeziei*, București, Editura Cartea Românească, 1988.

- Mariana Neț, *O poetică a atmosferei*, București, Editura Univers, 1989.
- Ileana Oancea, *Istoria stilisticii românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.
- Emilia Parpală Afana, *Poezia semiotică*. Promoția '80, Craiova, Editura Sitech, 1994.
- Ioana Em. Petrescu, *Eminescu și mutațiile poeziei române*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1989.
- Eugen Simion, *Întoarcerea autorului: eseuri despre relația creator - operă*, București, Editura Cartea Românească, 1981.
- Carmen Vlad, *Semiotica criticii literare*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.
- Mihai Zamfir, *Cealaltă față a prozei*, București, Editura Eminescu, 1988.

LA STYLISTIQUE REDIVIVA:

LA SEMIOSTYLISTIQUE

(RÉSUMÉ)

L'auteur se propose de démontrer l'évolution de la stylistique roumaine moderne vers une perspective sémiotique, perspective qui est devenue décisive pour les sciences humaines, à travers des expériences scientifiques significatives en ce sens. Le livre de Ștefan Munteanu *Stil și expresivitate poetică*, (1972) a représenté une „plaque tournante” dans ce processus.

IZOTOPII SEMANTICE ÎN POEZIA „ORAȘ VECHI” DE LUCIAN BLAGA

de

LUIZA PETRE PÂRVAN

(Pitești)

1. Noapte. Urnirea orelor
2. se-mplinește fără îndemn.
3. Taci, - arătătoare se-opresc
4. suspinând pe ultimul semn.
5. Subt porți ființele somnului
6. intră - câni roșii și griji.
7. Pe uliți - subțire și-naltă
8. ploaia umblă pe cataligi.
9. Vânt vechi și lung între ziduri
10. mai scutură luturi și fier.
11. Mari semeni de altădată
12. o clipă s-arată și pier.
13. Turn negru stă în picioare
14. și-și numără anii învins.
15. Taci, că sfântul de piatră
16. aureola în noapte și-a stins.

(*Lauda somnului*)

Într-una din cugetările sale asupra poeziei, Blaga exprima intuitiv și metaforic ceea ce au teoretizat, în anii din urmă, textualiștii: „Poezia e ca o pânză fără tiv, cu firele bine bătute, ale cărei margini se pot destrăma, dar care totuși nu se destramă”¹.

Textul literar — poezia prin excelență — este înțeles astăzi cu o dublă calitate: închidere și deschidere. Orice text literar (poetic) este închis, de vreme ce fiecare unitate semnificantă trimite în mod necesar la celelalte unități textuale („firele bine bătute”), înzestrate cu sens, realizând o închidere a textului asupra lui însuși („... ale cărei margini (...) totuși nu se destramă”), dar, în același timp, el înseamnă și / mai ales deschidere, implicând multiplicitatea sensului, potrivit unui concept celebru lansat de Umberto Eco (*opera aperta*), sau, cu un termen mai recent „productivitatea” sa eternă (cf. Julia Kristeva). Poezia e și „ca o pânză fără tiv...”

Dacă gândim poeticitatea din perspectivă blagiană, *imagea* sau *viziunea poetică* se află la răscrucea a două „lumi” pe care încearcă să le exprime simultan, sincretic, ea fiind totodată o expresie a conștientului, ca și a inconștientului. Poeticitatea e rezultatul simbiozei celor două lumi percepute

¹ Lucian Blaga, *Elanul insulei*, Dacia, Cluj, 1977, p. 207.

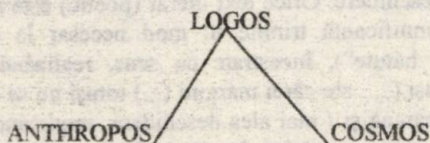

deodată, modelându-se reciproc și fiind inseparabile. După Jean Burgos² „imaginea provine, în același timp din pulsiuni care tind spontan să izbucnească într-un limbaj, și din presiuni care le remodelează neîncetat, prin jocurile de cuvinte, semnificațiile referențiale și unele și celelalte conjugându-se într-o forță care este tocmai rezultanta lor”. Orice imagine poetică autentică produce o ruptură în „universul de așteptare” personal al cititorului-receptor, dar își asigură totodată dreptul la înțelegere, datorită corelației cu celelalte imagini ale operei, cu care alcătuiește un tot semnificant, dar și datorită nucleului semantic de bază de la care pleacă imaginea-metaforă. Textul poetic instituie astfel o referențialitate aparte, care nu este total închisă referentului-cadru (realul), dar nici foarte permisivă acestuia.

Textul blagian în discuție nu este exclusiv autoreferențial, el nu anulează toate legăturile (sugestiile) cu referentul real. Imaginația cititorului este ea însăși solicitată spre o construcție vizionară profundă, cu atingeri ale straturilor unui înconștient colectiv, abisal. Imaginile sunt fulgurante, fragmentare, de natura oniricului, „gândirea în imagini” fiind definitorie pentru poezia lui Blaga, în general. Aparent, *orașul* e un termen periferic în opera sa, știut fiind faptul că scriitorul valoriza cultura satului, având și o anumită teorie justificatoare. Dar, în plan poetic, atât *satul*, cât și *orașul* (vechi) sunt imagini simbolice complementare. Ele se constituie din întâlnirea celor două lumi: *realul și imaginarul poetic-mitic*, unite prin Logos.

Orice interpretare fiind doar o punere în valoare a semnificației, și nu o descoperire definitivă a semnificațiilor textuale, prin „coerența poetică” a unui text nu înțelegem compatibilitatea anumitor trăsături referențiale, ci, mai degrabă, structurarea compatibilă a anumitor izotopii sememice³ în interiorul unui text delimitat. *Coerența poetică* are un caracter pragmatic, emițătorul și receptorul trebuind să dispună de un potențial comun de presupozii, pentru ca un act comunicativ să poată reuși⁴.

Grupul μ definește poeticul drept un „ethos generic produs de o clasă particulară a discursurilor poli-izotope - aceea care organizează izotopiile multiple după structura modelului triadic inspirat de „modelul redus” al lui Leo Apostel:⁵

² Jean Burgos, *Pentru o poetică a imaginarului*, Univers, 1988, p. 103.

³ Termenul izotopie, lansat de Greimas în 1966 (*Sémantique structurale*) și completat de același în 1970, este nuanțat de Fr. Rastrier (*Systématique des isotopies*, „Essais de sémiotique poétique”, 1972) distingându-se izotopiile orizontale (sememice) de cele verticale (metaforice). Grupul μ redefineste izotopia drept „... la propriété des ensembles limités d'unités de signification une récurrence identifiable de sèmes identiques et une absence de sèmes exclusifs en position syntaxique de détermination” (Groupe μ , *Rhétorique de la poésie*, PUF, 1977, p. 41 (s.a.). Această accepțiune este luată ca punct de plecare în interpretarea de față.

⁴ Heinrich Plett, *Știința textului și analiza de text*, Univers, 1983, p. 95

⁵ Groupe μ , *Rhétorique de la poésie*, ed. cit., p. 83.

Această structură triadică poate fi observată și în poezia *Oraș vechi*, care corelează cele trei domenii semantice⁶, la rândul lor, acestea cuprinzând fascicule particulare de izotopii. O lectură satisfăcătoare în termenii Grupului μ va fi aceea care va permite integrarea izotopiilor în modelul triadic. Lectura va fi „economică” dacă toate unitățile sememice sunt lizibile în toate izotopiile, ceea ce ei numesc „poli-isotopicitate generalizată”.

Clasa semantică a Cosmosului⁷ cuprinde lexemele: *noapte*, *ore*, *ploaie*, *vânt*, *ani*, *clipă*. Lectura în cheie „cosmică” configurează un vis al universului, care se derulează ciclic, sub semnul timpului nesfârșit. Lexemele nominale apar fără articol hotărât, marcând stilistic absența trăsăturilor individualizante. Dimensiunea temporalității: *ore*, *ani*, *clipă* încadrează visul nocturn, cosmic, băntuit de elemente stihiale: *ploaie*, *vânt*. Lexemul *noapte*, care deschide textul, poate fi citit fie ca parte nominală a unei posibile predicatii (*E*) *noapte*, fie adverbial, marcând o generalizare absolută; el se reia în ultimul vers (16) sub formă adverbială în *noapte*. Așezat în poziții-cheie ale textului (în versul inițial și în cel final), sememul *noapte* constituie o metaforă simbolică iradiantă, un „cronotop”⁸ al imaginarului nocturn.

Sintagma *urnirea orelor* implică sugestia mișcării lente la nivel cosmic, înregistrând pasiv trecerea timpului prin cuantificarea aproximativă dată de *arătătoare*. Oprirea lor pe *ultimul semn* marchează punctul de întâlnire între timpul istoric și cel mitic.

Sintagma *fințele somnului* este locul de intersecție al celor două clase semantice: *cosmos* și *anthropos*, *somnul* fiind și calea de acces a omului spre univers⁹.

Ploaia și *vântul* sunt elementele dinamice, stihiale ale cosmosului. Ploaia are rol cataractic, ea „spală” memoria istorică de reziduuri inutile sau superficiale, fiind un „conector” al cerului cu pământul. Symbolismul ei este legat de vechile rituri agrare și de cultul lunii¹⁰. Prin epitele adjectivale *subțire* și *naltă* se indică verticalitatea, orientare semantică susținută și de lexemul *catoligi*.

Semul verticalității apare corelat cu semnul $\pm$ orizontalitate/ din sintagma *vânt vechi și lung*, care trimite la o bogată simbolistică mitică¹¹. *Ploaia naltă* și *vântul lung* sunt actanții cosmici ai mișcării universale; semantismul lor include „distrugerea, degradarea”, susținută și printr-o rețea de lexeme și sintagme cu semul nuclear *moarte*, care brăzdează întreg textul poetic: *se-opresc suspinând* (v. 3-4), *ultimul semn* (v. 4), *griji* (v. 6), *catoligi* (v. 8), *pier*

⁶ Grupul μ folosește termenii *categorie* sau *clasă semantică*, Ecaterina Mihăilă vorbește de *universalii* (*Analize de texte poetice*, București, Editura Academiei, 1986, p. 143).

⁷ Conform definiției Grupului μ , în această categorie semantică intră „tot ceea ce există în afara umanului” (*op. cit.*, p. 85).

⁸ Cf. Mihail Bahtin, *Probleme de literatură și estetică*, București, Univers, 1982, p. 294.

⁹ „Somnul este a doua emisferă a ființei noastre: o emisferă plină de peisaje și de forme de viață arhaice, rămase cu milenii în urmă față de cele ale emisferei de veghe” (L. Blaga, *Elanul insulei*, ed. cit., 136).

¹⁰ Cf. Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. 3, București, Ed. Artemis, 1995, p. 109-110.

¹¹ Cf. aceluiași *Dicționar de simboluri*, la hinduși, vântul este „suflul cosmic” cu acțiune distrugătoare, dar și purificatoare, un simbol al energiei cosmice (vezi p. 468-570).

(v. 12), *învins* (v. 14), *și-a stins* (v. 16). La nivel cosmic, moartea nu poate fi însă concepută, ea aparține, de fapt, lui *Anthropos* (Umanului) și conotează în text sensul de „moarte a contingentului”, prin concentrare spre universul interior.

Timpul cosmic fiind unul al eternității, lexemele verbale înregistrează numai prezentul indicativ (prezentul etern)¹², cu o singură excepție, verbul final *și-a stins*, care închide textul definitiv. Cu doar două excepții, predomină forma de pers. 3-a sing., indicând un actant non-personal, sau cel puțin nedeterminat, care ar putea fi *timpul*, *natura cosmică* sau *imaginarul interior*.

Lectura „cosmică” oferă următoarea sinteză:

Ocurență sememică	Sem nuclear	Seme constitutive
Noapte în noapte	+ temporalitate	+iterativitate; +alternanță + întuneric
urnirea orelor	+ temporalitate	+iterativitate; +dinamism lent; + procesualitate
arățătoare	+ temporalitate	+ indicialitate; +instru- mentalitate
ultimul semn	+ finitudine	+ indicialitate; + nega- tivitate
ființele somnului	+ spiritualitate cosmică	+ creativitate; +dinamism + nonmaterialitate
ploaia (subțire și-naltă)	+ spiritualitate cosmică + spațialitate	+ verticalitate; + fluiditate; + dinamism
vânt (vechi și lung)	+ spiritualitate cosmică + spațialitate	+ orizontalitate; + agresivi- tate; + dinamism
o clipă	+ temporalitate	+ unitate; + singularitate + momentaneitate
anii	+ temporalitate	+ unitate; + multiplicitate

Domeniul semantic al Umanului (*Anthropos*) e precizat prin lexemele: *oraș* (vechi), (subt) *porți*, (pe) *uliți*, (pe) *cataligi*, (între) *ziduri*, *luturi* și *fier*, *mari semeni* (de altădată), *turn* (negru), (în) *picioare*.

Clasa *Anthropos* apare integrată *Cosmosului*. Astfel, lexemele *ploaia* și *vântul* au funcția de Subiect gramatical, acțiunea lor fiind suportată de lumea material-terestră, în funcție de Obiect gramatical: „ploaia *umblă* pe *uliți* (pe *cataligi*), „*vânt* vechi și lung... scutură *luturi* și *fier*”. În termenii lui Claude Bremond¹³, elementele stihial-cosmice sunt *agenți*, iar termenii aparținând umanului - *pacienți*.

¹² Cf. Ștefan Munteanu: „Această dogoară senzorială prin care trec setea de absolut și întrebările poetului nu poate fi imaginată decât consumându-se în prezent ca stare de conștiință actuală...” (Limba română artistică, București, EȘE, 1981, p. 261).

¹³ Claude Bremond, *Logica povestirii*, București, Univers, 1981.

Anthroposul apare în text ca *vis uman nocturn*, un vis de coșmar, populat cu ființe agresive (câni roșii). În marea lor majoritate, lexemele *Anthroposului* poartă semul / +fabricat uman /, omul - ființa umană propriu-zisă fiind aproape absentă. Sinteza lecturii izotopiilor din *Anthropos* se prezintă astfel:

Ocurența	Sem nuclear	Seme constitutive
oraș (vechi)	+ materialitate	+ fabricat uman; + durabilitate; + vitalitate
(subt) porți	+ spațialitate + materialitate	+ fabricat uman; + inanimat; + delimitare
(pe) uliți	+ spațialitate	+ fabricat uman; + inanimat; + comunicabilitate
(între) ziduri	+ spațialitate	+ fabricat uman; + inanimat; + delimitare
ființele somnului	+ spiritualitate umană	+ creativitate; + dinamism;
(Mari) semeni de altădată	+ spiritualitate umană	+ similaritate; + animat; + perisabilitate
luturi	+ materialitate	+ inanimat; + generalitate;
fier	+ materialitate	+ inanimat; + generalitate;
turn (negru)	+ materialitate	+ fabricat uman; + inanimat; + verticalitate; + durabilitate
în picioare	+ corporalitate	+ verticalitate; + animat;

Numeric, elementele *Anthroposului* echivalează cu cele ale *Cosmosului* +1 (*oraș*, semem care apare în titlu). Cele două clase prezintă o serie de seme diferențiatore, opoziționale:

temporalitate / spațialitate

spiritualitate cosmică / spiritualitate umană

elementaritate stihială nonmaterială / materialitate (+ fabricat uman)

ca și altele, comune: / + creativitate / ; / + dinamism / ; / + verticalitate / etc.

Între cele două domenii se naște o tensiune poetică, rezolvată prin suprapunerea lor în cadrul referențialității textuale. Intersectarea planului cosmic cu cel uman este evidențiată și de „coerența poetică” realizată la nivelul determinantelor *negru* și *vechi*, care se instituie într-o serie izotopă astfel: *turn negru* (*Uman*) e în izotopie cu *noaptea* (*Cosmos*) datorită semului comun ~~+~~ *in* numeric /, iar *vechi* instituie și el izotopie: *oraș (vechi)* - *Vânt (vechi)*

noaptea _____ negru (ă) _____ turn
oraș _____ vechi _____ vânt

Relația permite comutarea termenilor izotopi, fiindcă *oraș* $\supset$ *turn* și *noapte* $\supset$ *vânt*; putem institui izotopia:

oraș vechi = *oraș (negru)* = *oraș (mort)*,

potrivit opiniei că o izotopie poate fi o relație de redundanță între unități lingvistice nu neapărat manifestate în text¹⁴.

Spre semantemul *moarte* trimite și izotopia *câni roșii*¹⁵ și „aureola stinsă” din versul final (16), care implică pierderea sacralității, a credinței. Cunoașterea blagiană prin „mister” nu e o cunoaștere mistică, ci mitică. Se dovedește și aici că individualitatea limbajului poetic blagian se realizează, mai ales, prin „corectarea” câmpurilor semantice (stilistice) existente în limbă¹⁶. În limbajul obișnuit *câine roșu* e o alotopie, sintagma contrazicând referentul real. În plan poetic *câni roșii* poate fi corelat cu *griji*, în baza semului comun / +anxietate /, astfel alotopia fiind neutralizată.

Unele izotopii se realizează la distanță: *orele* (v. 1), *arătătoare* (v. 3), *o clipă* (v. 12), *anii* (v. 14) alcătuiesc o izotopie a „tregerii”.

Relaționarea *Anthropos* / *Cosmos* se realizează mai clar în cadrul izotopiilor verticale (metafore) din text. Astfel:

ploaia (actant cosmic) *umblă* / +calitate umană/ pe *catagii*
 (+fabricat uman/
vânt (actant cosmic) *scutură* / +acțiune umană/ ...
Turn (negru) / +fabricat uman; +inanimat / -și *numără* / +acțiune
 umană/
turn / +fabricat uman; +inanimat/ *stă în picioare* / +atitudine
 umană/
sfântul de piatră / +inanimat/ și-a *stins* (+acțiune umană)

Cosmosul și *Anthroposul* sunt reunite prin *Logos* - domeniu mediator reprezentat explicit doar prin două lexeme: *taci* (2 ocurențe) și *semn* (1 ocurență).

Lexemul *taci* apare în text în poziții identice și simetrice (versul al 3-lea din strofa inițială și versul al 3-lea din strofa finală), în ambele cazuri anaforic. El exprimă o atitudine pragmatică, având o puternică forță ilocutorie. Multiplele conotații ale formei personale și modale devin surse ale procedurii de sens. Desprindem următoarele posibile interpretări:

- a) *taci* (tu), unde *tu* = interlocutor (prezumtiv), cititor
  - valoare constatativă (prezent indicativ, afirmativ) „tu taci și ascuți”
  - valoare imperativă (ordin): „tu să taci și să ascuți”
- b) *taci* (tu = eu enunțiator, subiect poetic)
  - valoare constatativă: „eu tac...”
  - valoare hortativă, cu caracter de necesitate: „eu trebuie să tac...”
- c) *taci* (Tu = voi, ei)
  - valoare constatativă: „voi tăceți (nu vorbiți)...”
  - valoare imperativă generalizată: „voi, toți, trebuie să tăceți...”

¹⁴ Groupe μ, *Rhétorique de la poésie*, p. 55.

¹⁵ În multe mitologii câinele e asociat cu moartea, infernul, lumea subterană, el fiind sau o călăuză a omului în întunericul morții sau un inițiator, un mijlocitor între lumea pământească și cea a neființei.

¹⁶ Vezi lucrările Alexandrei Indrieș, *Corola de minuni a lumii*, Facla, 1975 și *Sporind a lumii taină*, Minerva, 1981.

În cazul valorilor constatative, trăsătura semică principală e *pasivitatea* ca stare asumată de actantul subiect. În cazul valorilor imperative, semul nuclear e *transformarea*, intrarea în pasivitate fiind cerută cu necesitate: „trebuie să taci, ca să înțelegi și să poți cunoaște”.

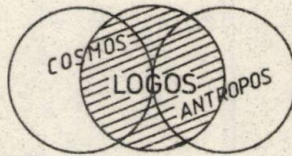
Cum se știe, pentru Blaga *tăcerea* avea o semnificație aparte. Ea este un privilegiu acordat omului, prin ea se anihilează semnalele exterioare, realizându-se concentrarea ființei asupra Sinelui. Tăcerea blagiană este *plină*, benefică, stimulatorie pentru creație, de aceea e singura reacție pozitivă a Omului în fața Cosmosului.

Prin frecvența sa, *taci* contractează relație cu celălalt lexem cu dublă ocurență - *noapte*. Cei doi termeni constituie *lexeme* - *cheie* ale poeziei, care poate fi citită reductibil, ca o matrice semantică:

(să) *taci* (în) *noapte*

Semn, ca parte a unui cod (limbaj) aparține și el Logosului¹⁷. El are la Blaga accepția „enigmă plină de înțeles”, făcând parte din limbajul cosmic al universului cu adresabilitate către om, acesta având „să tâlcuiască” semnele printr-o tăcere semnificantă. Logosul blagian este echivalent cu tăcerea. Poetica sa e una a negativității.

Modelul triadic al domeniilor semantice și al izotopiilor acestora ne-a permis o lectură pe baza echivalențelor, dar și a diferențelor semice. În viziunea blagiană, Umanul se integrează Cosmosului, iar Logosul, redus la *tăcere* și *semne* (mijloacele principale de comunicare în această poetică) intermediază relația dintre „universaliile” amintite. Ea este una de opoziție, dar și de includere. Mai adecvată ar fi deci prezentarea:

ISOTOPIES SÉMANTIQUES DANS „ORAȘ VECHI” DE LUCIAN BLAGA (RÉSUMÉ)

L'analyse s'appuie sur le modèle triadique proposé par le Groupe μ : COSMOS - LOGOS - ANTHROPOS et met en évidence les multiples isotopies du texte qui s'inscrivent dans ces trois domaines sémantiques. Les connexions et interférences qui s'établissent entre ces isotopies, sur la base d'équivalences et d'opposition sémiques, permettent d'identifier la „matrice sémantique” du texte: (să) *taci* (în) *noapte*, révélatrice de la poétique de Lucian Blaga.

¹⁷ „... toutes les manifestations de la fonction communicationnelle” (Groupe μ , op. cit., p. 85).

EVANGHELIIARUL DE LA KALOCSA

de

GIUSEPPE PICCILLO

(Catania - Italia)

La sfârșitul secolului trecut, într-o notă apărută în revista „Transilvania”¹, Ioan Papiu atrăgea atenția cititorilor asupra unei mici lucrări, care, după părerea lui, putea fi socotită, în afara Catehismului lui Piluzio², „cea mai veche carte bisericească tipărită cu litere [latine] înainte de Acatistul lui Sam. Klein (1801)”.

Este vorba de așa-numitul *Evangeliiarul de la Kalocsa*, al cărui titlu exact, totuși, este *Evangelie la toate Duminics și szerbetorj peszte tot anul karele ku ëndemnareâ pre Csinsztitej și szlevitej Doâmnej Consiliariczej Margaritej Tomejan szpre lirabe Remlena'szke au telmecsuit și drept veszelia jei szusflecaszke' ku ortografie Ungurászke' la tipar au dat P. David Biro dela Szent Petru den Rëndul Piarisztilor*.

Autorul, despre care știm că a fost propovăduitor timp de 22 de ani la Sântana, a tipărit lucrarea la Kalocsa în 1769.

I. Papiu n-a intrat în miezul însemnătății lucrării, și nici nu s-a ocupat cu problema izvoarelor de care preoul piarist s-ar fi folosit pentru alcătuirea textului, dar s-a rezumat la o descriere sumară a conținutului și la o reproducere a unor excerpte cu scopul de „a lu face cunoscutu și pentru curiozitatea, ce poate se o deștepte cugetulu, că ôre-ce motivu a putut provoca tipărirea acestei carticele, în care limba rom. ni-o presenta maiestruulu streinu în vestmintu din materialu propriu, dar croitu dupa forma straina, cu tipu atât de expresiv, încatu ni s'ar parea ca nici unui român nu i-ar fi fostu cu putintia a observa' cu mai încordata scropulositate eufonia usitata pre la anul 1769” (p. 86).

La distanță de un secol, Dumitru Martinaș revine asupra *Evangeliiarului de la Kalocsa* [lucrarea figurează, totuși, în I. Bianu - N. Hodoș, *Bibliografie românească veche*, II, București, 1910, p. 191-192] în lucrarea *Originea ceangăilor din Moldova*, București, 1985, tradusă și în italiană cu titlul, nu tocmai propriu, *L'origine dei cattolici di Moldavia*, Padova, 1987.

Martinaș, întemeindu-se pe lucrarea lui I. Iozsa-Iozsa, *Piariștii și românii pînă la 1918*, Aiud, 1940, p. 78-83, pe care, din păcate, nu am putut-o consulta, ne dă lămuriri noi despre autorul *Evangeliiarului*, Dávid Biró (1715-1773), care, timp de 22 de ani ar fi fost „în serviciul familiei lui Iacob Bibici

¹ I. Papiu [semnat Acnobarbu], *Adausu de notitie bibliografice din seculu XVII și XVIII*, „Transilvania” XIV (1883) nr. 11-12, p. 86-89.

² *Dottrina Christiana tradotta in lingua valacha dal Padre Vito Piluzio da Vignanello*, Minore Conventuale di S. Francesco, Roma, 1677.

(?-1754) consilier regal și vicespan al Comitatului Arad" (p. 135, n. 55, 56), și a cărei soție, Margareta Tomejan, chiar ar fi sprijinit editarea lucrării.

Dar Martinaș își pune și problema cu privire la destinatarul *Evangheliarului*: „Autorul nu dă nici un fel de indicații cu privire la beneficiarii acestei tipărituri, cui anume era destinată, căror nevoi răspundea. Atât putem înțelege că *Evangheliarul* era destinat unor credincioși catolici de limbă română. Dar cine erau aceștia?” (p. 34). Și formulează trei ipoteze: „Să fi fost catolici români din secuime? Să fi fost catolici din Moldova? Să fi fost un alt grup de români transilvăneni trecuți la catolicism?”.

Dar, neavând elemente pentru a răspunde acestor întrebări, Martinaș se mulțumește cu o declarație: „În orice caz, tipărirea acestui *Evangheliar* nu s-a făcut numai pentru „veselia sufletească” a doamnei Margareta Tomejan, cum se amintește în foaia de titlu, ci pentru folosul sufletesc al unor catolici români, oricare ar fi fost ei” (p. 34).

În treacăt, Martinaș atinge și chestiunea privitoare la izvoarele de care s-ar fi folosit Dávid Biró în traducerea *Evangheliarului*, dar se limitează la o considerare exactă, chiar dacă nu o sprijină cu nici o dovadă. El scrie de fapt: „Se pare că autorul a folosit traduceri românești mai vechi, transcriind textele cu litere latine și ortografie maghiară spre a putea fi utilizată de preoții care nu cunoșteau bine limba română” (p. 34).

Dar de care traduceri românești mai vechi ar fi vorba, Martinaș nu ne dă nici o lămurire.

Problema izvoarelor o reia câțiva ani mai târziu o cercetătoare din București, Violeta Barbu, care în două articole, unul apărut în „*Revista catolică* „*Verbum*” din 1990³, și al doilea în „*Revista istorică*” din 1992⁴, face o examinare a structurii *Evangheliarului*.

În prima lucrare, doamna Barbu pornește de la considerarea următoare: dispariția și repartizarea lecturilor evanghelice „este aceeași cu cea din ms. rom. BAR 2882, *Conciones latinae-muldavo* al lui Silvestro Amelio...” (p. 126), și își pune o întrebare: „Dacă structura pericopelor *Evangheliei de la Kalocsa* coincide cu cea a cărții de pastorale liturgice alcătuite de Silvestro Amelio, se poate vorbi și de o preluare a traduceri lecturilor evanghelice din același manuscris?” La această întrebare autoarea răspunde imediat și categoric: „Mai degrabă nu. Franciscanul Amelio s-a străduit să realizeze o traducere ad-hoc din limba latină a pericopelor selectate. Mai mult chiar, de fiecare dată, textul latin precede pe cel românesc, ceea ce nu se întâmplă în *Evanghelia de la Kalocsa*” (p. 126-127).

Doamna Barbu, de aceea, prezintă un pasaj al *Evangheliei* lui Luca, XXI, 25, în versiunea pe care ne-o dă *Evangheliarul de la Kalocsa*, căreia îi urmează pasajele corespunzătoare din versiunile lui Amelio (f. 2'), și ale *Noului Testament* din 1648, adăugând în note deosebirile existente între textul din urmă și *Biblia* de la București. Concluzia la care ajunge în această lucrare,

³ V. Barbu, *O etapă a constituirii terminologiei religioase catolice în limba română: 1760-1780*, în „*Revista catolică* „*Verbum*””, anul I, nr. 7-12, p. 123-131.

⁴ Id., *Biserica Română unită cu Roma, în căutarea identității: problema ritului și activitatea misionarilor iezuiți*, „*Revista istorică*”, vol. III (1992), nr. 5-6, p. 529-546.

cercetătoarea din București o întărește ad litteram în al doilea articol: „Colaționarea lecturilor evanghelice din tipărirea de la 1769 cu diverse traduceri românești anterioare ale scripturii ne-a condus la concluzia că predicatorul piarist a utilizat cu mici modificări *Noul Testament* de la Bălgrad (1648), revizuit cu traducerea din Biblia de la București din 1688. Pe alocuri a intervenit el însuși cu propria competență în text” („Revista istorică”, cit., p. 544).

*
* *

Împărtășim în linii generale concluziile la care a ajuns doamna Barbu prin analiza comparată a pasajelor sus amintite, dar ni se pare potrivit să le întregim cu unele precizări.

Evangheliarul de la Kalocsa, într-adevăr este puțin cunoscut și de către filologi, cu toate că, în afară de interesul pe care îl prezintă pentru istoria catolicismului și a răspândirii sale în Crișana, are o oarecare importanță și din punct de vedere lingvistic, deoarece se diferențiază sub anumite aspecte de toate celelalte texte anterioare de proveniență transilvano-bănățeană scrise cu alfabet latin și ortografie maghiară.

Precizăm înainte de toate, că nu avem intenția de a aborda problema cu privire la destinatarii *Evangheliarului* și la situația etnico-religioasă a comunității din Sântana în contextul căreia și-a desfășurat activitatea bisericească Dávid Bíró. O cercetare de felul acesta efectuată condusă în bibliotecile și în arhivele acestei regiuni.

Am limitat contribuția de față numai la aspectul filologic-lingvistic al acestui text, care, după cât sunt informat, constituie o raritate pentru epoca respectivă.

Făcând abstracție, deci de cei ce în 1769 puteau să fie destinatarii nemijlociți, este neîndoielnic că lucrarea a avut o mare răspândire, pe care o dovedește faptul că în 1790 s-a făcut o retipărire la Buda⁵, și faptul că o copie transliterată în chirilică se găsește în biblioteca parohială de la Butea (județ. Iași), cum ne spune însuși Martinaș.

Dar, să revenim la obiectul expres al cercetării noastre, începând cu distribuția și cu selecționarea pericopelor evanghelice.

Cercetătoarea bucureșteană a remarcat în privința aceasta că „Ordinea și distribuția lecturilor este aceeași cu cea din ms. BAR 2882, *Conciones latinae muldavo* al lui Silvestro Amelio” (p. 126).

Această afirmație este adevărată în ceea ce privește evangheliile duminicale ale anului întreg (Evangheliile la duminicile de peste an, p. 3-54), chiar dacă la Amelio (încă nu știm de ce) lipsesc lecturile evanghelice privitoare la anumite duminici (de pildă cele relative la a cincea și la a șasea duminică după Bobotează).

Din contră, distribuția lecturilor evanghelice care interesează sărbătorile Anului liturgic este cu totul diferită.

La Amelio, de fapt, pericopele încep cu 24 iunie: în nativitate Sancti Iohannis Baptistae, după rânduirea calendarului catolic, în timp ce în

⁵ I. Bianu - N. Hodoș, *Bibliografia*, cit., II, p. 413.

Evangheliarul de la Kalocsa încep cu 30 noiembrie „la szfent Andrei” (p. 54), după ordinea fixată în *Missale romanum*. Pe lângă aceasta, la Amelio găsim lecturi evanghelice care lipsesc în *Evangheliarul de la Kalocsa*, de pildă, cele relative la liturgia de la miezul nopții și din zori în ziua Crăciunului (ff. 25^r, 30^r), și cea a miercurii păresimilor; și, viceversa, la Kalocsa sunt pericope ale unor sărbători de sfinți care lipsesc la Amelio, ca cele ce privesc pe Sfântul Ladislau (p. 63), pe Sfânta Ana (p. 55), pe Sfântul Ștefan, craiul ungarilor (p. 67), pe Sfântul Emeric (p. 73).

În orice caz, în afară de această diferență parțială care există între cele două texte cu privire la rânduirea și la selecția pricopelor evanghelice, traducătorul *Evangheliarului de la Kalocsa* desigur nu s-a folosit de lucrarea lui Amelio, nu datorită faptului că, „Amelio s-a străduit să realizeze o traducere ad-hoc din limba latină a pricopelor selectate... Mai mult chiar, de fiecare dată, textul latin precede pe cel românesc, ceea ce nu se întâmplă în *Evangheliarul de la Kalocsa*”, cum crede doamna Barbu, (p. 125-127), ci din motivele următoare:

În primul rând, din punct de vedere lingvistic, diferențele între cele două texte sunt atât de mari, încât trebuie să excludem că traducătorul *Evangheliarului de la Kalocsa* s-ar fi folosit de lucrarea lui Amelio. În al doilea rând, Dávid Biró nu avea de unde să cunoască manuscrisul misionarului italian. Cum am arătat prin cercetările întreprinse în ultima vreme, și cum reiese dintr-o contribuție a Teresei Ferro⁶, lucrarea *Conciones*, pe care autorul a început-o în 1725, sau mai înainte, încă în 1737 nu era terminată, cum ne spune însuși Amelio într-o scrisoare adresată la Propaganda Fide. Despre manuscris nu s-a mai știut nimic până la 1904, când, în împrejurări puțin clare, Duiliu Zamfirescu l-a dăruit Academiei Române.

Excluzând, deci, orice legătură cu lucrarea lui Amelio, și de acord cu cercetătoarea bucureșteană în privința faptului că Dávid Biró s-a folosit de *Noul Testament* din 1648 și de *Biblia* de la București, să examinăm procedeele pe care preotul maghiar le-a urmat alcătuind textul *Evangheliarului*.

La prima vedere, textul de la Kalocsa apare ca rezultat al unei simple lucrări de colaj: „Dávid Biró — scrie Violeta Barbu — a urmat îndeaproape traducerea oglindită în *Noul Testament* de la Bălgrad, colajându-l cu cea din *Biblia* de la 1688... iar uneori revizuiind el însuși textul, în pasajele ce i se păreau mai obscure” (p. 128). Și, în această privință, doamna Barbu citează înlocuirea verbului *înfrunzesc* din NT și din *Biblia* cu *fak rodu*.

Așa stând lucrurile, Dávid Biró nu ar fi îndeplinit o lucrare de traducere, ci numai o muncă de juxtapunere a diferitelor fragmente, care la sfârșit ar fi alcătuit un unicum întrucâtva organic.

Totuși în titlul lucrării se citește că Biró „... au telmecsuit spre limbe Remlena'szke” *Evangheliile duminicilor și sărbătorilor anului întreg*.

Și, într-adevăr, chiar dacă ținem seamă de eterogenitatea fragmentelor care alcătuiesc *Evangheliarul de la Kalocsa*, un text de bază, pe care autorul l-a ținut prezent neîncetat, există. Este vorba de textul latinesc al *Missale*

⁶ T. Ferro, *Le conciones latine-moldave di Silvestro Amelio (1725). Un manoscritto romano degli inizi del secolo XVIII*, în *Akten der Theodor Gartner - Tagung*, Innsbruck, 1987, p. 297-304.

Romanum, de care lumea catolică s-a folosit până în urmă cu câteva decenii. Și în funcție de a se conforma cu acest text, autorul a urmat fie *Noul Testament* de la Bălgrad⁷, fie *Biblia* de la București⁸.

Și în pasajele în care aceste două lucrări urmează textul grecesc, abătându-se de la *Vulgata*, Biró realizează traducerea sa nemijlocit din latină, cum putem proba prin analiza fragmentelor următoare⁹.

1). La p. 10 a *Evangeliiarului de la Kalocsa*, pasajul lui Mathei II, 7-8, este tradus în modul următor: „Atuncea Irod pre aszkunsz kjemënd pre Magyi, berbeteste csercseté dela jej vréma szteij, kare szau aretat lor”, în care *berbeteste* (bărbătește), care lipsește și în NT, și în BB, traduce latinescul *diligenter* din *Vulgata*.

2). La p. 63, un pasaj al lui Luca, XII, 35, este tradus astfel: *sze fie mizslôacsele vôâsztre êncinsze si fekliile aprinsze ên mênile vôâsztre*.

Atât *Noul Testament*, cât și *Biblia de la București*, urmând îndeaproape textul grecesc (Ἔστωσαν ὑμῶν αἱ ὀσφύες περιεζωσμέναι καὶ οἱ λόχοι καίόμενοι) au: să fie mijloacele voastre încinse și făcliile aprinse, *fără în minile voastre*, care traduce pe *in manibus vestris* din textul latinesc.

Și în ceea ce privește folosirea timpului în flexiunea verbală, dacă există vreo deosebire dintre textul din *Noul Testament* și din *Biblia* de la București pe de o parte, și textul latinesc pe de altă parte, D. Biró preferă să se potrivească cu cel din urmă:

3). Matt. II, 18: *Ráhel plëngënd kopij szej, si nu vreâ szê szê mëngeje kecs musz* (p. 8). Atât în *Noul Testament*, cât și în *Biblie*, în loc de *kecs musz* (căci nu-s), avem imperfectul ... *că nu era*. Și în acest caz autorul a preferat să urmeze textul latinesc, care are *quia non sunt*, și care, de altfel, coincide cu cel grecesc: ὅτι οὐκ εἰσίν.

Traducătorul urmează textul latinesc și în anumite pasaje în care atât *Noul Testament*, cât și *Biblia* de la București, se deosebesc față de izvorul grecesc și latinesc:

4). Matt. XVIII, 8:

K : Iare de te zminteste mēna teā, szau picsóruł teu: *tájel pre jél* si lápede de la tine (p. 71).

NT : iară de te va zminti mīna ta sau piciorul tău, *tae-o* și o lapădă de la tine.

BB : Iară de te zminteaște mīna ta sau piciorul tău, *taie-le pre eale*, și leapădă de la tine.

⁷ *Noul Testament*, tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan Mitropolitul Transilvaniei, reeditat după 340 de ani..., Alba-Iulia, 1988.

⁸ *Biblia adecă Dumnezeiască Scriptură* a Vechiului și Noului Testament. Tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino..., retipărită după 300 de ani..., București, 1988.

⁹ Pentru textul latinesc și grecesc, m-am folosit de: *Novum Testamentum graece et latine*, apparatus critico instructum edidit Augustinus Merk S. J., Romae, 1964.

Textul latinesc are: si autem manus tua vel pes tuus scandalizat te, *abscide eum et proice abs te*.

Similar latinei (și în grecește: ἔκκοψον αὐτόν), în *Evangheliarul de la Kalocsa* acordul pronumelui personal *pre iel*, este făcut cu subiectul *picsorul*, în timp ce în *Noul Testament* cu *mîna*, iar în *Biblia de la București* cu amîndouă subiectele *mîna* și *piciorul*: *taie-le pre eale*.

5). Topica cuvintelor în frază, cum ilustrăm imediat cu un context din *Evanghelia lui Luca*, II, 49, urmează îndeaproape topica textului latinesc:

NT : Ce e de mă căutați: Au nu știiați că *mi se cade mie a fi* întru acealea carele sînt ale tatălui meu?

BB : Ce e de mă căutați? Au nu știiați că *mi se cade mie a fi* întru cealea ale Tatului meu?

K : Cse je de mé keutacz? Au nu stiacz ke' êntracsele karele sênt ale Tatelui mjêu, *misze kade mie a fi?* (p. 11),

Identic topiceii latinești, secvența *mi sze kade mie a fi* este pusă la sfârșit: *Nesciebatis quia in his quae Patris mei sunt, oportet me esse?*

Și, pentru a încheia seria exemplificărilor, ni se pare potrivit să cităm un pasaj din *Evanghelia lui Mathei*, pe care îl găsim la începutul pericopei privitoare la duminica XIX după Rusalii. (Math. XXII, I)

6). ... vorbiâ Iszusz ke'tre' mai mărij' Popilor, și kétré Fariszéj, en pilde zikënd... (p. 48). Contextului acum citat îi corespunde, atât în NT, cât și în *Biblia de la București*, următorul enunț: și răspunzând Iisus, iară zise lor în pilde zicînd...

Contextul din *Evangheliarul de la Kalocsa* nu urmează nici măcar versiunea latină a *Vulgatei*: Et respondens Iesus dixit iterum in parabolis dicens, ci adaptarea din *Missale Romanum*: Loquebatur Iesus principibus Sacerdotum et Phariseis in parabolis dicens.

Pasajele citate ne îndreptătesc să susținem că diferitele fragmente pe care Biró le-a preluat fie din NT, fie din BB, au fost supuse unui continuu proces de verificare care a avut un constant model de reper: textul latinesc din *Vulgata*, reprodus cu mici adaptări în *Missale Romanum*, pe care, cum s-a remarcat deja, preotul piarist l-a urmat și în calendarul general al pericopelor.

Dar în această elaborare complexă de alcătuire și de traducere a *Evangheliarului*, destinat preoților de rit catolic, autorul nu s-a limitat să uniformizeze cu textul latinesc din *Vulgata* diferitele fragmente ale *Noului Testament* și ale *Bibliei* de la București, ci a operat și numeroase modificări fonetice, morfologice și lexicale. Este foarte probabil ca aceste trăsături să oglindească, cel puțin în anumite cazuri, realitatea lingvistică a regiunii în care autorul își desfășura activitatea.

Prin analiza lingvistică a textului vom încerca să scoatem în evidență acele fenomene care, lipsind fie din NT fie din BB, ar putea reflecta o realitate dialectală diferită.

Înainte de a trece la această cercetare, considerăm potrivit, datorită importanței și rarității textului¹⁰, să facem unele considerații generale privitoare la caracteristicile tipografice ale lucrării.

Cărticica, tipărită cu o oarecare grijă și cu caractere clare, conține totuși numeroase greșeli. Foarte probabil, multe dintre ele se datoresc anonimului tipograf de la Kalocsa.

În o *erată* finală (p. 81-84) multe din aceste greșeli au fost rectificate, poate de către autor însuși, dar multe au scăpat din vedere. Este vorba, deci, în cea mai mare parte, de netăgăduite greșeli de tipar și nu de grafii echivoce folosite pentru a reda anumite sunete. În *Prefatiuncula ad lectorem Evangelii*, p. 2, găsim *Rëmenêaszke*, în loc de *rëmlenêaszke* (tipărit corect în titlul lucrării); p. 6, *li*, în loc de *si* (= și); p. 34, *numele*, tipărit cu *m* răsturnat; p. 66, *nevodnlui*, în loc de *nevodului*; p. 67, *oszeb*., în loc de *oszebi*; p. 68, *entrum*, în loc de *entrun*; p. 28, *Iszuzz*, în loc de *Iszus*; p. 71, *ëntradënknl*, în loc de *ëntradënkul*; p. 71, *picscóru*l, în loc de *picsoru*l; p. 57, *precszesztéjën*, în loc de *précszesztéjën* (= precestei în); p. 59, *Josif*, în loc de *Joszif*, scris corect mai departe; și am putea adăuga: *ducsevecz*, p. 22, în loc de *ducscéczve* (cfr. *szkulaczive*., p. 19, 57); *flemënz*s, p. 39, în loc de *flemënzi*, și *blënz*s, p. 73, în loc de *blënzi*.

Ținând seama de faptul că la *erată* s-a rectificat și segmentarea greșită a cuvintelor, datorită probabil tipografului, sau, în anumite cazuri, autorului însuși, nu este nepotrivit să facem o observație.

La *erată* găsim: În *præfat[iuncula] ad lect[orem]*, *Evang.* linia 2: loco *siku* lege divisim *si ku* (= și cu); p. 4, pro *ziszelor*, lege divisim *zisse lor*; p. 53, pro *auen*, lege separatim *au ën*; p. 5, pro *ke ruja*, lege conjunctim *keruja*; p. 31, pro *tutin dinea*, lege conjunctim *tutindinea*.

Totuși, sunt frecvente cazurile pe care autorul le-a trecut cu vederea: *en csekip*, p. 13, segmentat corect în BB, Math. VIII, 27; *tiâkiemat*, p. 47. Oscilantă este scrierea lui *va fi*: întâlnim, de fapt, fie *vafi*, p. 53. Ca în BB, Ioh. XV, 7, *devecz*, p. 60, nu e separat.

În afară de numeroasele abateri, autorul în segmentare a urmat *Noul Testament* și *Biblia* de la București.

Folosind alfabetul latin, D. Biró a trebuit să urmeze modelul ortografic maghiar pentru că, spre deosebire de alte regiuni, în Banat și Transilvania, ortografia maghiară avea o tradiție veche în scrierile cu alfabet latin, cum a remarcat de multe ori și Gheție. De altfel, adresându-se mai cu seamă preoților maghiari, care desigur cunoșteau limba română, folosirea ortografiei maghiare era firească.

Spre deosebire de cea mai mare parte a învățaților din trecut care au utilizat alfabetul latin și ortografie maghiară, mai ales în secolul al XVII-lea, în alcătuirea catehismelor (Buitul, Fogarași) și glosarele (*Anonymus Caransebesiensis*), Biró și-a dat seama că pentru transcrierea unor sunete românești inexistente în maghiară, trebuia să se introducă semne diacritice speciale. Într-adevăr, și autorul glosarului *Anonymus Caransebesiensis* și-a pus

¹⁰ Biblioteca Academiei Române posedă două exemplare: CRV II, 365, din care lipsește partea finală; și CRV II, 365 (D₁), cu *errata corrigée*.

aceiași problemă, cum a subliniat Király. Din păcate, această intenție a lui Biró s-a concretizat numai parțial, întrucât semnele diacritice introduse sunt folosite cu puțină consecvență, din lipsa de grijă sau a tipografului sau a autorului însuși.

În orice caz, față de celelalte sisteme ortografice pe care le întâlnim în scrierile anterioare cu alfabet latin, soluțiile grafice ale *Evangheliarului de la Kalocsa* le putem considera destul de satisfăcătoare.

*
* *

În ceea ce privește vocalele *a*, *o*, *u*, nu avem nimic de remarcat: aceste litere de fapt redau vocalele corespunzătoare, și nu au niciodată valoarea [â], ceea ce se întâmplă foarte des în scrierile anterioare¹¹. Inovațiile pe care le-a introdus autorul privesc vocalele [ā] și [ā], de obicei redată în diferite feluri de către autori români și străini din secolele al XVI-lea și al XVII-lea.

El folosește *e* pentru [e]: *lemnle*, 3, *mergsecz*, 24, *putere*, 48; *e'*, cu o virgulă pusă deasupra, pentru [ā]: *iare'*, 3, 4, *dake'*, 5, *dupe'*, 5, *ve'zendul*, 43; *ē* pentru [ā]: *ēn*, 3, *dekēt*, 4, *pēntecse*, 53 etc.

Totuși, aceste trei semne, care după intenția autorului ar fi trebuit să redea trei sunete diferite, uneori se amestecă între ele, astfel încât *e*, poate să redea și [ā]: *entēju*, 6, *mormentulu*, 23 (dar și *mormēt*, 23), și [ā]: *tegeduit*, 4, *csetecz*, 16, *pement*, 3, *keutacz*, 3.

În orice caz, dacă folosirea inconsecventă a acestor grafeme ne împiedică să relevăm trecerea eventuală a lui [e] la [ā], suntem totuși în situația să constatăm evoluția lui [i] la [ā] după anumite consoane, acest sunet din urmă fiind redat prin *ē* sau *e*, niciodată prin *i*.

Litera *j*, în majoritatea cazurilor, redă semivocala [i]: *maj*, 3, *jej*, 3, 10, *voj*, 7, *jubit*, 30, dar des are și valoarea [i]: *bolnavi*, 31, *limbi*, 31, *nori*, 3, *szminti*, 4; și *y* are valoarea [i]: *nôāpczy*, 6, *acsesty*, 72.

Diftongii

Cu privire la diftongii *ea* și *oa* textul *Evangheliarului* prezintă situația următoare:

1) *ea*: avem grafii cu *ēā/ea*: *marēā*, 3, *vesztēā*, *szkularēā*, 9, *grejēā*, 23; cu *ja/ia*: *vorbiā*, 24, 48, *vesztīā*, 43, *marja*, 13; foarte des cu *a*: *csetata*, 6, 48, *noapta*, 38, *zmintala*, 71; uneori aceleași forme sunt redată cu *ēā* și cu *ja*: *vor vedēā*, 2, 28 / *vor vedja*, 3; *mareā*, 3 / *marja*, 13; sau cu *ēā/a*: *vremēā*, 8 / *vrema*, 8, 9, 10; *pějnea*, 36 / *pějna*, 36; *mentuirea*, 5, 76 / *mentuira*, 5; uneori în trei variante: *mulczimea*, 17, 48 / *mulczimja*, 19 / *mulczima*, 17. În loc de

¹¹ În *Lexiconul Marsilianum*, de pildă, *a*, *o*, *u*, și *ō*, *i*, *e*, *oe*, pot reda [ā], cf. C. Tagliavini, *Il „Lexicon Marsilianum”*, *Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII*, București 1930, p. 53-54. În *Catechismul*-ul lui Buitul, trei grafeme, *e*, *i*, și *u* pot să aibă valoarea [ā], cf. G. Piccillo, *Influssi ungheresi e particolarità dialettali del Banato nel „Catechismus” di Gsurgs Buitul, (1636, 1703)*, în *„Revue de linguistique romane,”* t. 50 (1986), p. 356.

ea/ia/a, sunt și grafii cu e: *bobotez*, 9, *gré*, 7, *vekulu*, 41 (dar și *veak*, 36, *vak*, 22, 34). În toate aceste cazuri nu avem a face cu fluctuații grafice, ci în general cu pronunțări dialectale sau cu forme literare, pe care le vom examina mai departe.

2) *oa*: foarte constant, diftongul *oa* este redat prin *ôa*: *nôápczi*, 6, *ôászte*, 6, *prinszôare*, 5, 6, *sze szkôde*, 4; numai într-un caz avem *o*: *aprôpe*, 3 (dar și *aprôápe*, 3). Prezența acestui digraf, necunoscut ortografiei maghiare, deoarece limba maghiară nu posedă diftongul *oa*, reia dezbaterile asupra opiniei după care folosirea lui *o* cu valoarea [oa] în cea mai mare parte (dar nu în toate! cf. *Anon. Carans.*) a textelor cu alfabet latin și ortografie maghiară, s-ar datora faptului că scriitorii s-ar fi folosit de această literă neavând la dispoziție semne corespunzătoare pentru a reda diftongul românesc.

De altfel, cum am remarcat deja într-un articol publicat în 1995¹², folosirea digrafului *oa* este atestată și în scrierile din secolul al XVII-lea: *Catehismul* lui Buitul are *poate*, 5, *toate*; *Anonymus Caransebesiensis*: *groasê*, 341, *koade*, 340, *poalê*, 361. În această privință F. Király notează că „digraful *oa* este folosit suficient de des pentru a nu constitui doar excepție de la mai frecventă notare a lui *oa* cu *o*”¹³.

Consoanele

Sunetele consonantice sunt redade cu consecvență: *c* are valoarea [ʃ]: *faca*, 18, *remasice*, 39, *mulcimej*, 39; numai într-un caz, poate din greșeală, = [č]: *ucsenicilor*, 29, 39 (dar și *ucsenicsilor*, 29, 39); *cs* redă [č]: *acsája*, 4, *facse*, 33, *pacse*, 19; *cz* alternează cu *c* în redarea lui [ʃ]: *mulczime*, 4, *czara*, 5, *nopcz*, 17. Această alternanță de soluții pentru a-l reda pe [ʃ], cum a remarcat Király, se menține în ortografia maghiară „până în prima parte a secolului nostru 1922” (*Op. cit.*, p. 17); *gs* are valoarea [g]: *engserul*, 4, 6, *kugsete*, 9, *degsetul*, 19; *h* redă [h]: *drahma*, 37, *hrepeste*, 27, *zehuitori*, 42; *k* = [c] > *kokonul*, 8, *mik*, 71, *kënd*, 3; *k* (+i) = [k]: *okij*, 19, 25; *kiemacșilor*, 36 (dar și *kema*, 62, 73, *kemat* 8); *l* (+y) notează [lʲ]: *sztelye*, 3, *lye*, 23, *ly*, 12, *kalya*, 5, 16, 60, *valya*, 5; *dj*, în grafiile *pildje*, 14, *djedere*, 24, 26, *szej dje*, foarte probabil redă palatalizarea lui *d*, de obicei notată cu *dy* (cf. *Lex. Mars.*, p. 59-60). Și *dj* este o combinație ortografică maghiară în loc de *dy*, pentru a reda palatalizarea lui *d* în stadiul *dʲ*¹⁴.

Cu *n* (+y) este redat [ɲ]: *pějny*, 18, *bany* 20, *oameny*, 11, *neginy*, 14, *minuny*, 50; *s* notează [ʃ] = *ales*, 49, [= aleși], *serpi*, 31, *pestisori*, 39, *szelas*, 6; întâmplător este dublat cu aceeași valoare: *am jessit*, 30, *jessirile*, 49, *pessune*, 34, după ortografia maghiară veche¹⁵.

¹² Le alternanze o/oa nei testi romeni dei secoli XVI-XVIII, în „Revue de linguistique romane”, t. 59 (1995), p. 457-482. În ceea ce privește trecerea lui *oa* la *o*, cf. și explicația lui V. Frănilă, *Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe valea inferioară a Târnavelor*, Timișoara, 1982, p. 57-59.

¹³ F. Király, *Din istoricul ortografiei românești*, Timișoara, 1986, p. 28.

¹⁴ I. Kniezsa, *A magyar Helyésírás története*, Budapest, 1953, p. 19.

¹⁵ Cf. I. Kniezsa, *He lyésírásunk története a könyvnyomtatás koráig*, Budapest, 1952, ap. I. Gheție, *Texte românești din secolul al XVII-lea*, București, 1982, p. 295.

Prin *sz* este redat [s]: *Iszus*, 3, *szusz*, 31, *szęngsele*, 35, *kasza*, 39; o greșeală de tipar poate să fie *sz* = [ʃ] în *szicze*, 51 (= țipe). Tot o greșeală ar putea fi *sz* = [ʃ] în *Hrisztosz* (= *Hristoși* : ...*sze* vor *szkula Hrisztosz* mincsinos, 53), *icz*, care apare numai de două ori în aceeași formă pentru [ʃ]: *direptczy*, și care nu este documentat în alte texte, ar putea fi un hibrid grafic: sing. + plur.; *ts*, din vechea ortografie maghiară, apare numai o dată: *utsenicsi*, 13; *z* redă de obicei [z]: *auzicz*, 43, *Domnezeu*, 5, *ziôa*, 6, *zisze*, 4; *zs* = [ʒ]: *bazsokori*, 8, *nu azsung*, 20, *zsidovi*, 5.

Și, pentru a încheia, cităm digraful *fi* folosit numai la nume care în textul latinesc au *th*: *Ftoma*, 55, *Ftamar*, 54, *Maftan*, 55, *Matftia*, 57, 70.

În afară, deci, de polivalență a unor grafeme vocalice privitoare la [ă] și la [d], ortografia de care s-a folosit Dávid Biró, cu toate puținele inconsecvențe datorate probabil tipografului, este destul de coerentă și ne permite să analizăm cu o oarecare siguranță caracteristicile lingvistice ale textului.

Fonetică

În sectorul foneticii semnalăm unele fenomene care, chiar dacă uneori nu sunt exclusive ale zonei dialectale din Crișana, totuși caracterizează textul față de modelele *Noului Testament* și ale *Bibliei* de la București.

În primul rând menținerea lui *ă* în *neroadelor*, 57, *nerodul*, 52, 57, și în *ve feloszeste*, 29, care în BB prezintă evoluția la *o*: *norodul*, Math. IX, 24, și *foloseaste*, loh. XVI, 7; menținerea lui *ă*, redat prin *e*, în *redika*, 28, *redikare*, 22, și în *reszipeste*, 20; trecerea lui *e* la *i* în *prietinile*, 37, *nam vinit*, 7, *vinicz*, 54 (dar și *venind*, 15, *va veni*, 29), *privegêa*, 63 (și *prevegyacz*, ca în NT și BB, Math. XXV, 13); menținerea formelor nesincopate *dirept*, 4, 8, 15, *deregetor*, 5, *nedireptate*, 5, *endereptacz*, 5, caracteristică și astăzi Banatului și unei părți din Crișana¹⁶. Epenteza lui *i* în *mêne*, 46, și *pejnêa*, 36 (dar o dată și *mênile*, 26); menținerea lui *i* în *îmbla*: *ëmble*, 48 (Gheție, BD 113).

Diftongul *ea* (*ia*) în poziție finală accentuată rămâne nealterat: *asternêa*, 23, *grejeâ*, 23 *vecz vedêa*, 28, *vor vedja*, 3, *vorbja*, 24, 48, în timp ce în poziție finală neaccentuată, uneori se menține: *lumea*, 6, *szkularea*, 9, *kederea*, 9, uneori apare trecut la *-a*, care ar putea reda *ę* sau *â*: *csetata*, 6, 48, *merira*, 22, *noapta*, 38, *jertara*, 26. Aceleași forme uneori prezintă amândouă fonetismele: *vremêa*, 8 / *vrema*, 8, 9, 10, *mulczimea*, 17, 48 / *mulczima*, 17, *pějnea*, 36 / *pejna*, 36.

Aceeași evoluție la *-a* o remarcăm și la numerele: *al trejela*, 15, *al doila*, *al saszela*, 15 (*-ea* se menține numai în *al unszprezceselêa*, 15).

Privitor la acest fenomen, D. Urițescu a subliniat că „specifică graiului crișean (graiurile din centru și nord) este evoluția diftongilor neaccentuați finali *-ea*, *-ia*, în care *-a* este articol, la *-e*, *-ie*”¹⁷.

¹⁶ I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 110.

¹⁷ *Tratat de dialectologie românească*, coordonator V. Rusu, Craiova, 1984, p. 290; I. Gheție, *Cu privire la repartitia graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi*, în „SCL” XV (1964), nr. 3, p. 336; V. Frățilă, *Probleme de dialectologie română*, Timișoara, 1987, p. 144.

Referitor la diftongul *oa*, am observat deja că, în afară de *aprope*, 3, atestat cu diftongul în textele chirilice ale NT și *Bibliei*, Luc. XXI, 30, *Evangeliiarul* nu prezintă reducerea la *o*, răspândită astăzi în graiurile din Crișana (*Tratat de dialectologie*, p.289). Ceea ce ne face să credem că în graiul autorului fenomenul în discuție nu era prezent, sau că formele cu diftong sunt redate după NT și BB, ipoteză, aceasta din urmă, mai puțin verosimilă.

Consonantism

Trecând la consonantism semnalăm fenomenele cele mai importante.

1) Rostirea dură a unor consoane. În această privință, cum am remarcat mai înainte, putem scoate în evidență trecerea lui *i* la *î*, și a lui *ea* la *a*, dar nu eventuala evoluție a lui *e* la *ă*.

a. Labiale: *sze me primaszke*, 40, *vak*, 23, 24, *vakuluj*, 2; dar și *sze tokmêaszke'*, ca în NT și BB, Math. XX, 1.

b. Dentale: *zmintala*, 21, *sze sze iszpitaszke'*, 17; credem că aceste grafii acoperă rostirea dură a lui *t*, care s-a observat în general în grupul *st*, răspândită și în Banat-Hunedoara (cf. *botază*, ALRM, I, vol. II, h.297, rostire răspândită și în Crișana).

c. *s*, *z*, *ț*, - Rostirea dură a acestor consoane este bine documentată, chiar dacă sunt și grafii fluctuante: *acz auzêt*, 4 (și *acz auzit*, 32), *nau szoszêt*, 11, *zêk*, 30, 66, *zêkënd*, 5, 68 (și *zikënd*, 12), *luacz szama*, 40, *puczên*, 13, *czênut*, 6, 12, *sze énelczaszke'*, 62, *sze szpeszaszke'*, 16, *sze számene*, 16, *szare'*, 25 (seară).

d. Rostirea dură a lui *r* o întâlnim în grafiile *sztřekaczi*, 4, *sztřeka*, 31, *sztřëgetorul*, 5, *sze kraszke*, 14, *cseraszke*, 6, 7, *me entrábe*, 29.

În ceea ce privește sufixele *-ariu*, *-toriu*, grafiile oscilează: sunt majoritare rostirile moi: *oltariu*, 8, *portarju*, 34, *biruitoriu*, 70, *stiutorju*, 66, etc., dar sunt frecvente și forme care acoperă rostirea dură: *detoru*, 41 (și *detorju*, 65) *pesztoru*, 28, 34 (și *pesztorju*, 27), *iszpittoru*, 18¹⁸.

2) Rostirea moale a lui *l* = *sztelye*, 3, *lye*, 23, *kalya*, 5, 16, 60, *valya*, 5, pe care o întâlnim și în Banat și Crișana¹⁹. Fenomenul este atestat și în *Lexicon Marsilianum* (p. 80), și la *Anonymus Caransebesiensis* (Király, *Din istoricul*, cit., p. 25-27).

3) Alternanța *sf/sv* în cuvintele de origine slavă: *szfatuluj*, 3, *szfërsendusze*, 11, *szfersenia*, 34, și, pe de altă parte, *szvërsire*, 9, *szvërsënd*, 10, notează probabil existența simultană a celor două rostiri. Formele corespunzătoare din NT și BB au *sf*.

4) Palatalizarea dentalelor, foarte răspândită și în zilele noastre în graiurile din Transilvania, Banat și Crișana, este bine reflectată în grafiile *nu*

¹⁸ Cf. E. Petrovici, *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, „Limba română” III (1954), nr. 5, p. 14, și Gheție, BD, 154.

¹⁹ Cf. O. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 34.

tyaj, 15, pesty, 21, tristy, 24, nu sty, 24, în care *ty* al ortografiei maghiare, ca și în alte texte și documente scrise cu alfabet latin, are probabil valoarea *t*²⁰.

Pentru *d* cităm grafiile *djedere*, 24, 26, *szej dje*, 50, *pildje*, 14, 16: formele corespunzătoare din BB sunt *deaderă*, Luc. XXIV, 20, Math. XVIII, 35, și *pilde*, Math. XIII, 35.

Destul de numeroase sunt grafiile care prezintă palatalizarea lui *n*: *any*, 8, 9, 10, 52, *pejny*, 21, 30 (și *pejnile*, 21), *szpiny*, 40, 16 (și *oameni*), *bany*, 20, *mimuny*, 50²¹.

În *Evangeliiarul de la Kalocsa*, africata *č* se menține nealterată: *csela*, 33, *facse*, 33, *pacse*, 19, *dracsi*, 19, *fecsoi*, 19; în ceea ce privește sonora *g*, textul prezintă o situație identică cu cea a românei literare: *g* (< *j* + *o*, *u*) a evoluat la *j*, redat prin *zs*: *zsosz*, 18, *prezsorul*, *zsugul*, 58, *azzungse*, 60, cu o singură excepție: *batgsokori*, 17 (dar și *bazsokorit*, 8); *g* (< *g* + *e*, *i*), redat prin *gs*, spre deosebire de condițiile actuale din Crișana, unde africata a evoluat la o fricativă, se menține nealterat²²: *engserul*, 4, 6, *kugsete*, 9, *va mergse*, 24, *degsetul*, 19. În această privință, textul nu prezintă grafii oscilante.

Morfologie

Numai într-un caz întâlnim forma articulată *tátul*, corectată totuși în *errata corrigée*: pro *tatul* lege *tatel*. Poate aici nu este vorba de o greșeală de tipar, ci de o scăpare din vedere a autorului, pe care l-ar fi influențat prezența acestei forme în BB.

Substantivul *pîntece* de regulă apare în forma articulată *pîntecsele*, 20, 64, dar o dată întâlnim și *pîntekul*, 64, din varianta *pântec*, reflectată și în alte texte (DLR, s. v.)

În câteva cazuri, unele forme care trebuiau să fie articulate, sunt fără articol: si dake guszte *Nunu* apa vin fekute..., 12; *acsesztuja portariu* deszkide și oile glaszul lui aúd, 34. Și la plural: *jare'* între ămperatul, *sze vaze' óaszpeczi*, 49 (BB: *oaspeții*, Math. XXII, 11); și trimít la jel *ucsenicsi* lor ku *jerodiani*, 51 (BB: Și trimiseră la El *ucenicii* lor cu *irodianii*, Math. XXII, 15).

Pronumele și adjectivele posesive

Formele înregistrate în *Evangeliiarul* sunt: *mieû*, 8, 12, 13, *mêa*, 32, 36, 47, și *mja*, 12, 14, 15; pl. *mjei*, 30, 49, *mele*, 2, 54, *mjele*, 26, 56; *teu*, 15, 18, 35, *ta*, 4, 17, 27. Pe lângă *ta*, totuși, avem frecvent și *têa*, pe care Weigand a întâlnit-o în unele dialecte din Banat²³: și te du ën kasza *têá*, 48; Doamne *jate' grivna têá*, 69 (de două ori); *jare* de te *zmintêste mēna têá* ..., 71. După

²⁰ Cf. C. Tagliavini, II „*Lex Mars.*”, cit., p. 75; și I. Gheție, A. Mares, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 140-144.

²¹ Pentru răspândirea fenomenului palatalizării dentalelor, cf. V. Iancu, *Palatalizarea dentalelor în limba română*, Timișoara, 1975.

²² Cf. *Traité de dialectologie*, cit., p. 29; Gheție, BD, n. 150.

²³ G. Weigand, *Der Banater Dialekt*, în „*Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*”, III (1896), p. 237. Vezi și V. Frățilă, *op. cit.*, (nota 17), p. 121.

Densuşianu, forma *tea*, prezintă şi în Ţara Haţegului, „e refăcută după *mea*” (*Graiul din Ţara Haţegului*, cit., p. 47).

Pentru persoana a treia, pe lângă *szeu*, 33, 54, 67, fem. *sza*, 9, 35, mai avem o singură dată forma *szea*, care nu pare a mai fi fost atestată²⁴: si *sze' szkule'si mersze en kasza szêa*, 48; la pl. *szale*, şi, de trei ori, *szele*, 23, 27, 74.

Pronumele nehotărât *vare ku kêt*, care apare o singură dată, foarte probabil este după forma corespunzătoare din NT, Luc. X, 35 (în BB: *vericît*)

Verbul

Verbul *a mânca* prezintă la ind. prez. 3 sing. şi la conj. prez. 3 pl. formele populare *mênke*, 35, 36, *sze mênkse*, 20 (dar şi *mênenke*, 35), care se deosebesc de formele corespunzătoare din NT şi LB, în care avem respectiv: *mănîncă*, Ioh. VI, 56, şi *să mîncă*.

Formele verbale iotacizate sunt frecvente: *sze puiu*, 27, 28, *sze auze*, 16, *sze nu vaze*, 16, cu menţiunea că, în general, sunt identice cu cele pe care le întâlnim în pasajele corespunzătoare ale NT şi BB, şi, deci, nu ştim dacă ele oglindesc realitatea lingvistică a epocii şi a regiunii în care trăia autorul.

Semnalăm, totuşi, *vinind*, 47, *venind*, 15, care în NT şi BB apar sub forma iotacizată: *viind*, Luc. XIV, 9, Math. XX, 10; pe de altă parte *ucsiz*, 7, cărui îi corespunde *omorîs* în NT şi BB, Math. XXIII, 37.

Imperativul verbelor *a veni* şi *a aduce* are formele următoare: *vine*, 52, 70, şi *vino*, 2, 13, *adu*, 27, 56 (NT *ado*, BB *adu*, Ioh. XX, 27) şi *ade*, 27.

Lexicul

În privinţa lexicului, *Evangheliarul de la Kalocsa* se deosebeşte adeseori de izvoarele citate anterior. Dacă între *Noul Testament* şi *Biblia* sunt diferenţe lexicale în contextele respective, autorul face o alegere după criterii pe care le putem presupune : poate el pune la socoteală circulaţia sau intelegibilitatea cuvântului.

Ne limităm la puţine exemple: în loc de *corfe* (Luc. VI, 13), *a vâdi* (Ioh. VIII, 46, şi XVI, 8), *uşariu* (Ioh. X, 3), *şofariu* (Luc. XVI, 1), *gubavii* (Math. XI, 5), *surumanilor* (Math. XI, 5), *popi* (Ioh. I, 19), *destoinicu* (Ioh. I, 27), *spăseniia* (Luc. III, 6), *poroboc* (Luc. II, 12), *maghi* (Math. II, 16), *verguria* (Luc. II, 36), *zgău* (Luc. II, 21), *erbile* (Math. XIII, 32), *grozăvie* (Math. XXIV, 15), *corabie* (Math. IV, 21), *cîrpind* (Math. IV, 21), *veaci* (Math. XIX, 22), pe care le întâlnim în *Noul Testament*, autorul preferă *kosnicze*, 21, *musztra*, 21, 29, *portarju*, 34, *dirigetoru*, 40, *strékaczi*, *szeracsilor*, 4, *preocz*, 4, *vrednik*, 5, *mentuira*, 5, *prunku*, *vrezsitori*, 8, *fecsoria*, 9, *legumile*, 14, *szkërba*, 52, *csin*, 54, *tokmind*, 54, *doftor*, 71 prezente în *Biblia de la Bucureşti*.

Şi, invers, în loc de *domniei* (Luc. III, 1), *arhitriclimul* (Ioh. II, 9), *jicniţă* (Math. XIII, 30), *jarina* (Math. XIII, 31), *prisosi* (Math. V, 20), *urgiseaşte*

²⁴ Totuşi, trebuie să ţinem seamă de faptul că rostirile *mîia*, *îfă*, *sîa*, au fost relevate de R. Popescu, în *Graiul gorjenilor de lângă munte*, Craiova, 1980, p. 76.

(Math. V, 22), *jertăvnicului* (Math. V, 24), *stăpîn al casei* (Math. XIII, 52), *obroc*, (Luc. XI, 33), din *Biblia*, el se folosește de *empereczij*, 5, *nunu*, 12, *șura*, 14, *agrul*, 14, *întrecse*, 38, *sze menie*, 39, *oltari:luj*, 39, *keszetorju*, 67, din *Noul Testament*.

Mult mai interesante sunt, desigur, cazurile în care autorul introduce elemente lexicale diferite față de cele pe care le întâlnim fie în NT, fie în BB. În această privință am arătat mai înainte că V. Barbu, vorbind în treacăt despre schimbările pe care D. Bíró le operează, îndepărtându-se de textele urmărite „în pasajele ce i se păreau mai obscure” (p. 128) citase ca exemplu „înlocuirea verbului *înfrunzescu* (NT, BB) cu *fak rod*” (p. 131, n. 44). În acest loc, totuși, înlocuirea lui *înfrunzescu* poate să fi fost determinată de o traducere ad litteram a textului latinesc: *cum produciunt iam ex se fructum* (Luc. XXI, 30) = *kënd fak dentru sine rod*, 3, mai degrabă decât de ambiguitatea semantică a verbului *a înfrunzi*.

Dar în această alegere a elementelor lexicale care au înlocuit cuvintele corespunzătoare ale *Noului Testament* și ale *Bibliei*, D. Bíró s-a bazat în primul rând pe intelegibilitatea mai mare a cuvintelor folosite, și în al doilea rând pe potrivirea lor semantică cu termenii textului latinesc.

De pildă, *fu pîrî* din NT și din BB (Luc. XVI, 1), este înlocuit cu *fu defeimat*, care traduce mai bine lat. *diffamatus est*; pasajul lui Ioh. XXI, 10 „... au și căzui pre pieptul Lui”, din BB, și „... șázuse... pre pieptul lui Iisus”, din NT, este înlocuit cu „*szaui si rezemat... pre pieptul Lui*” (p. 7), în care verbul *a se rezema*, din punct de vedere semantic, are însușiri mai apropiate de lat. *recubuit* și de gr. *απεπεσευ*.

În loc de *ocări* din NT și din BB (Luc. XVIII, 33) avem *izbi*, care se deosebește semantic: *se va ocări*, de fapt, traduce gr. *υβρισησεται*, în timp ce *sze va izbi* (17) „a lovi cu putere” (DEX), redă exact lat. *flagellabitur*.

Dorința de a se conforma textului latinesc îl împinge uneori pe autor până la schimbări nu strict necesare, ca în cazul lui *iarba* din NT și BB (Ioh. VI, 10; chiar și în *Conciones* lui Amelio avem *ierba* 113^{1/4}) înlocuit cu *fën*, care îl redă nemijlocit pe lat. *foenum*.

Câteodată caracterul arhaic sau regional al unui cuvânt, sau al unui semanticism, este cel care l-a îndemnat pe autor să facă anumite înlocuiri.

Așa, de pildă, *a răpsti* („a murmura”) din NT și BB (Math. XX, 11), înlocuit cu *a cârti* (p. 15), era foarte probabil deja arhaic pe vremea aceea, sau de circulație regională. La fel, *ceind* din NT, *cerînd* din BB (Luc. XVIII, 35), a cărui valoare de „demander l'aumone” (DA, s.v. *cere*), putea să fie arhaică, este înlocuit cu *cersînd* (*csersënd*, p. 17).

În aceeași categorie îl putem include și pe *mile*, 59, folosit în loc de *dragoste* în NT (Luc. I, 31) și de *har* în BB. Probabil autorul a înlăturat pe *dragoste*, deoarece, din punct de vedere semantic cuvântul nu se potrivește cu lat. *gratia*, gr. *χάρις*, și n-a ținut seamă nici de *har*, care, deși perfect corespunzător cu gr. *χάρις*, îi părea arhaic cu înțelesul de „milă”.

În concluzie, cu privire la procedeele pe care le-a urmărit David Biró în alcătuirea *Evangheliarului de la Kalocsa*, credem că am scos la iveală cel puțin două puncte sigure: pe de o parte autorul a supus la o revizuire amănunțită textele *Noului Testament* și *Bibliei* din 1688, uniformizându-le textului canonic latinesc al *Missale Romanum*; pe de altă parte, el a introdus o mulțime de modificări lingvistice pe care, în general, le putem socoti caracteristice graiului din Crișana.

Într-adevăr, datorită faptului că ne lipsesc surse vechi despre realitatea lingvistică din Crișana epocii vechi, uneori este dificil de precizat cu exactitate în ce măsură și dacă anumite fenomene prezente în NT și/sau în BB, să fi fost răspândite în regiunea în care trăia autorul.

Totuși este neîndoielnic că trăsăturile distinctive ale câtorva fapte lingvistice, pe care nu le întâlnim nici în NT, nici în BB, ne îndreaptă spre zona dialectală a Crișanei.

De altfel, autorul însuși, cu toate că în titlul lucrării scrie că „au telmecsuit... spre limbe Remlenaszke” *Evangheliarul*, în partea finală, prezentând formulele pe atunci întrebuițate în Sacramentul Botezului și al Căsătoriei, spune ca o premisă: „Subnectuntur ea quae in Sacramento Baptismi et Matrimonii *lingua vernacula tractantur*”.

Lămurirea structurii și a modalităților de alcătuire a lucrării de față, nu epuizează totuși problemele pe care le ridică tipărirea *Evangheliarului*.

Rămâne de cercetat mediul cultural-religios în care lucrarea a luat naștere și împrejurările care l-au împins pe preotul maghiar, bun cunoscător al limbii române, să compună această cârtică care s-a bucurat de o mare răspândire în biserica de rit catolic.

EVANGHELIIARUL DE LA KALOCSA (RIASSUNTO)

Sottoponendo ad una attenta analisi linguistica l' *Evangheliar de la Kalocsa*, un' opera stampata nel 1769 con lettere latine e ortografia magiara, l'autore giunge alla conclusione che anche se Dávid Biró ha utilizzato alcuni frammenti del *Noul Testament de la Bălgrad* (1648) o della *Biblia de la București* (1688), questi sono stati sottoposti ad un continuo processo di verifica avente come base di riferimento il testo latino della *Vulgata*, riprodotto con piccoli adattamenti nel *Missale Romanum*, che il prete piarista ha utilizzato anche per il calendario generale delle pericopi. Allo stesso tempo, i tratti distintivi di alcuni fenomeni linguistici, che non incontriamo nel *Noul Testament de la Bălgrad*, né nella *Biblia de la București*, fanno pensare a una localizzazione dialettale del testo presso la regione di Crișana.

TRANZITIVITATEA, CATEGORIE MORFOLOGICĂ MOTIVATĂ DE CONTEXT

de

RODICA POPESCU

(Timișoara)

Tranzitivitatea este o categorie gramaticală nemarcată prin morfeme specializate; ea se definește contextual¹, prin relația verbului cu un obiect direct. Este deci o categorie gramaticală sintagmatică, ce poate fi motivată numai într-un context specific, limitat la ocurența în enunț a unui acuzativ complement direct, dependent de verb.

Tranzitive sunt acele verbe care, atât prin conținutul rezultativ și orientativ, cât și prin regimul lor, sunt compatibile cu prezența unui acuzativ complement direct sau a unui verb la un mod nepersonal, a unei interjecții cu aceeași funcție și chiar a unei propoziții care-l echivalează în frază:

„Tresărind în cercuri albe

El cutremură o barcă.”

(Eminescu, P., p. 59)

„Întreabă de fiul său... cere de băut.”

(Negruzzi, N. A., p. 96)

„Sub raza ei mă lasă a petrece.”

(Eminescu, P., p. 95)

„Ca mai ba să mai zicem cârc!”

(Creangă, O., p. 304)

„... crezuse că în mod sigur va reuși în sfârșit să se afirme și el.”

(Preda, M. S., p. 41)

Complementul direct exprimat printr-un substantiv nume de persoană, pronume sau numeral apare anticipat sau reluat de formele scurte ale pronumelui personal, având, în aceste cazuri, prezență obligatorie², realizând

¹ O bogată informare și exemplificări privind relația cuvânt-context gramatical și stilistic găsim la Șt. Munteanu, *Stil și expresivitate poetică*, București, EȘ, 1972, p. 140, 208, 209; Em. Vasiliu, Sanda Golopenția Eretescu, *Sintaxa transformațională a limbii române*, p. 52; L. Hjelmslev în *Prolegomena* subliniază caracterul esențial al analizei contextuale, nevăzând posibilă, în afara ei, nici o cercetare lingvistică.

² Fenomenul întăririi complementelor directe și indirecte, prin formele atone ale pronumelor personale în acuzativ sau dativ sunt considerate, greșit — credem noi —, redundante, emfatiche. (cf. *Limba română contemporană*, coordonator I. Coteanu, EDP, București, 1985, p. 222.) Pleonastice apar doar construcțiile de tipul:

„Eu nici plecarea ta n-o voi privi-o.” (A. Păunescu, *Locuri comune*, Ed. Albatros, București, 1986, p. 170).

Fenomenul este semnalat și de către Al. Rosetti, J. Byck, *Gramatica limbii române*, Ed. Univers, București, 1954, p. 657-658; I. Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a greșelilor*, Iași, 1943, p. 443; G.I. Tohăneanu, *Expresia artistică eminesciană*, Ed. Facla, Timișoara, 1975, p. 95-96, comentează întrebuințarea pleonastică a acestor pronume, în poezia eminesciană, inspirată din textele vechi bisericești. Pentru limba română veche, astfel de forme redundante sunt semnalate de către Alexei Procopovici, *Pronumele personal în funcțiune morfologică verbală*, Cluj, 1933, p. 7; Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, vol. II, București, 1926, p. 248; G. Istrate, *Construcții*

structuri rigide, specifice limbii române, coocurente și cu o altă marcă a caracterului personal a obiectului direct, prepoziția *pe*³.

„Zburătoru-ți este tată și *pe el* Călin îl cheamă.” (Eminescu, P., p. 66)

Uneori, astfel de complemente directe și chiar propozițiile echivalente în frază, apar evidențiate și de un adverb intensiv:

„Ți-ar păre ca Excelența să te ieie *chiar* pe tine.” (Eminescu, P., p. 627)

„Lăudând pe cel ce te laudă, te lauzi *tot* pe tine.” (Iorga, C., p. 97)

„Ceea ce vrusesem să-ți spun, *tocmai aia* nu ți-am spus.”

(Călinescu, E. O., p. 241)

Substituția cu zero a complementului direct exprimat prin forme pronominale prescurtate nu este îngăduită nici într-un lanț de verbe coordonate:

„... o readuce pentru o clipă în amintirea celor care au *cunoscut-o, iubit și apreciat*.” („Drapelul roșu”, Anul XXXVI, nr. 10806, 27 oct., 1979, p. 4)

Folosirea mărcii prepoziționale *pe*, *pe* lângă un substantiv cu semn minus personal, este condamnată și ea:

„Trebuie numai acel cuvânt magic care să le facă să cânte *pe lucruri*.”

(Emil Manu, *Arta poetică la români*, Ed. Ion Creangă, Buc.,

1979, p. 276).

Tot eronată apare și folosirea unui complement nume de persoană, fără marca individualizării persoanei:

„*Oameni și zei* îi câștiga... dându-le daruri.” (Barbu Marian, *Dicționar*, p. 90).

Din tendința de simplificare a flexiunii pronumelui relativ, în faza actuală a românei contemporane, precum și datorită și dublei sale funcții sintactice, pronumele relativ este utilizat într-o formă invariabilă, de nominativ, indiferent de valența sintactică în propoziția *pe* care o introduce⁴. Așa se

pronominale pleonastice, *Analele Universității „Al.I. Cuza”, Iași*, 1956, nr. 1-2, p. 395; Fulvia Ciobanu, *În legătură cu repetarea formelor neaccentuate ale pronumelui personal și reflexiv*, SCL, XXIII, 1972, nr. 6.

³ Precizări privind prezența obligatorie a prepoziției *pe* *pe* lângă un complement direct cu sema plus personal găsim la Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, EȘ, București, 1965, p. 18, care indică o bogată bibliografie și încearcă o minuțioasă analiză legată de construirea prepozițională a obiectului în spaniolă, portugheză și în unele dialecte italienești, în condiții asemănătoare românei dar utilizând prepoziția *ad*. Valoarea lui *pe* este discutată de același autor și în *Asupra obiectului direct prepozițional în limbile romanice*, SCL, X, 1959, nr. 2, p. 188. Marcă a individualizării persoanei o consideră și H. Tiktin, *Gramatica română. Etimologia și sintaxa*, București, 1945, p. 66; Iorgu Iordan, *Limba română actuală*, p. 285-286. Același autor, *Româna și spaniola, arii laterale ale latinității*, SCL, XV, 1964, nr. 1, p. 11, o enumeră printre particularitățile comune românei și spaniolei (*pe* în românește, *a* în spaniolă). Al. Tudorică, *Un aspect al clasificării sintagmatice a verbelor*, LR, 1969, nr. 4, p. 329, afirmă că „se întrebuințează, mai ales pentru nume de persoane, aducând un plus de individualizare. În același mod privește și Sextil Pușcariu, *Despre pre la acuzativ* (în) „Dacoromania”, II, 1922, p. 179 și N. Drăganu, *Morfeme românești ale complementului în acuzativ și vechimea lor. Un capitol de sintaxă românească*, București, 1943, p. 5.

⁴ A se vedea în acest sens: C. Dimitriu, *Gramatica limbii române. Sintaxa*, Iași, Ed. Junimea, 1982, p. 156-161; *Limba română contemporană*, coordonator I. Coteanu, București, EDP., 1985, p. 289; Valeria Guțu Romalo, *Propoziții relative*, SG, II, 1957, p. 161-172; I. Mușiu, *Elemente*

explică structurile sintactice în care pronumele relativ în acuzativ, cu funcție de complement direct al unui verb tranzitiv, apare fără *pe*, marcă a individualizării cuvântului pe care îl substituie:

„El face un ocol... în căutare de pepeni, *care* nu i-a găsit.”

(„Flacăra”, Anul XXXIII, nr. 39 (1528), 28 sept., 1984, p. 13)

„Sufletul *care-l iubesc*

Încă n-a venit.”

(Grigore Vieru, *Izvorul și clipa*, p. 18)

În mai puține împrejurări, relația dintre obiectul direct și verbul tranzitiv se realizează cu ajutorul prepoziției *la*, întâlnită în limbajul uzual, prepoziție care se apropie de valoarea unui adjectiv pronominal nehotărât, care indică o cantitate mare și nelimitată:

„Începe a înghiți *la apă*.”

(Creangă, O., p. 32)

„Te văd mișcând încet a tale buze...”

Șoptind ca-n vis *la triste*, dulci *cuvinte*. (Eminescu, P., p. 303)

Orice alt jonctiv prepozițional pe lângă un complement direct reprezintă o abatere:

„Vreau să fac din el un as al volanului, chiar dacă mai neglijează el *cu școala*”

(„Flacăra”, nr. 15, Anul XXXI, 1401, 16 apr., 1982, p. 20).

Unele compliniri directe manifestă o mai mare dependență față de verbul regent, altele sunt mai legate de acesta, iar unele verbe exclud relația cu un complement direct, așa cum există și verbe care solicită întotdeauna ocurența unei compliniri, fiind verbe tranzitive în permanență:

„Noaptea-și *varsă* iar *cerneala*

Cu care și eu am scris.”

(Carianopol, V. V., p. 169)

Considerăm tranzitive și verbele care nu au acest element în enunț, deși prezența lui este posibilă⁵. Ocurența facultativă a complinirii directe dovedește legătura mai puțin pronunțată, cu regentul:

„Priveam în fundul gropii și lacrimi curgeau rău.” (Eminescu, P., p. 413)

Există și verbe care cunosc o dublă tranzitivitate. Ele contractează, concomitent, relații cu un complement direct al persoanei și cu unul al lucrului

pronominală cu rol de conective. Precizări morfo-sintactice, în vol. „G.I. Tohăneanu, 70”, Timișoara, Ed. Amphora, 1995, p. 151-154.

⁵ Sunt numite tranzitive absolute de GA, I, p. 207; Iordan, Gușu, Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, EȘ, 1967, p. 81; Fenomenul este considerat „tranzitivitate implicită” de către Gabriela Pană Dindelegan, *Tranzitivitate și diateză*, SCL, XVIII, 1967, nr. 1, p. 16; Al. Tudorică, *Un aspect al clasificării sintagmatice a verbelor*, LR, 1969, nr. 4, p. 332; N. Goga, *Observații și sugestii teoretice și metodice cu privire la diateza verbală a limbii române*, LR, 1957, nr. 5, p. 66; D. Irimescu, *Structura gramaticală a limbii române. Verbul*, Iași, Editura Junimea, 1976, p. 165.

sau al acțiunii⁶. Acestea, deși depind de același verb, nu pot intra în relație de coordonare:

„... sfătuia *pe oameni* să-și deie copiii la școală.” (Creangă, O., p. 153)

Deși verbele tranzitive au, în mod firesc, un gol înainte, umplut de un nominativ și al doilea gol, în urmă, complinit de un acuzativ⁷, există verbe impersonale, care, cu toate că nu acceptă un subiect, au satisfăcută valența obiect direct, fiind folosite tranzitiv:

„Și *le plouă* și *le ninge*

Și n-are cine le-ncege.”

(I. L. R., I, p. 169)

Desigur își păstrează tranzitivitatea și formele verbale materializate la moduri nepersonale, cu excepția participiului, unica formă modală intransitivă:

„Înainte de a se apuca *de săpat șanțuri*, Ion Vodă a intrat în rîndurile cazacilor.”

(Camilar, P. E., p. 176)

„Când un grup de oameni le ieși înainte... vrînd să știe adică în ce sens se modificase situația, renunțaseră.”

(Preda, M., II, p. 352)

Privind relația dintre un verb și obiectul său direct sesizăm că:

a) Obiectul suportă acțiunea exercitată de acest verb:

„Abia *atingi covorul* moale,

Mătasa sună sub picior.”

(Eminescu, P., p. 93)

b) obiectul durează cât durează acțiunea verbală:

„... lebăda viața ei toată *visează un cântec divin*”

(*ibidem*, p. 208)

c) obiectul este modificat de acțiunea regentului verbal:

„... chinul și durerea *simțirea-mi a-mpietrit-o*”

(*ibidem*, p. 93)

d) obiectul este rezultat din acțiunea verbului:

„Din lut acolo am *zidit*

Cetate mândră la privit.”

(*ibidem*, p. 237)

Atunci când complementul direct este implicat în tema verbală, având un conținut foarte limitat, în acord semantic cu verbul, vorbim de componente interne. Pentru a nu realiza construcții pleonastice, ele apar însoțite de un determinant:

„Povestind *povești bătrâne* au văzut păstorii steaua.” (Eminescu, P, p. 350).

„— O, priviți-i cum *visează*

Visul codrilor de fagi.”

(*ibidem*, p. 81)

Complementul intern apare chiar și pe lângă verbe intransitive:

⁶ Această a doua complinire verbală, numită obiect secundar, nu este considerată de către Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa transformățională a grupului verbal în limba română*, București, EA., 1974, p. 54, un echivalent al complementului direct simplu.

⁷ Precizare făcută de Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I, *Privire generală*, București, 1940, p. 151.

„Vin să-și trăiască mai departe în noi
viața trăită.”

(Lucian Blaga, *Versuri*, p. 40)

Există și verbe care, prin conținutul lor, exclud tranzitivitatea, fiind incompatibile cu ocurența unui complement direct. Încadrăm aici verbele:

- copulative și semicopulative, multe verbe de mișcare, de stare și de devenire: *a fugi, a merge, a sosi, a sta, a umbla*;

- verbe care exprimă un proces general: *a adormi, a dura, a exista, a fi, a renunța* și toate verbele care nu sunt convertibile în reflexiv sau în pasiv: *a abdica, a abjura, a absenta, a abunda, a abuza, a capitula, a dispera, a merita, a muri, a renta, a râde, a tinji, a zăcea* etc.

Alte verbe își anulează tranzitivitatea datorită formei⁸ în care sunt materializate: toate verbele la modul *participiu*, verbele la *diateza pasivă*, verbele *marcate pronominal*, cu morfemul pronominal în acuzativ.

Există lingviști care largesc categoria tranzitivității, considerând-o drept o unitate sintactică independentă de cazul obiectului, care poate fi unul direct, indirect, subiect la pasiv⁹, punct de vedere pe care nu-l împărtășim. Întâlnim și păreri care nu limitează tranzitivitatea numai la verb, ci o extind și asupra substantivului și a adjectivului: traversarea *mării*, a *muntelui*, traversarea *muntoasă*, *marină*¹⁰.

Considerăm posibilă prezența unui complement direct numai pe lângă adjectivele derivate sau provenite de la un verb tranzitiv:

„Căci cei ce noaptea, ziua,
Își muncesc sărmana minte
Plebea **multe** știutoare
Pentru pâine, pentru linte?”

(Eminescu, *P.*, p. 588)

Destul de frecvent și interjecția apare drept regent al unui complement direct:

„*Uite-o* acum fișnind din strâmtori.”

(V. Voiculescu, *P.*, p. 80)

Relația dintre diateze și tranzitivitate

Știut este faptul că numai construcțiile reflexive, cele pasive și activele pronominale reciproce cunosc întotdeauna o distribuție comună: tranzitivitatea, încadrându-se astfel în aceeași clasă sintactică. Fiind condiționată de această notă a conținutului funcțional al verbului, presupun în structura de adâncime,

⁸ Pentru motivațiile de ordin formal, care anulează tranzitivitatea verbului, vezi Rodica Popescu, *Relația dintre diateze și tranzitivitate*, AUT, XIV, 1976; aceeași autoare, *Complementul reflexivului*, LL, 1978, nr. 1.

⁹ Așa procedează Finuța Asan, *Raportul dintre diateze și tranzitivitate*, SCL, 1960, nr. 3; Gh. Trandafir, *Considerații asupra diatezelor*, LL, 1962, nr. 6; I. Evseev, *Semantica verbului*; Tudorică, *Clasificarea sintagmatică*, p. 331; Irimia, *Verbul*, p. 166-167.

¹⁰ Așa largeste domeniul tranzitivității și Blinkenberg, *Le problème de la transitivité en français moderne*, Revue la langues romanes, Essai syntactico-sémantique, Copenhaga, 1960. Faptul este remarcat și de G.I. Tohăneanu, *Studii de stilistică eminesciană*, București, EȘ, 1965, p. 72, care apropie fenomenul de unul similar în limba germană.

simbolul obiect direct, dar la nivelul structurii de suprafață exclud relația sintagmatică cu un asemenea element, datorită prezenței lui *se* și a verbului *a fi* + forma particulară¹¹, care implică o relație de incompatibilitate față de un acuzativ.

Se, precum și forma participială a verbului, au devenit morfeme care limitează, sau, cel mai adesea, anulează capacitatea verbului de a selecta un complement direct. Această mărginire este motivată și condiționată atât structural și gramatical, cât și semantic, căci posibilitatea de selectare a complementului direct este anulată de prezența acestor indici gramaticali¹².

Rareori, pe lângă un verb dicendi, de informare și de interogare, și verbele reflexive admit un complement direct al lucrului sau al acțiunii, căci numai acesta poate guverna două complemente directe.¹³

„Vrea să vorbească pentru toți cîți *s-au întrebat ce s-a putut ascunde dincolo de tainele ei.*” (Vianu, O, I, p. 177)

„*Învață-te să te înalți, nu să cobori.*” (Iorga, C, p. 207)

Pe lângă verbele bitranzitive chiar și formele verbale pasive, caracterizate negativ, sub raportul acceptării unui acuzativ, pot guverna un complement direct sau o propoziție echivalentă.¹⁴

„Țăranul care l-a văzut pe Dumnezeu *e întrebat de săteni dacă Sfîntul era în razele lui bune, ori ale de purtare.*” (Piru, PRC, p. 181)

În cadrul diatezei pronominale, numai diateza reflexivă cunoaște un context definitoriu specific, acela al posibilității repetării și întăririi persoanei subiectului și a obiectului printr-un complement direct pronume personal sau reflexiv formă lungă, ce presupune o trăsătură gramaticală comună: un morfem identic de persoană și număr cu toate elementele microstructurii reflexive. De aceea îl numim complement reflexiv¹⁵, termen ce ni se pare clar și propriu valorii pe care o reprezintă. Posibilitatea repetării lui *se* constituie o dovadă a

¹¹ Despre participiu, unica formă verbală care nu participă la tranzitivitate, vezi Valeria Guțu Romalo, *Forme verbale compuse*, SCL, 1963, nr. 2, p. 195; Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Moduri nepersonale*, SCL, XIII, 1962, nr. 1, p. 36.

¹² Despre relația dintre diateze și tranzitivitate vezi J. Dubois, *Grammaire structurale du français*, Paris, 1967, p. 80-81; Ion Diaconescu, *Infinitivul în limba română*, București, ESE, 1977, p. 117; Rodica Popescu, *Relația dintre diateze și tranzitivitate*, AUT, XIV, 1976, p. 157-160.

¹³ O amplă privire bibliografică, referitoare la existența verbelor cu două complemente directe în limba română, găsim la Maria Rădulescu Mendea, *Caracteristicile sintagmatice ale reflexivului*, LR, 1969, nr. 6, p. 540. O listă de verbe cu două compliniri directe, precum și precizarea raportului dintre ele întâlnim la Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa transformățională*, p. 54-56; aceeași autoare, *Regimul sintactic al verbelor în limba română veche*, SCL, XIX, 1968, nr. 3, p. 268-269; Finuța Asan, *Raportul dintre diateze și tranzitivitate*, SCL, nr. 3, 1960, p. 345; Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, p. 152.

¹⁴ Aceste rare excepții de tranzitivitate a pasivului sunt sesizate de către Iordan, Guțu, Niculescu, *Structura morfologică*, p. 184; Finuța Asan, *Raportul dintre diateze și tranzitivitate*, p. 347, precizează că tranzitivitatea verbelor cu două complemente directe se menține și la pasiv, idee prezentă și la Constantinescu-Dobridor, *Morfologia limbii române*, București, EȘ., 1974, p. 169; Trandafir, *Considerații*, p. 126.

¹⁵ A se vedea, pentru acest tip de complement direct, Rodica Popescu, *Complementul reflexivului*, LL, 1978, nr. 1.

pierderii valorii sale pronominale, deci și a funcției de complement direct, complementul reflexiv fiind acela care complinește această valență pierdută.

Întâlnim deci complemente reflexive la toate numerele și persoanele, în acord cu cele ale subiectului:

„Mă simt *pe mine* însumi, doresc și cred *c-amorul*

Folos mi-aduce...”

(Eminescu, *P.*, p. 404)

„Nu trece cu vederea nici exemplele celor care s-au comportat rău în această funcție, nu ca să *te înalți pe tine* lovind memoria lor, ci ca să *te îndrumezi pe tine*, cu privire la ce trebuie să eviți.”

(*Dicționar al bunei cuviințe*, p. 123)

„Un judecător *se* condamnă *pe el* însuși condamnând un nevinovat.”

(*ibidem*, p. 189)

„*Pe noi* singuri *ne* uitarăm printre secolii fără de milă.”

(Eminescu, *P.*, p. 302)

„Aceasta implică obligația... de a dobândi instrumentele de ordin intelectual necesare pentru a *se* înțelege *pe ei* înșiși.” („Forum”, nr. 7, 1974, p. 35).

Fenomenul acesta constă, în același timp, și un important mijloc gramatical de verificare și de întărire a reflexivității verbului, de evitare a confuziei omonimice din cadrul diatezelor cu ocurență pronominală¹⁶ tocmai pentru că presupune o formă unică de manifestare cu a celorlalte elemente care structurează microstructura pronominală „se + verb”, anume identitatea în persoană și în număr. De aceea ele nu pot fi considerate construcții pleonastice¹⁷.

Întrucât valențele de acuzativ și reflexiv sau pasiv sunt valori incompatibile, nu putem trage concluzii generalizatoare privitoare la tranzitivitatea diatezei marcate întotdeauna prin *se*, situațiile analizate mai sus fiind niște excepții. Aceasta pentru că morfemul acuzativului nu poate apărea decât o singură dată, verbele pronominale având o valență tranzitivă zero, consumată prin prezența lui *se*.

Reflexivitatea și tranzitivitatea nu pot intra în relație de compatibilitate una cu cealaltă, nu se pot niciodată asocia spre a caracteriza, concomitent, radicalul verbal. Caracterul orientativ al verbelor pronominale se consumă în interiorul structurii lor, anulând tranzitivitatea. Ocurența complementului reflexiv, pe lângă astfel de verbe reprezintă o excepție motivată gramatical sau stilistic.

¹⁶ A se vedea Rodica Popescu, *Confuzii omonimice în paradigma verbului românesc*, în vol. „G.I. Tohăneanu 70”, Timișoara, Ed. Amphora, 1995, p. 443-453.

¹⁷ Discuții privind valoarea acestor construcții în limba română întâlnim la Mioara Avram, *Dereflexivizare, pleonasm sau dezambiguizare?*, LR, 1974, nr. 2.

DIE TRANSITIVITÄT ALS EINE VOM KONTEXT MOTIVIERTE GRAMMATIKALISCHE KATEGORIE (ZUSAMMENFASSUNG)

Vorliegende Untersuchung versucht einige Fragen betreffend das Hervorheben des reflexiven Wertes der pronominalen Diathese durch die Okkurrenz eines Objekts der Reflexivität zu klären. Es werden die Ursachen, die die Transitivität der pronominalen und passiven Verben aufheben, präzisiert. Der aufschlußreiche Charakter dieser Verbalbindungen ergibt sich in derer innern, wobei er ihre Transitivität aufhebt, weil die Walenzen des Akkusativs und des Reflexivs oder des Passivs inkompatibel sind.

ETNOMEDICINĂ LINGVISTICĂ. O PROBLEMĂ DE TERMINOLOGIE

de

MARIA PURDELA SITARU

(Timișoara)

Pentru stabilirea relațiilor dintre *etnomedicină* și *lingvistică* și pentru a degaja terenul pe care cele două discipline se intersectează, este necesar să aducem în discuție o problemă de terminologie care să se refere atât la forma, cât și la conținutul termenului *etnomedicină*.

Cercetătorul interesat va avea surpriza de a nu-l găsi consemnat în niciunul din dicționarele noastre și nici în studii de specialitate românești. Ne-am permis să-l folosim, după modelul fr. *ethnomédecine*, al germ. *Ethnomedizin* și acela al engl. *ethnomedicine*, pentru desemnarea noțiunii „medicină populară”. Termenul consacrat în cercurile științifice românești pentru exprimarea acestei noțiuni este *etnoiatrie*; acesta a fost introdus la noi de profesorul clujean V. L. Bologa¹ care, în pofida formației sale franceze², redă sintetic prin *etnoiatrie* conținutul cuvântului german *Volksmedizin* (posibil și *Volkshelkunde*), în opoziție cu *iatrosomie* pentru germ. *Schulmedizin*, acesta din urmă în accepția de „medicină savantă”³.

Relațiile dintre medicina populară și medicina savantă decurg din caracterul dominant de „artă (= meșteșug)” al celei dintâi (în sensul că ea urmărește în primul rând un rezultat practic, vindecarea, iar nu verificarea unui adevăr științific) și de „știință (= științele medicale)” al celeilalte, scopul declarat al celei din urmă fiind acumularea de cunoștințe științifice⁴. Punerea față în față a celor două tipuri de cunoaștere, care stau la baza medicinei populare și a celei savante, în speță a *cunoașterii empirico-magice* vs. *cunoașterea științifică*, a făcut-o cunoscutul antropolog și etnolog francez Claude Lévi-Strauss. Acesta observă că etnologii nu au reflectat încă îndeajuns

¹ *Etnoiatrie - iatrosomie*, în *Despre medicina populară românească*. Studii, note și documente, București, 1970, p. 9.

² A fost elevul profesorului francez Jules Guiant, un bun cunoscător al folclorului medical francez, în special breton, cf. propria-i mărturisire din *art. cit.*, p. 15. În literatura franceză de specialitate, în perioada de formare a savantului clujean, pentru denumirea medicinei populare se folosea sintagma *médecine ethnographique*.

³ Cf. V.L. Bologa, *art. cit.*, p. 9. Pentru identificarea de către alți autori a medicinei sacerdotale sau hieratice cu „filozofia medicinei”, din care s-ar fi desprins cu timpul atât medicina populară sau etnoiatria, cât și medicina doctă sau științifică, vezi Romulus Vulcănescu, *Dicționar de etnologie*, București, 1979, p. 159, cf. și Maria Purdela Sitaru, *Scurt istoric al preocupărilor de medicină populară la români*, în *Caietul Cercului de Studii*, IV/1, Timișoara, 1986, p. 27-28.

⁴ Cf. *Dictionnaire de médecine, de chirurgie, de pharmacie et des sciences qui s'y rapportent*, par E. Littré, vingt et unième édition entièrement refondue par A. Gilbert, Paris, 1908, p. 1010.

asupra faptului că originea științei moderne datează numai de câteva secole, în timp ce, mult mai vechi, „miturile și riturile oferă, ca valoare principală a lor, faptul de a fi păstrat, până în epoca noastră, sub o formă reziduală, moduri de observație și de reflecție care, la timpul lor, au fost (și, fără îndoială, mai sînt și azi) adaptate exact unor descoperiri de un anumit tip (s.n.), și anume, acelea pe care le permitea natura, pornind de la organizarea și de la exploatarea speculativă a lumii sensibile, în termenii sensibilului”⁵.

În consecință, în definirea medicinei populare ca știință etnologică trebuie să apară și părțile ei componente: *medicina empirică* și *medicina magico-mitică sau religioasă*⁶. De asemenea, considerăm că tot din medicina populară fac parte și *elementele de medicină savantă* asimilate și fosilizate de ea în decursul timpului. Deși medicii recunosc această componentă a medicinei populare⁷, definiția etnologică⁸ a acesteia nu o subliniază îndeajuns.

Dacă pentru desemnarea acestui domeniu de investigație se folosește pe de o parte sintagma *medicină populară*, iar pe de altă parte termenul *etnoiatrie*, apare în mod firesc întrebarea de ce am recurs totuși la un sinonim al acestora, *etnomedicină*. Și aceasta cu atât mai mult cu cât, așa cum subliniază lingvistul timișorean Ștefan Munteanu⁹, stilul științific nu admite polisemitismul termenilor și prin aceasta nici *sinonimia* lor, ci eventual dublete (sau, ca în cazul de față, triplete) terminologice care se elimină însă, în timp, unul pe celălalt.

Opțiunea noastră terminologică nu trebuie înțeleasă în sensul desconsiderării tradiției (noi înșine le-am folosit și le folosim în continuare atât sintagma *medicină populară* cât și termenul *etnoiatrie*) și nici din dorința de a încărcă cu încă o denumire o terminologie și așa „stufoasă”¹⁰, ci opțiunea are la bază atributele pe care *etnomedicină* le relevă (acestea sporind șansa ca în cele din urmă termenul să se impună în detrimentul celorlalte două): termenul *etnomedicină* este transparent chiar pentru vorbitorul obișnuit al limbii române, sensul cuvântului fiind „traductibil” prin analogie cu termenii analizabili din aceeași categorie: *etnobotanică*, *etnoornitologie* ș.a. Pe când așezarea lui *etnoiatrie* în șirul formațiilor de același tip ca *psihiatrie*, *pediatrie* ar putea duce și la interpretarea termenului prin „vindecarea poporului” (în loc de „medicina poporului, practici terapeutice specifice acestuia”). Nu ar fi însă acesta singurul caz în care un termen ce păstrează o nuanță de ambiguitate¹¹ s-ar impune circulației largi.

⁵ Claude. Lévi-Strauss, *Gîndirea sălbatică. Totemismul azi*, București, 1970, p. 156-157.

⁶ Vezi Maria Purdela Sitaru, *art. cit.*, p. 28.

⁷ V.L. Bologa, *art. cit.*, p. 10, vorbește despre elemente vulgarizate provenite din iatrosocie. Vezi și Lazăr Wasserman și Iosif Goldenberg, *Corelațiile medicinei populare cu medicina științifică, în Despre medicina populară românească*, București, 1970, p. 46 ș. u.

⁸ Vezi Romulus Vulcănescu, *lucr. cit.*, p. 112-113.

⁹ *Evoluția limbajului medical românesc*, lecția a VI-a din cadrul *Cursului liber de limbaj medical*, organizat de acad. Pius Brînzeu în cadrul Institutului de Medicină Timișoara, 1974, p. 5.

¹⁰ Vezi Maria Purdela Sitaru, *art. cit.*, p. 24-28.

¹¹ Sunt într-o situație asemănătoare termeni ca *stomatologie*, *urologie* ș. a., pe care îi găsim întrebuințați pentru denumirea serviciilor medicale speciale unde se urmărește în primul rând *vindecarea bolilor* „urii”, respectiv a celor ale aparatului urinar și numai în al doilea rând este vorba de servicii în care aceste boli sunt numai *studiate* (după cum arată *-logie* [*< gr. logos*] din componența celor două cuvinte, în locul căruia ar fi fost mai potrivit să apară *-iatrie* [*< gr. iatreia* „vindecare”]).

Un alt considerent pe care l-am avut în vedere când am recurs la sinonimul *etnomedicină* a rezultat din faptul că Al. Graur¹² a admis *medicina* alături de o serie de alte discipline (psihologia, sociologia, matematica, filozofia ș. a.) în sfera limbajului devenit obiect de cercetare interdisciplinară¹³, iar această „combinație” dintre medicină și știința limbii a numit-o *medicină lingvistică*, definindu-i clar obiectul de cercetare: *investigarea tuturor faptelor de limbă care privesc medicina*. Prin analogie cu sintagma *medicină lingvistică* propusă de Al. Graur și dată fiind existența celor două tipuri fundamentale de medicină (cea populară și cea savantă), ne-a părut mai potrivit ca domeniul interdisciplinar care să se ocupe de investigarea faptelor de limbă specifice medicinei populare să-l numim *etnomedicină lingvistică* (și nu *medicină populară lingvistică* sau *etnoiatrie lingvistică*). Se recunoaște în această departajare a domeniilor de investigare a faptelor de limbă teza cunoscutului lingvist ieșean Gh. Ivănescu¹⁴, care, pornind de la concepția filozofului român Lucian Blaga referitoare la existența a două tipuri de culturi, cultura majoră și cultura minoră, a arătat că mijloacele adecvate de exprimare ale acestora sunt limbile culte pentru prima și cele populare pentru cealaltă. Iar *etnomedicina*, ca domeniu de manifestare a spiritului minor în cultură, se oferă cercetării lingvistice în sfera limbajului popular.

LINGUISTISCHE ETHNOMEDIZIN. EINE TERMINOLOGIEFRAGE (ZUSAMMENFASSUNG)

Die Verfasserin unterstreicht die in der wissenschaftlichen Fachsprache vorhandene Synonymie der Termini, die für die Bezeichnung des Begriffs „Volksmedizin” verwendet sind, und zwar: rum. *etnoiatrie* (< *etno-* + *iatrie* < gr. *iatreia* „Heilung”, Wortteile, mit derer Hilfe diese Lehnübersetzung nach dem dt. *Volksmedizin*, möglich auch nach dem dt. *Volksheilkunde*, entstanden ist) und rum. *etnomedicină* (partielle Lehnübersetzung nach dem fr. *ethnomédecine*, engl. *ethnomedecine*; vgl. auch das dt. *Ethnomedizin*). Die Vorzüge und die Begründungen der Verfasserin richten sich auf den Gebrauch

*stomatoiatrie, *uroiatrie). Problema rămâne deschisă și în ceea ce privește o altă formație cu *iatro-*, anume *iatromitic* din sintagma *făpturi iatromitice* (pentru care vezi Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București, 1985, p. 316 ș. u.): este sau nu îndreptățită întrebuințarea formației respective atunci când în fapt denumim (și) ființe mitice considerate, conform concepției străvechi despre etiologia bolilor, drept făpturi mitologice provocatoare de stări patologice, iar nu vindecătoare de boli.

¹² *Limbaul medical între tradiție și inovație. Medicină lingvistică*, în „Muncitorul sanitar” XXVIII, nr. 36 (1966), 4 septembrie (București), 1982, p. 2.

¹³ Pentru care vezi și I. Coja, *Limbaul ca obiect de studiu interdisciplinar*, în: *Tratat de lingvistică generală*, București, 1971, p. 34-45. Vezi și W. Doroszevsky, *Quelques remarques sur les rapports de la sociologie et de la linguistique: Durkheim et F. de Saussure*, în „J. Psych.” XXX, 1933, p. 82-91. Vezi și Ioan Oprea, *Lingvistică și filozofie*, în special capitolul: *Vocația filozofică a științei limbii*, Iași, 1922, p. 23-41.

¹⁴ *Storia delle parlate popolari e la storia delle lingue letterarie*, în „Philologica” II, București, 1972, p. 23.

der letzteren Bezeichnung derer Durchsichtigkeit auch für den einfachen Menschen offensichtlich ist. Diese Durchsichtigkeit stammt vom analysierbaren Charakter des rum. *etnomedicină* (= dt. Ethnomedizin) ab: dieses reiht sich in die Serie schon vorhandenen Benennungen der Disziplinen derselben Art, derer Zweck die Forschung der Volkskunde ist: rum. *etnobotanică* (= dt. Ethnobotanik), rum. *etnoornitologie* (= dt. Ethnoornithologie) u. a.

Wenn für die Benennung des interdisziplinären Bereiches, das sich mit der Untersuchung des Sprachmaterials betreffend die Medizin beschäftigt, im allgemeinen das rumänische Syntagma *medicină lingvistică* (= dt. linguistische Medizin) verwendet wird, dann ist für die Benennung des Faches, der sich mit der Nachforschung des Sprachmaterials betreffend die Volksmedizin beschäftigt, der Gebrauch des rumänischen Syntagmas *etnomedicină lingvistică* (= dt. linguistische Ethnomedizin) treffender.

FUNCTIILE STILISTICE ALE ANTONIMELOR

de

RICHARD SÂRBU

(Timișoara)

„Dacă nu ar exista vorbirea
nu ar fi cunoscute
nici binele, nici răul,
nici adevărul și nici minciuna,
nici satisfacția și nici decepția...
(Upanișade)

Principiul binarismului, care se reflectă pregnant în organizarea sistemului limbii la diferite nivele, își găsește deplina întruchipare în sfera lexicului, în cadrul cuplurilor antonimice. Antonimia lexicală constituie o importantă axă de coordonare și structurare a subsistemelor vocabularului oricărei limbi¹.

Esența antonimiei este „contrarietatea semantică”, o rezultată a interacțiunii dintre trăsăturile de sens comune și contrarii² din conținutul termenilor opozabili. Această „contrarietate” este și reflexul relațiilor de opoziție logică (*bun-rău, drept-nedrept*), dar ea presupune și alte tipuri de opoziții, cum sunt cele de tip ontologic (*naștere-moarte, cer-pământ, noaptea-zii*), adică opozițiile dintre caracteristicile contrare ale obiectelor și fenomenelor din realitatea obiectivă, care sunt considerate de vorbitori ca relevante în opoziția lingvistică. Apoi sunt opozițiile de tip „vectorial” sau „direcțional” (*a deschide-a închide, a intra-a ieși, a urca-a coborî, intrare-ieșire*), precum și opozițiile de tip conversiv, în care aceeași acțiune este văzută din puncte de vedere opuse (*a da-a lua, a vinde - a cumpăra, pierdere-câștig*)³.

1.1. Antonimia lexicală, ca fenomen lingvistic, are pronunțate implicații de natură logică și psihologică, fiind în același timp o sursă nepuizabilă de expresivitate, atât pentru limbajul non-artistic, cât și, mai ales, pentru limbajul artistic.

Baza psihologică a antonimiei o constituie asociațiile prin contrast, iar cea logică - noțiunile specifice incompatibile (de ex., „alb”/„negru” în cadrul noțiunii generice „cromatic”: „mare”/„mic” = „dimensiune spațială”).

1.2. Principala caracteristică a antonimelor este reflectarea în sensul unui cuvânt a sensului contrar al perechii sale (contrarietatea semantică). Dar esențiale în opoziția antonimică nu sunt numai trăsăturile contrare de sens, ci și

¹ Vasile Șerban, Ivan Evseev, *Vocabularul românesc contemporan*, Timișoara, 1978, p. 206.

² Richard Sârbu, *Antonimia lexicală în limba română*, Timișoara, 1977, p. 97.

³ Marin Bucă, Ivan Evseev, *Probleme de semasiologie*, Timișoara, 1976, p. 150.

elementele comune, care constituie baza comună de referință sau de comparație („tertium non datur”). Opoziția antonimică nu ființează între cuvinte incompatibile. De exemplu, pentru *bucurie-tristețe* trăsăturile semantice comune sunt „sentiment”, „grad de satisfacție”, pe baza cărora elementele contrare de sens „prezența/absența tonusului, a satisfacției” generează opoziția antonimică dintre cele două cuvinte.

Cf. și *iubire-ură* („sentiment” +/- „afecțiune”); *cinste-necinste* („caracter” +/- „corectitudine”); *deștept-prost* („însușire a intelectului, a minții” + „prezența/absența inteligenței”).

În lipsa unor termeni comuni de referință, două cuvinte nu au statut de antonime (*scaun-perete*, *cerc-pătrat*, *noroi-stele*). Pentru a dobândi un astfel de statut, chiar și asemenea cuvinte, care la nivelul sistemului lexical nu au nimic nici comun, nici contrar, pot și trebuie să sugereze în plan figurativ noi tărâmuri comune de referință, în care se realizează contrastul. Aceasta se întâmplă, de regulă, în limbajul artistic, prin plasarea cuvintelor la noi și, adesea, imprezvizibile cote de referențialitate, dincolo de limbajul comun și prin transfigurarea opozițiilor banale în opoziții antonimice de mare rafinament estetic, potrivit artei și viziunii fiecărui autor.

De exemplu, cuvintele *noroi* și *stele* la nivel de sistem lexical nu sunt antonime, în lipsa unei baze comune de comparație. Ele însă pot dobândi un astfel de statut în contexte în care planul inițial de referință - diferit pentru fiecare termen în parte, se modifică prin intenția estetică a autorilor/vorbitorilor, devenind prin transfigurare *altceva*: „josnic”, „murdar”/„înălțător”, „elevat” - privitor la relațiile interumane.

„Pe pământ avem de toate/ Și mai bune și mai rele,/ Bune, rele,
Și-nchisori și libertate/ Și-a putea și nu se poate/
Și noroi și stele” (A. Păunescu).

E drept, în acest context se manifestă și inducția analogică din partea celorlalți termeni antonimici, opoziția *noroi-stele* potențându-se dincolo de semnificația denotativă a termenilor corelativi, și anume, în planul noilor conotații pe care le primesc în acest context poetic, la noi cote de convergență și divergență semantică.

1.3. O altă particularitate a antonimelor este reproducerea lor regulată în vorbire, atât în limbajul comun, cât și, mai ales, în cel artistic. Aceasta confirmă caracterul stabil și constant al relațiilor de antonimie în conștiința și activitatea verbală a vorbitorilor.

În context membrii unei perechi antonimice apar de multe ori în opoziție directă, în vecinătăți imediate, de regulă, în construcții sintactice contrastante, confruntativ-adversative sau disjunctive, ori de alt tip, având o considerabilă forță de predicție a prezenței ambilor termeni opozabili în context.

Contextul își dovedește atât virtuțile sale de potențare sau de nuanțare, delimitând și actualizând pe rând latențele semnificative ale lexemelor antonime sau completându-le ori dându-le, prin funcția desemnată, valoarea specifică actuală, cât și virtuțile de creație. Termenii opozabili pot dobândi, în contexte de o anumită structură, noi semnificații.

Astfel de contexte, în care antonimele își actualizează potențialul lor *contrastant* ca urmare a focalizării, pe axa sintagmatică a discursului, a elementelor de *convergență* și de *divergență* din substanța lor semantică, pot fi considerate „contexte antonimice”. Nu orice context care conține antonime este un context antonimic. Astfel, în enunțul *Fotbaliștii noștri au ieșit pe teren în tricouri negre și chiloși albi*, cele două cuvinte *negru* și *alb*, deși au statut de antonime la nivelul sistemului lexical, nu realizează în acest context o opoziție antonimică propriu-zisă.

Cf. și *Am coborât din tramvai și m-am urcat într-o mașină*.

Tot astfel, două cuvinte care nu sunt antonime la nivel de sistem, în anumite condiții de structurare contextuală, grație anturajelor lor, pot exprima opoziții antonimice. Este cazul antonimelor ocazionale de tipul *noroi-stele*.

Un context antonimic trebuie să aibă o anumită structură sintactică, adecvată exprimării contrastelor, și să conțină, pe lângă temenii opozabili, și alte cuvinte generatoare sau amplificatoare de divergență semantică, de pildă în următorul exemplu:

„Vreme trece, vreme vine./ Toate-s vechi și nouă toate;/
Ce e rău și ce e bine/ Tu te-ntreabă și socoate...” (M. Eminescu)

„Cu pene albe, pene negre/ O pasăre cu glas amar/
Străbate parcul secular.../ Cu pene albe, pene negre...” (G. Bacovia)

Astfel, de contexte antonimice pot fi întâlnite în cele mai diferite texte aparținând atât limbajului comun (atunci când se urmărește precizarea unei noțiuni sau a unei contradicții), cât și limbajului poetic, în proză și în poezie, când se urmăresc scopuri estetice, realizarea unor figuri sau exprimarea unor gânduri și sentimente ori emoții „dincolo” de cuvintele din uzul comun, în imagini artistice unice, capabile să emoționeze pe cititor.

1.4. În unele contexte antonimice termenii corelativi (A și B) dobândesc semnificații suplimentare, în condițiile păstrării sensului de bază, în funcție de structura sintactică a enunțului⁴.

1.4.1. Astfel, contextele de tipul A și B (și A și B) exprimă ideea de epuizare a unei mulțimi, având sensul „tot”, „fiecare”: „orice”, „oricum”, de exemplu:

„Când demonul celor pribegi în lume
Mi-a-ngenunchiat și dragostea și ura,
Vin din potirul bunurilor tale
Întârziat să-mi cer fărâmitura”. (O. Goga)

În lipsa conjuncției *și*, opoziția este mai pregnantă:
„Mă asemui cu un copac. / El are foarte multe brațe,/

⁴ R. Sârbu, *Statutul contextual al principalelor categorii semantice*, în vol. *Studii de limbi și literaturi moderne*, Timișoara, 1989/1990, p. 89-103. Cf. și M. Bucă, O. Vințeler, *Dicționar de antonime al limbii române*, București, 1990.

și eu, foarte multe brațe: / două vizibile, o mie invizibile”.

(Nichita Stănescu)

Disponerea în paralel a mai multor perechi de antonime în cadrul aceluiași enunț conferă contextului o arhitectonică simetrică cu mai multe planuri contrastante:

„*Prietenul prost ne numără cusururile; vrăjmașul cuminte calitățile; vrăjmașul prost ne tăgăduiește calitățile, prietenul cuminte ne uită cusururile*” (I.L. Caragiale).

Aceste paralelisme sintactice realizate cu ajutorul cuplurilor de antonime sporesc efectul stilistic-expresiv al enunțului, fiind în același timp o mărturie a stabilității raporturilor ce există între antonime.

Sintagmele cu cupluri antonimice legate copulativ pot exprima contradicția internă a fenomenelor și contopirea contrariilor:

„El este *moartea morții și învierea vieții*”. (M. Eminescu)

„Pe semne - învrăjbiți / de-o veșnicie Dumnezeu și cu Satana/
au înțeles că e mai mare fiecare/ dacă-și întind de pace mâna
Și s-au împăcat/în mine: împreună picuratu-mi-au în suflet/
crednța și iubirea și-ndoiala și minciuna”. (Lucian Blaga)

1.4.2. Contextele în care antonimele apar în construcții de tipul „**nici A, nici B**” pot exprima negarea globală a tuturor termenilor unei paradigme antonimice, inclusiv a termenilor intermediari, având sensul „nimeni”, „nimic”, „niciodată”, „nicăieri”, „nicicum”:

„Sunt oameni care nu pot *nici iubi, nici urî*. Dar te miri cum pot trăi”. (N. Iorga)

„Viața lui, *nici dulce, nici amară*/ I se destramă-n clipe ce-l absorb”. (M. Codreanu)

Alteori asemenea construcții redau explicit sau implicit termenii logici intermediari ai paradigmei antonimice **A - B**: de exemplu, în descrierea unor fenomene obișnuite sau a unor fapte incerte, confuze:

„... Nu era *nici bun, nici rău, nici moale, nici iute, nici deștept, nici prost*. Cu un cuvânt o ființă *nici prea-prea, nici foarte-foarte*”. (I.L. Caragiale)

„... Pe fața ei nu se deslușea *nici bucurie, nici întristare*”. (L. Rebreanu)

1.4.3. În contexte ce conțin sintagme antonimice de tipul **sau A - sau B, ori A - ori B** se exprimă disjunctii mai mult sau mai puțin pregnante, alternarea ori excluderea reciprocă a fenomenelor desemnate de antonime:

„Poți fi chiar *trist, ori vesel*, tu poți privi spre mine
Între-nstelări aduse pe pământ”. (N. Labiș)

„- Ce mi-i vremea, când de veacuri
Stele-mi scânteie pe lacuri,
Că de-i vremea *rea sau bună*,
Vântu-mi bate, frunza-nă sună;

Și de-i vremea *bună, rea*,
Mie-mi curge Dunărea". (M. Eminescu)

În construcții paratactice opoziția se amplifică:

„Nevăzut, văzut, sfidez orașul / Și dezmiard cu palmele-mi virgine/
Insinuanta lebedă ce vine..." (Radu Stanca)

1.4.4. Construcțiile sintactice în care antonimele se referă la același subiect (X nu / A, ci (dimpotrivă) B; X este A - nu B) constituie baza diferitelor tipuri de antiteză:

„Nu cu vorbe *aspre*, ci cu vorbe *dulci*, pe muiere s-o îndupleci".
(Proverb)

„Singurătatea artistică nu ne *desparte*, ci ne *unește*...". (A. Rădulescu)

„Nu sunt *învinsul* care cerșește favoruri, ci *învingătorul* care vorbește în
numele rațiunii". (M. Preda)

„Străin la vorbă și la port, / Lucești fără de viață/

Căci eu sunt *vie*, tu ești *mort*, / Și ochiul tău mă-ngheață". (M. Eminescu)

1.4.5. Prezentăm în continuare și alte structuri sintactice cu antonime, care potențează efectul stilistic-expresiv al enunțului, conferind textului semnificații suplimentare ce amplifică considerabil contrastele, stările conflictuale vizate, discrepanțele dintre fenomenele descrise ori dinamismul și întrepătrunderea până la contopire a contrariilor.

Decât A, mai bine B:

„Decât cu *prostul* la câștig, mai bine cu *înțeleptul* la *pagubă*". (Proverb)

„Decât multe și *rele*, mai bine *una și bună*". (Proverb)

A este (devine) B:

„Că vis al *morții* eterne e *viața* lumii-ntregi". (M. Eminescu)

„Din *adevăr* savanții au făcut *minciuna*". (G. Topârceanu)

„Răsar / Mă-nalt, / Cobor / Și-apoi dispar,
Și-*apusul* meu e totuși *răsărit*... (Ion Minulescu)

„... *Raiul* c-o muiere ca tine se schimbă în *iad*". (I. Agârbiceanu)

Când A, când B (Se exprimă alternanța rapidă a contrariilor, diferite schimbări ale proceselor, stărilor în succesiunea și opoziția lor):

„Tinerețea nu cunoaște răbdare. Când repede *s-aprinde*, când repede *se stinge*". (Cezar Petrescu)

„Ascultă și privesc/ îndurerați/
în ochii nopților *când umezi, când uscați*". (D. Popescu)

Cine „face” A - /nu/ („face”) B:

„Cine se teme de *moarte* și-a pierdut *viața*". (Proverb)

„Cine schimbă *stăpânii* slugă îmbătrânește (Proverb)

De la A la B:

„Azi știu pentru tot restul vieții că femeia cântă *de la naștere până la moarte*". (I. Arieșan)

/NU/ A, căci (deoarece...) B:

„Nu plâng, căci n-am răs niciodată...” (B. Delavrancea)

A pentru că..., (ca să, spre a) B:

„Părând pe veci a răsări/ Din urmă moartea-l paște,/

Căci toți se nasc spre a muri/ Și mor spre a se naște”. (M. Eminescu)

„Nu mai putem câștiga nimic fiindcă n-avem ce pierde, /
Singuri pe lume rămași...” (P. Popescu)

X este A, dar (însă, în schimb...) Y este B

Multe flori sunt, dar puține/ Rod în lume o să poarte./

Toate bat la poarta vieții, / Dar se scutur multe moarte”. (M. Eminescu)

Există și numeroase contexte ce conțin termenii unui cuplu antonimic (sau termenii mai multor cupluri) în opoziție directă, dar care nu pot fi redată prin formule structurale distincte. De exemplu: „*Fericirea* n-o poți gusta decât când te-a purificat *nefericirea*”. (L. Rebreanu)

2. Antonimele pot fi întâlnite în cele mai diverse texte, dar mai ales în cele poetice: în proză și poezie, așa cum am văzut, în epigrame și jocuri de cuvinte, în aforisme, proverbe și zicători, în expresii frazeologice și ghicitori, ele asigurând prospețimea și dinamismul imaginii artistice.

Dintre figurile de stil bazate pe mecanismul opoziției antonimice amintim *antiteza*, *oximoronul*, *paradoxul*, *ironia* și *eufemismul*. În astfel de figuri antonimele își actualizează la modul cel mai deplin virtuțile lor expresive.

2.1. Una dintre cele mai frecvente figuri, realizate cu ajutorul antonimelor în textul literar, este *antiteza*. Ea constă în asocierea, în cadrul aceluiași enunț sau context mai larg, a unor noțiuni sau imagini contrare, menite să se „lumineze” reciproc, să se intercondiționeze.

După structura lor, antitezele pot fi: (a) *simple*, (b) *dezvoltate*, (c) *complexe* și (d) *globale*.

(a) „Vecinul *slab* cu dama *grasă*/ Are un aer de martir”. (Cincinat Pavelescu)

(b) „De mori *târziu* ori mori *curând*,/ De mori *sătul*, ori mori *flămând*,/ Totuna e! Și rând pe rând / Ne ducem toți”. (G. Coșbuc)

(c) În diferite stiluri ale prozei, poeziei sau publicisticii, antiteza se realizează adesea prin opoziția mai multor cupluri de antonime în serie, creându-se situații contrastante:

„Răsar/ Mă-nalț, / Cobor și-apoi *dispar*,/

Și-*apusul* meu e totuși *răsărit*...” (I. Minulescu)

„Vreme *trece*, vreme *vine*,/ Toate-s *vechi* și *nouă* toate/

Ce e *rău* și ce e *bine*/ Tu te-ntreabă și *socoate*”. (M. Eminescu)

(d) Antiteza se poate dezvolta nu numai pe parcursul unui singur enunț, ci ea poate structura un text poetic în întregime, trasând coordonatele fundamentale ale unor opoziții și conflicte dramatice.

Un exemplu elocvent, în acest sens îl constituie poezia *Mortua est* de Mihai Eminescu⁵.

Această poezie - o meditație preromantică asupra sensului vieții - are două părți. În prima parte, în care dominantă este viziunea cosmică a morții luminoase și eliberatoare de suferințe, antiteza are un caracter descriptiv, conotativ-simbolic. În cea de-a doua parte, în care dominantă este viziunea terestră a morții neiertătoare, antiteza devine denotativă⁶.

Conflictul de bază *viață-moarte*, generat de intensitatea cu care poetul trăiește momentul tragic al morții iubitei, de al cărei destin leagă destinul întregii lumi, apare în două ipostaze în cele două părți, în deplin acord cu viziunea poetică, diferită de la o parte la alta, și cu treptele de încercare parcurse: de la *iluzie*, *îndoială* la *deziluzie* și *revoltă*.

Dominanta filozofică a primei părți este susținută de contraste estompate, mai mult sugerate, decât exprimate direct: (*viață*=„lumină”; *moarte*=„umbră”). Antiteza conotativ-simbolică este redată cromatic printr-o antonimie implicită: „Lumină”=„alb”: *brațe albe, lutul alb, râuri de lapte, argint pe ape, ploaie de raze, ninsoare de stele, mare de stele, cer senin etc.*; *Umbră*=„negru”: *nori negri, sumbre palate, o umbră etc.*

„O, moartea e-un chaos, o mare de stele,
Când viața-i o baltă de vise rebele;
O, moartea-i un secol de sori înflorit,
Când viața-i un basm pustiu și urît.”

În partea a II-a a poeziei, dominantă filozofică se schimbă, iar dinamismul revoltei romantice sporește, moartea este văzută ca neiertătoare („e noapte” - „nimic”), antiteza devine denotativă. Antonimia este explicită, contrastele devin violente: *umbra* devine *întuneric*. Arhilexemele *viață* = „lumină”, ca și opusele lor *moarte*=„întuneric” sunt redată direct prin lexeme contrare uzuale, în imediată vecinătate contextuală: *moarte - viață, dureri - plăceri, rele - bune, a plânge - a râde, trecătoare - eterne, a trăi - a muri, a zice - a deszice, ateu - Dumnezeu etc.*

Dominantele semantice ale textului poetic în discuție: *ascensiune - cădere - dispariție*, redată prin mărturisite *speranțe* → *iluzii* → *îndoieli* → *deziluzii* → *revoltă*, sunt reprezentate într-o antiteză globală, care își modifică spre finalul poeziei coordonatele: *lumina* scade, dispare, apare *umbra* și apoi *întunericul*: „norii se sting”, „stelele pică”, „bolta se sparge”, „noaptea” e „nimic”.

„Și-apoi... cine știe de este mai bine
A fi sau a nu fi... dar știe oricine
Că ceea ce nu e, nu simte dureri,
Și multe dureri-s, puține plăceri”

⁵ Constanța Ciocârlie, *Antonimie lexicală și antiteză romantică*, în „Analele Universității din Timișoara”, XVII, 1979, p. 165-172. Autoarea face o analiză paralelă a poeziilor *Mortua est* de M. Eminescu și *Charles Vacquerie* de V. Hugo, urmărind modalitățile de construcție a antitezei prin utilizarea antonimelor.

⁶ *Idem, ibidem.*

Antonimia — cum am văzut — poate contura cadrul arhitectonic al unui edificiu poetic în totalitatea lui. Toate structurile acestui edificiu sunt în consonanță cu viziunea generală a autorului, iar această consonanță este conservată, amplificată sau atenuată în funcție de măiestria cu care creatorul operează cu opozițiile antonimice, generatoare deopotrivă de convergență și divergență semantică.

Antiteza, ca procedeu stilistic, adaugă la funcția referențială a cuplurilor antonimice o dimensiune nouă - poetică, în timp ce termenii opozabili dau enunțului vigoare și robustețe. Se observă, astfel, o nouă ilustrare a interdependenței și a intercondiționării dintre lingvistic și poetic.

2.2. Oximoronul (de la grec. *oxys* „întepător” și *moros* „prost” „năuc”) reprezintă o sintagmă din doi termeni, de regulă, care sunt semantic incompatibili, de cele mai multe ori - diametral contrari, antonime uzuale sau, mai ales, ocazionale, aparținând unor părți de vorbire diferite sau aceleași părți de vorbire, de exemplu:

„*Neguri albe strălucite/ Naște luna argintie*”. (M. Eminescu)

„*Ferește-te deopotrivă de prietenia dușmanului și de dușmănia prietenului*”. (Proverb)

Cf. și: *fată bătrână, începutul sfârșitului, tăcere elocventă, cadavru viu, suflete moarte, sărman bogat.*

Astfel de sintagme redau expresiv esența unui fenomen, complexitatea și caracterul lui contradictoriu, opoziția antonimică apărând uneori estompată.

2.3. Eufemismele sunt cuvinte sau combinații de cuvinte, adesea parafraze, prin care se ocolește, din diferite motive, denumirea directă a unor obiecte, însușiri, stări sau acțiuni. De regulă eufemismele se construiesc cu prefixul negativ *ne-*. De exemplu, în seria antonimică *sănătos - nesănătos, bolnav, nesănătos* este mai vag, mai atenuat ca și grad de opoziție decât *bolnav*. De asemenea, *neadevăr* este mai atenuat față de sinonimul său primar *minciună*, în raport cu antonimul lor comun *adevăr*. Cf. și *căsătorit - necăsătorit, celibatar*.

Aceste formațiuni negative sunt expresia noțiunilor contradictorii din logică de tipul *ne-A* („ceva ce nu este A”: *viață - neviață*), având un înțeles vag⁷. De menționat că multe formațiuni de acest tip au dobândit prin uz ori prin transfigurare artistică valori antonimice, în timp ce altele sunt considerate simple negații (*nemuncă* „ceva ce nu este *muncă*, și nu ceva opus noțiunii de *muncă*”). Scriitorii apelează la astfel de creații antonimice pentru a exprima deosebiri tranșante, contradicții ireconciliabile, ori pentru a reda noțiuni imprecise.

„La-nceput, pe când *ființă* nu era, nici *neființă* (...)/

Fu prăpastie? genune? Fu troian întins de apă?” (M. Eminescu)

„... Își bate sinele în sine,/ în lucruri pân'la jumătate/

Și în cuvinte pân'la sfert/ și-n *necuvinte* nici atâta.../ (Nichita Stănescu)

⁷ Lucia Wald, *Antonimele în sistemul lexical*, în vol. *Sistemele limbii*, București, 1970, p. 75-84.

2.4. *Paradoxul* exprimă o părere contrară adevărului unanim recunoscut, o contradicție logică apărută în ciuda respectării corectitudinii raționamentului. Este o figură retorică prin care se unesc două idei aparent contradictorii.

„Pe prietenul *sigur* îl cunoști în împrejurări *nesigure*”. (Proverb)

„Iată un paradox: naturi *blânde* cu oameni *neliniștiți* și naturi *explozive* cu oameni *calmi*”. (M. Malița)

„Când am *urât* am fost *iubit*,/ Când am *iubit* am fost *urât*.../

Și-n viață n-am cântat decât/ Romanța celui răstignit...” (I. Minulescu).

2.5. *Ironia* se poate exprima și cu ajutorul opozițiilor antonimice, de exemplu:

„Mă *umflu* de străinătate/ și mă *dezumflu* de *îngură*tate”. (N. Stănescu)

„Și-ntr-o fină discordanță/ Cu privesc la sonoră/

Merg așa, cam la distanță,/ El *major* și ea *minoră*...” (G. Topîrceanu)

„*Minciuna* este vacanța adevărului”. (L. Blaga)

3. Cum se poate observa, în contextele antonimice cu un pronunțat caracter expresiv-stilistic apar diferite tipuri de antonime, care nu pot fi întotdeauna diferențiate după gradul de expresivitate redat, întrucât de cele mai multe ori unele cupluri antonimice nu au o coloratură emoțional-stilistică intrinsecă, ci dobândesc o asemenea valoare în anumite construcții sintactice; în care se produc noi structurări ale substanței lor semantice, determinând actualizarea, în texturi convergent-divergente, a unor componente denotative și conotative suplimentare. Or, asemenea structurări contextuale, mai mult sau mai puțin expresive, nu sunt datorate, de regulă, antonimelor conținute, ci manierei artistice în care sunt ele utilizate de un autor sau altul.

E drept, există și antonime cu un pronunțat caracter uzual, strict intelectual-denotativ, lipsite de expresivitate, în general, indiferent de context (*intern-extern, abstract-concret, avers-revers*), după cum există și alte cupluri de antonime parțiale (*mare-minuscul, mic-gigantic, puțin-enorm*), cu un grad sporit de expresivitate, în care opoziția se realizează asimetric și disproporțional, ca substanță semantică /intensitate/ angajată și conotație stilistică (*urât-șarmant, frumos-hâd* /reg./, *rău-fain* /reg./, *deștept-tonț, toloc, neghiob* /pop./). De asemenea, un substanțial spor de expresivitate conferă contrastelor frapante antonimele ocazionale de tipul *noroi* („murdar”, „josnic”) - *stele* („înălțător”, „distins”). (Vezi exemplele supra!). Asemenea antonime, rod al creației scriitorilor, redau în structuri poetice inedite opoziții dintre cele mai izbutite, sub aspect expresiv-stilistic și emoțional, întrucât ele se abat de la normă și uz, situându-se dincolo de rigorile acestora, pe care autorii le încalcă în mod deliberat spre a obține un maximum de efect stilistic.

THE STYLISTIC FUNCTIONS OF ANTONYMS (SUMMARY)

The paper has two parts. The first part presents a typology of antonymic contexts which are specific to poetic language. Here the antonyms take on further meanings and actualise their potential of stylistic expression.

The second part, the author refers to some figures created by means of antonyms: the antithesis, the oximoron, the paradox, the irony and the euphemism.

The theses put forth in the paper are being well supported by a rich host of illustrative examples from the Romanian classic and contemporary Literature.

TERMINOLOGIA CUVÂNTULUI LA MATEIU CARAGIALE

de
MARIA SUBI
(Timișoara)

Abordată din multiple perspective, întâmpinată cu entuziasm ori cu rezerve, opera lui Mateiu Caragiale a fost mereu și pe drept cuvânt prețuită pentru originalitatea stilului său. Farmecul ei indefinit — „care trăiește pe deasupra paginilor”¹ — sălășluiește mai ales în limbă. Clasic prin aplecarea spre perfecțiune formală, Mateiu se dedică unui travaliu minuțios, ale cărui rezultate încântă urechea prin armonioase desfășurări sonore. Frumusețea spunerii respiră fervoarea frământului fără hodină al unui *artifex*. Cuvintele rotund șlefuite, alternându-se în ritm lent-ceremonios, sunt rod al „facerii” — pline de har însă. Fericit din belșug cu darul de a zămisli frumusețe, artistul mântuie vorbirea din comun și prefăce tot ce atinge în poezie.

Preocuparea pentru cuvânt, constantă la Mateiu Caragiale, se lasă descifrată și la nivelul vocabularului. *Cuvânt* se numără printre termenii-cheie ai discursului narativ, constituindu-se în centru al unui câmp convergent din punct de vedere semantic. În preajma sa stau: *convorbire, cuvântare, descriere, istorie, istorisire, poveste, povestire, spuse, taifas, vorbă, zicere, precum și însoțirile lor verbale: a aduce vorba, a avea de vorbit, a depăna, a deschide vorba, a discuta, a istorisi, a îngâna, a însemna în grai, a înșira, a mărturisi, a murmura, a povesti, a rosti, a spune, a veni vorba, a zice, a zugrăvi, a zugrăvi cu vorba, a zugrăvi dintr-un cuvânt* etc. Vocabulele de acest gen revin mereu în paginile cărții, subliniind, cu risipă de dovezi, rostul însemnat al cuvântului: „Se deschise vorba despre Curtea-Veche” (p. 84)²; „Aducea [...] vorba despre dânsa” (p. 233); „până atunci nu mai rostise nici un cuvânt” (p. 234); „Știam că ceea ce-l făcea să fie prețuit de prieteni nu era tocmai *convorbirea* lui care [...] era prea frânată și drămuită” (p. 265); „uneori ar fi dat să mai spună ceva, dar se răzgândea pe loc, innăbușindu-și vorba pe buze” (p. 45);

¹ George Călinescu, apud Ovidiu Cotruș, *Opera lui Mateiu I. Caragiale*, București, Editura Minerva, 1977, p. 350.

² Trimiterile în pagină se fac după ediția Matei I. Caragiale, *Pajere. Remember. Craii de Curtea-Veche. Sub pecetea tainei*, ediție îngrijită și prefăcută de Perpessicius, [București], Editura pentru Literatură, 1965.

„Dar ca această *zicere* uitată, demult scoasă din întrebuințare, nimic pe lume nu cred să-i fi putut face lui Pantazi atâta plăcere. I se luminase fața, nu se mai sătura *de a o rosti*” (p. 89);

„E într-adevăr, recunosc Pașadia, *o asociație de cuvinte* din cele mai fericite” (p. 89);

„Cu priceperea-i cunoscută, Pașadia ne *înșiră* cam tot ce se știa despre acele locuințe ale vechilor domnitori” (p. 84).

În câteva rânduri, neastâmpărul asociativ al fanteziei scriitoricești atrage în sfera artei *dicendi* termeni proprii unei alte arte:

„Îi cășună apoi pe Brâncoveanu și, smulgându-i cuca domnească [...], în câteva trăsuri ni-l *zugrăvi* ca pe un bulibaș mehenghi, vânzător și slugarnic” (p. 84-85);

„Stăpân pe *meșteșugul de a zugrăvi cu vorba*, el găsea cu ușurință mijlocul de a însemna, și încă într-un grai a cărui deprindere o pierduse, până și cele mai alunecoase și mai nehotărâte înfățișări ale firii” (p. 98);

„vastele peisagii ce sir Aubrey *zugrăvea dintr-un cuvânt* erau pustii de suflare omenească” (p. 103).

Altă dată, cuvântul este apropiat muzicii: „Aveau totuși ceva la fel: glasul, a cărui frumusețe mă izbise. De un alt timbru al fiecăreia, deopotrivă însă fluid și limpede, *cântând cuvintele*, el evoca un lin murmur de ape îngânat cu șoapta vântului în frunzișuri” (p. 192).

Tâlcul unei asemenea asociații e lesne de pătruns, cunoscută fiind fascinația exercitată asupra lui Mateiu de valoarea pur sonică a verbului, fascinație care explică acea „pronunțată frazare muzicală”³ din scrierile sale.

Revenind în larga matcă a vocabulelor orientate către actul rostirii, remarcăm întrebuințarea constantă și, fără îndoială, motivată a lui *istorie*, ca și a lui *istorisire* ori *a istorisi*. Deși fac pereche cu alte elemente aparținând aceluiași câmp semantic, ele se nuantează în chip deosebit. Trimițând îndărăt pe axa temporală, *a istorisi*, *istorie* sunt termeni ai reînvierii trecutului, mult drag inimii artistului. Prin mijlocirea lor, privirea — încărcată de alean — a amintirii străbate înspre vremurile vechimii:

„Estimp *istorisea*. Protipendada a trei sferturi de veac o cunoscuse în ființă, văzuse de mai multe ori pe Napoleon I [...], danțase cu împăratul Alexandru și cu Metternich, primise în Italia omagiile lui Chateaubriand și ale lui Byron [...]. Când însă *i se întâmpla să pomenească de ceva din trecutul neamului nostru*, o da pe românește și atunci povestirea se lumina mistic; dânsa găsea întovărășiri sublime de cuvinte ca să spună lunga încumetare împotriva păgânului cotropitor, nepregetata mucenicie, evlavia învingând asprul drum. Cu ce suflu vorbea de trădările celor doi mari dragomani și de crunta-le ispășire, de celelalte capete, opt la număr, retezate de iatagan în mai puțin de o sută de ani, de fuga în Rusia, de ațâțarea a două războaie și de stărnirea Eteriei. Ca *istoriile* acestea nimic n-avea darul să mă încânte” (p. 144-145).

³ Ovid S. Crohmălniceanu, *Cinci prozatori în cinci feluri de lectură*, Cartea Românească, 1984, p. 225.

Alături de istorie, a istorisi, stau poveste, a povesti, afini semantici ai celor dintâi. Ei trimit la o zonă întinsă din universul intim al omului, amestec de amintiri, nostalgii, vise. Cuvântul devenit *poveste* rememorează — asemeni istoriei — trecutul, învăluindu-l însă fastuos în puterea transfiguratoare a fanteziei. A *povesti* este emblema unor existențe bogate deopotrivă în ani și în experiențe; privirea nostalgic întoarsă îndărăt se transformă în gest tipic și aducerile-aminte se fac rostite:

„A început să-mi placă să povestesc, murmură ca pentru dânsul numai. *Semn de bătrânețe*” (p. 241);

„Aveam de povestit atâtea altele! Cu dumneata mi-a plăcut să re trăiesc treizeci de ani de călătorii” (p. 136).

Există un spațiu și o vreme anume pentru povești. Timpul ales îndeobște este noaptea ori seara, timp magic, care înlesnește ieșirea din durată, din real și pierderea în „trâmbe de vedenii”. Și, precum știutele povești ale Șeherezadei, și acestea se nasc unele dintr-altele, depănându-se fără conținere de-a lungul multor nopți: „Dar, pentru câte avea de povestit, o singură noapte nu era de ajuns așa că, despărțindu-ne, spre dimineață, am luat întâlnire pentru seara următoare când s-a petrecut la fel, și apoi iarăși și iar, fără întrerupere, în șir, aproape trei luni...” (p. 96-97).

Spațiul predilect pentru taifasuri îl constituie vatra, țărâm aflat departe de lumea dezlănțuită, „lăcaș de liniște și de reculegere”, în a cărui binecuvântată tihnă poveștile se înfiripă lesne, precedate însă de un întreg ceremonial de gesturi și acțiuni predispunând la vorbă:

„casa lui mi-era deschisă la orice oră, ajunseseam să stau mai mult la el decât la mine [...] Florile, cât le iubea! La dânsul se scuturaseră cei din urmă trandafiri de București și pentru că tufănicile ce le luaseră locul nu miros, mănunchiuri de ciubuce de vanilie își zvântau aroma în largi cupe. Te îmbiau, de pe măsuțe, zaharicale, poame, băuturi dulci. Omul trăia într-o nepăsare fără țărnire, nu se sinchisea de nimeni și de nimic; afundat în perne, fuma și povestea numai, iar povestirile-i noi totdeauna erau urmate de acele lungi căderi pe gânduri când îi lăcrămau ochii” (p. 104-105);

„Prietenul se opri aci, zâmbind, își aprinse cu tabiet țigara, porunci cafele, vin. Și reluă numaidecât firul povestirii” (p. 142).

Formula ultimă amintește clișeele unui basm („Dar ia să nu ne depărtăm cu vorba și să încep a depăna firul poveștii”⁴), căci prin însuși ritualul povestirii, realul, transfigurat, își depășește marginile, învecinându-se cu hotarele nestatornice ale închipuirii: „Ai zice că e dintr-un basm, nu e așa? - și nu e, într-adevăr, decât un amănunt din minunatul basm al acelei Domnițe a alintărilor care fu străbunica. Ți-l voi povesti odată de-a-ntregul” (p. 145).

Terminologia rostirii este foarte bogată și Mateiu Caragiale, pătimăș după frumosul perceput în și prin cuvânt, revine neconținut asupra actului spunerii, cel mai adesea în chip festiv, solemn, evitând cotidianul:

„Deși englez până la măduvă, în vorbire se slujea obișnuit de franțuzească și așa cum rar mi-a fost dat să o aud” (p. 42);

⁴ Ion Creangă, *Povești și povestiri*, postfață și bibliografie de Mircea Braga, București, Editura Minerva, 1981, p. 90.

„și așa știa să vorbească de toate, cu asemănări din trecut, cu apropieri și amănunțiri fermecătoare de câte ori i se întâmpla să povestească de călătoriile lui” (p. 44).

Vorbirea nu se mărginește a fi simplă articulare a gândului, devenind unealtă de seducție. Ea mijlocește aleasa cugetare ce, grație ei, „strălucește”, „se întraripează”, „se avântă” în fața ascultătorilor:

„se ridicase să răspundă [...] Niciodată duhul său n-a strălucit mai deplin, mai viu, niciodată cugetarea lui gravă nu s-a întraripat așa puternic, nu s-a avântat atât de sus, ca în acea cuvântare nepregătită [...], cuvântare ce avea să-i fie cea din urmă” (p. 258).

Esențial este felul în care se alcătuiesc cuvintele, iar elementele textului ilustrează din plin această idee. Înălțată întru deplină frumusețe, spunerea primește calificative lămuritoare, în vreme ce verbele îi măsoară puterea de cuprindere și vrajă:

„În acea încăpere [...], câte neuitate ceasuri m-a ținut, pironit în jilt, convorbirea oaspelui. Miezoasă și cuprinzătoare, reținută și măiestrită, fără lăbărtări, razne și prisosuri, ea învăluia în mreje puternice, uimea, răpea, fermeca” (p. 76).

Un asemenea tip de limbaj, cu ales rost și accente elevate, este pus explicit în relație cu *frumosul*, *lumina*, *farmecul*, *măiestria*:

„Dar adevărata plăcere o așlam în vorbă, în taifasul ce îmbrățișa numai lucruri frumoase” (p. 86);

„un cuvânt mă temeam a nu pierde din luminosul lor schimb de vederi și de cunoștințe” (p. 86);

„Vorbea măsurat și rar, împrumutând spuselor cât de neînsemnate *farmecul* glasului său grav și cald pe care știa să-l mlădieze și să-l învăluie, să-l urce sau să-l coboare cu o fericită *măiestrie*” (p. 96).

Cum se vede limpede din aceste exemple, rostirea înseamnă cu adevărat o artă, desăvârșită pricepere în a potrivi vorbele și a grada efectul frazelor, nuanțându-le în consonanță cu ritmul interior al povestirii.

Situat mereu în centrul atenției, cuvântului îi revin funcții multiple. Lui i se atribuie în primul rând un rol magic-creator; el ne apare investit cu prestigiul și forța Logosului primar. A numi înseamnă a crea, a impune o realitate; „lógos spermatikós”, cuvântul, asemeni seminței, e putere dătătoare de viață, principiu de constituire și organizare a universului.⁵ Nu o dată se insistă asupra capacității personajelor de a așeza — prin grai — o lume:

„Dar pe când vastele peisagii ce sir Aubrey zugrăvea dintr-un cuvânt erau pustii de suflare omenească, ca după un potop, în ale noului prieten se îmbulzea, în pitorești veșminte, o lume întreagă” (p. 103).

Construit prin divinul meșteșug al verbului, e un univers la marginile închipuirii, posedând însă fireasca varietate și mișcare a celui de aieva, astfel încât iluzia deplinei realități pune stăpânire asupra ascultătorilor: „Stăpân pe meșteșugul de a zugrăvi cu vorba, el găsea cu ușurință mijlocul de a însemna,

⁵ Francis I. Peters, *Termenii filozofiei grecești*, Traducere de Dragan Stoianovici, București, Humanitas, 1993, p. 160-162.

și încă într-un grai a cărui deprindere o pierduse, până și cele mai alunecoase înfățișări ale firii, ale vremii, ale depărtării, așa că amăgirea era întotdeauna deplină [...]. Înaintea ochilor mei, aievea, se desfășura fermecătoare trâmba de vedenii" (p. 98).

Ales și potrivit cu deosebit har, cuvântul îndeplinește la Mateiu Caragiale o funcție e-vocatoare; el întoarce în „veacuri apuse”. Prin mijlocirea sa, spațiul și timpul sunt anulate și se recuperează, luminată de amintire, „vedenia trecutului”:

„Aveam de povestit atâtea altele! Cu dumneata mi-a plăcut să retrăiesc treizeci de ani de călătorii, tot cu dumneata, de nu te plictisește, îmi voi retrăi astă seară copilăria și întâia tinerețe.

Pentru aceasta ne vom întoarce în București, deoarece de felul meu sunt bucureștean [...]. De vișă sunt însă străin, - și aici, întremându-se deodată, glasul i se polei parcă de trufie.

... sunt grec, urmă el, și nobil, mediteranean; cei mai vechi străbuni ce-mi cunosc erau, în suta a șaisprezecea, tâlhari de apă, oameni liberi și cutezători, vânturând după pradă mările în lung și-n larg, de la Iaffa la Baleare, de la Ragusa la Tripoli. Din Zuani cel roșu, prin doi din fiii săi, purced cele două ramuri ale neamului” (p. 136).

Într-o tonalitate nostalgic-elegiacă, sunt re-chemate la viață și celebrate ilustrele „vremuri de altădată”:

„Și reluă numaidecât firul povestirii.

- ... Într-un salon viu luminat, cocoane în malacov, încărcate de scule, boieri cu favoriți sau cu imperiale, la grumazul cărora scânteie briliantele Nișanului, se apleacă adânc ca să sărute mâna unei bătrâne” (p. 142).

Cuvântul îngăduie evaziunile nu doar în timp, ci și în spațiu, un refugiu benefic și alinător, în afara cenușiului cotidian. Văzut din această perspectivă, el își dezvăluie din plin virtuțile cathartice, eliberând sufletul tânjitor de propria-i povară:

„Cu încetul, la evocarea lor se deșteptase în mine un suflet nou, un suflet de nomad cu nostalgii sfâșietoare [...]. Asemenea acelei sulii măiestre ce singură avea darul să tămăduiască rănilile ce făcuse, numai istorisirile ciudatului prieten îmi mai puteau alina răul” (p. 104).

Funcției cathartice i se asociază funcția opiacee.⁶ Naratorul „se îmbată” de cuvânt, are nevoie de un astfel de stupefiant pentru a se dărui vieții imaginare. Alunecarea în visare se va face de fiecare dată sub efectul magiei vorbirii:

„mulțumită lor (istorisirilor - n. n.) mă pierdeam în lumea visărilor ca-ntr-o beție, beție de felul celor de mac sau de cânepă, ațâțând închipuirea deopotrivă și urmate de treziri nu mai puțin amare” (p. 104).

Termeni ca *închipuire*, *trâmbă de vedenii*, *nălucire*, *tărâmul visului*, *lumea visărilor* revin obsedant pentru a pune în lumină putința verbului de a traversa granițele real-ireal, proiectând într-un spațiu cu virtuți compensatorii. În vechime, Gorgias remarcă fascinația exercitată de cuvânt asupra lăuntruului omenesc și compara discursurile cu magia ori exorcismul, întrucât țintesc la

⁶ Ovid S. Crohmălniceanu, *lucr. cit.*, p. 230.

vrăjirea sufletelor: „Aceeși virtute o are puterea cuvântului asupra întocmirii sufletului pe care o au leacurile asupra întocmirii trupurilor”; „dintre cuvinte, unele au înduioșat, altele au desfătat [...] altele au pus stăpânire pe suflete, ca și cum le-ar fi descântat și vrăjit”.⁷ Întru totul asemănător se exprimă Mateiu Caragiale: „câte neuitate ceasuri m-a ținut, pironit în jilt, *convorbirea oaspei* [...] *ea învăluia în mreje puternice, uimea, răpea, fermeca*” (p. 76).

Grație acestei seducții, închipuirea ia aparența realității:

„*Ca în puterea unei vrăji*, cu dânsul am făcut în închipuire lungi călătorii, călătorii cum nu-mi fusese dat nici să visez ... omul vorbea. *Înainte ochilor mei, aievea, se desfășura fermecătoare trâmba de vedenii*” (p. 98).

Efectul firesc al cuvântului, astfel dispus „încât să alcătuiască o muzică a vorbirii”⁸, este desfătarea auditoriului. În funcția delectivă își află împlinirea un mai vechi deziderat al artei oratorice: *delectare, placere*. Exemplele oferite de text vorbesc toate în acest sens:

„*Dar încântarea începuse: omul vorbea...*” (p. 98);

„*Vorbea măsurat și rar [...] L-am însoțit ascultându-l cu o plăcere crescândă în umbra acelei seri*” (p. 96);

„*Ca istoriile acestea nimic n-avea darul să mă încante; plăcerea cu care le ascultam, tot mai vie, și-atingea culmea când venea rândul amintirilor din îndepărtata ei copilărie*” (p. 145).

Evidentă în ansamblul narațiunii apare și funcția amplificării retorice, menită a sugera planul înalt în care se mișcă și viețuiesc personajele din aleasa seminție. Limbajul acestora este pe potriva ilustrei lor condiții; se recurge la o retorică elevată, modelată după canoanele clasice. Cercetătorii operei lui Mateiu Caragiale au descifrat lesne această dimensiune fundamentală a scrisului său, însemnat prin largi și fluide desfășurări de perioade, cu sonorități solemn-arhaizante:

„*Curteni de viță, de la un capăt al Europei la altul, nu fu Curte să rămăie de noi necercetată, tocurile noastre roșii sunară pe scările tuturor, oglinzile fiecăreia ne resfrânseră chipurile înțepate și zâmbetele nepătrunse; de-a rândul cutreierarăm Curte după Curte; bine primiți și bine priviți pretutindeni eram oaspeții Măriilor, Sfinților și Luminățiilor toate, ai Domnitorilor mari, de mijloc și mărunți, ai Prințeselor-starițe, ai Prinților-egumeni și ai Prinților-episcopi*” (p. 114).

Înaintând în volute armonioase, fraza se poate dilata, «desfășurându-se larg și ritmic, într-un domol „andante”, sugerând calmul ferm al marilor ape ajunse în lenea câmpiei»⁹. Tendința amplificării prin aglomerări verbale decurge din temperamentul omului, din acea *febrilitas*, specifică unui suflet ispitit mereu de dimensiunea grandiosului.

În construcția sa, limbajul respectă anumite tehnici; el este nuanțat atent, cu grijă, pentru a fi prefăcut în „unealtă de seducere”:

⁷ Gorgias, apud Ștefan Munteanu, *Stil și expresivitate poetică*, București, Editura Științifică, 1972, p. 24-25.

⁸ Ovid S. Crohmălniceanu, *lucr. cit.*, p. 230.

⁹ G.I. Tohăneanu, *Dincolo de cuvânt. Studii de stilistică și versificație*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 40.

„ea ar fi făcut pe oricine să-i ierte îngâmfarea îndată ce ar fi auzit-o vorbind, darul ce avea în privința aceasta fiind mai uimitor decât însăși ținerea ei de minte; ca să spună un mărunțiș, un fleac de nimic, avea felul său anume; *când povestea, citea parcă dintr-o carte frumoasă*” (p. 143).

Interesant devine ceremonialul după care se desfășoară vorbirea, *cum se spune ceea ce se spune*. Din acest punct de vedere privită, opera lui Mateiu Caragiale poate fi acceptată ca o inițiere într-o *ars narrandi*, o inițiere prin cuvânt în lumea Frumosului:

„Peregrini cucernici *mergeam să ne închinăm Frumosului*” (p. 99).

Grafiat cu majusculă, Frumosul constituie țelul ultim al acestui rafinat estet al verbului. Bântuit de propriul său „joc al ieilor”, artistul își transformă scrierile în exercițiu conștient întru alcătuirea unor „întovărașiri sublime de cuvinte”. Rezultatul: o limbă proprie, de o uimitoare expresivitate, ce-l așază sub zodia unicității pe acest ultim crai de Curtea-Veche.

LA TERMINOLOGIE DU MOT CHEZ MATEIU CARAGIALE (RÉSUMÉ)

Le charme de l'oeuvre de Mateiu Caragiale - écrivain connu par son penchant pour la perfection formelle - réside surtout dans les vertus de la langue, une langue propre, d'une expressivité étonnante.

La préoccupation constante pour le mot, marque distinctive de l'écriture de cet auteur, se laisse déchiffrée aussi au niveau du vocabulaire. *Mot* est un vocable qui compte parmi les termes-clé du discours narratif, en se constituant comme centre d'un champ convergent du point de vue sémantique. A ses côtés, on arrange: *le conte, le dire, le discours, l'entretien, l'histoire, le récit*, de même que leurs „compagnons” verbaux: *conter, discuter, faire allusion à quelque chose, murmurer, narrer, parler, peindre, prononcer, raconter* etc. La terminologie du *dire* est très riche et Mateiu Caragiale, passionné du beau perçu dans et par le mot, revient sans cesse sur l'acte du *dire*, le plus souvent d'une façon cérémonieuse, solennelle, en évitant le quotidien. Placé toujours au centre de l'attention, le mot acquiert des fonctions multiples: créatrice, évocatrice, cathartique, de délectation et d'augmentation rhétorique.

Dans sa construction, le langage respecte certaines techniques; il est nuancé soigneusement afin de devenir „outil de séduction”. Le cérémonial en fonction duquel se développe le *dire*, c'est-à-dire *comment on dit ce que l'on dit*, devient ainsi fort intéressant. De ce point de vue, l'oeuvre de Mateiu Caragiale peut être acceptée comme une initiation par le mot au monde du Beau.

CUVINTE MONOFONEMATICE ÎN LIMBA FRANCEZĂ

de

ADELA-MIRA TĂNASE

(Timișoara)

Cuvântul este o noțiune variabilă pentru care definițiile date până în prezent sunt doar parțial cuprinzătoare. Din punctul de vedere al lingvisticii tradiționale, cuvântul este considerat un element semnificativ compus din unul sau mai multe foneme, susceptibil de o prezentare scrisă, formată din una sau mai multe litere cuprinse între două spații albe¹. O limbă poate avea cuvinte de lungime variabilă, de la un fonem la mai multe, forma lor variind atât de la o limbă la alta, cât și în interiorul aceleiași limbi (cf. rom. *ac*, *accesibilitate*; fr. *art*, *anticonstitutionnellement*).

Pentru ca un cuvânt să aibă o funcționalitate optimă, el trebuie să fie de o materialitate suficientă care să-i asigure receptarea scrisă sau orală. Claritatea expresiei ar necesita, după unii lingviști, cuvinte având între două și cinci silabe². Pe de altă parte însă, principiul economiei cere ca un cuvânt să fie cât mai scurt, cât mai ușor de scris și de pronunțat, fără a se uita faptul că o reducere prea mare a corpului unui cuvânt dăunează clarității, pentru că cea mai mică perturbare în transmiterea lui, orală sau scrisă, ar putea duce la o identificare defectuoasă, lucru care s-ar face în dauna comunicării. În acest caz, economia expresiei este în defavoarea clarității.

Uneori limba face apel la alte modalități pentru a păstra mesajul inteligibil, de exemplu la asocierea cuvintelor, ceea ce în ultimă instanță face ca limbile *sintetice* și cele *analitice* să se asemene³, pentru că din punct de vedere al limbii orale, asocierea elementelor lexicale poate fi identică în cele două tipuri de limbi (v. rom. *copiilor*, fr. *aux enfants*; rom. *fetei*, fr. *à la jeune fille*).

Reducerea la maximum a elementelor componente ale unui cuvânt ar duce și la scăderea posibilităților de combinare ale lor, deci și a unităților lexicale. În acest caz, alte procedee de îmbogățire a vocabularului ar trebui să apară (pe lângă, de exemplu, omonimie și polisemie) precum valorificarea unor elemente sonore: ton, durată, intensitate, cu posibilitatea recunoașterii lor grafice.

În limba franceză, cuvintele scurte — mono- sau bisilabice — sunt foarte numeroase și acest lucru are deseori o explicație de ordin istoric; evoluția fonetică a cuvintelor moștenite din latină a dus la modificări și pierderi de vocale sau de consoane, ceea ce a redus considerabil corpul cuvintelor. Cf. lat. *bonitatem* (4 silabe) - fr. *bonté* (2 silabe); lat. *anima* (3 silabe) - fr. *âme*

¹ Vezi Jean Dubois et al., *Dictionnaire de Linguistique*, Paris, Larousse, 1973.

² A. Sauvageot, *Français d'hier ou français de demain*, Paris, Fernand Nathan, 1978, p. 22-23.

³ *Idem*.

(1 silabă). În unele cazuri reducerea cuvântului are ca rezultat existența în franceza actuală nu a unei silabe, ci a unui fonem, și aceasta din cauza regulilor de ortoepie, existența în cuvânt a unor vocale sau consoane ce nu se mai pronunță în franceza actuală. Ex. *samedi* [samdi] - 3 silabe în franceza scrisă, 2 silabe în franceza orală; *longtemps* [lõtã] - 9 litere și doar 4 foneme; (ils) *louaient* [lwɛ] - 5 litere-vocale ce se pronunță într-o singură silabă formată dintr-o semivocală și o vocală, alături de consoana *l*.

Reduceri operate de-a lungul secolelor în corpul cuvintelor au avut ca rezultat nu numai existența în limba franceză a unui număr considerabil de cuvinte scurte, mono- sau bisilabice, dar și a unui număr mare de omonime, fapt bine pus în evidență și de apariția dicționarului *Le Robert Oral - Écrit, L'Orthographe par la Rhonétique*, 1989⁴.

Din consultarea acestuia reiese că, pe măsură ce crește numărul de silabe al unui cuvânt, scade posibilitatea existenței omonimiei; astfel cele mai multe omonime apar la cuvintele monosilabice: ex. [pẽ] - *pain, pin, peint*; [vɛR] - *vair, ver, verre, vert, vers* (subst.), *vers* (prep.).

Mai mult decât în alte limbi, în franceză trebuie făcută deosebirea între cuvinte *omografe* și cuvinte *omofone*, din cauza diferenței mari între aspectul scris și cel oral al limbii (v. exemplele de mai sus).

Tot dicționarul mai sus amintit arată și existența unui număr relativ mare de cuvinte monosilabice; după unii lingviști franceză ar avea în jur de 1800, cu o frecvență mare de întrebuintare, ceea ce ar situa-o chiar înaintea unor limbi precum chineza, care cu cele 400 de monosilabe, din chineza mandarină, și cele patru tonuri, ar ajunge doar la 1600 de „cuvinte” monosilabice⁵.

Dar limba franceză are și cuvinte formate dintr-un singur fonem, vocală sau consoană, în număr restrâns desigur de această dată, dar variate ca formă, ca sens și ca funcție.

Din punct de vedere fonetic, toate vocalele limbii franceze, orale sau nazale, pot reprezenta cuvinte. Apar astfel:

A : à; a, as; ah, ha.

ã : an, en.

E (e-) : es, est; et; eh, hé; ai, aie, ait; haie; hais, hait.

ẽ : hein.

œ : un.

OE o : eux; oeufs; euh, heu.

o : ô, oh, ho; au, aux; eau, haut; os (pl.).

õ : on, ont.

I : y, i' (pronunțare familiară pentru *il, ils*).

U : août, hou, houe, houx, ou, où.

Y : eu, eue, eus, eut; hue, hues, huent.

Prin faptul că dicționarul nu face distincție de timbru în cuvintele mai sus menționate, pentru vocalele E, OE, O (care prezintă din punct de vedere al normei acest tip de opoziție) nu sunt afectate omonimele O și OE, care în această

⁴ (Rédaction dirigée par Dominique Taulelle) Paris, Dictionnaire Le Robert.

⁵ Vezi A. Sauvageot, *op. cit.*, p. 23, p. 164.

poziție (silabă finală deschisă), indiferent de grafie, sunt închise. Regulele de ortoepie indică însă un *é* închis pentru *hé, eh, et* și un *e* deschis pentru *haie, hais, hait, est*⁶.

Sunt deasemenea luate împreună în dicționar *hein* și *un*, fără a se ține seama de timbrul celor două vocale [ɛ̃] și [œ̃], opoziție recunoscută de „normă”, dar care pare a se estompa în favoarea lui [ɛ̃], cel puțin în anumite regiuni ale Franței.

Realizarea concretă a cuvintelor ce reprezintă interjecții poate varia în funcție de sentimentul pe care îl exprimă, de intensitatea lui, de reacția vorbitorului față de comunicare, ceea ce ar putea duce la variații de timbru vocalic, sau la apariția unui suport consonantic, de tipul unei consoane aspirate, chiar dacă acest tip de consoană nu mai există în sistemul fonologic al limbii franceze, ex.: *euh!, oh!, hé*.

Și fonemele consonantice pot reprezenta cuvinte; de data aceasta în condiții speciale, pentru că o consoană nu poate avea existență de sine stătătoare în lanțul vorbirii, ea are întotdeauna nevoie de un sprijin vocalic. Astfel, aproape orice consoană poate reprezenta un cuvânt, ca rezultat al elidării unei vocale, marcată grafic prin apostrof, sau poate fi rezultatul statutului instabil al lui *E* caduc, ca de ex.: *tu l'écoutes; tu l(e) donnes*. Rămâne în urma eliziumii o consoană ocluzivă sau una continuă, o surdă sau o sonoră: *qu' (que), d' (de), j' (je), l' (le, la), m' (me), n' (ne), s' (se, si), t' (te, tu)*. Toate aceste consoane au nevoie de un sprijin vocalic, pe care îl găsesc la începutul cuvântului următor (un *h* mut nu va împiedica eliziunea: *l'homme, l'herbe*), ca de ex.: *qu'il vienne, j'arrive, l'ami, il m'a dit, tu n'écoutes pas, il s'égare* etc.

Din punct de vedere istoric, existența cuvintelor monofonematice este legată de evoluția fonetică a cuvintelor. Vocale și consoane au dispărut, s-au modificat, și astfel cuvântul s-a transformat; de altfel, cuvintele mai sus amintite sunt moștenite, aparțin fondului vechi și provin din latină sau din limbile germanice: fr. *eau* < lat. *aqua*, fr. *oeuf* < lat. *ovum*, fr. *an* < lat. *annus*, fr. *haut* < lat. *altus* (influențat de francicul *hauh, hoh*), fr. *haie* < francic *haga*, fr. *houe* < francic *hauwa*, fr. *houx* < francic *huls*.

Fixarea ortografiei limbii franceze a dus la despărțirea scrisului de oral, ceea ce face ca forma scrisă să fie mult deosebită de forma rostită a cuvântului, cf. *eau, haut* și [o]; *haie* și [ɛ]; *oeufs* și [ø]; *août* și [u].

Din punct de vedere morfologic, toate părțile de vorbire au reprezentanți printre cuvintele monofonematice, dar unele sunt mai bine ilustrate. Apar astfel:

- substantive: (un) *an*, (la) *haie*, (le) *haut*, (le) *houx*, (la) *houe*, (un) *août*, (des) *os*.
- verbe: (j') *ai*, (tu) *as*, (ils) *ont*; (tu) *es*, (il) *est*; (j') *eus* (je) *hais*, (il) *hait* etc.
- adjective: *haut*
- adverbe: *où, qu' (que)*
- numerele: *un*
- pronume: *eux, on; en, y; i' (il, ils); n', t', l', s', qu'*

⁶ Această regulă tinde să fie din ce în ce mai puțin respectată, de către francezi chiar, astfel în poziție finală, liberă, opoziția *e* închis/*e* deschis tinde să dispară.

- articole: *au, aux; l' (le, la); un*
- prepoziții: *à, en*
- conjuncții: *et, ou; qu', s' (si)*
- interjecții: *ah! ha!, oh!, ho!, eh!, hé!, hein!, ô!, oh!, ho! hum!, hem!*

Cele mai multe cuvinte aparțin clasei substantivelor și pronomelor; la verbe apar mai degrabă forme de conjugare ale aceluiași verb (*j'ai, j'eus, eu*); pronumele personale cu funcție de complement sunt deseori exprimate printr-o consoană rămasă după eliziunea unei vocale: *l' (le, la), m' (me), s' (se)*. În cazul interjecțiilor, elementul stabil e o vocală - *a, e, o, eu, ei* - în forma scrisă aproape întotdeauna însoțită de un *h*, dar pentru exprimarea unui sentiment - de admirație, de mirare, de indignare, de surpriză, de durere etc. - intonației îi revine rolul de bază.

Dicționarul amintit ne-a ajutat să vedem mai bine existența acestor cuvinte și forma sau formele pe care le îmbracă; în ceea ce privește însă funcționarea lor, doar procesul vorbirii ne poate ajuta s-o observăm. În limba franceză, mai mult decât în alte limbi, cuvintele nu au independență în fluxul vorbirii; ele se înlanțuie, se leagă, se grupează în unități superioare. Astfel, unitățile monofonematice nu mai sunt percepute izolat. În planul oral, ele fac parte din cuvinte „fonetice”, reprezentând grupuri nominale sau verbale, câștigând în substanță sonoră și primind în cazul consoanelor elementul necesar unei silabe, unui cuvânt fonetic: *l'eau* [lo], *j' eus* [zy], *on l'a eu* [ölay], *on en est* [önâne], *il y en a* [iljăna]. Atașarea se poate face de un alt element monofonematic, ca în exemplele mai sus menționate, dat de obicei de șiruri complexe, mono- sau plurisilabice, iar consoanele sunt cele care trebuie în mod obligatoriu să găsească un sprijin vocalic: *l'ami, un ami; j'ai eu, il s'est levé* etc. Elemente de fonetică combinatorie - înlanțuirea (*l'enchaînement*), legătura (*la liaison*) acționează în interiorul grupurilor și duc la pierderea independenței lexicale a acestor cuvinte. Ex.: *Qu'est-ce que c'est?* [kɛskɛs] *Qu'est-ce qu'il fait?* [kɛskilfɛ]; *Est-ce qu'il est en haut?* [ɛskilɛɑ̃]; *J'en ai un* [ʒâneɑ̃]. Chiar și o succesiune de vocale se face fără întreruperea fluxului sonor, hiatul și înlanțuirea vocalică având același rezultat oral. Apariția unei consoane eufonice între două vocale, la frontiera cuvintelor, e un indiciu de nivel de limbă îngrijită, v. *si l'on va, où l'on voit...*

Aspectul oral, fonetic, este strâns legat de cel gramatical. Reguli de combinare precise au ca rezultat folosirea, uneori obligatorie, a unor clase de cuvinte însoțite de altele, cu care sunt compatibile; astfel, substantivele pot fi precedate de articol, de o prepoziție, dar și de un adjectiv posesiv, demonstrativ etc., dar nu de un pronume sau adverb, elemente ale unui grup verbal: *l'eau, une eau, cette eau, cette grande eau*. Toți acești predeterminanți sunt întotdeauna neaccentuați, grupul întreg fiind perceput ca un cuvânt oral unic, cu un singur accent pe vocala finală.

În grupul verbal, unde pot exista mai multe pronume personale, cu funcții diferite, elementele scurte pot da naștere la succesiuni variate de vocale și consoane ce formează unități sonore, iar pronumele personal subiect are deseori rol de dezinență verbală, acolo unde terminația — nepronunțată — nu mai poate da informații despre verb: *Quand j'y pense! Il s'en va. On en a assez. Il y en a. Il y en a surtout, Je m(e) lève./ J'arrive ca și Tu arrives, Il arrive, Ils arrivent.*

În franceza orală nu întotdeauna mai pot fi identificate elementele lexicale și gramaticale ale grupului format, cuvintele sunt astfel greu de izolat. Așa se explică și apariția, de-a lungul istoriei limbii, a unor cuvinte formate prin aglutinare, precum: *lierre* < *le-iere* < *hedera*; *nombril* < *un-umbiliculus*.

Dificultatea recunoașterii unităților lexicale este sporită atunci când pronunțarea lor depinde de anturajul fonetic. Cf.: *Ils sont six* [sis]. *Sur la table il y a six livres* [si]. *Dans la salle il n'y a que six élèves* [siz].

Dacă de cele mai multe ori cuvintele de care ne-am ocupat fac parte din grupuri complexe și fuzionează, din punct de vedere sonor, cu anturajul lor, uneori ele au rol conjunctiv sau disjunctiv, și reperarea lor în fluxul vorbirii este în acest caz mai ușoară: *homme et femme, élèves ou étudiants*. În vorbire, chiar dacă detașarea nu se face prin frontiere sonore nete, modificări de ton, de lungime sau o pauză vor marca aceste cuvinte-vocale.

O independență mai mare în vorbire au monofonemele ce pot reprezenta fraze, ca de ex. *Où?* În această situație vocala este și fonem, silabă, cuvânt, frază. De altfel, sunt puține situațiile în care un cuvânt, fie chiar plurisilabic, poate fi echivalentul unei fraze. Acest lucru se întâmplă în cazul unor adverbe: *Jamais!*, *Evidemment!*, a unor substantive sau verbe: *Viens!*, *Arrêtez*, *Attention!*, în cazul unor pronume: *Lequel?*, *Celui-ci!*. Toate acestea se justifică însă doar în anumite situații de comunicare, în anumite contexte.

De o independență mai mare beneficiază și interjecțiile, cuvinte de tip special, care apar de obicei izolate, formând singure fraze. Ele sunt în general bine delimitate și grafic, prin semne de punctuație, și sonor, prin pronunțare, de restul enunțului: *Ah!* *Vous arrivez enfin.* *Ah!* *Que c'est beau!* *Hé!* *Bonjour!* Introduc frecvent propoziții exclamative și apar uneori repetate sau alături de alte cuvinte: *Oh là là, quelle misère!* *Eh bien?* Faptul că valoarea lor semantică e relativă reiese și din exemplul următor:

- Qu'est-ce qu'il fait, à la préfecture?
- Il est sous-chef de bureau. Il gagne deux cent vingt francs par mois.
- Hé hé! dit mon père.
- Et il a de petites rentes qui lui viennent de sa famille.
- Ho ho! dit mon père.

(Marcel Pagnol)

În concluzie, apariția dicționarului *Le Robert Oral-Ecrit, L'Orthographe par la Phonétique* a scos bine în evidență existența omofoniei în limba franceză și existența unui număr de cuvinte monofonematice a căror reprezentare grafică este însă aproape întotdeauna un șir complex de grafeme (cf. /u/ - houx), istoria cuvântului, evoluția lui fonetică și regulile actuale de ortoepie fiind cauze ale acestei situații. Pe de altă parte, statutul lor se schimbă de îndată ce apar în vorbire; combinațiile în care intră în fluxul sonor nu mai permit, decât rareori, identificarea clară a acestor elemente lexicale (sau gramaticale), ele sprijinindu-se pe vocala următoare, dacă e vorba de o consoană, grupându-se, combinându-se, înălțându-se în unitățile gramaticale din care fac parte. Rezultatul este formarea unor „cuvinte fonetice” plurifonematice, plurisilabice; situațiile în care un cuvânt-fonem funcționează în poziție independentă sunt rare.

Realitatea din franceza orală se deosebește mult de cea din franceza scrisă; decupajul grafic, vizual, nu corespunde celui sonor, noțiunea de „cuvânt” diferă mult în cele două aspecte ale limbii franceze.

MOTS MONOPHONÉMIQUES EN FRANCAIS (RÉSUMÉ)

Le dictionnaire *Le Robert Oral-Écrit, L'Orthographe par la Phonétique*, Paris, 1989, laisse voir plus clairement l'existence des homonymes en français, parmi lesquels les homonymes monosyllabiques et même monophonémiques. Ces petits „mots” peuvent représenter des noms (*an, haie, haut, houx, houe, oeufs*), des verbes (*ai, as, ont, hais*), des pronoms (*eux, on, en, y*), des prépositions (*à, en*), des conjonctions (*et, ou*), ou des interjections (*ah!, oh!, eh!, etc.*).

Du point de vue phonétique, presque toutes les voyelles du français, orales ou nasales, peuvent y apparaître, et même des consonnes, comme résultat de la chute de *E* instable, ou de l'élision.

Dans la chaîne parlée, l'organisation des éléments sonores a comme résultat le groupement de plusieurs unités et la formation des mots phoniques à l'intérieur desquels l'identification de ces unités devient difficile, d'où l'embaras dans l'analyse des éléments composant les groupes. Le phénomène souligne le grand écart entre le français écrit et le français oral.

UN DOCUMENT DE MARE VALOARE, UITAT: V.A. URECHIA: ALBUM MACEDO-ROMÂN

de
EUGEN TĂNASE
(Timișoara)

Curioase popoarele lumii moderne, și nu atât ele, cât conducătorii lor, cu orizont politic îngust, dar cu ambiții nesăbuite. După ce au cunoscut sute de ani opresiunea străină, abia își dobândesc independența și încep, la rândul lor, să oprească economic, cultural, politic pe conlocuitorii lor, printr-un fel sau altul deosebiți de ei.

Grecia, cu o istorie milenară, a trăit aproape cinci sute de ani sub stăpânire turcească. Prin pacea de la Adrianopol (1829) ea-și dobândește - cu ajutorul Franței, Angliei, Rusiei cîștig, autonomia. Ea e o țară mică la început, dar cu fiecare război își redobândește vechile teritorii. Populația acestora nu e sau nu mai e în întregime grecească. Și atunci începe opera de oprimare, socotindu-se, eronat, că impunându-le celorlalți limba greacă i-au și asimilat, ignorând că o etnie se deosebește de alta nu numai prin limbă, ci și prin fire, cultură, religie etc. și dându-și iluzia falsă că prin unitatea lingvistică au creat și una națională.

Anul 1878. Încununarea poeziei lui V. Alecsandri „Cântul Gintei Latine” la Serbările felibre de la Montpellier (Franța) ca imn al popoarelor latine a fost nespus de fructuoasă în consecințe. Dintre acestea, întâia a fost reîntrarea de fapt a poporului român în rândul națiunilor surori (prin limbă).

Din cauza situației politico-militare a momentului (războiul ruso-româno-turc), V. Alecsandri n-a putut participa direct la aceste serbări. Schimbul de telegrame și scrisori cu ocazia acestui eveniment a pus însă bazele unei trainice prietenii de ambele părți. Felibrii, și alături de ei alți oameni de cultură provenșali, au început să se intereseze mai îndeaproape de poporul român, de cultura lui; să îmbrățișeze, până la urmă, cauza lui - care în planul apropiat era independența, iar în unul mai îndepărtat, Unirea cea mare.

În aceste condiții se produce un alt eveniment important în istoria relațiilor româno-provensale: apariția *Albumului macedo-român*, alcătuit de neobositul cărturar V.A. Urechia.

Dacă poporul român scăpase de sub opresiunea turcească, prin dobândirea independenței la 1877-1878, mai rămăneau încă entități ale aceluiasi neam dincolo de hotarele lui politice. Între acestea se aflau, în Balcani, aromânii. Urmași ai romanilor din Imperiul de răsărit, întinși pe o largă arie balcanică, ei și-au văzut tot mai micșorat teritoriul pe care locuiau, prin apariția de noi popoare în această parte a Europei, precum slavii, apoi turcii. În fața presiunilor tot mai puternice, aromânii și-au găsit refugiu în regiunile muntoase, mai puțin accesibile noilor veniți. Neorganizati politic, și

cu atât mai puțin militar, ei au continuat totuși să-și păstreze ființa națională prin limbă, tradiții culturale (cântec, dans, obiceiuri specifice), religie... Și iată că Grecia independentă, după ce ea însăși a cunoscut opresiunea, așa cum spuneam, încearcă acum să sufocă aspirațiile lingvistice și culturale ale naționalităților conlocuitoare, printre care macedo-românii.

Faptul nu putea să nu stârnească reacții în interior, dar și ecouri în afară. În acest context, V.A. Urechia, de care pomeneam, s-a gândit să atragă atenția țărilor prietene din Apus asupra soartei acestor urmași latini din răsărit, și mai precis din Balcani. Luând ca model albumul „Paris-Murcie”, el întocmește un *Album macedo-român*, în care strânge adevăruri la cauza macedo-românilor, din partea tuturor prietenilor poporului român, și între aceștia în primul rând de la provensali, care nu de mult își arătasera simpatia și interesul față de frații din Răsărit. (v. evenimentele anului 1878).

Albumul, apărut în 1880, cuprinde poezii, scrisori sau simple semnături ale unor personalități din țările latine. Poeziile aparțin în marea majoritate poezilor provensali, fiind scrise în limba acestora. Ele sunt în număr de șaptesprezece, și anume:

1. ARNAVIELLE, Albert: „As manidets de Roumanio” (Copiii din România), p. 8-9,
2. AUBANEL, Théodore, „La Sereno” (Sirena), p. 11,
3. BARBE, Paul, „A sous Fraires balakos, la Cigalo moundino” (Fraților săi valahi, Cigala tuluzană), p. 16-17,
4. BONAPARTE-WYSE, William, C.: „Mandadis à la memori d'ou Prince Lucian Bonaparte” (Închinare memoriei prințului Lucian Bonaparte);
2. „Dins la fourest de la Santo Baumo” (În pădurea din Sf. Baumo), p. 18-22,
5. BOURRELLY, Marius, „Lou Reire e lou Feleu” (Bunicul și nepotul), p. 22,
6. ESPAGNE, Adolphe, „Au pople de Roumania” (Poporul din România), p. 43,
7. GAGNAUD, A. de „A-n-uno Jouve Escoulano latino d'en Macedoni” (Unei tinere școlărițe latine din Macedonia), p. 47-48,
8. GLEIZES, Clair, „La culido de figo” (Culesul smochinelor) p. 48,
9. LAFORGUE, Camille, „Sounet” (Sonet), p. 57,
10. LANGLADE, Alexandre, „A la mato escabartada” (Vlăstarului răătăcit), p. 57-58,
11. MISTRAL, Frédéric, „A la Roumanio” (României), p. 82-83.
12. ROQUE-FERRIER, Alphonse, „Lou Dialoc de Clarmount” (Dialogul de la Clermont), p. 119,
13. ROUMIEUX, Louis, „Floureto” (Floricea), p. 126-127,
14. ROUX, Antoine, „L'Estela de Roumania” (Steaua României), p. 127,
15. SAVINIAN, Pere, „I Rouman” (Românii), p. 128-129,
16. TAVAN, Alphonse, „A Mireio Gleize” (Lui Mirei Gleize), p. 131-132.

Din aceste șaptesprezece poezii, unele (9) reprezintă adevăruri implicate la cauza aromânilor, altele (8), adevăruri explicite, ele făcând referiri concrete la ei, la problemele lor stringente, care se prezintă sub variate aspecte.

Pentru Arnavielle, poporul român e unul singur, el cuprinzând și pe aromâni, de aceea poetul își intitulează poezia „Copiilor din România”. El își exprimă convingerea că părinții acelor copii, care luptă pentru apărarea drepturilor naționale și culturale, vor birui într-o zi, astfel că odraslele lor vor putea atunci să învețe la școală în limba lor. Îi încurajează în păstrarea ființei naționale, trimițându-le salutul felibrilor¹ Roumanille și Mistral, și a tuturor majoralilor² provensali. Iată de altfel poezia însăși (în versiune românească pentru întâia oară, după cunoștința noastră)³:

COPILOR DIN ROMÂNIA

O, dragi copii din România
care cunoașteți azi robia,
aproape-i a voastră salvare!
Voi, mângâiere și mustrare,
voi și speranță, voi și rasă;
în noaptea tristă, -ntunecoasă
văzându-vă, nespus ne doare.

O, dragi copii din România,
din suflete goțiți pustia:
curând voi hrană le veți da,
c-ai voștri părinți vor triumfa
în lupta lor; școli vor zidi
în care pe-ntrecute veți veni
dornici cu toții de-a-nvăța.

O, dragi copii din România,
pentru-a înfrânge tirania,
să știți că trebuie în lume
să nu-ți uiți sânge și nici nume;
căci un popor care-și iubește
pământul țării, biruiește
tun, sabie chiar de renume.

O, dragi copii din România,
aflați și c-unii au mania,
ca cei din Nord⁴ să ne învețe
pe dos ce-i dragoste, noblețe;
felibrii însă sunt aci,
din cărți copiii-a lămuri
și a le da drepte povețe.

¹ Conducător (în număr de șapte) al mășcării de renaștere provensală, din secolul al XIX-lea.

² Membri (în număr de cincizeci) ai Academiei Provensale.

³ Toate versiunile ce urmează aparțin, de altfel, autorului articolului.

⁴ Și provensalii cunoșteau o anume opresiune culturală, din partea francezilor.

O, dragi copii din România,
 cu Roumanille, Mistral - frăția,
 cu majoralii, - salutări
 eu vă trimit spre-a voastre zări,
 de vreți a noastră-mbrățișare,
 la drum plecăm, jocuri florale⁵
 cu noi ducând pe mări și țări.

O, dragi copii din România,
 reînviind Roma, Ionia,
 dați Răsăritului splendoare.
 Urcăți mereu, urcați spre soare,
 noi mândri suntem de-al vost' nume.
 O, crești mereu, micuță lume,
 pentru visata lume mare⁶.

Tot unei tinere, de astă dată o școlăriță din Macedonia chiar — unde o va fi cunoscut poetul? — îi adresează sonetul A. de Gagnaud. Chipul ei pur îi evocă poetului pe acela al Fecioarei Maria însăși; ca și aceasta, școlărița stă aplecată deasupra unei cărți, încercând să identifice pe așteptatul Mântuitor.

UNEI TINERE ȘCOLĂRIȚE LATINE DIN MACEDONIA

În Sânt-Ana din Apt, lăcaș sfânt veteran,
 în care-a lui Hristos străbună-aduce alin,
 o marmoră se află, ce-un Fidias roman
 o-a prefăcut cu dalta-i, discret, în paj divin.

O biblie ai Anei ochi stau lung a privi;
 Maria, cuvioasă, ia cartea și citește
 despre-un mântuitor ce va veni-ntr-o zi;
 unde și când? se-ntreabă; străbuna blând zâmbește.

Privind Fecioara, eu pe gânduri am căzut,
 căci fruntea ei, o clipă, c-a ta e, mi-a părut,
 o, levantină floare, demnă de o carrara.
 Sub ochiul mamei Roma, în cartea veșniciei,
 tu descifrai un nume ce ne'a reda iar țara,
 pe noul Alexandru și vremea vitejiei.

În celelalte poezii, poeții se adresează poporului român în general.

A. Espagne îl salută, numindu-l „prima noastră avangardă”. El cere vechilor adversari ai acestuia: greci, turci, germani și slavi, să se țină departe de vlăstarul de vechi sânge roman.

⁵ Concur. urile organizate de Felibrigi erau încoronate cu cununi de flori; ei numeau aceste concursuri: „jocuri”.

⁶ E vorba de o uniune a tuturor popoarelor latine, deocamdată pe plan cultural

POPORULUI DIN ROMÂNIA

Salut, popor viteaz, a noastră avangardă,
din latineasca stirpe tu ultimul născut.
al vieții noastre soare pe tine te dezmiardă
când încă noi visăm în caldul așternut.
Grec, turc, german și slav, departe-acum de tine!
De sânge vechi roman, tu numele-ți cinstești;
Mușcând când ești lovit, așa cum se cuvine,
de-un șoarece și-un leu ades ne amintești.

Pentru Al. Langlade, poporul român e vlăstarul născut din una din semințele împrăștiate de marea Romă pe tot cuprinsul lumii și care a prins rădăcini pe pământul de unde „ne” vin zorile. El e viguros, dar încolțit din toate părțile; pentru a face să se deschidă „a lui latină floare”, poetul își cheamă compatrioții să alerge cu sape și seceri ca să despresoare vlăstarul de buruienile ce stau să-l sufoc.

VLĂSTARULUI RĂTĂCIT

Când Roma stăpânea întinse mări și țări
și-mprăstia sămânța în cele patru zări,
un bob mic și lucios fu dus pe-acel pământ
de unde ne răsare lumină și cuvânt.

Arat era pământul, sămânța era vie,
așa că cel vlăstar crescui-nalt luminat;
crescu și se-ndesi și acoperi câmpie
și-n van vânturi și ploi să-l smulgă-au încercat.

În van a fost cosit, călcat tot în picioare
de ierburi năpădit: el plin e de vigoare
și câte-o boare-ades ne-aduce-al lui parfum.

Frați provensali, nevoie el are de-ajutoare
Spre-a face să-nflorească a lui latină floare:
la treabă dar cu sapa, plivitul, chiar acum!

Și părintele Savinian își exprimă sentimentul de solidaritate cu românii într-un sonet, în care mai întâi se întreabă de ce trebuie ca oamenii să se înfrunte în războaie, când ei ar putea trăi în pace, ca frații. (Problema păcii, cum se vede, a fost dintotdeauna de actualitate.) Apoi poetul reafirmă cu și mai multă tărie solidaritatea dintre Provența și România.

ROMÂNILOR

Nori grei peste popoare ades se-vârtejesc,
și platoșe de-oțel, din cerurile joase,
azvârlu fulgerări și tunete fricoase;
atunci lacrimi și sânge de tineri șiroiesc.

În doliu, patria-atunci cunoaște chinuri grele;
 ce soartă face ca mânia dintre frați
 să îi jertfească morții atâți nevinovați?
 De ce se sfășie oare popoarele când ele

să cânte ar putea, în pace să trăiască?
 Române, frate scump, urgia vrăjmășească
 Stăpânul bun și sfânt o schimbe-n sărbătoare.

Unite să rămână, Provența, România,
 la a iubirii vatră, - deviza: omenia -
 vorbind aceeași limbă, sorbind același soare.

Mistral însuși scrie un sonet, în care își spune bucuria de a vedea renașterea României după secole de opresiune străină. Popoarele latine îi recunosc, după limba ei, nobila origine romană, iar Provența îi dorește prin poetul Mistral să aibă, de aci înainte, mereu pace.

ROMÂNIEI

Sfârșit când e războiul, iar carne, oase-s roase
 de lupi și negri corbi - strălucitorul soare
 alungă ceața deasă din văi întunecoase
 și câmpu-mbracă iar veșmânt de sărbătoare.

După ce-ai fost călcat de turc și-apoi de rus,
 tu iar ai renăscut, popor al lui Traian,
 ca astrul ce din noapte se-nalță iarăși sus,
 ca seva celor fete, mai mândre an de an.

Popoarele latine,
 pe vorbele-și blajine
 au cunoscut noblețea ce-ți stă la temelie;

zicându-ți „scumpă soră”,
 Provența, prinsă-n horă,
 o creangă de măslin ți-oferă, Românie!

A. Roux vede în România o stea ce străjuiește deasupra Carpaților, împrăștiind lumina ei până departe. Dacă până aci poezii provenșali îi făgăduiau sprijin surorii din Răsărit, A. Roux cere stelei să devină soare și să le-aducă și felibrilor bucuria așteptată (pentru motivele arătate la nota 4).

STEAUA ROMÂNIEI

În noaptea-ntunecoasă și-mpietrită
 prinde să licărească
 o prietenoasă stea, o stea vrăjită,

cu fruntea calmă ca o-ndrăgostită,
sub mantia cerească.

Cu toată ceața ce te-nvăluiește,
o, mică stea vitează,
fără-a-nceta o clipă, strălucește,
din cei Carpați înalți tu străjuiește,
și veșnic luminează.

Topește gheața vremea timpurie;
razele argintate
felibrilor le-aducă bucurie
și cartea o deschidă unde scrie
de sfânta libertate.

Trimite-ți raza florii zi de zi
și crengii aurii,
ca să renască tot, când s-a trezi,
ca zorii luminoși când s-or ivi,
tu soare să ne fii.

O poezie cu un specific deosebit este cea a lui Paul Barbe, un vajnic celtofil. După acesta, românii — el le zice „volhi tuluzani” (de la Toulouse) — nu sunt latini, ci urmași ai unui popor tot vechi și cu nimic mai de puțin prestigiu, celții, care încă înaintea erei noastre au întemeiat un stat în Asia Mică⁷. Urmașii lor, volhii din răsărit, ca și cei din Franța, sunt acum la mare strâmtoare. Cei din răsărit, cer școli pentru copiii lor, în limba lor, și luptă pentru obținerea lor, de unde admirația poetului și apoi urarea lui ca această luptă să fie încununată de succes.

FRAȚILOR SĂI VALAHI, CIGALA TULUZANĂ

Volhi tuluzani, de mulți, astăzi, valahi numiți
de la uitare-al vostru nume l-ați salvat,
știind c-un neam, și oameni, cu toți pier înghițiți
de limba-și lasă și-alta în locu-i de-au luat.

Voi vreți s-aveți o școală în fiecare sat,
în limba lor și-a voastră copiii să învețe;
în Capitoliul nostru, când oare ne-a fi dat
ca volci, și noi, în volcă, toți să ne dăm binețe?⁸

Cu apă din Garona v-ați adăpat; firește

⁷ Ideea nu e deloc fantezistă dacă ne gândim că de fapt celții au trăit pe pământul țării noastre cu vreo trei secole înainte de Hristos, când au pătruns la noi pe văile Someșului, Mureșului și Oltului (v. E. Tănase, *Roumain Olt, Olteț - occitan Olt, Oultet*, în „Revue Internationale d'Onomastique”, 1963/3, p. 195-210).

⁸ A se vedea nota 4.

sunt două mii de ani de-atunci: asta ce schimbă?
La București, tuluza și astăzi se vorbește
pe două-ngemănate trunchiuri aceeași limbă.

Voi nu vă trageți din latini, Domnul ferească!
Voi sunteți tuluzani; Traian când a venit
cu oastea-i multă-a voastră țară s-o cucerească,
voi un renume-aveați în lume, strălucit;

În Europa, Asia, voi fost-ați cunoscuți,
Imperiul galat⁹ voi l-ați întemeiat:
voi sunteți tectosagi în Dacia născuți!
Aci, de mult venind, pe veci v-ați așezat.

Apoi crescut-ați tari, punând lumea-n uimire;
Roma, al cărei nume împrăstia teroare
(Nu printre noi!) văzu, cuprinsă de măhnire,
zdrobite chiar în fașă fragilele-i vlăstare.

Lupoai ca cu-ai ei gemeni stătea și ea să moară,
ea care-a dat atâtea viteze legiuni
ce-n lume cucerit-au o țară și-altă țară,
sânge-au vărsat și-au strâns aur prin prădăciuni.

Cândva viața, pacea, Roma v-a cumpăra;
noi cândva o-am ars, ades o-am mântuit.
Și noi, galii, să vrem fiii a-i ne chema?
„Bastarzi”, precum Sabinus știți c-a fost socotit?

Nu, căci strămoșii i-am vedea, cu-ndreptățire
ieșind toți din morminte pentru-a ne ocări;
străinii i-am vedea răzând de-a noastră-orbire,
și-al lor dispreț, adânc de tot ne-ar amări.

Latini! Dar vă uitați ce-a mai rămas din ei!
Putere, limbă, nume... - azi ce mai viețuiește?
Pe când voi casa voastră-ați păstrat-o în temei
și limba voastră tot mai viguroasă crește.

Nici timp, nici forțe n-au putut a domoli
al vostru generos sânge de necrezut.
Sub soare locul v-ați luat pentru-a-l cinsti
și azi la fel de mari sunteți ca și-n trecut.

Druizi, vă părăsiți a voastre giulgiuri spre-a

⁹ E vorba de Galata din Asia Mică, cucerită de gali în anul 278 î.e.n

privi spre unde ziua se naște tremurând:
pe-ai noștri gemeni frați, ca Lazăr i-ați vedea
spre sfânta libertate a lor frunți ridicând.

„Își schimbă-ale ei pene tot anul ciocărlia -
zice Mistral - dar cântu-i, e-acelaș, cânt sprintar”;
voi limba v-alintați, căci ea e mărturia
c-al arborelui galic voi sunteți un lăstar!

Glorie vouă, frați, Domnul sfânt v-ocrotească!
Inima noastră vă-e și pavază și rază;
În țara noastră pacea dorește să domnească,
iubindu-vă, v-admiră, vă binecuvântează.

La Domnul ne-om ruga din inimă curată
de voi să-ndepărteze nouri, grijă și chin
și ca frăția noastră să vin-o zi să poată
să fie gloriei voastre un sprijin ferm, deplin.

Iată plinele de îmbărbătare mesaje transmise de poeții provenșali poporului român, la 1880. Privite din perspectiva actuală, aceste manifestări pot părea puțin romantice. Dar orice operă trebuie situată în contextul istoric și social al momentului în care ea s-a produs. Or, momentul în care aceste poezii au fost scrise este acela al dobândirii independenței statului român și al constituirii premiselor pentru Unirea cea mare. Desigur că aceasta nu se putea dobândi — cum s-a și întâmplat — decât prin forța armelor, dar ajutorul moral venit de dincolo de hotarele țării putea contribui la mobilizarea ideologică și morală, factori deloc de neglijat, aceasta precedând-o pe aceea.

Pe de altă parte, promptitudinea cu care au acționat prietenii latini la apelul lui V.A. Urechia arată pasul uriaș ce s-a făcut în urma evenimentului de la 1878 pe calea apropierii între poporul nostru și celelalte popoare de limbă latină și în special cu cel provenșal.

Dar deosebit de important de subliniat ni se pare faptul că, chemați să-și să-și exprime adevăratele fațade de cauza aromânilor, oamenii de cultură, scriitorii, poeții din Franța, și cu deosebire din Provența, își adresează sprijinul lor poporului român în general, arătând prin aceasta că pentru ei românii din nordul și sudul Dunării reprezintă una și aceeași entitate etnică.

Altfel, legături mai directe între aromânii și occitani se realizează în diverse alte ocazii, evident la o scară mai redusă și specifică. Astfel, în 1882, Tașcu Iliescu traducea (și publica) poezia populară provenșală *L'escriveta* în macedo-română, adaptând-o ușor sub titlul: „Ascăparea ali Dince di mânia turcești”. Autorul dă și câteva note asupra fonetismului macedo-român, a vocabularului, a traducerii chiar, la care adaugă și adnotația muzicală.

Un studiu pe aceeași temă e efectuat în franceză de marele filoromân Alphonse Roque-Ferrier: „La poésie populaire de l'Escriveta en provençal, en

languedocien et en macédo-roumain", punând în circulație mai largă noțiunea de macedo-român înainte de toate.

În același context să mai spunem că la 5 iunie 1881, Teatrul Roman din Montpellier dădea o reprezentație în beneficiul așezămintelor de învățământ primar al românilor din Macedonia.

Mai adăugăm la acestea și activitatea unor oameni de cultură de obârșie macedo-română, precum a fost profesorul universitar de la Iași Anton Naum, care traduce în română poezii scrise în occitană, pentru care e onorat, în 1882, cu o pană de aur cu briliante, având o valoare simbolică. Continuând tradiția familială, fiul profesorului ieșean, Alexandru Naum, el însuși profesor universitar, va realiza prima traducere integrală a capodoperei lui Mistral: *Mireio*, pentru care va fi cooptat „soci dou felibrige”.

Plini de inițiativă, destoinici, aromânii și-au adus și în planul relațiilor culturale româno-romanice aportul lor specific, contribuind la consolidarea acestor relații, dar afirmându-se și ei nu numai în plan național, ci și european, în trecut ca și astăzi.

UN DOCUMENT DE GRANDE VALEUR: V.A. URECHIA: *ALBUM MACEDO-ROMÂN* (RÉSUMÉ)

En 1876 les Félibres se donnaient des statuts et fixaient la date des premiers Grands Jeux Floraux pour 1878. Ils publiaient aussi un concours pour la meilleure poésie parlant des peuples néo-latins, qui deviendrait par la suite leur hymne.

Le poète roumain V. Alecsandri remporta le prix avec sa poésie „Cântul Gintei Latine” (Le chant de la race latine). Cet événement marqua le début des relations occitano-roumaines.

Pour venir en aide aux Macédo-Roumains qui connaissaient en Grèce l'oppression linguistique et culturelle, V. Alexandrescu - Urechia, élabora un *Album macedo-român* (1880) qui réunissait les adhésions des personnalités politiques, culturelles, artistiques de l'Europe de l'Ouest à la cause roumaine. Les Occitans se trouvaient à leur tête: dix-sept poésies furent insérées dans l'Album, dont huit furent écrites spécialement pour défendre la cause des roumains opprimés. L'auteur de l'article les a traduites en vers roumains, en les accompagnant de commentaires.

Une occasion de plus pour Eugène Tănase de militer pour „l'idée latine” et de rappeler le rôle du Félibrige (dont il est lui-même membre) au resserrement des relations roumano-occitanes

W. PORZIG ȘI CÂMPUL SEMANTIC: CÂTEVA NOTE MARGINALE

de
LIVIA VASILUȚĂ
(Timișoara)

0. Începând cu al treilea deceniu al secolului nostru, semantica germană a aderat la un curent viguros, acela al structuralismului lingvistic, în al cărui cadru generos se configura și dezvoltă conceptul modern de câmp lexical. Deși *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes* (1931) al lui Jost Trier este probabil produsul cel mai bine cunoscut al orientării în discuție, o sumă de lingviști germani au participat la dezbateri, fie pentru a aplica principiile câmpului lexical în versiunea Trier și a compensa dificultățile și insuficiențele modelului, fie pentru a avea un fundal contrastant în expunerea propriului punct de vedere.

În interiorul acestor vii dezbateri din spațiul semanticii germane, dezbateri stând sub semnul unei variabilități de modele, un loc deosebit revine teoriei câmpului semantic pe care o dezvoltă W. Porzig.

În general, constatăm că teoria lui Porzig asupra câmpului semantic a înregistrat comentarii mai puțin ample decât cele ale contemporanilor săi, J. Trier și L. Weisgerber, deși la o privire atentă, ea, teoria acum în analiză, apare ca o tentativă importantă de construcție lingvistică riguroasă a unui model de câmp în cadrul unei semantici sintagmatice și, deopotrivă, ca un demers mai elaborat tehnic și eliberat de accente ideologice. Fără îndoială, într-o viziune istorică asupra progresivei și diversei fundamentări a conceptului de câmp semantic se impune luminarea fiecărei contribuții care a propus un model de câmp și evidențierea relațiilor dintre ele. În sensul acesta, analiza câmpului semantic în versiunea Porzig ne apare ca necesară și utilă. Dacă în spațiul semanticii germane nu lipsesc totuși exegezele serioase asupra concepției lui Porzig (cf. Seiffert 1968; Hoberg 1970; Coseriu & Geckeler 1974; Geckeler 1986 ș. a.), în schimb, în cercurile mai largi ale non-germaniștilor — excepție făcând lucrările lui Lyons (1977; 1978) și Gordon (1982) — opera sa nu s-a bucurat de o atență și meritată receptare științifică. Neplăcut este faptul că nu există, după cunoștința noastră, nici o traducere a lucrărilor mai importante ale lui Porzig despre câmpurile semantice, după cum nu există nici măcar o antologie generală de texte traduse din lucrările cele mai reprezentative pentru teoria câmpului configurată și dezvoltată în principal în spațiul lingvisticii germane. Este curios, în același timp, că Sebeok (1966) nu-l înregistrează pe Porzig sau pe vreun reprezentant german al teoriei câmpului între figurile marcante ale lingvisticii, după cum și alți semanticieni importanți din afara spațiului germanic (cf. Apresjan 1966; Guiraud 1969; Mounin 1972; Tamba-

Mecz 1988 ș. a.) la trecerea în revistă, mai mult sau mai puțin sumară, a contribuțiilor germane la teoria câmpului lingvistic ignoră opera lui Porzig ori o amintesc numai tangențial. În lingvistica românească, opera lui Porzig nu a constituit până acum obiectul nici unei analize.

Pentru a înțelege astăzi semantica lingvistică, trebuie mai întâi să știm ce a fost semantica. De aceea, în cele ce urmează, ne propunem să desprindem câteva din elementele definitorii ale concepției lui Porzig în sine și în contextul teoriilor asupra câmpurilor semantice existente până la el și să evidențiem semnificația acestei concepții pentru dezvoltarea semanticii lingvistice moderne.

1. În teoria câmpurilor semantice pe care o dezvoltă într-o serie de lucrări, începând cu 1926, W. Porzig se situează în directă descendență a lui A. Jolles (1934). Astfel, el fundamentează câmpul pe relațiile semantice și sintactice bipartite din interiorul perechilor de cuvinte de tipul verb + nume (subiect/obiect), sau nume + adjectiv: *blüten-Pflanze*; *lecken-Zunge*; *blond-Haar*; *küssen-Lippen*; *wiehern-Pferd* (1934: 70 ș. u.; v. și 1967: 65 ș. u.). Asemenea unități lexicale sunt legate între ele prin ceea ce lingvistul german numește (1934: 70; 1967: 70) relații semantice esențiale (*wesenhafte Bedeutungsbeziehungen*). Aceste relații de sens constituie articulațiile de bază ale sistemului de semnificații pe care Porzig le numește câmp semantic elementar (*elementare Bedeutungsfelder*). Lingvistul german afirmă că toate accepțiunile unui cuvânt pornesc de la un câmp semantic elementar reprezentat de corelația unor perechi lexicale. Nucleul unui asemenea câmp elementar poate fi numai un verb sau un adjectiv, deoarece numai acestea au o funcție predicativă. În același timp, verbele sau adjectivele pot fi întrebuițate și în raporturi semantice neesențiale (*unwesentliche Bedeutungsbeziehungen*), ceea ce duce la lărgirea câmpului semantic elementar (idee care îl diferențiază de Jolles, iar analiza lor presupune raportarea la corelațiile esențiale de sens). În interiorul câmpului se mai includ, după Porzig, și derivatele de la unitățile lexicale care alcătuiesc câmpul, de tipul *hämmern*: *Hammer*, întrucât termenul derivat presupune o modificare și la nivelul semnificației lexicale.

1. 1. Pentru descrierea sensului unui cuvânt, arată Porzig, trebuie luat în discuție ansamblul cuvintelor cu care el se află în raporturi directe semantice și sintactice. De asemenea, schimbările semantice esențiale ca abstractizarea, generalizarea, metaforizarea ș. a. depind de caracterul particular al relațiilor sintagmatice dintre cuvinte și acestea determină structura semantică a unui câmp. Despre valoarea acestor principii în analiza semantică întreprinsă de lingvistul german găsim un comentariu competent la Lyons (1978:213):

„Il est néanmoins à l'honneur de Porzig d'avoir souligné que l'abstraction et la généralisation dépendent du relâchement des relations syntagmatiques entre lexèmes et d'avoir montré que ces mêmes relations, tout comme les relations paradigmatiques de sens, déterminent la structure d'un champ lexical”.

1. 2. J. Frier (1934/1973: 161-178) însuși a simțit nevoia să se raporteze critic la teoria câmpurilor semantice inclusive legată de numele lui Porzig. În

esență, arată Trier (p. 166), ceea ce construiește Porzig este nu un câmp semantic, ci o articulație simplă:

„Zwischen greifen und Hand wirkt die Bedeutungsbeziehung nur in einer Richtung, Kunst und List aber konstituieren sich als Glieder des Feldes durchaus aus ihren gegenseitigen Beziehungen und aus ihren gemeinsamen Beziehungen zu anderen Feldgliedern”.

Câmpul semantic elementar este după Trier (*loc. cit.*) incorrect denumit câmp (în sensul definiției trierene); în afară de faptul că în analiză câmpul are un caracter prea restrâns, teoria lui Porzig, ca și cea a lui G. Ipsen, nici nu admite că întreg lexicul unei limbi se segmentează în unități mari, omogene semantic, care la rândul lor se divizează în unități din ce în ce mai mici, acoperind perfect și fără lacune sau suprapuneri lexicul total al unei limbi.

„Ihre säuberliche Umgrenzung - das ist auch ihre Grenze. Diese Bedeutungsfelder weisen nicht über sich hinaus. Man ist am Ende, wenn man sie erkannt hat. In ihnen liegt nicht Teilgefüge eines grossen Gefüges vor, sondern sie sind kleine gefügte Stellen innerhalb einer Wüste des Ungefügt”. (1934/1973: 177).

Având în vedere tipul de raporturi de determinare dintre unități, Trier (1934/1973: 162) propune pentru relațiile semantice elementare denumirea de relații semantice predicative (*prädikative Bedeutungsbeziehungen*) ca reflectare mai exactă a relațiilor lingvistice denumite. La rândul său, Porzig (1967: 72) a arătat că între teoria sa și cea a lui Trier există o diferență fundamentală de concepție: în timp ce câmpul său este inclusiv (*einbegreifend*) și are margini precise, câmpul configurat de Trier este distributiv (*aufteilend*) și are limite vagi în raport cu câmpurile vecine. Importantă este și precizarea lui Porzig (1967: 71) că orice cuvânt face parte dintr-o înlanțuire de idei și că identificarea acestor conexiuni permite împărțirea lexicului în câmpuri semantice independent de etimologia cuvintelor care-l acoperă. Lingvistul german (1967: 126), reluând cu noi precizări discuția asupra raporturilor dintre teoria sa și cea a contemporanului său, stabilește că denumirea de câmp sintactic (*syntaktischen Felder*) este potrivită pentru câmpul structurat de el, în timp ce pentru al lui Trier mai adecvată ar fi denumirea de câmp paratactic (*parataktischen Wortfelder*) având în vedere relațiile semantice fundamentale care se manifestă în organizarea (*Gliederung*) lor. Cuvintele își particularizează valorile lor semantice și funcționale prin câmpurile paratactice și prin câmpurile sintactice. În esență, după Porzig (1971: 126), un câmp paratactic este constituit din cuvintele care într-o anumită poziție din câmpul sintactic sunt intersanjabile sau, mai modern spus, orice manifestare paradigmatică se reflectă și în planul relațiilor sintagmatice. În termeni foarte generali, iată cum stabilește însuși Porzig (1967: 119) aplicațiile și locul câmpului său în ansamblul metodologiei semantice:

„Wenn man darüber nachdenkt, fällt einem auf, dass alle diese Wortfelder in einem Punkte übereinstimmen: sie bestehen alle aus Gliedern derselben Wortart”.

2. Lingviștii au adoptat atitudini diferite față de teoria lui *Porzig* dar și față de raportul dintre cele două modele, cel a lui *Trier* și cel acum în discuție. *Öhman* (1951: 82; 1953: 129) recunoaște merite teoriei lui *Porzig*, în sensul descrierii unor articulări de bază ale sistemului semantic, dar adaugă că aplicabilitatea acestor câmpuri la zone întinse ale lexicului rămâne nesigură atâta timp cât nu a fost testată în nici o investigație majoră. Pentru lingvista amintită, concepția lui *Trier* asupra câmpurilor lexicale pare mai promițătoare, chiar dacă și ea trebuie însoțită și aplicată cu o sumă de precauții. Pe de altă parte, s-a observat că relațiile semantice, așa cum sunt postulate de *Porzig*, între nume și verb, de exemplu, nu au un caracter reciproc. Câmpurile semantice ale lui *Porzig*, diferite radical de cele ale lui *Trier*, care sunt paradigme ale lexicului, apreciază *Coseriu* (1964: 163), corespund „unei selecții sintagmatice între două paradigme diferite (de pildă între un câmp substantival și un câmp verbal) și propriu-zis ele nu sunt câmpuri” (i. e. în sensul unei paradigme rezultând din împărțirea unei zone continue de semnificat lexical între mai multe lexeme, prin opoziții imediate). În mod similar, *Geckeler* (1976: 109) îi recunoaște lui *Porzig* meritul de a fi studiat structuri combinatorii definitorii pentru limbă, dar le-a confundat, la început, cu câmpul semantic. *Lyons* (1978: 211) apreciază că cele două teorii, cea a lui *Trier* și cea a lui *Porzig*, sunt numai aparent opuse, în fapt ele sunt necesar complementare în studiul lexicului.

2. 1. Oricum, ideea lui *Porzig* de a studia relațiile de determinare semantico-sintactice dintre unitățile limbii, chiar dacă s-a limitat la sintagme care manifestă relații contextuale foarte strânse, s-a dovedit fructuoasă, în schimb câmpurile semantice elementare reduse la relațiile esențiale de sens nu și-au câștigat prea mulți adepți. Nu ajunge însă să formulăm asemenea observații asupra teoriei lui *Porzig*, este necesar totodată să punem în lumină și posibilele conexiuni între teoria acum în discuție și concepții semantice dezvoltate ulterior. În sensul acesta, lucrările lingvistului german, lăsate mult timp în umbră, devin actuale, dacă nu în litera, măcar în spiritul lor, o dată cu preocupările moderne legate de analiza sintagmatică în lexic și de corelarea între funcția sintactică a expresiilor și valoarea lor semantică. Astfel, preocupările lingvistului german au servit ca bază concepției lui *Kurylowics* (1936; 1960) - cunoscută ca teoria derivării sintactice și a derivării lexicale (semantice) - care are ca punct central legarea funcției sintactice a expresiilor de valoarea lor semantică.

2. 2. Premisele teoriei coseriene (1968) privind structurile paradigmatic secundare le constituie tocmai lucrările lui *Porzig* și ale lui *Kurylowics*. De asemenea, *Coseriu* (1967) în analiza structurilor lexematice sintagmatice („solidarități lexicale”) - înțelese drept combinații lexicale condiționate de o limbă dată și delimitate de clișeele lexicale din normă și de solidaritățile determinate de cunoașterea obiectului - se raportează la corelațiile esențiale de sens și la câmpurile semantice elementare ale lui *Porzig*. În circumscrierea tipurilor de solidarități lexicale (i. e. afinitate, selecție, implicație), *Coseriu* are în vedere determinarea semantică a unui lexem printr-o clasă, printr-un arhilexem sau printr-un lexem în sensul că acestea funcționează ca trăsături distinctive ale lexemului respectiv, aparținând deci definiției sale semantice. În

mod concret, savantul de origine română apreciază că perechi de tipul *hammer*: *Hammer* aparțin unor structuri semantice paradigmatic secundare de tip dezvoltare, iar cele de tipul *blond-Haar* aparțin structurilor lexicale de implicație, departajări care datorită criteriilor neunitare invocate au trezit unele discuții (cf. *Kastovsky* 1981: 435).

2. 3. În mod sigur, relațiile elementare de sens între partenerii contextuali au stat la baza dezvoltării de către școala lingvistică germană a conceptelor de congruență semantică (*semantische Kongruenz*, vezi *Leisi* 1971: 70; cf. și *Wotjak* 1977: 172) și de sferă de valențe lexicale (*Schwarz* 1973: 251). Preocupările lui *Porzig* referitoare la studiul relațiilor sintagmatice — observă *Lyons* (1978: 216) — pot fi legate într-o anumită măsură de conceptul de semnificație prin colocație ca parte esențială a metodei contextuale promovată de *Firth* (1957) și de școala sa și într-o anumită măsură de teoria *Sens = Text* în formularea lui *Melčuk* (1974) și de teoria lui *Apresjan* (1974) și, adăugăm noi, mai pot fi legate chiar de cercetările de semantică sintactică ale lui *Lyons* însuși (1977; 1978). Indiferent dacă *Lyons* a fost stimulat în semantica sa sintactică de studiul direct al operei lingvistului german, sau a ajuns la ideile lui *Porzig* căutând singur răspuns la problema sensului din unghiul modalităților de combinare a unităților lexicale în frază, este evident că punerea în lumină, în afara spațiului germanic, a operei lui *Porzig*, până atunci mereu plasată pe un plan secund, i se datorează marelui lingvist englez.

2. 4. Considerăm că și câmpurile sintagmatice (*champs syntagmatiques*) ale lui *Ducháček* (1967: 33) al căror scop este identificarea relațiilor contextuale virtuale ale unui cuvânt cu celelalte cuvinte din frază pot fi apropiate, într-o anumită măsură, de concepția lui *Porzig*. Tezele romanistului ceh privitoare la câmpurile sintagmatice, ca tipuri de câmpuri lingvistice ale cuvintelor, au fost aplicate de *Sekvent* (1971) în studiul câmpurilor sintactice ale unor sinonime din franceză și, mai ales, de *Eva Spitzová* (1972) în câteva lucrări referitoare la câmpurile sintactice/sintagmatice ale unor substantive din spaniolă. lingvista cehă aducând unele amendamente teoriei profesorului ei și conferind demersului practic o mai mare extensie și rigoare. Vom observa că structurile sintagmatice, câmpuri de cuvinte prin excelență (*Ducháček*, *loc. cit.*), sunt definite, în studiile menționate acum ca inventare de comportamente sintactice ale lexemului analizat. În esență, se poate aprecia că aceste câmpuri sunt dovezi certe ale modului în care conținutul semantic determină selecțiile combinatorii ale unităților lexicale. Punct de sutură între semantică și sintaxă, trăsăturile câmpurilor sintagmatice sunt date, după *Ružena Ostrá* (1987: 18), mai mult de proprietățile semantice ale lexemelor analizate decât de comportamentul lor sintactic și, în orice caz, aceste ansambluri lexicale sunt „destul de difuze și dificil structurabile”. În sfârșit, una dintre cele mai remarcabile aplicații practice ale principiilor semantice ale lui *Porzig* se regăsesc în *dicționarele de stil*, lucrări lexicografice care înregistrează cele mai frecvente ocurențe ale cuvintelor unei limbi.

3. Un lucru rămâne cert. Concepția semantică lingvistică a lui *Porzig* evidențiază și aprofundează, începând cu prima sa lucrare mai amplă din 1926,

Aischylos, un mare adevăr: că sensul unui cuvânt trebuie studiat în îmbinările de cuvinte în care el se actualizează sau, cum am spune astăzi, că particularitățile funcționale ale semnificatului se impun a fi determinate pe axa relațiilor sintagmatice. Structurile semantice se actualizează în sintaxă, care constituie astfel un alt pol creator de sens. Opera fundamentală a lui *Porzig* din 1950 (1967) încearcă reinstaurarea unui echilibru între ansamblurile lexicale propriu-zise și categoriile sintactice existente în limbă, echilibru care, în practică, este rupt de *Porzig* însuși în favoarea celor din urmă. Or, acest lucru nu presupune altceva decât examinarea structurilor sintactico-semantice în imanența și în esența lor atemporală și întotdeauna actuală, relevantă de limbă. Dacă este adevărat că sensurile depind atât de proprietățile semnelor în plan paradigmatic, cât și de relațiile lor lineare, de succesivitate, pe care ele, semnele lexicale, le aținerează, atunci și raportul dintre teoria lui *Trier* asupra câmpului paratactic și cea a lui *Porzig* asupra câmpului sintactic este de necesară complementaritate (cf. *Lyons* 1978: 211), raport, se pare, înțeles, în final, și de cei doi lingviști germani.

BIBLIOGRAFIE

- APRESJAN, Ju., D., 1966: *Analyse distributionnelle des significations et champs sémantiques structurés*, „Langages”, 1, (Recherches sémantiques), p. 44-74.
1974: *Leksičeskaja semantika. Sinonimičeskie sredstva jazyka*, Moskva, Izd. Nauka.
- COSERIU, E., 1964: *Pour une sémantique diachronique structurale*, în *Tra LiLi II*, nr. 1, p. 139-186.
1967: *Lexikalische Solidaritäten*, în „Poetica”, Band I, Heft 3, p. 293-303.
1968: *Les structures lexématiques*, în *Probleme der Semantik*, hrsg. von W. Th. Elwert (= „Zeitschrift für französische Sprache und Literatur”, Beihefte. Neue Folge, Heft 1, Wiesbaden, p. 3-16.
- COSERIU, E., & GECKELER, H., 1974: *Linguistics and Semantics*, în *SEBEOK* (ed.), p. 103-171.
- DIETRICH, W., & GECKELER, H., (ed.) 1981: *Logos Semantikos*. vol. III. *Semántica*, Editorial Gredos-Madrid, Walter de Gruyter, Berlin - New-York.
- DUCHÁČEK, O., 1967: *Précis de sémantique française*, Brno, Opera Universitatis Purkynianae Brunensis, Facultas Philosophica, 126.
- FIRTH, J. R., 1957: *Papers in Linguistics*. 1934-1951, London, Oxford University Press.
- GECKELER, H., 1976: *Semántica estructural y teoría del campo léxico*. Versión española de Marcos Martínez Hernández. Madrid, Biblioteca Románica Hispánica, Editorial Gredos.

- GORDON, W. T., 1982: *A History of Semantics*, Amsterdam, Philadelphia, J. Benjamins Publishing Company.
- GUIRAUD, P., 1969⁶: *La sémantique*, Paris, P. U. F.
- HOBERG, R., 1970: *Die Lehre vom sprachlichen Feld. Ein Beitrag zu ihrer Geschichte, Methodik und Anwendung* (= Sprache der Gegenwart, Bd. 11), Düsseldorf, Schwann.
- KASTOVSKY, D., 1981: *Lexical Fields and Word-Formation*, in Dietrich & Geckeler (ed.), p. 429-445.
- KURYLOWICZ, J., 1936: *Dérivation lexicale et dérivation syntaxique* (*Contribution à la théorie des parties du discours*, in „Bulletin de la Société de Linguistique de Paris”, 37, fasc. 1, p. 79-92.
- 1960: *Dérivation syntaxique et dérivation lexicale*, Wrocław-Warszawa-Kraków, Ossolineum 1960.
- LEISI, E., 1971⁴: *Der Wortinhalt. Seine Struktur im Deutschen und Englischen*, Heidelberg; Quelle & Meyer.
- LYONS, J. 1978: *Éléments de sémantique*, Traduit par Jaques Durand (avec la collaboration d'Éliane Koskas), Paris, Larousse.
- 1980: *Sémantique linguistique*, Traduit par J. Durand et D. Boulonnais, Paris, Larousse.
- MELČUK, I. A., 1974: *Opyt teorii lingvističeskikh modelej «Smyel Text»*. *Semantika, sintaksis*, Moskva, Izdatel'stvo Nauka.
- 1972: *Clefs pour la sémantique*, Paris, Ed. Seghers.
- ÖHMAN, Susanne, 1951: *Wortinhalt und Weltbild. Vergleichende und methodologische Studien zur Bedeutungslehre und Wortfeldtheorie*, Stockholm.
- 1953: *Theories of the «Linguistic Field»*, in „Word” IX, nr. 2, p. 123-134.
- OSTRÁ, Ružena, 1987: *Structures lexicales et oppositions sémantiques* in „Études romanes de Brno”, XVIII, p. 9-18.
- PORZIG, W., 1934: *Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen*, in „Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur”, Bd. 58, p. 70-97 (reproduced in SCHMIDT (ed.) p. 78-103).
- 1967⁴: *Das Wunder der Sprache. Probleme, Methoden und Ergebnisse der modernen Sprachwissenschaft*, Bern-München, A. Franke Verlag.
- SCHMIDT, L., (ed.) 1973: *Wortfeldforschung. Zur Geschichte und Theorie des sprachlichen Feldes*. Darmstadt.
- SCHWARZ, H., 1973: *Leitmerkmale sprachlicher Felder. Ein Beitrag zur Verfahrensweise der Gliederungsforschung*, in SCHMIDT (ed.), p. 336-350.
- SEBEOK, T. A., (ed), 1966: *Portraits of Linguists. A Bibliographical Source Book for the History of Western Linguistics 1746-1963*, II (from E. Sievers to B. L. Whorf) Indiana University Press.
- 1974: *Current Trends in Linguistics*, vol. 12: *Linguistics and Adjacent Arts and Sciences*, The Hague - Paris, Mouton.
- SEIFFERT, Leslie, 1968: *Wortfeldtheorie und Strukturalismus. Studien zum Sprachgebrauch* Freidanks, Stuttgart, Kohlhammer.

- SEKVENT, K., 1971: *Etude comparative des champs syntaxiques de deux synonymes*, „Études romanes de Brno” V, p. 51-61.
- SPITZOVÁ, Eva, 1972: *Los campos sintagmáticos de algunos substantivos españoles*, in „Études romanes de Brno”, VI, p. 74-162.
- TAMBA-MECZ, Irène, 1988: *La sémantique*, Paris, P. U. F.
- TRIER, J., 1934: *Das sprachliche Feld. Eine Auseinandersetzung*, in „Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung”, Bd. 10, p. 428-449 (și in TRIER 1973, p. 145-178).
- 1973: *Aufsätze und Vorträge zur Vortfeldtheorie*. Herausgegeben von Antony van der Lee und Oskar Reichmann, The Hague - Paris, Mouton.
- WOTJAK, G., 1977²: *Untersuchungen zur Struktur der Bedeutung. Ein Beitrag zum Gegenstand und Methode der modernen Bedeutungsforschung unter besonderer Berücksichtigung der semantischen Konstituentenanalyse*. Berlin.

W. PORZIG
AND
THE SEMANTIC FIELD: SOME MARGINAL NOTES
(SUMMARY)

The author has noticed that W. Porzig's theory concerning the semantic field has generated less ample commentaries than those of his contemporaries J. Trier and L. Weisgerber although, on close examination, the theory under analysis asserts itself as an important attempt at a rigorous linguistic building of a model of field within a syntagmatic semantics. In the space of German semantics there exist serious studies of Porzig's conception, whereas in the wider circle of the non - Germanists his work has not enjoyed careful and well - deserved scientific reception.

In Romanian linguistics, Porzig's work has not yet been the object of serious analysis. In this context, the author has set herself to point out some of the defining elements of Porzig's conception in itself and in the context of the theories of fields existing before him, and to emphasize the significance of this conception for the development of modern linguistic semantics. The concept of elementary semantic field (*elementare Bedeutungsfelder*), founded by Porzig upon the essential syntactic and semantic relations (*wesenhafte Bedeutungsbeziehungen*) is analyzed. For a clearer understanding of Porzig's conception, his theory has been set against J. Trier's on the field, considering the critical remarks, the conditionings and the specifications within each of them in explicit relation to the other, as they appear in the works of the two German scholars. In a synthetic discussion, at the end of the study, the way in which Porzig's conception has served as foundation for later development of the theoretical and applied semantics has been considered.

АНГЛОЯЗЫЧНЫЕ КАЛЬКИ В СЕГОДНЯШНЕМ РУССКОМ СЛОВАРЕ

В. Г. Костомаров (Москва,

В публикациях последнего времени, посвященных заимствованиям из американского варианта английского языка и оперативно отражающих их устрашающую массовость, обойдены вниманием явления, которые можно охарактеризовать как калькирование. Такие явления однако налицо и, безусловно, заслуживают специального рассмотрения.

Есть примеры структурных калек, хотя и немногочисленные, ограничивающиеся своеобразными терминами: *рубашка стирай и носи* (a shirt wash 'n' wear), по принципу "плати и бери" ("cash and carry" principle). Подобные образования ранее тяготели к прямому заимствованию (рок-н-ролл - rock 'n' roll); они находят очевидную поддержку (и, видимо, в свою очередь активизируют их!) в собственных конструкциях типа: *Покажи мне хоть одного, кто бы помирал с голоду или был разут-раздет... Сейчас тружусь на ниве купи-продай... Ребята купи-продай зарабатывают...* (АиФ, 1993, 19), *купи-продай* (Экстра-М 1993, 15).

Можно указать на организационную формулу *базирующийся в...* (based in...): *Дж. Сорос решил стать акционером базирующейся в Денвере золотодобывающей компании* (Финансовые известия, 1993, 26). Она приобретает актуальность в условиях монополизации, свойственной свободному рынку, и децентрализации наследия тоталитарной экономики. Калька укореняется в достаточно упорной конкуренции с иными возможностями обозначения нужного смысла - *со штаб-квартирой в...*, *с главной квартирой в...*, *квартирующее в...*, *центральный офис которой находится в...*: *"Правительство национального единства", квартирующее в общественном центре Моссовета (Сегодня, 1993, 8). Русский Дом Селенга, квартирующий в Волгограде... Товарищество, зарегистрированное в г. Волгограде (Изв., 9.4.93). Федерация кикбоксинга со штаб-квартирой в Киеве (Изв., 10.4.93). Лидер "Вьетнамской партии возрождения", имеющий штаб-квартиру в Калифорнии (Изв., 24.4.93). Любопытно, что совсем непригоден (из-за своей сомнительной метафоричности?) популярный универсальный оборот 60-х годов *получить (иметь) постоянную прописку в...**

Иноязычные образцы служат обновительным примером во многих случаях. Прочно входят в речевой обиход, все более насыщаемый рекламой и конкуренцией, пригласительно-просительные формулы *Вы смотрите "Красный квадрат". Оставайтесь с нами... Мы вернемся после рекламы, будьте с нами...*, отражающие Stay with us... We'll be back after the following message. Телевизионная программа 2х2 использует на месте привычного *международные известия* сочетание *мировые новости* - явную кальку world news с прямой ссылкой на ITN-Independent Television News, а Российский канал смело калькирует сочетания news program - *Новостная программа АВС*. На американский лад построено обращение *С Вами "Авторadio". Пусть безопасен будет ваш путь!* (в духе традиции следовало бы ожидать *Вы слушаете "Авторadio". Желаем счастливого пути!*). В речи телеведущих звучит скопированный с американского словоупотребления обращенный к себе вопрос-связка - *Что мы делаем?* (русские формулы *Что делать?* *Что нам делать?* и даже *Что сейчас мне надо сделать?*, действительно, коммуникативно отягощены, и значения 'сейчас мы перейдем к...', пора включить..., теперь по программе будет...' не выражают). Введена и западная практика своеобразной "подписи" корреспондента в конце радио- или телевизионного репортажа (который, кстати заметить, называют теперь *сообщением* под влиянием английского message или даже *клипом*): *Иван Павлов, "Российская га-*

зета", специально для программы "Вести" (раньше только на письмо и то редко применялась лишь формула *ваш корреспондент сообщает*). Ср. рекламные тексты вроде посвященного новым телевизорам Toshiba - *Драматическое видение*).

Известные русские формулы *звонить по телефону*., *телефон для справок*... совершенно изменились калькированным выражением *контактный телефон*. Здесь мы имеем перед собой не просто семантический перевод английского словосочетания, распространяющийся в силу следования моде. Перед нами очевидное изменение этикетного репертуара, как бы смешны оно многим ни казалось: *Ищу автора термина "контактный телефон"* и одновременно *прошу назвать хотя бы один "неконтактный телефон"* (АиФ, 1993, 1).

Англоязычное влияние можно усмотреть во многих устойчиво-терминологических сочетаниях вроде *голубь мира*, *партия войны*, *агенты влияния*, *момент истины*. Последнее выражение стало сейчас ходячим: *Чем ближе праздник Нового года, тем вероятнее и наше приближение к своеобразному "моменту истины"*. Символический рубеж между прошлым и будущим не только объединяет людей, но и побуждает к осмыслению прошлого, зарождает надежды на лучшее (Изв., 28.12.92). *Момент истины* (ТВ программа А.Караулова. Изв., 18.2.93 и 6.3.93). Единственный *момент истины* мог заключаться в ответе на вопрос: кто лучше? Бабурин или Павлов (Изв., 10.4.93. 67). Выражение осмысляется как недавно родившееся, связанное с изобретательным словоупотреблением М.С.Горбачева. Ход его становления так рисуется в статье С.Кондрашова "Момент истины": *Момент истины* - это тот решающий миг в корриде, когда торреро, в должную меру поизграв на глазах у зрителей с разъяренным быком, застывает в последней эффектной позе для смертельного удара шпагой. И этот же исполненный особого значения оборот испанской речи М.Горбачев ввел на заре перестройки и нового мышления в наш политический лексикон, придав ему иное значение: *момент истины* - переломный момент истории, когда надо было с Рональдом Рейганом "делом проверить слова"... Когда итоговый *момент истины* наступил в Беловежской пуще для обессилешего зубра, само выражение, одновременно романтическое и роковое, уже не употреблялось, было отыграно, выпало из горбачевского лексикона. Человек, профессионально памятливым на ключевые слова меняющихся эпох, я решил возродить его в своей заметке "*Момент истины*". Несколько мыслей о первом частном визите Миталла Сергеевича в США" (см. "Известия", номер 106). И придать ему, не скрою, саркастический оттенок. Вот-де он, новый *момент истины*: низложенный президент упраздненного Союза непопулярен дома, но пользуется славой и признанием за рубежом... Вот он, *момент истины*, подтвержденный теперь им лично, человеком с президентской пенсией в жалкие четыре тысячи рублей: "Доллар правит бал..." (Изв., 29.6.92).

Справедливости ради стоит заметить, что выражение *момент истины* известно в терминологии войсковых разведчиков конца Отечественной войны. В романе тонко чувствующего слово и досконально знающего описываемую речевую среду В.Богомолова "В августе сорок четвертого" это выражение употребляется в ряду таких профессионализмов как *прокачать* "оценить обстановку", *чистильщик* "розыскник военной контрразведки", *парш* "агент-парашютист" и пр. К фразе героя *Оптимально перед задержанием прокачать их на засаде с подстраховкой, попытаться заставить проявить свою суть* - это уже залог или вероятная предпосылка незамедлительного получения *момента истины!* - заключил Поляков и улыбнулся. - Был бы *момент истины* а костры мы и сами разложим! - дано примечание: *Момент истины* - момент получения от зазваченного агента сведений, способствующих поимке

всей разыскиваемой группы и полной реализации дела (Новый мир, 1974, 11, с.15).

В дальнейшем повествовании это выражение используется неоднократно: *Войсковые операции чаще всего дают трупы. А нам нужен момент истины. Сегодня же! И не обычный, а по делу, взятому на контроль Ставкой... Даже в этом состоянии его более всего занимала "момент истины"... До получения "момента истины", до осмысления и принятия им как старшим группы соответствующего решения он просто не имел право терять сознание... Это было необыкновенное, испытанное за войну лишь несколькими чистильщиками пронзительное ощущение - "момент истины" по делу, взятому на контроль Ставкой. Он чувствовал, что "лейтенант" не врет, и знал цену полученным от него сведениям. В эти менования только он, Таманцев, единственный обладал "моментом истины", и при мысли, что есть реальная возможность сегодня же взять и "Матильду" (а кто это сделает лучше, чем он, кто?!), у него захватывало дыхание* (Новый мир, 1974, 12, сс. 203, 226, 227, 231).

Есть, далее, основания полагать, что перед нами калька с английского, считавшаяся интернационализмом, которым, в частности, пользуется профессиональный британский разведчик Джеймс Бонд, герой напумевших романов Й. Флеминга: *Bond suddenly knew it was going to be an important moment of truth. He didn't know what the truth was going to be* (I.Fleming. On Her Majesty's Secret Service. A Signet Book, New York, 1964, p.36. Роман написан в конце 50-х годов).

Противоречивые мнения раздаются по поводу выражения в этой стране, которое, вероятнее всего, отражает совершенно нейтральное американское сочетание in this country (ср. in the old country): *Начну с того, что меня сразу не устроило в текстах вашей собеседницы Ирины Святославовны. Я имею в виду часто употребляемое ею словосочетание - "в этой стране". Говорят, оно пошло от Александра Яковлева и прочих демократов: "надо спасти эту страну", "положение дел в этой стране"... "В этой стране" - знак отчуждения. Характерно, что к этому словосочетанию прибегают и бойкие реформаторы, сулящие ей ренессанс, и Ирины Святославовны, ставящие на России крест, не верящие в ее будущее, - чего стоят хотя бы ее пассажи о том, что "в этой стране" для восстановления генофонда и очищения от коммунистического и посткоммунистического ига потребуются столетия..." Для них родина - объект. Нынешние конструкторы дикого рынка стоят в позе экспериментаторов, которые вот сейчас с объектом поработают, перевернут его и придадут ему, наконец, удобоваримый вид. А объект-то этот, между прочим, не что-нибудь, а Россия. Моя и еще многих миллионов единственная страна. Моя, а не "ЭТА". Интервьюер, правда, осторожнее в оценке: Вы правы, сейчас многие так выражаются: "в этой стране", но я не думаю, что в этом проглядывают какая-то холодная отстраненность... Просто пример загрязнения речи прилипчивыми и модными оборотами* (Изв., 23.4.92). Писатель В.Куприн в статье "Забугорные голоса" высказывается категоричнее: *И вот демократия, о которой так долго и жадно говорили недовольные социализмом, свершилось, и можно борцами за демократию вернуться в эту, как говорят, страну. Нет, не вернулись... Русскоязычные, русскоговорящие... Они не русскомыслящие... Разве может русский на русском языке называть Россию этой страной, как сплошь и рядом это делают русскоговорящие комментаторы!* (Вехи, приложение к газете "Российские вести", 1993, 15).

Как видно из примеров, фразеотворчество переплетается с семантическим развитием отдельных слов: их актуализация, выявление скрытых семантических и словообразовательных потенций по иноязычным образцам активизируют новые сочетания, превращающиеся в фразы разной устойчивости. В то же время именно в

употребительных воспроизводимых контекстах реализуются различные смысловые транспозиции, модификации и мутации, находящие и грамматическую поддержку.

Как смысловые кальки, или косвенные заимствования можно квалифицировать многие явления в нынешнем семантическом развитии отдельных русских слов. Случаи эти весьма разнотипны, и, если глагол *бежать* в американском значении *to run* 'баллотироваться, выдвигать свою кандидатуру' (Но как бы силен ни был Бейкер, не он *"бежит"* в президенты. *Бежит* Буш, и перед ним стоит теперь сверхзадача: создать такой лозунг, который, будь он брошен в массы, массами будет подхвачен - Изв., 17.8.92) остается экзотизмом, то калькирование слова *challenge* нельзя не признать очевидным и перспективным развитием значения 'побуждение к полному раскрытию способностей, энергии' (а *career that offers a challenge*), которое "дремало" в семантике слова *вызов* (особенно в глаголе *вызвать* на): Мы должны действовать очень ответственно с тем, чтобы мы были на высоте *вызова* времени (М.С.Горбачев. Пр., 4.12.89). Новые *вызовы* времени диктуют необходимость переосмысления нашего отношения к ООН (Изв., 9.1.91). Если же для того, чтобы эти выборы состоялись, в качестве последнего аргумента, нравственного *вызова* Борису Ельцину понадобится выставить и свою кандидатуру на перевыборы, думаю, на это надо идти (Г.Э.Бурбулис. РВ, 7.9.93).

Сходным образом англо-американское употребление слова *breakthrough* в смысле 'крупный успех, принципиальное достижение, предопределяющее дальнейший прогресс' (*Major technological breakthroughs, such as the ones in electronics, that have occurred in our era, inevitably alter man's image of himself and of his environment. ... a list of recent Russian breakthroughs that have found demand on the world market - We/Мы, 1993.17. We must capitalize on the breakthrough between the PLA and Israel - BBC-News, 12.9.93*), пробудило аналогичное значение в семантической структуре слова *прорыв*. Наряду с нормативными определениями 'место, где что-то прорвано' и 'нарушение хода работы, срыв, остановка в работе' в нем известно специальное военное значение (*прорыв фронта, прорыв из окружения*), которое позволяет подобное расширение, хотя и не имеет обязательно положительного характера. Поэтому при первых употреблениях оно особо уточнялось: *Значительного прорыва вперед не было* (Изв., 20.7.89). Теперь и этого не требуется: *Решение главы государства Шри-Ланки... расценивается как крупный прорыв в урегулировании этнического конфликта* (Пр., 18.4.89). *В 20-е годы мы добились крупных прорывов в биологии, физике, экономике* (Изв., 3.7.89). *Формулировка: строить "социалистическую рыночную экономику"* рассматривается как теоретический *прорыв* (о XIV съезде Компартии Китая. Изв., 19.10.92).

Новое значение слова *прорыв* позволительно интерпретировать и как самобытное развитие семантики, и как калькирование. В пользу последнего такое авторитетное свидетельство: *В 1946 году Небольсин основал свою компанию. Вскоре произошло то, что американцы называют словом "прорыв". "Ю.С. стила корпорейшн" заказала компании проект...* (Пр., 3.11.89). Такое употребление естественно у русских эмигрантов в США, например, в эссе Ю.Мамлева "В поисках России" говорится, что при чтении русской классики за рубежом возникновение новых *духовных прорывов* неизбежно - тем более что вы подсознательно соотносите всееленную русских книг, их подтекст с окружающим миром (ЛГ, 1989, 39). Журналисты-международники укоренили его в более широком обиходе.

Показательным примером может служить и сверхмодное прилагательное *крутой* (Костомаров В.Г. Нерусские русские слова. РЯЗР, 1992, 5/6). Вероятно, не все русские осознают, что оно приобрело новое значение даже если учесть его известные пе-

реносные 'суровый, своевольный, резкий' (*крутой мужик, человек крутого нрава, а также крутые меры, крутые перемены*), но нижеследующие контексты отмечаются только с конца 80-х годов: Мужской клуб "Супер" - журнал для *крутых* бизнесменов (Реклама по телевидению - январь 1992г.). Это не значит, что я такой э-э-э *крутой* - ну, в смысле хороший, верный жене (Интервью известного актера в новогодней телепередаче 31.12.91). У обывателей представление такое: телохранители - это здоровенные *крутые* костоломы (Столица, 3.1.92). КГБ и милиция провели в Москве серию громких арестов *крутых* и не очень *крутых* владельцев видеотехники (о "пиратском бизнесе" копирования видеолент с сексом и насилием. Изв., 14.2.92). В Питер приехала американская дама Джоанна Стингрей. Знаете, из тех герл, что очень хотят быть крутыми, но таланта-то нет... Чтобы считаться *крутым*, мало только слушать записи или щеголять на *крутом* прикиде (День, 1992,12). Ты стал *крутым* непонятно с чего (модная песня А.Пугачевой "Мимоходом", весна 1992). Тибальт - он всего лишь подкрученный дядька, а Ромео - *крутой* по-настоящему, почти Брюс Ли (Комсомольская правда, 25.3.92). "Разговор двух *крутых* мужчин" - так обозначил Б.Ельцин характер переговоров в Кремле с президентом Польши (Изв., 23.5.92). *Крутым* группировкам, успешно занимающимся перераспределением рыночных богатств в свою пользу, становится тесно в пределах родной Москвы (Куранты, 1993,5). Сцена в бане смутила, как мне показалось, даже вполне "*крутого*" Александра Политковского (Изв., 23.1.93). Отныне есть кому приструнить "*крутых* ребят" из иных коммерческих структур (Изв., 18.2.93). Народ нынче пошел *крутой* - без ножа никуда не ходят (Куранты, 1993,14). За преступниками гонятся два *крутых* детектива (Куранты, 1993, 28).

Это значение, появившееся в среде молодежи, просвещенной детективными романами, фильмами и песнями из США, развивается под несомненным влиянием американизмов а *tough*, а *tough customer*, *tough guys*. В нем ловко и привлекательно сочетаются положительные представления о силе, решительности, физической закалке и об агрессивности, опасной злости, просто бандитизме. Оно естественно противопоставляется представлению о слабке, размазне.

Соответственно можно ожидать яркого, того же стиля и экспрессии, антонима, и он отыскивается, например, в жаргонизме *лот*: "*Лот*" на жаргоне *крутых* парней означает простак, обычного человека (Реклама фильма "Лох - повелитель воды", выпущенного на экраны в начале 1992 года). Мы не хотим быть такими, как все, - мы просто желаем поиздеваться над вами, *лохами* (КП, 28.1.92). Это слово, особенно в форме *лоха*, известно по диалектам в значении 'простак, слабак, дурак' (ср. *лоший* 'плохой, дурной'). В.И.Даль видит в слове уменьшительное от названия рыбы - 'отопавший лосось после нереста'. С известной долей смелости во внезапной актуализации этого диалектизма тоже можно увидеть иноязычный стимул: хронологически она совпадала с актуализацией американского жаргонизма *Wimp* 'слабак, простак' (ср. *мякотелый*) в президентской кампании Дж.Буша, которого подозревали в недостаточной твердости. В американском политическом узусе связь между понятиями 'слабак' и 'крутой' очевидна: *A wet or a wimp is one who is opposed to a particular 'hard-line' policy of a political party* (W.R.Lee. New Words and Phrases in English. "Praxis", 1992, 3, p.170). Разумеется, не исключаются и самобытные стимулы, например, литературно-ироническое и просторечное употребление созвучного прилагательного *лотматый* в значении 'необразованный, тупоумный'. Ср.также: *Но не думайте, что Ефтушенко, как положено поэту, злюпик по определению. В иных ситуациях он по-своему крутой парень* (Российские вести, 21.8.93).

Популярность сочетаний рассмотренного типа пробудила новые оттенки и в при-

ложении определений крутой к названиям не-лиц, причем с чрезвычайным разнообразием смысловых оттенков, точнее - с чрезвычайно расплывчатым, но ярко эмоциональным смыслом. Можно сказать, что с учетом наметившихся семантических сдвигов оно все больше входит в моду, а частотность его применения, расширение круга его сочетаемости в свою очередь закрепляет и углубляет эти сдвиги: Крутой маршрут (название книги Е. Гинзбург (Рига, 1989) и одноименный спектакль в театре "Современник", поставленный в декабре 1990г.). *Все зависит... от того, насколько крута модель его штанов* (АиФ, 1991,42). *Цены на кладбище крутые* (ВМ, 4.1.92). Такие крутые условия добычи, как на сахалинском шельфе, встречаются не часто (так как бывают землетрясения, идет подвижка льдов. Изв., 12.2.92). Нам дали крутого пинка (Огонек, 1992,11). "Крутой" ностальгии по Родине, со-вмещенной с неудовлетворенностью бытия, в "Тамарине" не чувствуется (Изв., 3.9.92). Самые "крутые" подробности из жизни рок-звезд (ВМ, 23.12.92). В иные слова мы вслушивались совсем не так внимательно, воспринимая их как нечто необязательное, как добавление к крутому тексту (Третье сословие, 1993,1). Рейд идет как-то буднично, ни тебе угроз, ни крутых задержаний... (Изв., 1993,27). Она просто пообещала сопернице "крутую разборку" (Куранты, 1993,31). Французский социализм никогда не был столь "крут", как совдеповский (Куранты, 1993,35).

Многозначность или, точнее, эластичность, легкая растяжимость семантики распространяется и на производные: Крутода, вариант крутяк - как выражение восторженной оценки (Почему не крутость? Русская речь, 1993,1, с.122). Крутые люди... Считается, что крутизна - это *modus vivendi* (т.е. более 300 долларов США на члена семьи в месяц). На самом деле крутизна - это состояние души. И это состояние часто приводит людей в суд. Самые крутые дела, как правило, доходят до Верховного суда России, откуда мы, в основном, и взяли всю эту галерею крутых лиц... Четырежды судимые люди обычно скрывают свою крутизну (Сегодня, 21.5.93.18). "Телезават" был подан очень круто - около 2 миллиардов милиция изъяла у бандитов слету (Коммерсант, 1-7.3.93,9).

Примеры, как говорят британцы, рассказывают свою историю, и их список показательно завершить такими словами видного лингвиста: "В нем (в городском просторечии - В.К.) есть... и здоровые элементы, которые, пользуясь именно этими элементами, можно было бы назвать "крутой" образностью" (Апресян Ю. Интервью. РР, 1992,2,с.52. Подчеркнуто нами как компетентная стилевая квалификация нового значения слова крутой).

Модная ориентация на сниженный и оригинально-вольный стиль ведет к превращению сочетаний типа крутые ребята, крутая разборка в устойчивые. О высокой степени освоенности этого прилагательного, о его соответствии сегодняшнему общественному вкусу говорят и многие другие факты. Оно чаще всего пишется без кавычек, его свободно приписывают лицам, вряд ли на самом деле им пользующимся. Так, если верить интервьюеру, директор Эрмитажа академик М. Пиотровский сказал: *Стратегические оценки наших "крутых" шедевров доходят до 60 млн. долларов, а, скажем, картины Леонардо да Винчи идут вообще без всяких оценок* (АиФ, 1993,3). Модное, актуализированное слово легко перенимается, расширяя сферу своего влияния, затмевая другие возможности выражения данного смысла, безусловно избирая каждый раз как уникальная единица, предпочитаемая синонимам, соотносительно или параллельным средствам выражения, не имеющим и подобия экспрессии, столь соответствующей языковому вкусу сегодня. Так, на месте привычного *высокие темпы* читаем крутые темпы падения нефтедобычи, ибо подчеркивается оттенок 'опасные, угрожающие' (здесь нет возвращения к основному конкретному значению: крутой

берег, обрыв, поворот!) и вместо падения добычи - обвал начинается и в других добывающих регионах (Изв., 18.2.92).

Последний пример приводит нас к рассмотрению столь же модного и развивающегося по тому же сценарию нового значения в словах обвал, обвалом, обвальный: Наше потенциальные партнеры и кредиторы не будут спешить ни с выводами, ни с "обвальной" помощью (Изв., 13.1.92). Все заявления об "обвальной" приватизации торговли являются чистой воды авантюрой... Или слово "обвальная" кому-то эстетически не пришлось? (Московские новости, 2.2.92). Обвал в нефтяной промышленности - это другой случай (Изв., 24.2.92). Об опасности, связанных с такой крайностью, как приватизация обвалом, то есть непоследовательно, непланомерно, мы, поверьте, не думали (Изв., 26.2.92). Отметим свой трудовой путь актом обвальной приватизации государственного дачно-приусадебного хозяйства (Изв., 28.2.92). Происходит обвальный вывоз национальных ценностей из России (Изв., 4.6.92). Обвальная фермеризация невозможна (Изв., 17.9.92). Резкий спад экономики и обвальный рост преступности - таковы реалии сегодняшнего Таджикистана (Изв., 11.11.92). Процесс дезинтеграции делается тогда просто обвальным, и никакая сила (да ее и нет) уже не удержит Федерацию от распада (Изв., 12.11.92). Происходит обвальное падение курса рубля (Изв., 24.11.92). Произошло, как сейчас выражаются, обвальное падение выпуска книг (Российская газета, 29.12.92). Обвального выезда российских граждан за границу, слава Богу, сейчас нет (Куранты, 1993.13). Игра на временное удорожание с последующим обвальным обесцениванием (Пр., 30.7.93). "Обвально" этот процесс не пошел (Куранты, 1993.28).

Словари ничего похожего на подобное значение слова обвал 'падение большой оторвавшейся от чего-л. массы' и 'груда камней, земли, снега, обрушившаяся гор', т.е. 'обвалившееся место и то, что обвалилось' не фиксируют, а прилагательного обвальный даже в естественном значении 'к обвалу относящийся', как и наречия обвалом вообще не регистрируют (отмечаются обвальчивый 'рыхлый' и обвалистый 'легко обваливающийся'). Перенос собственного значения обвала, оползня, подвижки какой-то массы, лавины на общественные явления наблюдается со всей очевидностью в американской политической образности: landslide (любопытно, что британский вариант этого слова landslip такого значения не приобрел) все словари отмечают в специфическом значении термина избирательных кампаний - 'an overwhelming majority of person into office' и даже просто 'any great victory'. Типичный для выборов в США контекст REPUBLICAN LANDSLIDE. The Republicans swept the nation, won overwhelmingly at all the stages... находит свое отражение и в русских текстах: По словам сенатора Бейкера, который в новом 97-м конгрессе США станет лидером на сей раз республиканского сенаторского большинства, если выбора в Белый дом ознаменовались "лэндслайдом" (по-русски "обвал", политический термин, означающий сокрушительную победу или поражение), то выборы в конгресс были политическим землетрясением (Изв., 17.1.93).

Термин пришелся к месту при избрании Б.Н.Ельцина весной 1989 года. В его поразительно быстром распространении сыграли роль и тогдашнее всеобщее доброжелательство публики к новому вождю, и ее вкусовое пристрастие к американским порядкам, желание им подражать. В то же время термин родствен той фразеологии, от которой общество жаждет, но, как это ни забавно, никак не может уйти: обвал корреспондирует с образом давления, с подавляющим большинством при голосовании. Его ускорению содействовало и то, что он впервые для русской семантики удачно сочленил идею 'моментальности, разовости и неожиданности' с идеей 'всеохватности,

масштабности' обозначаемого действия. Это, между прочим, опутимо на примере употребления наречия: *Начинается главное: восстановление частной собственности, причем уже не в опереточных масштабах, а, можно сказать, обвалом* (Изв., 22.9.92).

Поскольку landslide фактически то же, что avalanche, можно было бы ожидать активизации в русской речи слова *лавина* (известная популярность наречия *лавинообразно* отмечается!): Однако экспрессия концентрируется, видимо, преимущественно на одном конкретном слове, теряя свою силу не только на смежных, но и ближайших однокорневых словах. Кстати, и семантическое расширение слов *крутой*, *круто*, *крутизна* не затрагивает, казалось бы, даже более подходящих для этого русских слов (хотя бы *лихой* или *бесшабашный*, видимо, слишком фольклорно маркированных; ср. *дерзкий* и *лютый* - с нежелательно однозначным акцентом на грубости и на безжалостности).

Вообще нынешнее калькирование прихотливо, причудливо увязывается с самобытным семантическим развитием слов, в том числе и заимствованных. Так, конкурсы красоты, поразившие воображение неожиданностью и потребовавшие для выхода на международную арену унифицированного термина - названия участницы, распространили с 1990г. новое значение слова *модель* опять же по английскому образцу. Вообще случаи объединения или совмещения под влиянием языка-донора в одном слове значений, для которых в языке существуют разные слова, крайне редки и, строго говоря, противны здравому смыслу. Они, очевидно, возможны при очень сильном, граничащем с поклонением, стремлении к подражанию. Факт остается фактом: в соответствии с многозначностью *model* как обозначения лица без дифференциации значений *натурщица* и *манекенщица* встречаем и русское слово в таких раннее невозможных контекстах: *Модели или, скорее, натурщицы фотографа* (Пр., 21.5.88). *Мисс фотомодель* Таллинн-88... *Лучшей моделью года среди профессиональных манекенщиц признана Гунита...* (Пр., 1.1.89). *Москвичка Н. - "Супермодель России"!*... *Девушка будет представлять Россию на ежегодном конкурсе "Супермодель мира" в Лос-Анджелесе* (МП, 2.12.92). *Требуются не стандартные фотомодели или манекенщицы, а девушки с весьма пышными формами. Их намерены искать в российской глубинке* (Коммерсант, 1993,6).

История многих семантических явлений достаточно сложна. В слове *команда* развивается значение 'группа ближайших помощников политических деятелей, руководителей' (Голодов А.Г. Команда - политический термин? РЯШ, 1989,6), но толчком к его развитию, видимо, послужило употребление слова *team*. Уже не менее двух десятилетий в словах *присутствие*, *присутствовать* медленно, но определенно развивается по английской модели дипломатическое значение каких-то форм военно-политического иностранного вмешательства. Сюда можно добавить с теми или иными оговорками специфические значения в таких словах, как *раунд* 'этап переговоров', *мораторий* 'прекращение испытаний', *афганец* 'участник афганской войны', *диалог*, *конверсия*, *спектр*, *накопитель*.

В целом отличием нынешнего процесса калькирования можно счесть то, что иноязычный образец не просто воспроизводится, но лужит стимулом для развития, усиления и укоренения уже имеющегося хотя бы в зародыше значения. Много новых значений связано с различного типа переносами. Новые экономические условия существования людей породили, например, в слове *челнок* (ср. *челночный* 'регулярно перемещающийся туда и обратно') обозначение лица, занимающегося переброской товара для выгодной продажи через границы страны: *Тем, кого в народе зовут "челноками" не нужны никакие двусторонние межправительственные согла-*

шения... Посадка "челноков" на рейс Москва-Пекин закончилась чуть ли не дракой (Московские новости, 1993, 17). Развитию этого значения способствовало известность английского применения слова *shuttle*, в частности и как названия космического корабля (обычно, правда, в заимствуемой форме *шаттл*).

В отдельных случаях стимул к развитию нового значения или сочетания можно с уверенностью обнаружить в самобытном развитии, хотя результат и рисуется калькой. Показательно выражение *New Russians* - новые русские, появившееся, несомненно, одновременно в русском и английском языках. Скорее всего, оно было изобретено в русской среде - в подчеркнуто демонстративной форме *ню рашенз* для обозначения нового класса и затем была изображена латинскими буквами. Псевдокалька оказалась к месту: Аудитория "Коммерсанта - Daily" образует вертушку пирамиды, называемой "новым классом". Этих людей в России отличает высокий уровень доходов, интенсивная работа, вера в успех, позитивное мышление. Они сами строят свою жизнь, не надеясь на поддержку государства или счастливым случай (рекламный выпуск упомянутой газеты в сентябре 1992 года). Эта фразеология или, точнее, стоящие за ней реалии вызывают и негативное отношение: Обескураживает социальный портрет представителя этого класса, представителя "*New Russians*"... В нашей полуголодной, полуразрушенной, полутемной стране - холдинги, билдинги, дилинги, клиринги, а сейчас еще и ньюсмейкеры? Это уже слишком (ЛГ, 1992, 43). Несмотря на все возражения, понятие, несомненно, актуально и его так или иначе необходимо обозначать: Все те, кого сейчас принято называть "ню рашенз" (Сегодня, 10.3.93, 3). Вот портрет этих людей: Они ничего не боятся. Играют по-крупному. Нечисто и нахраписто. Идут на обман, подлог, на подтасовки, на наглый прессинг по всему административному полю. Это одна из разновидностей новых российских деловых людей... Осторожно! Личные люди (Московская правда, 27.5.93). Рассматриваемое сочетание получает и иное, неожиданно-своеобразное значение, каким-то боком, впрочем, родственное указанному: Мы - "новые русские"... По телевидению, на страницах газет мелькают выражения "этнические русские", "русскоязычное население", так вот по этой терминологии я бы отнес себя и мне подобных к "новым русским". Мы те, кто не только получил современное образование в российских высших учебных заведениях, но и нашли личное счастье. У нас прекрасные семьи, а у многих уже взрослые дети, в паспортах которых в графе национальность значится "русский" (слова бизнесмена из Шри-Ланки. Изв., 9.4.93.66).

Укажем к месту на жаргонизмы зеленые, зелененькие, зелень, калькирующие параллельное заимствование *грин* (см.: В.Куприн. Интердевочка. "Аврора", 1988, 2.с. 93, 134 и др. Ср. также баксы) и распространившиеся так же широко, как и обозначаемые ими американские доллары: За мебель... была уплачена кругленькая сумма в "гринаты" (ВМ, 7.12.92). Жизнь доктора чеченцы оценили в один миллион "баксов"... Вымогатели требовали, чтобы он перевел в западные банки "зеленый лимон" (Куранты, 1993, 13). У клиентов доллары, правда, приобретаются за 580 рублей за "грин"... Рубль получит от "зеленого" новые удары (Куранты, 1993, 17).

Основная масса новых значений все же, несомненно, формируется сегодня по англо-американским образцам. Напрашивается аналогия с калькированием французского словоупотребления в XVIII-XIX вв., которое оказалось глубже, нежели просто заимствование. И сегодня англо-американское влияние прослеживается не только в прямых и, конечно же, в большинстве своем преходящих заимствованиях, но в менее заметных и более глубоких явлениях - в предпочтении определенных семантических типов и образов, в прагматике употребления, в синтаксисе, в стилистике. Приведен-

ные примеры, число которых легко увеличить, могут быть истолкованы, как доказательства справедливости старого мнения о том, что кальки вообще есть своеобразная реакция на чрезмерное число прямых заимствований. В то же время на калькирование, как, конечно, и на прямое заимствование, наших современников наталкивает стремление к обновлению средств выражения, к уходу от тех, которые напоминают о прошлом, от которого уходит страна. И лишь естественно искать новое, нескомпрометированное тоталитаризмом в иноязычных образцах, особенно американских, представляющихся сегодня нашему обществу даже более "чистыми", желанными, чем они есть на самом деле.

CALCURI ANGLOFONE ÎN LEXICUL LIMBII RUSE ACTUALE

În limba rusă actuală se constată o pătrundere masivă a împrumuturilor din varianta americană a limbii engleze. Ele afectează atât lexicul, cât și gramatica limbii. Atenției cercetătorilor însă le scapă, de obicei, numărul considerabil de calcuri semantice. Autorul studiului analizează câteva exemple sugestive de asemenea inducții semantice interlinguale. Cariera lingvistică a expresiei moment istiny (momentul adevărului), lansată în discursurile lui M. Gorbaciov, are atât o motivație internă, cât și una legată de expresia engleză moment of truth. Pe baza unui număr mare de exemple din diferite stiluri funcționale ale limbii ruse, sunt arătate mutațiile și extensiunile semantico-sintactice ale unor cuvinte și expresii din limba rusă datorate, în bună parte, sinonimului lor aloglot englezesc (american): v etoj strane - in the old country, vyzov - challenge, propyo - breakthroughs, krutoj - a tough, obval nyj - landslide, model' - model, novyje russkije - New Russians, etc. Atât împrumuturile directe, cât și calcurile semantice din engleza americană atestă tendința vorbitorilor de a renunța la o serie de cuvinte compromise în anii totalitarismului și de a reinnoi vocabularul cu elemente lexicale considerate "pure" sub aspect ideologic, deși această impresie uneori nu e decât o iluzie psihologică.

INDICE DE AUTORI

- Alecsandri, Vasile 277, 278
 Alonso, Amado 64
 Alonso, Dámaso 210, 213, 215
 André, Jaques 133
 Andrei, Maria 27-35
 Argezi, Tudor 24
 Arnavielle, Albert 278, 279
 Arieșan, Claudiu -Teodor [17-45]
 Aubanel, Théodore 278
 Avram, Mioara 78

 Babeu, Doina 47-59
 Bacon, Francis 182
 Bacovia, George 24, 255
 Bahtin, Mihail 219
 Bally, Charles 29, 64, 66, 210
 Barbe, Paul 278, 283
 Barbu, Ion 201
 Barbu, Violeta 226, 227, 228
 Bamea, Ion 43, 107
 Barthes, Roland 166, 193
 Bencei, Ionel Iacob 168
 Benveniste, Emile 64, 179, 210
 Bergson, Henri 183
 Bianu, I. - Hodoș, N. 223, 227
 Binder, Ștefan 167
 Bârlea, Ovidiu 130, 131, 135, 137
 Biró, David [225 - 239]
 Blaga, Lucian 24, 182, 184, 187, 188, 189,
 190, 192, 207, 208, [217-224], 231,
 256, 269
 Blagoe, Ioan 162
 Blatt, F. 114
 Bogomolov, V. 296
 Boldureanu, Ioan Viorel 168
 Bologa, Valeriu 239, 249, 250
 Bolșacov-Ghimpu, A.A. 108
 Bonaparte-Wyse, William 278
 Bonnet, M. 123
 Borchert, W. 176
 Borchin, Mirela 53-59
 Borcilă, Mircea 23, 24, [61-74], 215
 Borza, Al. 132, 133, 134
 Bourrelly, Marius 278
 Braga, Mircea 265

 Brăileiu, Constantin 164
 Bremond, Claude 220
 Brâncuș, Grigore 129
 Bucă, Marin 253, 255
 Buffon 211
 Bulgăr, Gh. 24
 Burbulis, G.E. 295
 Burgos, Jean 218
 Byhan, Arthur 132

 Candrea, I.A. 35
 Cantemir, Dimitrie 76, 177
 Cantemir, Traian 132
 Caracostea, Dumitru 66, 208
 Caragiale, I.L. 256
 Caragiale, I. Mateiu [263-270]
 Caragiu Mariojeanu, Matilda 246
 Carcopino, Jean 101
 Carianopol, Virgil 242
 Carpov, Maria 215
 Cassiodoro, 118
 Călinescu, G. 78, 130, 203
 Cătuneanu, Teodor 182
 Ceram, C.W. 194
 Ceserean, Domițian 135, 136
 Chelaru - Murăruș, Oana 52
 Chevalier, Jean 219
 Chișu, Lucian 24
 Čičakov, V.K. 35
 Cicero 44, 165
 Ciobanu, Fulvia 241, 242
 Ciobanu, Gh. 165, 179
 Ciocărlie, Constanța 258
 Cioculescu, Șerban 187, 188
 Cioran, Emil 187, 188
 Cipariu, Timotei 81
 Codoban, Aurel 178, 189
 Cohen, Jean 23
 Coja, Ion 251
 Coman, Ioan 41
 Comișel, Emilia 164
 Condurachi, Emil 106
 Constantinescu, N.A. 35
 Constantinescu-Dobridor, Gh. 58
 Constantinovici, Simona [71-74]

- Conta, Vasile 183
 Corsaro, Francesco 43
 Costin, Lucian 132, 134
 Coşbuc, George 258
 Coseriu, Eugen 47, 63, 65, 67, 68, 69, 71,
     75, 76, 77, 79, 84, 88, 214, 215,
     227, 280, 282
 Coteanu, Ion 126, 241
 Cotruş, Ovidiu 263
 Craşoveanu, D. 57, 58
 Cristea, Teodora 59
 Croce, Benedetto 207
 Crohmăliceanu, Ovid S. 264, 267, 268, 269
 Croßmann-Osterloh, Helga 167

 Daicoviciu, Constantin 107
 Dascălu, Crişu, 214, 215
 Dal', V.I. 35, 298, 299
 Dauzat, A. 35
 David, Doina 75-88
 Delavrancea, B.Şt. 81, 257
 Densuşianu, Ovid 137, 235
 Descartes, René 182, 186, 187
 Diaconescu, I. 59, 246
 Diaconescu, Paula 73
 Dimitrescu, Florica 49, 95-88
 Dimitriu, C. 242
 Dindelegan - Pană, Gabriela 243, 244
 Dioscoride, 133
 Doinaş, Ştefan Augustin 188
 Doroshevsky, W. 251
 Drăgan, Iosif Constantin 168
 Dragomirescu, Mihail 207
 Drăganu, Nicolae [89-94], 149, 150, 151, 152,
     153, 154, 242
 Drincu, Sergiu [89-94], 137, 142
 Dubois, Jean 246, 271
 Ducháček, O. 272
 Dufrenne, Mikel 193
 Dur, Ion 187

 Eisenberg, Peter 175
 El'cin, Boris 290, 291, 293
 Eliade, Mircea 38, 44, 45, 193, 194, 199
 Eminescu, Mihai 24, 193, 194, 195, 197,
     200, 208, 225, 258, 260
 Ernout, A. 146
 Espagne, Adolphe 278, 280
 Eusebius, 41
 Evseev, Ivan 52, 245

 Fedosjuk, J.A. 35
 Ferro, Teresa 99-109, 111-127, 228
 Firmianus, L.C. 41

 Firth, J.R. 272
 Fischer, I. 83, 103, 107, 114
 Flemin, I. 289
 Florian, Mircea 183
 Fochi, Adrian 162
 Fochi, Rodica 162
 Fontaine, J. 38
 Frăţilă, Vasile 129-138, 234, 236, 283
 Fredouille, Jean Claude 38, 43
 Funeriu, Ionel 139-143

 Galienus 39, 40, 42
 Gămulescu, Dorin 129
 Gagnaud, A. de 278, 280
 Geckeler, H. 282
 Gehl, Hans 107
 Gheerbrant, Alain 217
 Gheţie, I. 81, 145-147, 233, 234, 235, 236
 Genette, Gerard 170, 180
 Ghiţă, Elena 79
 Ginzburg, E. 300
 Giuglea, G. 162
 Giunta, F. 118
 Giurescu, C.C. - Giurescu, Dinu 101, 103,
     105, 107
 Gleizes, Clair 278
 Goga, N. 243
 Goga, Octavian 255
 Goicu, Viorica 149-154
 Goldenberg, I. 250
 Goldiş - Poalelungi, Ana 80, 84
 Golodov, A.G. 294
 Golopenţia Eretescu, Sanda 241
 Gorbačov, M.S. 296, 298
 Gordon, N.T. 283
 Gorgias 268
 Graur, Al. 23, 35, 48, 49, 62, 63, 65, 78,
     80, 81, 251
 Green, Julien 194
 Greimas, Alg. 217
 Groupe M. 218, 222, 223
 Gudea, N - Ghiura, I. 107
 Guiraul, Jules 249
 Guiraud, Pierre 283
 Guşu, G. 165
 Guşu Romalo, Valeria 48, 50, 59, 242

 Házy, St. 59
 Hedeşan, Otilia 155-166
 Hejel, Friedrich 182
 Heidegger, Martin 207
 Heim, François 43
 Hjelmslev, L. 23, 210, 241
 Herman, J. 116, 117, 120, 122, 123, 124

- Hoberg, R. 283
 Hodoş, N. 225
 Hóredt, K. 106
 Hristea, Theodor 51, 97
 Humboldt, Wilhelm von 67
 Hurter, H. 37

 Iancu, Victor 138
 Ianoşi, Ion 188
 Ibrăileanu, Garabet 21
 Iliescu, Adrian Paul 178, 182
 Iliescu, Constantin 43
 Iliescu, Taşcu 285
 Iliescu, Vi. 129
 Ionescu, Eugen 187
 Ionescu, Nae 185, 191
 Ionescu - Ruxândoiu, Liliana 145, 147
 Ioniţă, Vasile, 134, 152
 Iordan, Iorgu 21, 35, 62, 201, 203, 242
 Iordanes, 121, 123, 124
 Iorga, Nicolae 242, 246
 Iorgovici, Paul 87
 Ipsen, G. 279
 Irimia, D. 57, 59, 71, 243, 245
 Irimescu, Ileana 167-170
 Istrate, G. 241
 Ivănescu, G. 22, 23, 76, 83, 104, 145, 149, 154, 178, 231

 Jakovlev, Alexandr 289
 Jaquier, Henri 49, 77
 Jung, Carl Gustav 37, 38

 Kant, Immanuel 162
 Karaulov, A. 296
 Király, Francisc 133, 233
 Klein, Samuil 22
 Klinkenberg, Jean-Marie 61
 Knieszsa, I. 233
 Kohn, Gabriel 171-176
 Komanda, A.G. 302
 Kondrašov, S. 296
 Kostomarov, V.G. 295-304
 Kostosky, J. 283
 Kottler, Peter 167, 168
 Körting, Gustav 60
 Kuryłowicz, J. 280
 Kuprin, V. 297, 303

 Labiş, Nicolae 256
 Lactantius [37-46]
 Laforgue, Camille 278
 Lange, Fr.A. 183
 Langlade, Alexandre 278, 291

 Leisi, E. 283
 Leo, W.R. 291
 Leroy, Maurice 65
 Leucupia, Florentina 177-192
 Lévi Strauss, Claude 250
 Leviţchi, Leon 59
 Loga, C.D. 87
 Lurali, Ottavio 97
 Lyons, J. 289

 Macedonski, Al. 147
 Macrea, M. 106
 Maiorescu, Titu 79, 193, 201
 Mamlev, J. 298
 Maneca, C. - Marcu, Fl. 95
 Manolescu, Nicolae 214, 215
 Marcus, Solomon 181
 Mareş, Al. 235
 Marino, Adrian 155, 178
 Marquez, Gabriel Garcia 41
 Marouzeau, J. 68, 107
 Martinaş, D. 255
 Maximim, 38, 42
 Mazzarino, S. 101
 Meillet, Antoine 64, 146
 Melčuk, I.A. 283
 Meyer-Lubke, W. 132, 137
 Micu, Samuil 191
 Mihăescu, H. 21, 102, 108, 109, 112, 113, 115, 117, 118, 119
 Mihăilă, Ecaterina 213, 215
 Mihăilă, G. 145, 149, 154
 Mincu, Marin 72, 212, 213, 215
 Mincu, Ştefania 212
 Minulescu, Ion 257, 261
 Mistral, Frédéric 278, 279, 282, 286
 Mohrmann, Christine 119
 Moldovanu, Dragoş 96
 Momigliano, A. 119
 Mommsen, Theodor 118, 120
 Moreau, J. 37, 38, 39, 40, 42
 Munteanu, Marius 168
 Munteanu, Ştefan 11-20, [21-26], [61-74], 76, 77, 78, 82, 84, 85, 87, 179, 209, 215, 216, 220, 241, 250, 268
 Murăraşu, D. 199
 Muthu, Mircea 77
 Muşiu, Ion 242

 Nandriş, Octavian 84
 Naum, Alexandru 286
 Negoîtescu, Ion 188
 Negrescu, Dan [193-200]
 Negrici, Eugen 73, 224, 225

- Neiescu, Petru 129
 Niculescu, Alexandru 78, 80, 104, 107, 201-203, 242
 Neț Mariana 213, 215
 Niedermejer, J.F. 114, 115
 Nietzsche, Friedrich 193, 194
 Noica, Constantin 178, 179, 185, 186, 208

 Oancea, Ileana 62, 77, 81, 205-216
 Oertwig, S. 194
 Omeltchenko, S. W. 116, 121, 123
 Oprea, I. 81, 84, 86, 251
 Ostră, R. 283
 Ovidius 197
 Ozegov, S.V. 35
 Öhman, Susane 283

 Pagnol, Marcel 275
 Paler, Octavin 47
 Pamfil, Carmen -Gabriela 146
 Pană Dindelegan, Gabriela 243, 244
 Panțu, Zach 134
 Papahagi, Marian 71, 74
 Papahagi, Tache 113, 115, 126, 139
 Papiu, Ilarian 225
 Papală, Emilia 212, 215
 Pascal, Blaise 182, 185
 Pascu, George 134
 Pasierbsky, Fritz 175
 Pașca, Ștefan 35
 Pavelescu, Cincinat 258
 Pârvan Petre, Luiza [217-223]
 Ferrin, M. 38
 Peters, E. Francis 266
 Petrescu, Camil 180
 Petrescu, Ioana Em. 215
 Petrovici, Emil 132, 235
 Petrovici, Ion 180, 184, 199
 Piccillo, Giuseppe 225-239, 252
 Piotrovskij, M. 292
 Pippidi, D.M. 107
 Piru, Al. 246
 Philippide, A. 106, 146
 Plett, H. 218
 Poljakova, E.N. 35
 Popescu, David 197
 Popescu, E. 106, 112
 Popescu Sireteanu, Ion 82
 Popovici, Dimitrie 201
 Popescu, P. 258
 Popescu, Radu 237
 Popescu, Rodica 241-248
 Porzig, W. 277, 278, 280, 281
 Preda, Marin 241, 244, 297

 Procopovici, Al. 241
 Protase, D. 106, 107
 Pugačova, A. 291
 Pumnul, A. 87
 Pruteanu, George 51
 Purdela Sitaru, Maria 249-252
 Pușcariu, Sextil 76, 104, 113, 201, 203, 241, 242, 244, 246

 Quemada, 13, 97
 Quintilian, 23

 Rastrier, Fr. 218
 Rădulescu, Heliade Ion 82, 85, 257, 258
 Rădulescu Motru, C. 177, 194, 201, 202, 203
 Răuț, Octavian 152
 Reagan, Ronald 288
 Rebreanu, Liviu 24, 256
 Reiss, Katharina-Vermeer, Hans, J. 175
 Rey, Alain 58
 Ricoeur, Paul 208
 Riffatterre, Michael 71, 207
 Rocerici, Alexandra 167
 Roque-Ferrier, Alphonse, 278, 285
 Rosetti, Al. 100, 107, 146
 Rosetti, Al. - Byck, J. 241
 Roșca, D.D. 182, 184, 185, 194
 Roumieux, Louis 278
 Roux, Antoine 278, 282
 Rusu, Grigore 129
 Rusu, V. 234

 Sadoveanu, Mihail 135
 Sala, Marius 50, 168
 Sanders, Daniel 168
 Saussure, Ferdinand de 64, 210
 Sauvageot, J. 271
 Savizian, Pere 278, 281
 Schmeller, J.H. 169
 Schmidt, L. 283
 Schwarz, H. 283
 Scriban, August 130
 Sebeok, T.A. 284
 Seche, Luiza 50, 97
 Seifert, L. 284
 Servent, K. 284
 Silaș, Grigore 84
 Simenschy, Theofil 21
 Simion, Eugen 212, 213, 216
 Sârbu, Richard 131, 253-262
 Souther, A. 113, 114
 Sörös, G. 287
 Spitzer, Leo 23, 26
 Spîțovă, Eva 284

- Stan, Ionel 129
 Stanca, Radu 257
 Stănescu, Nichita [71- 74], 212, 213, 256, 260
 Steinhart, N. 42
 Studer, Basil 42
 Suarés, André 185
 Subi, Maria [263-269]
 Suciu, Coriolan 149, 150, 151, 153, 154
 Suciu, Gheorghe 24
 Suflețel-Moroianu, Rodica 150, 151
 Supéranskaja, A.V. 35
 Suslova, A.V. 35
 Svennung, J. 114

 Șandru, Dumitru 137
 Șchiopescu, Virgil 168
 Șerb, Ioan 135, 136
 Șerban, Vasile 137, 259
 Ștefănescu, Alex. 201, 203
 Șuteu, Flora 80, 141, 142

 Tagliavini, Carlo 232, 235
 Taine, Hypolite 182
 Tamás, Lajos 134
 Tambo-Mecz, Irène 284
 Tatu, N. 183
 Tavan, Alphonse 278
 Tănase, Adela Mira 271-276
 Tănase, Eugen, 277-286
 Tiktin, H. 126, 130, 162
 Toderică, Al. 242, 243
 Todoran, Eugen 185, 188
 Todoran, Romulus 69
 Todorov, Tzvetan 189
 Tohăneanu, G.I. 72, 107, 209, 241, 243, 245, 247, 268
 Tomici, Mile 130
 Topârceanu, G. 257, 261
 Trandafir, Gh. 245
 Trier, Jost 277, 278, 279, 284
 Tudor, D. 39, 106
 Turoniensis, Gregorius 122

 Țăra, V.D. 21-26, 78, 84

 Unamuno 182
 Unbengaun, B.O. 35
 Urechia, V.A. 277, 278, 286
 Ursu, N.A. 82, 83, 86

 Varvaro, A. 104
 Vascenco, V. 35
 Vasiliu, Em. 55, 59, 145, 147, 291
 Vasiluță, Livia 287-294

 Väänänen, V. 112, 121
 Vergilius 159
 Vermeer, Hans 175
 Vianu, Tudor 23, 61, 62, 66, 67, 69, 178, 183, 185, 203, 209, 211
 Viciu, Alexiu 35, 133, 135
 Vieru, Grigore 243
 Vințeler, O. 255
 Vălsan, G. 162
 Vlad, Carmen 215
 Voiculescu, V. 245
 Vossler, Karl 66
 Vulcănescu, Mircea 185, 186, 194, 249, 250, 251
 Vulpe, Radu 21

 Wagner, N. 118
 Wahl, Jean 40
 Wahl, Lucia 260
 Walter, Henriette 97
 Weigand, Gustav 236
 Weisgerber, L. 277
 Werner, F. 119, 120
 Wittgenstein, L. 21
 Wolf, Johann 167
 Wotjak, G. 284
 Wölfflin, E. 119
 Wundt, W. 89, 93

 Zafiu, Rodica 201, 202, 203
 Zamfir, Mihai 215
 Zamfirescu, Duiliu 228

